

The Culture of Polis

КУЛТУРА

ПОЛИСА

Часопис за нејовање демократске пољитичке културе

ISSN 1820-4589

Година XIV

Посебно издање

2017. година

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА И ПРАВО

приредили:
Жељко Бјелајац
Вељко М. Делибашић

Култура - Полис, Нови Сад
Институт за Европске студије, Београд

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XIV (2017), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Зоран Аврамовић, др Ђорђе Стојановић,
др Милан Суботић, др Александар Гајић,
др Небојша Петровић, др Дарко Гавриловић,
др Веселин Конатар, мр Милан Игрутиновић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Жељко Бјелајац

секретар уредништва: др Марија Ђорић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија)
др Даниела Блажевска (БРЈ Македонија)
др Дејан Михаиловић (Мексико)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;
др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,
др Драган Лакићевић, др Мирослав Прокопијевић,
др Радослав Гађиновић, др Зоран Арацки, др Недељко Прдић,
др Вељко Делибашић, др Срђан Милашиновић,
др Маријана Дукић - Мијатовић.

штампа: НС Мала књига +

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.-.- 21 cm

Повремено
ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА И ПРАВО

приредили:

Жељко Бјелајац

Вељко М. Делибашић

САДРЖАЈ:

Жељко Бјелајац, <i>Превенција појава угрожавања безбедности са освртом на обавештајне и безбедносне службе као носиоце функција безбедности</i>	9-20
Вељко М. Делибашић, <i>Заштита од насиља у породици као елемент безбедносне културе</i>	21-32
Борислав Бојић, <i>Насиље у породици - социопатолошки феномен савременог друштва.</i>	33-44
Јоко Драгојловић, <i>Верски тероризам – главни фактор угрожавања безбедности у Европи.</i>	45-55
Војкан Теодоровић / Драган Пашић, <i>Проституција као облик угрожавања унутрашње безбедности државе</i>	57-65
Видоје Митрић, <i>Тероризам као претња глобалној и националној безбедности</i>	67-78
Драган Божовић, <i>Политика либералног интернационализма на Западном Балкану и улога Клинтонове администрације до 1995. године</i>	79-90
Небојша Д. Јеринић / Томо В. Одаловић, <i>Безбедност као изазов и одговор кроз призму идентитета и културе</i>	91-103
Милош В. Марковић / Милован Комненић, <i>Безбедносна култура и полицијска етика</i>	105-118
Милан Почуча, <i>Улога породице и школе у афирмацији безбедносне културе</i>	119-131
Ненад Бингулац, <i>Угрожавање безбедности услед злоупотребе закона о азилу</i>	133-144
Предраг Мирковић / Марија Јоксовић, <i>Правне последице повреде дужности чувања пословне тајне</i>	145-157
Сања Шкорић / Владимир Јовановић, <i>Процена ризика и њен допринос заштити безбедности и здравља на раду</i>	159-169
Жаклина Спалевић / Жељко Спалевић, <i>Стање сервиса електронске управе базираних на рачунарству у облаку</i>	171-183

Александар Божић, <i>Правно регулисање слободе кретања радника у Европској унији</i>	185-198
Горан Бејатовић / Сања Максимовић, <i>Прање новца као деривативан облик криминалитета</i>	199-210
Жељко Војиновић / Маријана Дукић Мијатовић, <i>Екстерни ризици пословања осигуравајућих друштава - ризик промене каматне стопе и промене девизног курса</i>	211-219
Снежана Г. Лекић / Јелена М. Вапа-Танкосић, <i>Значај јединственог правног оквира за процес спречавања прања новца у банкарству</i>	221-240
Мина Зиројевић / Александар Зиројевић, <i>Заштита права интелектуалне својине у сектору информационо – комуникационих технологија</i>	241-258

CONTENT:

Željko Bjelajac, <i>Prevention of the occurrence of endangering safety with regard to the intelligence and security services that implement security features</i>	9-20
Veljko M. Delibašić, <i>Protection against domestic violence as the element of safety culture</i>	21-32
Borislav Bojić, <i>Domestic violence - sociopsychological phenomenon of modern society</i>	33-44
Joko Dragojlović, <i>Religious terrorism - major factor of security endangering in Europe</i>	45-55
Vojkan Teodorović / Dragan Pašić, <i>Prostitution as a form of jeopardising of internal state security</i>	57-65
Vidoje Mitrić, <i>Terrorism as a threat to global and national security</i>	67-78
Dragan Božović, <i>The politics of liberal internationalism in the Western Balkans and the role of the Clinton administration to 1995</i>	79-90
Nebojša D. Jerinić / Tomo V. Odalović, <i>Security as a challenge and response through the prism of identity and culture</i>	91-103
Miloš V. Marković / Milovan Komnenić, <i>Security culture and police ethics</i>	105-118
Milan Počuča, <i>The role of family and school in affirmation of safety culture</i>	119-131
Nenad Bingulac, <i>Security threat due to abuse law on asylum</i>	133-144
Predrag Mirković / Marija Joksović, <i>The legal consequences of breaches of professional secrecy duty</i>	145-157
Sanja Škorić / Vladimir Jovanović, <i>Risk assessment and its contribution to the protection of safety and health at work</i>	159-169
Žaklina Spalević / Željko Spalević, <i>Electronic Government Cloud Service in Control of Border Crossings</i>	171-183

Aleksandar Božić, <i>Legal regulation of freedom of movement for workers in the European Union.</i>	185-198
Goran Bejatović / Sanja Maksimović, <i>Money laundering as a derivative from of criminal.</i>	199-210
Željko Vojinović / Marijana Dukić Mijatović, <i>External business risks of insurance companies – risk of changes in the interest rates and the exchange rate</i>	211-219
Snežana G. Lekić / Jelena M. Vapa-Tankosić, <i>The importance of a single legal framework for the prevention of money laundering in the banking sector</i>	221-240
Mina Zirojević / Aleksandar Zirojević, <i>Protection of intellectual property rights in the information - communication technologies</i>	241-258

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ*

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 351.78:316.62

Оригиналан научни рад

Примљен: 20.12.2016

Одобрен: 12.01.2017

Страна: 9-20

ПРЕВЕНЦИЈА ПОЈАВА УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ СА ОСВРТОМ НА ОБАВЕШТАЈНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ КАО НОСИОЦЕ ФУНКЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: Дефиниција која одређује људску безбедност као потребу заштите виталне сржи свих људских живота, на начине који унапређују људску слободу и уопште људско остварење, заправо представља суштину овоземаљског живота и егзистенције у веома комплексним цивилизацијским условима. Имајући у виду чињеницу, у погледу распрострањености и динамичности угрожавања и претњи људској безбедности, те процена свеобухватне несигурности на глобалном нивоу, превенција појава угрожавања безбедности као значајна људска делатност, мора делотворно усмеравати фокус пажње ка текућим и новим претњама безбедности, у интересу добробити појединаца и заједница. Истовремено обавештајне и безбедносне службе као неизоставни носиоци функција безбедности, кроз своје активности имају тенденцију да свакодневно утичу на животе људи који су потенцијално угрожени, на њихов опстанак, живот и достојанство, што се напоследку одражава на степен хуманог развоја, управљања и владавине права, у по много чему турбулентном савременом друштву, суоченом са бројним противуречностима и потешкоћама.

Кључне речи: превенција, безбедност, угрожавање безбедности, обавештајне службе, службе безбедности

Увод

Превенција или превентива је термин који је изведен из латинске речи *praeventio*, која би могла да се преведе у ужем значењу као предупредивање, спречавање, или у ширем значењу као спречавање неке болести или поремећеног понашања или појаве која оставља последице по неке особе, групе или друштво.

* zdjbjelajac@gmail.com

Још у току XV века у енглеској социо и криминалној политичкој пракси употребљаван је израз *prevent* којим се жели нагласити сваки онај садржај којим ће се у наредном периоду спречити кажњива понашања у ужем смислу њиховог одређења. Неки аутори под превенцијом подразумевају само ону врсту активности која се предузима у правцу спречавања криминалитета од стране јавности, локалне заједнице, органа и служби уопште.¹ С аспекта политике сузбијања криминалитета или уопштено превенција појава угрожавања безбедности, превенција не подразумева, искључиво свеукупност мера, средстава и техника у оквиру система кривичног правосуђа, већ и изван тог оквира, са јединственим циљем да се предупреду и смање различите врста штета прузроковане самим угрожавањем безбедности у ширем смислу.

Да бисмо боље разумели основну типологију превенције криминалитета, треба појаснити, да под мерама превенције криминалитета, уопштено подразумевамо, све оне делатности државних и других органа, односно примарних и секундарних субјеката политике сузбијања криминалитета, како смо их другачије назначили, које су усмерене на сузбијање негативних и инкриминисаних друштвених појава, које имплицирају штетне последице, а самим тим и изазивају друштвену реакцију.² Како ће мере друштвене превенције криминалитета/угрожавања безбедности бити издиференциране и спроведене зависи од стратегија за спречавање криминалитета/ угрожавања безбедности, које доносе поједине државе. У складу са тим, превентивне стратегије се класификују на различите начине, а мере превенције се деле и испољавају кроз више аспеката. У том домену, обавештајне и безбедносне службе имају и остварују круцијалну улогу.

Историјски посматрано улога обавештајних служби и служби безбедности, неспорно је веома значајна и она се може тумачити двојако, како у домену превенције угрожавања безбедности, тако и у очувању тоталитарних и недемократских режима широм света. Истини за вољу, веома често су те службе служиле као важно средство влада, чији је примарни циљ био репресија и контрола над својим грађанима. Међутим, са порастом безбедносних изазова, ризика и претњи, те са редифинисањем друштвених односа и хијерархије људских потреба у савременом свету, променили су се и приоритети, а самим тим улога, значај и начин деловања обавештајних и безбедносних служби у глобалном окружењу. Ранија полазишта да је главни задатак служби да бране државу од претњи њеној националној безбедности, уступила су значајан простор међународном партнерству и сарадњи, односно бризи за очување глобалне заједнице и заштити наднационалних интереса.

¹ Jon fon Dajk (*hol. Jan J. M. van Dijk*), Jap da Vard (*hol. Jaap de Waard*), „A two-dimensional Typology of Crime Prevention Projects“, *Criminal Justice Abstracts, September 1991*, National Institute of Justice, United States of America, pp. 483–503.

² Жељко Бјелајац, *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2015, str. 193

Превенција појава угрожавања безбедности

Функција безбедности - превенција појава угрожавања је толико широка да се практично не може дефинисати и подразумева превенцију на свим пољима људске делатности у свим временским раздобљима. Субјекти и снаге превенције су државни органи, цивилно друштво, медији, финансијско-банкарске и царинске институције, образовно-васпитне институције и грађани. Да би правовремено реаговали и успешно спречили појаву угрожавања безбедности, потребно је извршити анализу и процену угрожености безбедности виталних друштвених вредности и планирати и организовати превентивне мере. Као одговор на појаве угрожавања имамо стварање одговарајућих заштитних система у виду организованих система безбедности, као што је безбедносно-обавештајни систем, који предузимају одговарајуће мере за њихово отклањање. Преко безбедносно-обавештајних система, државни органи предузимају мере супротстављања и заштите од угрожавања.³

1. Препознавање облика и носилаца угрожавања;
2. Правовремено и реално процењивање намера носилаца угрожавања, откривање њихових циљева и планова;
3. Утврђивање стратегије коју ће примењивати ради одређивања и примењивања контрастратегije или мера за елиминисање њених резултата;
4. Превентивно деловање ради спречавања припремања и организовања носилаца угрожавања, као и њихове дискредитације и разобличавања у домаћој и међународној јавности;
5. Ефикасно онемогућавање спреге између унутрашњих и спољних носилаца угрожавања безбедности; и
6. Енергична борба против свих облика како неоружане, тако и оружане делатности (агресије).

Службе безбедности и обавештајне службе као саставни део безбедносно-обавештајног система, имају задатак да анализирају, прате и реализују напред наведене активности. Међутим, погрешна је представа да се заштитна функција државе остварује само преко субјеката безбедности, а да се запоставља улога других државних органа, организација и институција, која је у том домену веома важна.

Безбедносно-обавештајни систем представља прописима дефинисан делокруг надлежности и међусобних права свих обавештајних и безбедносних служби и других установа државе или другог одговарајућег ентитета које су ангажоване да прикупљају, процењују и дистрибуирају обавештајне податке, као и да извршавају друге захтеве који им се ставе у надлежност.⁴ Безбедносно-обавештајни систем обједињава све обавештајне и безбедносне организације и институције, средства и методе које они примењују у обавештајном раду, механизме координације и контроле над њима, као и пратећу законску регулати-

³ Владимир Тешић, *Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности*, Истраживачки центар за питања безбедности Западног Балкана, Београд, 2005, стр. 13.

⁴ Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 39.

ву. Структуру и функционисање савремених безбедносно-обавештајних система детерминишу различити фактори као што су: традиција, комплексни односи на друштвеном и политичком плану унутар земље, међународна позиција, итд.

Законом о основама уређења служби безбедности Републике Србије⁵, уређују се основе безбедносно-обавештајног система Републике Србије, усмеравање и усклађивање рада служби безбедности у Републици Србији и надзор над њиховим радом. Овим Законом, утврђено је постојање три безбедносно-обавештајне службе. Прва је Безбедносно-информативна агенција (БИА)⁶, која представља цивилну службу директно подређену Влади. Војнобезбедносна агенција (ВБА)⁷ и Војнообавештајна агенција (ВОА)⁸ војне су службе, организоване као органи управе у саставу Министарства одбране и подређене министру одбране и Влади. Координација њиховог рада и надзор над радом служби

⁵ Сл. гласник РС бр. 116/07, 72/12

⁶ Безбедносно-информативна агенција је настала 2002. године трансформацијом Ресора државне безбедности (РДБ) у независну владину агенцију када је РДБ издвојен из Министарства унутрашњих послова Републике Србије (МУП) и од њега створена БИА. Аутономан статус који БИА има обезбеђује јој то да буде посебна републичка организација која је подређена непосредно Влади. На челу БИА налази се директор кога поставља и разрешава Влада. По својим задацима, она представља централну безбедносно-обавештајну службу, надлежну како за обавештајне, тако и за контраобавештајне и безбедносне послове. Припадници БИА имају право да примењују полицијска овлашћења приликом обављања безбедносних послова. У те послове спадају откривање, праћење, спречавање и пресецање делатности организација и лица усмерених ка вршењу организованог криминала и кривичних дела са елементом иностраног, унутрашњег и међународног тероризма и најтежих облика кривичних дела против човечности и међународног права, као и против Уставом утврђеног поретка и безбедности Републике Србије. Predrag Petrović, „Bezbednosno-obaveštajne službe Republike Srbije“, www.bezbednost.org/upload/document/cv_bezbednosno_obavestajne.pdf/29/10/2016

⁷ Војнобезбедносна агенција је контраобавештајна служба Војске Србије, која је настала из Контраобавештајне службе (КОС) Војске Југославије (ВЈ). Реформом служби безбедности извршеном 2002. године КОС је преименована у ВБА и измештена из Управе безбедности Генералштаба ВЈ, те стављена под директну контролу министра одбране. Тако данас ВБА представља организацијску јединицу и стручни орган Министарства одбране, који је надлежан за контраобавештајну и противтерористичку заштиту Војске Србије и Министарства одбране. У њене задатке спада и откривање, истраживање и документовање кривичних дела почињених против уставног уређења и безбедности Републике Србије и против човечности и међународног права, као и најтежих кривичних дела са елементима организованог криминала. Током обављања тих задатака припадници ВБА могу употребити оружје у нужној одбрани и у крајњој нужди, као и приликом лишавања слободе лица затеченог у извршењу кривичног дела, које пружа оружани отпор. Ibid.

⁸ Војнообавештајна агенција (ВОА) представља обавештајну службу Војске Србије која се налази у саставу Министарства одбране. Њен главни задатак је да прикупља, анализира, процењује и доставља податке и информације (војног, војнополитичког, војноекономског или научно-технолошког карактера) о потенцијалним и реалним опасностима, активностима и плановима или намерама страних држава и њихових оружаних снага, међународних и страних организација, група и појединаца, које су усмерене против Министарства одбране, Војске Србије, суверенитета, територијалног интегритета и одбране Републике Србије. Стратешки преглед одбране предвиђа спајање две војне агенције – ВБА и ВОА – у једну службу „мешовитог типа“, у којој би, дакле, биле обједињене војна обавештајна и војна контраобавештајна функција. Та идеја, међутим, није нашла своје место у новом Закону о основама уређења служби безбедности Републике Србије, који у члану 4. говори о овим војним службама. Ibid.

уређени су наведеним Законом, док су начин њихове организације, задаци и овлашћења, као и друга питања уређени посебним законима.

Службе безбедности део су јединственог безбедносно-обавештајног система Републике Србије. Обављају послове и задатке у границама своје надлежности, у складу са законом и имају статус правних лица. Рад служби безбедности је под демократском цивилном контролом Народне скупштине, председника Републике, Владе, Савета за националну безбедност, других државних органа и јавности, у складу са законом.

Обавештајне службе као носиоци функција безбедности

Обавештајне службе егзистирају од самог настанка држава и оне представљају продукт сложеног и дуготрајног еволутивног процеса. Њихово успостављање се показало као неопходан фактор за продуктивно и ефикасно функционисање државе, како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Глобализација као процес који је у данашње време довео до великих промена у друштвима, култури и светској економији, између осталог је узроковао драматичан пораст потреба за поседовањем што веће количине информација о другим државама или политичким противницима, што је интензивирало експанзију обавештајних служби.

Под обавештајном службом подразумевају се државне институције које се путем континуиране активности баве прикупљањем нарочито важних и чуваних података о другим државама. Она представља ослонац државном апарату који своје деловање темељи на релевантним и правовременим информацијама. Обавештајне службе великих и хегемонистичких светских сила одликује изразито офанзивни и агресивни карактер, а мањих и слабијих земаља одбрамбени карактер, тј. активности усмерене на детектовање и неутралисање тајног субверзивног деловања држава агресора који дестабилизује и угрожава безбедност нападнуте земље.⁹ Треба апострофирати да је обавештајна делатност као процес усмерена, како према актуелним, тако и према потенцијалним противницима, а категорија потенцијалних противника је врло широка и сублимира у себи, поред осталих, чак и савезничке и партнерске земље. Суштинска делатност обавештајне службе до почетка XX века била је прикупљање информација, а битне трансформације на том плану догодиле су се између два светска рата да би ескалирале последњих неколико деценија. Најбитније функције које су придодате обавештајним службама су многе субверзивне активности, као што су тероризам, диверзије, саботаже, стварање кризних ситуација, као и разноврсна психолошко-пропагандна дејства.¹⁰ Због неопходности постојања, њиховог значаја и продуктивности у обавештајне службе се много улаже. Ради заштите националне безбедности и превенције појава угрожавања безбедности, оне обављају веома комплексне задатке. Истовремено, обавеш-

⁹ Марко Крстић, „Обавештајна служба као фактор примене силе у међународним односима“, *Војно дело 1/2016*, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2016, стр. 39-61.

¹⁰ Radomir Milašinović, *Američki pohod na svet*, ZAD, Beograd, 1996, str. 198.

тајне службе веома често своје операције реализују кроз незаконито, агресивно и прикривено деловање, што је у противречности са постулатима отвореног и демократског друштва. Имајући у виду овај парадокс, као и чињеницу да располажу са информацијама од „критичне важности“, уз поседовање огромне моћи и значајних овлашћења, која се могу злоупотребити, све више се у средште пажње поставља питање како обавештајне службе подвести под демократску контролу?

Зарад потпунијег сагледавања предметне материје издвојићемо неке од карактеристика обавештајне службе:

1. То је специјализовани орган државне управе и најзначајнија професионална обавештајна институција;
2. Тајност је једно од кључних обележја службе и у корелацији је са фактором изменађења;
3. Њом фактички координира и руководи најужи политички естаблишмент земље;
4. Релативно су самосталне у односу на друге структуре државног апарата;
5. Представљају синоним за активности којима се легалним и нелегалним средствима и методама акумулирају првенствено тајни и недоступни подаци;
6. За реализацију својих делатности има законска овлашћења. Њени методи и организација су обухваћени законима и подлежу парламентарној контроли;
7. Она је инструмент у функцији реализације виталних интереса државног естаблишмента;
8. Превентивност је њена примарна функција;
9. Обавештајна и субверзивна делатност су два основна вида њене делатности;
10. Примењује веома специфичне методе и средства;
11. Ради продуктивнијег обављања својих активности имплементира најновија научна и техничка достигнућа;
12. Њене припаднике одликује висок степен професионализма и специјализованости.

Дакле, обавештајне службе су неопходне и њих се нико не одриче, али поред те чињенице, политичке структуре на њих не гледају увек благонаклоно, нарочито у ситуацијама када греше, квалификујући их као некомпонентне. Међутим, грешке су саставни део рада и најбољих обавештајних служби, чак и у оним ситуацијама када оперишу са потпуно тачним и поузданим сазнањима. Што се тиче јавног мњења, обавештајне службе на том пољу не налазе подршку, превасходно због тајности у њиховом раду, као и због прикривених тајних акција, чији модалитети извршења и последице које изазивају у очима јавности производе ефекат одбојности.¹¹ С друге стране, значај обавештајних служби за развој стабилног демократског друштва је немерљив, нарочито у времену „галомирајућег“ тероризма и глобализације организованог криминала, што су две доминантне претње, по државу и међународну безбедност. Поред тероризма, борба против организованих криминалних активности, попут трговине наркотицима, трговине људима, трговине оружјем, прања новца, корупције,

¹¹ Веселин Конатар, Жељко Ковачевић, „Политички одлучиоци и обавештајне агенције“, *Култура полиса, год. IX, посебно издање 1*, Култура – Полис Нови Сад, Институт за европске студије Београд, 2012, стр. 365-381.

примарни је задатак обавештајних служби. Тим пре, јер наведене криминалне делатности најдрастичније угрожавају основне вредности друштва у целини. Ови проблеми погађају све земље, а њихови ефекти дубоко прожимају и потресају целокупно друштво, угрожавајући демократску стабилност, владавину закона, односно развој и напредак грађанског друштва.

1. ISI
Директорат ISI је главна обавештајна служба у Пакистану основана 1948. године. Њена дужност је да прикупља круцијалне информације у вези са националном безбедношћу за потребе Владе Пакистана. „ American Crime News “ су прогласили пакистанску обавештајну службу за најбољу и најјачу службу те врсте у свету. Седиште ISI је у Исламабаду.
2. CIA
Од свих служби које се баве безбедношћу у САД, попут <i>FBI, DIA, NSA</i> , најистакнутија и најпознатија је <i>CIA</i> . <i>CIA</i> је основана 1947. као једна од најбољих и најнезависнијих агенција на свету. Примарна функција је анализа података о страним држављанима, анализа података које захтева највише руководство САД, као и посебне операције за председника САД. Агенција се налази неколико километара од Вашингтона.
3. MI6
Британски MI6 је основан нешто пре Првог светског рата како би се бавили активистима Немачке владе. Главни штаб им се зове „SIS Building“ и налази се у Лондону. MI6 је био блиско умешан у разне догађаје у XX и XXI веку, али то није обзнањено пре 1994. Агенти MI6 су задужени да помно воде рачуна о унутрашњим и спољашњим терористичким активностима, као и о организацијама и државама које би могле да угрозе националну безбедност британског краљевства.
4. ФСБ
Руски <i>ФСБ</i> је најкраће речено наследник некадашњег <i>КГБ</i> који је деловао за време СССР. Основан 1995, <i>ФСБ</i> је посвећена посебно контртероризму и раду на заштити интереса Руске Федерације. Према неким подацима <i>ФСБ</i> има 250.000 агената који раде тајно у земљи или као страни шпијуни у многим земљама света. Окренути су борби против терориста, трговаца дрогом...
5. BND
Немачки <i>BND</i> формиран је током Другог светског рата како би шпијунирао стратегију и планове непријатеља, а налазе се близу Минхена. Буџет немачке федералне службе мери се у милијардама. Користе најмодернију опрему како би шпијунирали непријатеље у корист владе, и сматрају се једном од најбоље организованих обавештајних служби на свету.
6. RAW
<i>RAW</i> представља обавештајну службу у Индији која је основана 1968. Ова обавештајна служба одговара само премијеру Индије док нема никакву одговорност према парламенту у тој земљи. Њена највећа одговорност и задужење је да се бави прикупљањем података о могућим терористичким нападима. Главна „мета“ <i>RAW</i> је суседни Пакистан.
7. DGSE
Ова француска обавештајна служба посебно је задужена за најосетљивија питања која се тичу државне безбедности. Она није позната као остале обавештајне агенције али је, како тврде њени званичници, успела да спречи 15 терористичких напада у Француској. Под собом има око 5.000 агената.

8. ASIS
Ова аустралијска обавештајна служба основана је 1951. од стране извршне власти Комонвелта. И поред многих контроверзи она је једна од најбољих обавештајних агенција на свету.
9. MSS
Кинеска обавештајна служба чији се главни штаб налази у Пекингу. Примарни циљ је контраобавештајна делатност и заштита државних и политичких интереса. MSS ради паралелно са бироом за јавну безбедност. Агенција је основана од стране Комунистичке партије.
10. MOSSAD
Добро позната израелска обавештајна служба која се пре свега бавим прикупљањем контра терористичких података, као и многим тајним операцијама. Директор агенције извештај подноси премијеру земље. Њихови агенти су укључени у прикупљање значајних података у корист Израела. Њихова најбоља јединица је Metsada која је задужена за многа убиства и тајне операције широм света.

Табела 1.: *Преглед десет најмоћнијих обавештајних служби на свету*¹²

Нове претње последица су развоја, а имају и заједничке карактеристике. Њихова главна карактеристике су непредвидљивост, асиметричност и глобална распрострањеност. За разлику од периода хладног рата у овом случају носиоци угрожавања нису директно државе, већ су то најчешће различити колективитети које карактеришу сложена организациона структура и различити интереси (економски, верски, политички и сл.). Ове савремене претње представљају велики изазов за традиционалне обавештајно-безбедносне структуре.¹³ Као флагрантан пример, навешћемо тероризам који у данашње време дефинитивно представља највећу претњу глобалној безбедности и миру, а самим тим то је и претња сваком становнику било које земље на свету. Терористички акти се намерно извршавају на начин да максимизирају тежину као и дужину психолошког утицаја. Серија координисаних терористичких напада против Сједињених Америчких Држава од 11. септембра 2001. године, „црним словима“ остаће забележена у историји човечанства. Истовремено тај трагични догађај означава преокрет у приоритетима обавештајних служби, јер након тог датума, тероризам дефинитивно постаје водећи непријатељ у глобалним размерама.

Службе безбедности као носиоци функција безбедности

Као што постоје потешкоће у дефинисању безбедности, тако постоје и различити приступи у дефинисању служби безбедности у XXI веку. Упростићено гледиште да су то искључиво владине организације које штите државу и њене тајне од непријатеља је сужено. У протеклој деценији је дошло до „екс-

¹² <http://www.abcnewspoint.com/top-10-best-intelligence-agencies-in-the-world-2015/30/10/2016>

¹³ Александар Крштенић, Мартин Матијашевић, „Проблеми обавештајних служби у процесу прилагођавања савременим изазовима, ризицима и претњама“, *Војно дело, вол. 66, бр. 1*, Министарство одбране Србије - Војноиздавачки завод, Београд, 2014, стр. 105-125.

плозије“ забринутости за безбедност у сваком домену. Угрожавања безбедности су у перманентном порасту, са аспекта учесталости, озбиљности и софистицираности, што у средиште пажње поставља осетљиву природу улога служби безбедности, као носилаца функција безбедности.

Безбедност означава и службу безбедности која се може схватити као политичка функција државе, односно као скуп активности и мера којима се држава штити од актуелних или потенцијалних непријатеља и као специјализована организација која обавља послове – примењује мере, радње и средства – којима се остварује функција безбедности. Служба безбедности делује на откривању, спречавању и сузбијању активности које угрожавају постојеће државно и друштвено уређење не само од унутрашњих политичких противника који делују са противуставних позиција (сепаратисти и терористи) него и од обавештајних и субверзивних активности страних држава, односно њихових специјализованих установа и служби. Да би се супротставила таквој угрожавајућој делатности, држава оснива специјализоване установе и организације у оквиру свог апарата ради вршења заштитне функције.¹⁴ Истовремено, како се безбедносни изазови у свету развијају и приватне службе безбедности суочавају се са свакодневним критичним инцидентима, где се позивају да ефикасно реагују. Њихова улога у пружању услуга безбедности постала је важнија са све већим бројем трагичних догађаја у вези са тероризмом широм света. На пример, током напада 11. септембра на Светски трговински центар, десетине приватних чувара је изгубило живот, заједно са полицајцима, ватрогасцима и припадницима различитих грана безбедносних служби. Због тога институционалне политике, што пре треба да редефинишу сектор безбедносних служби и да препознају индустрију приватних служби безбедности, као одговорно и професионално занимање, упоредиво са јавним службама безбедности. Наиме, безбедносне компаније треба да буду важан стуб за безбедност локалних и глобалних друштава, те да са органима за спровођење закона и власти формирају моћну баријеру против многих модерних безбедносних изазова.

Непосредни циљеви службе безбедности су правовремено откривање и спречавање угрожавајућих намера и активности унутрашњих и спољних противника, тј. актуелних и потенцијалних непријатеља, као и обавештавање носилаца политичке власти о свим предузетим мерама и резултатима на том плану. Служба безбедности подједнако делује на откривању, спречавању и сузбијању обавештајне делатности страних обавештајних служби (контраобавештајна служба, посебно служба за контрашпијунажу), али и угрожавајуће делатности чији су носиоци унутрашњи екстремисти и припадници екстремне политичке емиграције (служба за заштиту уставног поретка), затим унутрашњег и међународног тероризма (противтерористичка обавештајна служба), обезбеђењу носилаца највиших државних функција (служба обезбеђења личности и објеката), а у многим земљама и најтежих облика привредног и организованог имовинског криминалитета. Служба безбедности у основи користи све

¹⁴ Владимир Тешић, *Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности*, Истраживачки центар за питања безбедности Западног Балкана, Београд, 2005, стр. 16.

методе карактеристичне за тзв. унутрашњу обавештајну службу, тј. конспиративне методе (агентурни, тајно коришћење техничких средстава и др.), затим неке методе карактеристичне за тзв. легално прикупљање обавештајних сазнања („иследни метод“ и др.) и многе методе карактеристичне за активност органа јавне безбедности (проверавање кроз базе података, „инфилтрација“ у одметничку групу и сл.). Конкретније служба безбедности у свом раду првенствено користи обавештајну мрежу, која је основно, најефикасније и најбитније средство за откривање и утврђивање подривачке делатности. На том плану служба безбедности ствара мрежу тајних извора података – агентуру према захтевима који су јој стављени у надлежност.¹⁵ Међутим, како службе безбедности имају право на примену мера тајног прикупљања података, којима се привремено ограничавају поједина људска права и слободе, може доћи до великих злоупотреба. Због тога се демократска контрола службе безбедности суочава са два крупна проблема који ограничавају ефикасност њеног рада. Непостојање јасних критеријума за одређивање нивоа тајности докумената, је први проблем који настаје у контроли рада службе безбедности. Поступак класификације и декласификације, издавање сертификата за приступ класификованим подацима и прописане казне за одавање тајни су дефинитивно други проблем. Зато одређење, да службе безбедности обављају послове и задатке у границама своје надлежности, у складу са законом, у реалним оквирима је између осталог пуно бројних противуречности.

Закључак

У данашње време нико не спори значај безбедности у хијерархији људских потреба. Та перцепција је несумњиво одговор на експанзију безбедносних изазова, ризика и претњи у савременом друштву. То је заправо нови приступ националној и међународној безбедности који даје примат људским бићима и њиховим сложеним друштвеним и економским интеракцијама. Раширене и динамичне претње у контексту угрожавања безбедности, захтевају делотворну акцију која је од фундаменталног значаја за људске животе и одрживи развој. „Одрживи развој подразумева такав развој друштва који расположивим ресурсима задовољава људске потребе, не угрожавајући природне системе и животну средину, чиме се осигурава дугорочно постојање људског друштва и његовог окружења“.

Разнолика природа појава угрожавања безбедности логично условљава и различите реакције ка њиховом спречавању. С тим у вези, не можемо говорити о универзалној методологији имплементације превенције. Концепт превенције појава угрожавања безбедности изнад свега подразумева и захтева координиране активности усмерене на спречавање појава које нису у складу са законодавством, а по својој суштини наносе штету грађанима, друштвеним групама или друштву у целини.

¹⁵ Ibid

Обавештајне и безбедносне службе на темељу наведеног имају круцијалну улогу и значај. Мобилност и инвентивност организованих криминалних група, те бескрупулозност терористичких тенденција и непредвидивост терористичких аката, условљавају модерну трансформацију безбедносног апарата који мора применити високо софистициране технологије за надзор и праћење, активности и информација, свих субјеката који угрожавају безбедност. Обавештајне и безбедносне службе као носиоци функција безбедности такође морају имати јасно дефинисане границе, како би се осигурало поштовање људских права и основних слобода грађана, чиме се између осталог подстиче ослобађање осећаја страха и несигурности.

Литература:

1. Bjelajac, Željko (2015): *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
2. Milašinović, Radomir (1996): *Američki pohod na svet*, ZAD, Beograd.
3. Petrović, Predrag (2016): „Bezbednosno-obaveštajne službe Republike Srbije“, www.bezbednost.org
4. Van Dijk, Jan J. M.; De Waard, Jaap (1991): „A two-dimensional Typology of Crime Prevention Projects“, *Criminal Justice Abstracts, September 1991*, National Institute of Justice, United States of America, pp. 483–503.
5. Konatar, Veselin; Kovačević, Željko (2012): „Politički odlučioци i obaveštajne agencije“, *Kultura polisa, god. IX, posebno izdanje 1*, Kultura – Polis Novi Sad, Institut za evropske studije Beograd, 2012, str. 365-381.
6. Krstić, Marko (2016): „Obaveštajna služba kao faktor primene sile u međunarodnim odnosima“, *Vojno delo 1/2016*, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd, 2016, str. 39-61.
7. Krštenić, Aleksandar; Matijašević, Martin (2014): „Problemi obaveštajnih službi u procesu prilagođavanja savremenim izazovima, rizicima i pretnjama“, *Vojno delo, vol. 66, br. 1*, Ministarstvo odbrane Srbije - Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2014, str. 105-125.
8. Milošević, Milan (2001): *Sistem državne bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd.
9. Sl. glasnik RS br. 116/07, 72/12
10. Tešić, Vladimir (2005): *Etiologija i prevencija pojava ugrožavanja bezbednosti*, Istraživački centar za pitanja bezbednosti Zapadnog Balkana, Beograd.
11. <http://www.abcnewspoint.com>

PREVENTION OF THE OCCURRENCE OF ENDANGERING SAFETY WITH REGARD TO THE INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICES THAT IMPLEMENT SECURITY FEATURES

Summary: Definition which defines human security as well as the need to protect the vital core of all human lives in ways that enhance human freedoms and human fulfillment in general actually represents the essence of earthly life and existence in a very complex civilization terms. Bearing in mind that, in terms of distribution and dynamic threats and threats to human security, and a comprehensive assessment of the uncertainty at the global level, to prevent the emergence of threats to security as an important human activity, must effectively direct the focus of attention to the current and new security threats in the interest of the well-being of individuals and communities. At the same time intelligence and security services as an indispensable security holders, through their actions tend to affect the daily lives of people who are potentially in danger, their survival, life and dignity, which is ultimately reflected in the level of human development, governance and the rule of law in In many ways turbulent modern society faced with a number of contradictions and difficulties.

Key words: prevention, safety, endangering safety, intelligence, security services

ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ КАО ЕЛЕМЕНТ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: Након констатације да је насиље у породици озбиљан друштвени проблем који се јавља у свим етничким и социјалним групама, и да је „тамна бројка” ове појаве велика, у раду се указује на неопходност да се друштво озбиљно бори са овим проблемом. Посебно се истиче да деца која су изложена насиљу или присуствују насиљу једног члана породице према другом (што је такође насиље према том детету), учећи такав модел понашања по правилу и сама постају насилници. Насилничко понашање које деца науче код куће као модел понашања, затим такво понашање испољавају у друштву, па је самим тим спречавање насиља у породици важан елемент безбедносне културе. Поред тога, у раду се указује на појам насиља у породици и на мере заштите од насиља у породици, као и на кривично дело насиље у породици из члана 194. Кривичног законика, а на самом крају се дају и закључна разматрања.

Кључне речи: насиље, породица, Истанбулска конвенција, жртва насиља

Увод

Насиље у породици се јавља у свим земљама света и у свим културама, код људи свих раса, етничких група, верских, политичких и сексуалних опредељења, друштвених и културних нивоа. Заштита од насиља у породици представља важан елемент безбедносне културе, јер насиље које се испољава у кругу породице врло брзо се преноси и на односе који постоје изван породице. Тако деца која су изложена или присутна породичном насиљу, учећи такав образац понашања, постају насилни према вршњацима у обданишту, школи, факултету и у другим срединама и на тај начин угрожавају шире друштво, а свакако и оне који нису ништа учинили да спрече или зауставе породично насиље. Тако и њихова деца у крајњем постају посредне жртве насиља у породици. Зато је потребно борити се против ове појаве свим расположивим средствима, пре свега социјалним, едукативним, економским, пропагандним, прекршајним, па на крају и кривичноправним, уз посебан опрез када је реч о кривичном праву.

* veljkodelibasic@mts.rs; + 381 64 1100-761

Породично насиље се може описати као понашање које се испољава кроз континуирану употребу силе, претње или злоупотребе поверења у односима између чланова породице. Све до шездесетих година прошлог века веровало се да је насиље у породици веома ретко и неуобичајено понашање. Многа истраживања која су од тада обављена показала су, међутим, да се насиље у породици појављује у врло различитим облицима, да има много веће размере него што се икада могло претпоставити, као и да пресеца све социјалне и етничке групе. Нажалост, стварне размере насиља у породици тешко је проценити из много разлога, али је вероватније да је оно веће и озбиљније него што било какви статистички подаци то могу да покажу. Истраживања показују да се насиље код нас у великом проценту случајева не пријављује. Узроци непријављивања су страх од осуде средине у којој жртва живи, страх од насилника и неповерење у правни систем (Драшкић, 2008: 342-343).

Насиље у породици се може наћи чак и у породицама у којима се то најмање очекује. Многе породице свесно одржавају фасаду складног живота, док се иза затворених врата одвија права драма. Један од основних принципа којег се породице са дубоким унутрашњим раздором држи јесте да се ништа што се у кући догађа не сме изнети у јавност (Асијел, 2012: 15). Тако се дешава да жртва месецима одлази на лечење код психијатра пре него што лекар открије да је узрок њених тегоба дуготрајно трпљење насилника у породици. Често страх од могућих последица уколико насилник сазна да је жртва неке открила „породичну тајну” спречава пацијента да открије праву истину (Папић, 2015:54).

Наш законодавац је прописао више мера у циљу спречавања насиља у породици, али треба имати у виду чињеницу да за успешну превенцију насиља нису довољне само законске норме. Потребна је шира акција државе која би, на пример, обухватила: сензибилисање јавности у погледу размера, озбиљности и специфичних карактеристика насиља у породици, популарисање информација које се односе на рано откривање и на потенцијалне конфликтне ситуације које могу водити насиљу, промовисање алтернативних метода за решавање унутарпородичних сукоба, обезбеђење адекватног професионалног тренинга за све оне који интервенишу у случајевима насиља, установљавање мултидисциплинарних тимова који би имали задатак да прате насиље у породици и овлашћење да делују у таквим ситуацијама, оснивање „сигурних кућа” за жртве породичног насиља, итд. (Драшкић, 2008: 345).

Насиље у породици ретко се јавља као изолирани напад. У таквим породицама чешће налазимо дугу историју емоционалног и физичког злостављања, врло често цикличког карактера. Тако деца најчешће не сведоче о једном нападу, већ расту у околини у којој се насиље прихвата као начин решавања проблема и где се социјални односи темеље на физичкој доминацији, што утиче на прихватање таквог погледа на свет и резултира целоживотном патологијом детета које се развија у таквој породици. Полазећи од чињенице да је породица, посебно мајка, место у односу с којим дете ствара прва искуства и слику о себи и свету око себе, дете такав модел односа уграђује у свој вредносни систем идентификујући се с понашањем и функционисањем, за дете најважнијих

особа, родитеља. Дете такав модел понашања као једини који познаје уноси у све друге односе у животу. Злостављано дете, посебно дете злостављано од чланова породице, верује да је одговорно за такво понашање одраслих, прихвата наметнуту му кривицу од стране важних особа, родитеља, па касније у животу искључиво функционише из позиције жртве или се идентификује с понашањем злостављача опонашајући га јер је то једини начин на који је научило функционисати (Косијан-Нерцигонја, Нерцигонја-Новковић, 2009: 181).

Појам насиља у породици и мере заштите од насиља у породици

За успешну борбу против насиља у породици неопходно је дефинисати појам насиље у породици, што свакако није лако имајући у виду чињеницу да не постоји јединствена законска дефиниција овог појма, да је приликом решавања овог проблема потребно имати у виду одредбе међународних конвенција које се односе на ову област и да у теорији наилазимо на различите дефиниције у зависности од полазишта и става који по овом питању заступа одређени аутор.

Многобројне одредбе које се односе на насиље у породици усвојене у међународним документима и у стручној литератури под насиљем у породици подразумевају превасходно насиље над женама. Без обзира што насиље над женама преовладава у укупном броју извршених деликата ове врсте, насиље у породици је шири појам који обухвата насиље између чланова породице и подразумева у најужем смислу насиље над децом и супружницима, а у ширем смислу и над родитељима и свим другим члановима породице. У појединим дефиницијама насиље у породици подразумева и насиље између партнера не само у хетеросексуалним браковима, већ и у истополним заједницама. Насиље се може десити у току везе, док партнери раскидају или када се веза заврши (Марковић, 2016: 158).

Дакле, ни у закону, ни у теорији не постоји сагласност око дефинисања насиља у породици, већ постоји више таквих дефиниција, како у законима тако и у теоријским радовима. Тако Закон о спречавању насиља у породици, овај појам дефинише као акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству.

С друге стране, Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција) у члану 3. тачка б, дефинише насиље у породици као свако дело физичког, сексуалног, психичког или економског насиља до којег дође у породици или домаћинству, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.

Имајући у виду да су последице насиља у породици тешке телесне и душевне патње углавном жена и деце (од застоја у развоју, различитих облика дисфункција и девијација, па све до болести, инвалидитета и смрти), те да су нека од тих дела посебно трауматична за жртву (на пример, инцест), у породично законодавство уврштене су и материјалноправне и процесно правне одредбе о заштити од насиља у породици. Смисао ових одредби јесте у томе да, пре свега, спрече да насиље које се већ догодило у породици буде настављено или да ескалира у још опаснијем правцу. Другим речима, намера законодавца у овом случају била је да делује превентивно и одвраћајуће, успостављањем просторне дистанце између учиниоца насиља и жртве, како не би дошло до још већег угрожавања живота, физичког или психичког интегритета односно слободе једне особе или озбиљног нарушавања развоја њене личности (Драшкић, 2008: 344-345).

Породични закон забрањује насиље у породици (члан 10), прописујући да свако има право на заштиту од насиља у породици. Овај закон дефинише насиље у породици (члан 197) као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Насиљем у породици, према овом закону, сматра се нарочито: 1) наношење или покушај наношења телесне повреде; 2) изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; 3) присиљавање на сексуални однос; 4) навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем; 5) ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима; 6) вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. Поред тога, овај закон истим чланом прописује да се члановима породице сматрају: 1) супружници или бивши супружници; 2) деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство; 3) лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; 4) ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; 5) лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Важно је истаћи да Породични закон предвиђа и мере заштите од насиља у породици (члан 198). Против члана породице који врши насиље суд може одредити једну или више мера заштите од насиља у породици, којом се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. Мере заштите од насиља у породици су: 1) издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 2) издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 3) забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености; 4) забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; 5) забрана даљег узнемиравања члана породице. Ове мере могу трајати највише годину дана, с тим што се време проведено у притвору као и свако лишење слободе у вези с кривичним делом односно прекршајем урачунава у време трајања мере

заштите од насиља у породици. Мера заштите од насиља у породици може се продужавати све док не престану разлози због којих је мера била одређена, а може престати и пре истека времена трајања ако престану разлози због којих је мера била одређена.

Према члану 112. став 28. Кривичног законика чланом породице сматрају се: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храник. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Кривично дело насиље у породици

Није спорно да је насиље у породици изузетно штетна друштвена појава. Ово кривично дело у принципу непосредно погађа члана породице који је жртва другог члана породице, али оно напада и породицу као такву, и руши одређене устаљене породичне вредности које су од великог друштвеног значаја. Посебно су опасни они облици насиља у породици који се испољавају према деци и малолетним лицима уопште и ту је потребно испољити посебно пажљив приступ у кривичном поступку, и, пре свега, водити рачуна да оваква жртва не претрпи и додатне штетне последице (Шкулић, 2012а: 71)

Насиље у породици представља озбиљан проблем у савременим друштвима, тако да је све већи број оних законодавстава која предвиђају ово кривично дело, иако се инкриминисано понашање углавном може обухватити и постојећим инкриминацијама (нпр. угрожавање сигурности, принуда, злостављање малолетног лица, а у случају наступања теже последице, тешка телесна повреда, нехатно лишење живота итд). Међутим, због давања комплексне кривичноправне заштите, као и због значаја овог феномена, оправдано је прописати посебно кривично дело насиље у породици. Ипак, извесну сумњу у погледу прописивања једне овакве инкриминације побуђује аргумент да у случајевима када је дошло до драстичног погоршавања односа у једној породици, које се изражава у насиљу једног члана према другом члану породице, таква породица не може ни да опстане, односно у том случају не постоје елементарни услови за даљи заједнички живот тих чланова породице. И у погледу генералне превенције, поставља се питање да ли је кривично право позвано да спречава потенцијалне учиниоце овог кривичног дела, односно чланове породице да не врше насиље једно према другом. Да ли кривично право треба да штити чланове породице једне од других и да ли може да заштити у тој мери нарушене породичне односе? Наравно, сваки члан породице има право на заштиту својих основних права, као и сваки други човек, али да ли му припада и право на додатну кривичноправну заштиту од чланова сопствене породице? (Стојановић, 2012: 572).

С обзиром на невероватно широку дефиницију члана породице у Породичном закону, па иако нешто сужену, још увек такође поприлично екстензивно дефинисање „члана породице” у Кривичном законнику, велико је питање да ли кривично дело насиље у породици објективно заслужује да се уопште и сматра кривичним делом против „породице”, односно кривичним делом којим се штити „породица”, као што би се то рутински могло закључити с обзиром на законску систематизацију, односно сврставање те инкриминације у групу кривичних дела против брака и породице. Ради се у ствари о поприлично хетерогеном кривичном делу с обзиром на објект заштите, које се делом може сматрати кривичним делом против живота и тела, делом против полне слободе итд. (Шкулић, 2012: 68)

Кривично дело насиље у породици из члана 194. Кривичног законика, први пут је прописано у Србији 2002, изменама и допунама Кривичног закона РС из 1977. (Закон о изменама и допунама Кривичног закона РС, *Службени гласник РС*, број 10/2002). Ово кривично дело има основни, три тежа облика и посебни облик.

Основни облик

Основни облик (став 1) постоји онда када се применом насиља, претњом да ће се напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Поставља се питање да ли је угрожавање радња извршења која се врши применом насиља или претњом да ће се напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем, или је реч о последици. Уколико би се узело да је угрожавање радња извршења, онда би било довољно да је радња предузета једанпут да би постојало кривично дело. Међутим, има више основа став да је угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања последица у виду конкретне опасности која траје краће или дуже време.

Дакле, код одређивања шта представља радњу извршења овог кривичног дела заступљена су два мишљења. Прво схватање полази од граматичког тумачења обележја дела, где је радња описана као угрожавање. То што је радња одређена последично не треба да буни, јер слично посредно дефинисање радње преко последице дела налазимо и другде, нарочито код типичних последичних деликата као што су убиство или телесно повређивање. Примена насиља, претња да ће се напасти на живот или тело, дрско или безобзирно понашање овде би представљали само начин проузроковања. У прилогу тврђења да је радња извршења овог дела угрожавање говори и то, што законодавац радње извршења редовно описује глаголом, а тај глагол је овде управо угрожавање („ко ... угрожава ...”). Друго становиште, заступљеније у литератури, полази од тога да угрожавање овде представља последицу дела, а да су радње извршења: примена насиља, претња да ће се напасти на живот или тело, као и дрско или безобзирно понашање. Ово схватање је догматски исправније, јер је тешко бранити став да и код других последичних деликата, где је због специ-

фичности законодавне технике законодавац радњом учинио сваку делатност што води проузроковању дате последице - последица заправо радња извршења. У односу на друга слична последично одређена дела, насиље у породици се разликује по томе, што овде законодавац није сматрао да сваки начин проузроковања стања угрожености члана породице задовољава, већ је изричито навео поједине радње извршења дела (Вуковић, 2012: 127-128).

Имајући у виду природу овог кривичног дела, реч је о једном континуираном стању у коме се налази један члан породице услед радњи које предузима други члан породице према њему. Радња извршења била би, према томе, примена насиља, употреба квалификоване претње, дрско или безобзирно понашање. Кривично дело може, међутим, постојати и онда када је радња извршења предузета само једном, али имајући у виду последицу, то зависи од тога о ком облику радње извршења се ради. Док је код коришћења грубог насиља и употребе квалификоване претње у неким случајевима довољно да је радња и једанпут предузета да би дошло до угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања пасивног субјекта, дрско и безобзирно понашање, по правилу, може проузроковати то угрожавање само онда када се више пута понавља. Неопходно је да је радња извршења таква да је објективно подобна да доведе до угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице. Између угрожавања и радње извршења мора постојати узрочна веза. Предузета радња мора проузроковати угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања (Стојановић, 2012: 572-573).

Када се има у виду природа овог кривичног дела, пре свега социјални смисао његовог бића, заштитни објект и последица, може се закључити да број неопходних делатности зависи од природе саме радње која се предузима. Пошто је за постојање кривичног дела потребно да је предузета таква радња извршења која је објективно подобна да доведе до угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања пасивног субјекта, то значи да је у неким случајевима довољно да радња буде предузета једанпут, док би у другим случајевима било нужно да делатност која представља радњу извршења буде предузета више пута. Вишекратно предузимање радње извршења потребно је када су у питању делатности које чине само сегменте јединственог понашања које је подобно да проузрокује последицу као обележје бића кривичног дела. Пасивни субјект јесте члан породице. Код основног облика кривичног дела то може бити само пунолетни члан породице (Стојановић, Делић, 2013: 110).

Треба рећи и да део литературе екстензивно одређује појам насиља. Тако се наилази на схватање да насиље у смислу ове инкриминације може бити физичко, психолошко, емоционално и економско, „док је сексуално насиље инкриминисано у глави XVII као кривична дела против полне слободе” (Константиновић Вилић, 2011: 176, према Вуковић, 2012: 130). Слично разумевање насиља полази заправо од дефиниције акта насиља из Породичног закона, што је као полазиште у дефинисању аката насиља наишло на симпатије и у литератури. Овакво широко одређење насиља је неприхватљиво из више разлога. Најпре, насиље у свом језичком значењу подразумева искључиво насилно понашање - примену силе, тј. искључиво физичко насиље (употребу физичке

снаге). Примена насиља и претња да ће се напасти на живот или тело не обухвата некакво психолошко, емоционално или економско условљавање другог, јер то не допушта језик норме. Осим тога, ове радње више наликују злостави другог, што је законодавац, да је хтео, могао да укључи у опис насиља у породици, с обзиром да сличне радње већ постоје у Кривичном законнику. Слично размишљање је могуће само унутар радње дрског или безобзирног понашања, а никако некаквим екстензивним тумачењем појма насиље. Такво тумачење неприхватљиво је уосталом и имајући у виду како законодавац употребљава радњу насиља у другим инкриминацијама из Кривичног законика. Даље, издвајање сексуалног насиља по дејству на плану стицаја - крајње је недоследно. Ако сексуално насиље према члану породице треба квалификовати само као дело против полне слободе, онда не постоје довољни разлози да се телесно повређивање члана породице сматра сфером обухвата насиља у породици као кривичног дела. Исти задатак могле су адекватно да обухвате и постојеће инкриминације лаке и тешке телесне повреде. На крају, поједине форме овако схваћеног насиља по својој садржини на неприхватљив начин проширују зону кажњивог. Тако се емоционално насиље разуме као „неисказивање љубави и пажње, одбацивање, занемаривање емотивних потреба члана породице итд” (Константиновић Вилић, 2011: 177, према Вуковић, 2012: 130). Неведене радње не могу представљати кривично дело насиље у породици. Оне се могу у феминистичком, виктимолошком и уопште криминолошком дискурсу сматрати видом породичног насиља, али слично схватање не задовољава строге захтеве начела законитости у кривичном праву (Вуковић, 2012: 129-130).

Извршилац може бити само члан породице, док саучесник, односно подстрекач или помагач могу бити и лица изван тог круга, тј. било које лице. Ово кривично дело се може извршити само с умишљајем, а прописана је казна затвора од три месеца до три године.

За кривично дело насиље у породици, кривично гоњење се предузима и води по службеној дужности. Када је реч о основном облику, у литератури се уз навођење одговарајућих аргумената, а пре свега да кривично право не би смело да се меша у интерперсоналне односе који постоје у браку, предлаже да се гоњење предузима по предлогу оштећеног (нпр, Симић, 2015: 532-533). Иако се за овакав предлог дају одговарајући аргументи, који се поткрепљују примерима из праксе, што доводи до закључка да су ти аутори у праву, треба рећи да се такав предлог не може прихватити јер то није у складу са Конвенцијом савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција).¹ Србија је потписала ову конвенцију којом се предвиђа да кривично гоњење не сме да зависи од спремности жртве да

¹ Више о томе, видети: Стојановић, Зоран (2016): Силоване без принуде, усаглашавање КЗ Србије са чланом 36 Истанбулске конвенције, *Журнал за криминалистику и право*, Београд; Стојановић, Зоран (2016): Усаглашавање КЗ Србије са Истанбулском конвенцијом, *Доминантни правци развоја кривичног законодавства и друга актуелна питања у правном систему Србије*, Копаоник; Делибашић, Вељко (2016): Усклађивање кривичног законодавства са Истанбулском конвенцијом, *Европске интеграције и казнено законодавство (поглавље 23 - норма, пракса и мере хармонизације)*, Златибор.

поднесе пријаву или сведочи против било ког учиниоца (члан 18. став 4), односно да кривична дела из Истанбулске конвенције важе независно од природе односа између жртве и учиниоца (члан 43).

Тежи облици и посебан облик кривичног дела

Кривично дело насиље у породици има три тежа и један посебан облик. Тежи облик постоји (став 2) ако је при извршењу основног облика коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

Ако је услед неког облика из прва два става наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или су учињена према малолетном лицу, радиће се о тежем облику (став 3) за који је прописана казна затвора од две до десет година. Посебно битна чињеница, утврђена истраживањем које је извршено на територији Општине Земун, показује да се у 66% ситуација, тамо где у породици постоје деца, насиље врши у њиховом присуству. И друга истраживања показују да у породицама у којима постоји насиље, деца присуствују у око 3/4 насилничких инцидената (Поповић, 2015: 485). Имајући у виду да је насиље између партнера извршено пред децом, својеврсно насиље над децом, и то психичко насиље које често по последицама може бити далеко теже од физичког насиља, аргументовано би се у том случају могао бранити став да насиље пред децом представља насиље над децом, тј. да постоји овај тежи облик кривичног дела. Међутим, у пракси такав став још увек није прихваћен.

Најтежи облик постоји ако је услед неког од облика прописаних у прва три става наступила смрт члана породице, када се учинилац кажњава казном затвора од три до петнаест година. Овде треба нагласити да је разлика између овог кривичног дела и кривичног дела тешко убиство у томе што је овде смрт члана породице обухваћена нехатом учиниоца, док је код кривичног дела тешко убиство из члана 114. тачка 10. Кривичног законика дошло до умишљајног убиства члана породице којег је учинилац претходно злостављао.

Посебан облик (став 5) прописује казну затвора од три месеца до три године и новчану казну за лице које прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона.

Закључак

Насиље у породици је изузетно штетна друштвена појава која се појављује у врло различитим облицима и има много веће размере него што се икада могло претпоставити, а присутна је у свим социјалним и етничким групама. Жртве насиља у породици, због страха од насилника, срамоте, неповерења у

државне органе и многих других, ретко пијављују насиље у породици па је „тамна бројка” код овог кривичног дела велика. Такође, и лица која знају да се у некој породици спроводи насиље то не пријављују државним органима, јер је код нас у друштву дуго времена било присутно мишљење да је оно што се дешава иза врата нечијег дома, само проблем те породице и да друштво не сме да се меша у „породичне” односе.

Наравно, такво мишљење је неприхватљиво, јер када дође до озбиљног насиља, па макар се то дешавало у кругу породице, друштво мора да реагује на одговарајући начин, пре свега да би заштитило жртву од насиља. Поред тога, деца која су врло често изложена насиљу, било да се над њима непосредно врши физичко или психичко насиље, било да присуствују насиљу које се врши према неком другом члану породице (по правилу, његовој мајци), учећи такав модел понашања, врло брзо и сама постају насилници. Када та деца, која су првобитно била жртве насиља, постану насилници у својој околини, школи, факултету, улици итд, онда то више није „унутрашњи проблем једне породице”, већ целог друштва. Тада друштво према њима реагује одговарајућим репресивним мерама, уместо да је благовремено реаговало и спречило да та деца буду жртве насиље и тако једног дана и сама постану насилници.

Србија је поставила законски оквир за борбу против насиља у породици потписивањем Истанбулске конвенције, доношењем Закона о спречавању насиља у породици и прописивањем већег броја норми с тим циљем у већ постојећим законима. У тим оквирима посебно место има кривично дело насиље у породици из члана 194. Кривичног законика. Код овог кривичног дела постоји тежи облик (став 3) који, између осталог, постоји ако је основни облик дела извршен према малолетном лицу. Имајући у виду да је насиље које се врши пред дететом (али и пред малолетником) својеврсно психичко насиље према том лицу, аргументовано би се могао бранити став да се и у том случају ради о насиљу према малолетном лицу, односно о тежем облику овог кривичног дела. Ипак, треба рећи да судска пракса за сада не прихвата овакав став.

Свакако, насиље у породици представља врло сложену појаву која се не може лако и једноставно сузбијати јер је карактерише много специфичности, пре свега чињеница да је реч о сложеним интерперсоналним односима унутар саме породице, тако да је решавању овог проблема неопходно приступити организовано на свим пољима друштвеног деловања па и доследном применом кривичноправних прописа којима се сузбија овакво понашање. При томе треба имати у виду да је заштита од насиља у породици елемент безбедносне културе, јер ако се спречи или сузбије насиље у породици, смањиће се могућност да се деца из таквих породица (над или пред којом се врши насиље), учећи такав модел понашања, појаве у друштву као насилници, а тиме ће и друштво у целини бити безбедније.

Литература:

1. Kocijan-Hercigonja Dubravka, Hercigonja-Novković Vesna (2009): Djeca, mladi i nasilje u obitelji, *Medicus*, Vol. 18, No. 2, Zagreb.
2. Asijel, Isak (2012): Zavera ćutanja, *Nasilje u porodici, zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd.
3. Vuković, Igor (2012): Nasilje u porodici kao krivično delo - pojedini problemi u primeni prava, *Nasilje u porodici, zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd.
4. Delibašić, Veljko (2016): Usklađivanje krivičnog zakonodavstva sa Istanbulskom konvencijom, *Evropske integracije i kazнено zakonodavstvo (poglavlje 23 - norma, praksa i mere harmonizacije)*, Zlatibor.
5. Draškić, Marija (2008): Nasilje u porodici: prva presuda Vrhovnog suda Srbije, *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd.
6. Konstantinović Vilić, Slobodanka (2011): Krivičnopravna zaštita žrtava nasilja u porodici, *Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Niš.
7. Marković, Saša (2016): Nasilje u porodici u sudskoj praksi Republike Srbije i Evropskog suda za ljudska prava, *Evropske integracije i kazнено zakonodavstvo (poglavlje 23 - norma, praksa i mere harmonizacije)*, Zlatibor.
8. Papić, Tihomir (2015): Nasilje u porodici - psihijatrijski aspekt, *Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman, 10 godina mreže život bez nasilja*, Beograd.
9. Popović, Dragan (2015): Kriminalistička analiza krivičnih dela nasilja u porodici izvršenih na teritoriji Opštine Zemun, *Kultura polisa*, Novi Sad.
10. Simić, Dragana (2015): Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici, *Kultura polisa*, Novi Sad.
11. Stojanović, Zoran (2012): *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
12. Stojanović, Zoran (2016): Silovanje bez prinude, usaglašavanje KZ Srbije sa članom 36 Istanbulske konvencije, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Beograd.
13. Stojanović, Zoran (2016): Usaglašavanje KZ Srbije sa Istanbulskom konvencijom, *Dominantni pravci razvoja krivičnog zakonodavstva i druga aktuelna pitanja u pravnom sistemu Srbije*, Kopaonik.
14. Stojanović, Zoran, Delić, Nataša (2013): *Krivično pravo posebni deo*, Beograd.
15. Škulić, Milan (2012): Krivičnopravni aspekt - osnovni stavovi, *Nasilje u porodici, zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd.
16. Škulić, Milan (2012a): Krivično delo nasilje u porodici, *Nasilje u porodici, zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd.

PROTECTION AGAINST DOMESTIC VIOLENCE AS THE ELEMENT OF SAFETY CULTURE

Summary: After ascertaining that domestic violence is a serious social problem that occurs in all ethnic and social groups, and the „dark figure” of this phenomenon is large, this work indicates the need for the society to seriously deal with this problem. Especially emphasizes that children who are exposed to violence or witnessing violence of one family member on another (which is also violence against the child), and with learning of such a model of behavior, as a rule themselves become abusers. Violent behavior that children learn at home as a model of behavior, then this behavior manifests in society, and therefore the prevention of domestic violence is an important element of safety culture. In addition, this work refers to the notion of domestic violence and the measures of protection from domestic violence, as well as the criminal offense of domestic violence under Article 194 of the Criminal Code, and at the very end, gives the concluding remarks.

Key words: violence, family, the Istanbul Convention, the victim of violence

БОРИСЛАВ БОЛИЋ*
Универзитет Привредна академија
Нови Сад

УДК 316.83:316.624
Монографска студија
Примљен: 05.01.2017
Одобрен: 24.01.2017
Страна: 33-44

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ - СОЦИОПАТОЛОШКИ ФЕНОМЕН САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Сажетак: Насиље у породици је једно од најгорих друштвених појава, имајући у виду погубне последице које оставља на психу жртава, јер је онај ко их је повредио истовремено особа која би треба да искаже љубав, а друго, то је особа од које се често не може побећи. Мушкарци су све чешће жртве, али су најчешће, и то у превалентној мери, извршиоци насиља. Што је већи ступањ родне неравноправности у друштву, то је шанса да дође до насиља у породици већа. У Западним земљама је већина насиља у породици стављена ван закона, али је у другим цивилизацијама веома често овакво насиље, и сматра се или законски или обичајно прихватљивим. Најнеугодније је што се жртве насиља у породици даље формирају као особе склоне да то насиље и понове или оправдају.

Кључне речи: Насиље, породица, деца, жене, мушкарци, партнер, злочин, физичко, психолошко

Увод

Насиље у породици, познато и као насиље у домаћинству један је од феномена који постоји од веома раних дана човековог постојања, практично од самог почетка породице. Конфликти међу супружницима су били, заправо, много чешћи и насилнији у древнија времена, а такође су и насилни чинови према деци, а све у сврху васпитања (ово је упитно, као што је упитно и колико се без икаквог кажњавања или претњем телесном казном може формирати дечји карактер, као што је сада тренд у све већем броју развијених земаља, мада ово питање увелико превазилази тему овог рада). Насиље је само „друга страна новчића” интимних веза у којима се појављује страст и љубав, по принципу „ерос-танатос” нагона који се често појављују скупа, под условном да овде као насилни нагон означимо екстрoвертни танатос-нагон (*Todestrieb*) који

* kruzerns@hotmail.com

је Сигмунд Фројд дефинисао још 1920. године у својој књизи „С ону страну принципа задовољства”¹.

Интимно насиље је оно које настаје између два брачна друга али се такође може посматрати и све више отворено, у данашње време, и у оквиру хомосексуалних веза, а не само хетеросексуалних, јер истополност везе, упркос напорима да се покаже „блажа суштина” таквих веза, није предуслов ненасиља. Такође, насиље у породици укључује и насиље против деце, што је још теже објашњиво будући да овде постоји крвно сродство између починиоца насиља и жртве, али се читав низ фактора овде укључује да би се дошло до мотива: васпитни бес, нарцизам родитеља, поремећаји емоционалног и нервог система итд.

Нивои насиља у породици су значајно многостранији у својим облицима него што се то на први мах чини. Овде се не може урачунати само физичко насиље, већ се ту урачунавају разне форме вербалног насиља, емоционалног насиља (манипулације осећањима), али и сексуално злоупотребљавање партнера (био то брак или кохабитација), где можемо урачунати и суптилне, коертивне форме насиља и навођења на секс, па до силовања у браку, или чак сакаћење у виду гениталног сакаћења, казни као што су бацање киселине у лице, сечење делова тела (у Индији је казна за неверство, описана у књизи Радјарда Киплига, „Ким”, била сечење носа) и сличне монструозности. Врхунско насиље, је, наравно, оно које резултује смрћу, као што је каменовање, спаљивање, убиство због части и слично. Ово је све сада мање присутно у западним цивилизацијама, али се у осталим крајевима света, нажалост често среће.

Недавно је пажња на насиље у породици скренута првенствено од стране активисткиња „женског покрета”, посебно феминисткиња и покрета женских људских права у 1970-им годинама, када је проблем насиља у породици, првенствено над женама, стекао пуно поклоника и када се цео свет нагло суочио са проблемима заштите за жене које су тукли њихови мужеве.

Знање о насиљу у породици и документација насиља у породици разликује се од земље до земље. Процене показују да је само трећина случајева насиља у породици пријављена у Сједињеним Америчким Државама и у Великој Британији (Уједињеном Краљевству). Према подацима Центра за контролу и превенцију болести, насиље у породици озбиљан јавно- здравствени проблем који може спречити, а с којим се сусреће чак нешто више од 32 милиона Американаца, или више од 10% америчке популације.

Насиље у породици се дешава када онај који врши насиље помисли да може да прође некажњено, или да је прихватљиво, да је оправдано или да можда и није, али постоји врло мала вероватноћа да ће бити пријављено. Оно може произвести међегенерациски циклус међусобног малтретирања и насиља, где деца или други чланови породице (најчешће унуци, деца и остали млађи, али могу да буду и старији чланови који су такође беспомоћни). Тада се дешава да се овакво понашање преноси са генерације на генерацију и нови

¹ Freud, Sigmund (1920): *Jenseits des Lustprinzips*, in: *Studienausgabe*, Band III: *Psychologie des Unbewussten*, Fischer, Frankfurt am Main 1975, S. 213.

чланови породице могу да наставе тако да се понови насиље у следећој генерацији: односно, ако су и сами као деца били малтретирани, вршиће насиље над својом децом, али и уколико су жене биле малтретирани, допустиће насиље над својим ћеркама када ове буду биле у браку, или ће пак, девојке које су у младости видели насиље над својим мајкама, углавном имати једну од две последице: или ће почети да прихватају улогу жртве у свом браку, или пак, да се дијаметрално удаље од насиља, или чак и од самог брака. *Вреди напоменути да ни у једном случају не можемо ограничити насиље над женама које би било физичко, већ се дешава веома често да је насиље душевно или вербално.*

Веома мали број људи препознаје себе било као извршитеље насиља или као жртве. Многи људи тумаче породично насиље, на жалост, као „обичне породичне расправе које су измакле контроли”².

Било како било, свесност и свест о насиљу у породици, дефиниција и документовање о насиљу у породици веома снажно варирају од земље до земље. Насиље у породици се може веома често десити у фирми насилне или договорене удаје или, још горе, насилног дечјег брака, где постоји двоструки проблем: избор партнера није у рукама брачних супружника а такође и да су они сами одлучили да ступе у брак, они нису способни да емоционално прихвате овај чин са разумним промишљањем.

Полна заступљеност насиља у породици и насиље над женама као превалентни вид породичног и партнерског насиља

Током многих деценија, популарно је било ставити нагласак на жене као жртве насиља у породици. Међутим, пораст „мушког покрета” посебно маскулизма и права мушкараца, учионио је да сада постоје трендови који се залажу за права мушкараца који су жртве жена. Иако је све ово прилично магловито, цифре говоре више од нагађања: у посебном извештају о повредама које се односе на насиље у породици, а који је представљен од стране Министарства правде САД, приједи у одељењу болнице хитне помоћи који се односе на насиље у породици показују да физички злостављани мушкарци представљају само једну шестину укупног броја пацијената примљених у болницу, када се узме у обзир укупни број пацијената који су навели у пријави на хитној помоћи да је породично узрок њихових повреда. Осталих пет шестина приједи су жене, што чини негде 83% приједи.

Такође, врло је занимљиво да мушкарци ретко, а жене често сведоче о томе ко их је повредио. Наиме, у извештају се наглашава да постоји знатно више мушкараца него жена који нису желели да открију идентитет свог нападача. Очеvidна друштвена стигма је присутна. Према подацима Виктимолошког друштва Србије, свака четврта жена на Балкану трпи насиље у породици.

² Halket, Megan Mcpherson; Gormley, Katelyn; Mello, Nicole; Rosenthal, Lori; Mirkin, Marsha Praverder (2013). *Stay with or Leave the Abuser? The Effects of Domestic Violence Victim's Decision on Attributions Made by Young Adults*, Journal of Family Violence. 29: 35.

Насиље над женама има итекако много везе са наслеђеном улогом у патријархалним друштвима као што је српско и са преписивањем образаца из претходних генерација, те се стога може сматрати да је насиље над женама јасан резултат традиционално установљене неравнотеже моћи између жена и мушкараца, а ова неравнотежа која се споро уклања и ублажава, доводи у својој крајњој инстанци до дискриминације жена, и у оквиру друштва и унутар породице, које чини да се динамика самог друштва, очување породице, предузетништво и слично, значајно успоравају.

Глобално, као што је и по конституцији мушкараца и жена прилично видљиво, жене предњаче као жртве а мушкарци као починитељи, а такође и жене доживљавају оштрије и екстремније врсте насиља у породици³. У неким земљама, нарочито незападне цивилизације, насиље у породици се сматра оправданим, а најстрашније форме су биле *sati* у Индији (спаљивање удовице после смрти мужа), или убиство због чести у исламским културама (присутно и на Западу када отац или брат убију ћерку односно сестру јер је одлучила да се не уда у заједници или одлучи да једноставно, живи на начин већинске културе, рецимо, европске). Негде се, у случају да се појави сумња на неверство, дешавају ужасне форме насиља у породици, а у многим случајевима је то и законски дозвољено.

Постоје јасне назнаке да постоји значајна корелација између нивоа полне и родне равноправности и стопе насиља у породици, и то наравно, тако да је већи број насилних чина у породици почињено када је ниво родне равноправности⁴.

Иако постоји дебата око тога да ли су разлике у полној заступљености жртава и починитеља значајне, сматра се, као што смо рекли, да су жене много чешће жртве. Међутим, уколико се промени скала тактике конфликта, и укључи чешће психолошко насиље уместо искључиво физичког, жене добијају много више на значају као починитељи. Такође, мушкарци врло често одбијају да пријаве насиље почињено над њима, будући да су стигматизовани као „слабићи” уколико се усуде да тако нешто изнесу у јавност⁵. Да се не говори о томе да је глобално, насиље у породици једно од најмање често пријављиваних врста насиља⁶. Постоје и многе друге ствари које чине да се тешко може утврдити прави однос између полова као жртава насиља у породици, као што су разлике у операционализацији истраживања⁷.

³ McQuigg, Ronagh J.A. (2011), *Potential problems for the effectiveness of international human rights law as regards domestic violence*, in McQuigg, Ronagh J.A., *International human rights law and domestic violence: the effectiveness of international human rights law*, Oxford New York: Taylor & Francis, p. 13

⁴ Esquivel-Santoveña, Esteban Eugenio; Lambert, Teri L.; Hamel, John (2013), *Partner abuse worldwide, Partner Abuse*. 4 (1): 6–75.

⁵ Finley, Laura (July 16, 2013), *Encyclopedia of Domestic Violence and Abuse*. ABC-CLIO. p. 163.

⁶ Strong, Bryan; DeVault, Christine; Cohen, Theodore (2010), *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society*, Cengage Learning. p. 447.

⁷ Chan, Ko Ling (2011), *Gender differences in self-reports of intimate partner violence: a review* (PDF), *Aggression and Violent Behavior*. 16 (2): 167–175.

Према једној од студија, проценат жена које су пријавила физичко насиље од стране интимног партнера варита од 10% до 69% зависно од земље⁸, а у Сједињеним Америчким Државама, претпоставља се да чак 15% свих насилних злочина у држави чине насилни злочини интимних партнера⁹ без обзира на ниво означене кохабитације (конкубинат, домаће партнерство, брак).

Жене су веома често жртве насиља својих најближих. Насиље у породици је најчешћи облик општијег проблема насиља над женама, чему говоре у прилог статистике: између 40% и 70% убистава где су жртве биле жене, починиоци су били њихови мужеви или вереници.

Важна компонента насиља у породици који се често игнорише јесте домен пасивног узнемиравања, које може да доведе до насиља. Пасивно злостављање је тајно, лукаво и прикривено. Ово укључује праћење, одуговлачење, скретање, двосмислености, занемаривање, духовно и ментално злостављање.

Једно истраживање из 2013. се бавило студијама на свих пет континената и корелацијом између родне равноправности и нивоа насиља у породици (о чему смо раније причали). Аутори су пронашли и утврдили да, уколико се испитује ко је физички повређен, и колико је озбиљно повређен, ту жене бивају много значајније жртве. Међутим, аутори закључују да се „насиље у породици не може више сматрати обичним родним проблемом већ такође (а већим делом и примарно) као проблем људских бића у целини и као проблем односа, и као таквог га треба и проучавати, и то треба да раде сви они којих се тај проблем тиче¹⁰.

Многе организације су учиниле многе напоре да се почну користити родно неутрални термини када се ради од вршењу насиља и жртвама насиља. На пример, шири термини као што су породично насиље уместо насиље против жена су постали уобичајени, те стога и ширина наслова овог рада¹¹.

Године 2011. истраживање које је извршио Ко Линг Чан (Ко Ling Chan) са Универзитета у Хонг Конгу утврдило је да је насиље у породици нижег обима интензитета било једнако често код оба пола, али је насиље већег интензитета било много вероватније да ће га извршити мушкарци над женама него жене над мушкарцима¹².

Његова анализа је утврдила да мушкарци имају већу склоност ка томе да претуку жену, да је даве или задаве или да покушају да је угуше на неки начин, док су жене имале склоност да бацају ствари на мушкарце или у страну (демонстративно), да шамарају, да ударају, гризу, боду, или погађају било којим тврдим предметом¹³.

⁸ Heise, L; Ellsberg, M; Gottemoeller, M (1999), *Ending violence against women*, Population Reports. Series L. Johns Hopkins University, Population Information Program, Baltimore. XXVII (4): 11.

⁹ Gedulin, George (2016), *San Diego Domestic Violence Attorney*. gedulinlaw.com. George Gedulin.

¹⁰ Esquivel-Santoveña, Esteban Eugenio; Lambert, Teri L.; Hamel, John (2013), *Partner abuse worldwide*, *op.cit.*

¹¹ Wasco, Sharon M.; Bond, Meg A. (2010), *The treatment of gender in community psychology research*, in Chrisler, Joan C.; McCreary, Donald R., *Handbook of gender research in psychology*, Springer, p. 632

¹² Chan, Ko Ling (2011), *Gender differences in self-reports of intimate partner violence: a review*(PDF). *Aggression and Violent Behavior*. **16** (2): 167–175.

¹³ *Ibid.*

Истраживачи су такође пронашли да постоје различити резултати код мушкараца и жена када је реч о одговору на интимно партнерско насиље. Једно истраживање из 2012. године за журнал *Psychology of Violence* показало је да су жене диспропорционално много патиле као резултат интимног насиља од стране партнера, нарочито је ово долазило до изражаја када се узму у обзир телесне повреде, које су биле значајно веће и теже код жена. Овде морамо имати у виду и снагу коју поседују мушкарци код удараца и снагу коју поседују жене, тако да није исто бројати један ударац као један чин насиља, већ се скала насиља мора пондерисати и према снази извршитеља насиља. У том смислу, није само чисто физичко оштећење проблематично у овом случају, већ је такође и све оно што му следи и што га прати, односно у претрпљеном страху који је продужен у посттрауматски стрес¹⁴.

Истраживање је такође показало да је 70% женских жртава насиља у породици изјавило да се осећа „веома уплашено” као резултат насиља почињеног од стране интимног партнера, али је чак 85% мушкараца који су били жртве насиља од стране жена одговорили да „не осећају страх”¹⁵. Истраживање је такође открило да је уколико се изврши медијација у случајевима партнерског насиља и породичног насиља међу партнерима, жене су генерално задовољне, док мушкарци у највећем проценту нису¹⁶. На неки начин, ово одговара ономе што би се могло назвати традиционалним патријархалним образовањем и васпитањем, у коме се очекује да „мушкарац реши све ствари у породици сам и без других мешања”. Ту се долази до елементарног поимања „сам свој газда”.

Тешко је и појмити размере насиља над женама у правој мери, будући да је огроман број случајева непријављен, те се може рећи да се овде види тек део леденог брега, а само непријављивање чини да је ово пошаст друштва против које се тешко борити.

Друге врсте насиља у породици

Насиље над женама у истополним везама

Занимљиво је да се најчешће говорило током историје, и током првих разматрања, о насиљу у хетеросексуалним односима које над женама чине мушкарци, затим и о обратном случају, када жене врше насиље, али у последње време, са све већом медијском експонираношћу истополних односа, показано је да је у лезбијским односима насиље једнако присутно као и у хетеросексуалним односима, односно да жене једнако трпе насиље у вези са другом насилном женом као и са насилним мушкарцима¹⁷, тј. сама истополност везе не отклања насиље, ако што су неке „бајковите” предикције говориле (са су ЛГБТ особе мирољубивије од стрејт-особа).

¹⁴ Caldwell, Jennifer E. (2012), *Gender differences in intimate partner violence outcomes* (PDF). *Psychology of Violence*. 2 (1): 42–45.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Girshick, Lori B., (2002) *No Sugar, No Spice: Reflections on Research on Woman-to-Woman Sexual Violence*, *Violence Against Women* Vol. 8 No. 12, , pgs. 1500-1520.

Насиље над децом у породици

Насиље над децом је чак и гора форма породичног насиља, будући да су деца у још неповољнијем положају од брачних партнера или емотивних или интимних партнера, који су ипак одрасле особе и могу започети, макар теоретски, нови живот. Деца су апсолутно зависна и финансијски од родитеља, и емотивно, и врло им је тешко да разлуче зашто би неко ко је био предодређен да их воли и штити, показивао управо супротно. Такође, ако насиље међу интимним партнерима може проузрочити трауме и посттрауматски стрес, онда је много јачи утицај који може овакво, најчешће продужено насиље, извршити на психу детета и трајно га емоционално учинити „оштећеним“.

Нажалост, веома је чест случај да онај мушкарац који злоставља своју жену, злоставља и децу, а дешава се да и злостављана жена (а не само она која злоставља мужа), настави круг насиља тако што из личне фрустрације почне да злоставља своје дете. То се чак дешава у отприлике половини случајева, што значи да насиље није изазвано неком одређеном особом „која вас нервира“ већ представља карактерну особину која само тражи мету да се испољи на њој¹⁸. Наиме, истраживања су показала да између 40% и 60% мушкараца и жена који злостављају одрасле такође злостављају и своју децу¹⁹. Исто истраживање тврди да су и девојчице чији очеви константно склони да злостављају њихове мајке чак 6,5 пута вероватније жртве својих очева него оне које имају ненасилне очеве. Са друге стране, по злој традицији наставак насиља и образаца понашања, оне врло често настављају да ступају у односе са насилним мушкарцима, емулирајући однос са оцем.

Насиље се у породици када се посматрају деца, може поделити на више видова:

- Запостављање деце, а овде спада понашање кда одрасла особа која је одговорна за одрастање и васпитање детета не води рачуна о детету ни на физичком плану (одећа, обућа, храна, пиће, хигијена итд.), ни на емотивном плану (недостатак љубави), или веома често и данас у ромској заједници, а некада присутно и у већинским заједницама (Оливер Твист као пример) – спречавање деце да стекну образовање
- Физичко злостављање детета представља у суштини физичку агресију особе која је одрасла над дететом. Овде имамо као примере: ударање, дављење, дрмусање, или чак и паљење детета као екстремне мере. Веома је често случај да се физичко злостављање детета тумачи као васпитна мера, или као дисциплинска мера, а законодавство у свету се врло различито односи према овом питању – негде је физичко кажњвање детета строго забрањено, а негде је не само допуштено него социјално оправдано и охрабривано, управо као и насиље над женама. У неким земљама се у ово урачунава и фетално злостављање детета, односно, случај када мајка у току трудноће конзумира токсичне материје, дакле ако је алкохоличарка или корисница опојних дрога.

¹⁸ Bowker L.H, Arbitell M, McFerron J.R (1988), On the Relationship Between Wife Beating and Child Abuse. Ур.: Bograd M.L, Yllö K. *Feminist perspectives on wife abuse*. Thousand Oaks: Sage Publications

¹⁹ *Ibid.*

- Терање деце на прошњу или крађу јесте један од облика злостављања деце, и он се поново веома често среће у мање развијеним заједницама у свету, а у Србији се најчешће, готово ендемски среће у ромској заједници и процеси инклузије рома се врло често обијају управо о бедеме спречавања деце да иду у школу и терања на прошњу или крађу – таква деца немају могућности да се укључе у тржиште рада, или још горе, већ су од детињства укључени у свет криминала.
- Најгори облик злостављања деце јесте сексуално злостављање, које оставља неизбрисиве трагове на психу детета. Ово злостављање доводи до веома честог девијантног понашања одраслих особа које су биле сексуално злостављане као деца. Овде под сексуалним злостављањем подразумевамо „било који сексуални чин између одрасле особе и детета, укључујући пенетрацију, орални секс или излагање детињег нагог тела под присилом у присуству одрасле особе”. Да ствари буду још сложеније, у Србији је 75% злостављане деце женског пола, а 25% су дечаци. 80% злостављача су мушкарци а 20% жене, док је у 39,12% случаја дете је злостављао отац (најчешћи однос насилник-злостављани јесте отац-кћерка, по истраживању које је између 1994. и 2004. извршило Педагошко друштво Србије у студији Сексуално злостављање деце. У 53,32% случајева, насилник је особа која представља фигуру оца у породици (отац, очух, хранитељ, усвојитељ, такође по истраживању које је између 1994. и 2004. извршило Педагошко друштво Србије у студији Сексуално злостављање деце). Од укупног броја случаја сексуалног злостављања деце, чак у 98,26% починилац је била особа позната детету, најчешће из круга најуже породице (исто истраживање)
- Душевно злостављање је мање девастирајуће од сексуалног злостављања али никако није за занемаривање, јер оно укључује погубне механизме као што су емотивно запостављање детета, извргавање руглу, непоказивање љубави према детету или казне које нису сразмерне почињеном делу, што уништава логичко расуђивање детета у смислу узрочно-последичне логике злочин-казна, те дете постаје депресивно, повучено, или не зна да одреди ниво несташлука)

Насиље над мушкарцима у породици

У првом плану је годинама било злостављање које су насилним гестовима мушкарци чинили над женама, али никако није немогуће да и мушкарци буду жртве злостављања и насиља у породици, а како смо већ споменули, у извештају о повредама проузрокованим насиљем које су лечене на болничким одељењима за хитну помоћ (*Violence-Related Injuries Treated in Hospital Emergency Departments*) из августа 1997, мушкарци су једна шестина од укупног броја пацијената који су примљени као жртве насиља у породици.

Насиље над старим и нејаким лицима

Све особе које су у подређеном положају или имају дефанзивни статус у смислу снаге или новчане, тј. финансијске стабилности или здравственог стања могу бити жртве у породици, те стога не само деца, већ и стара лица и нејакка лица (лица са посебним потребама итд.), могу бити жртве насиља у породици. Постоје традиционалне злокобне приче о насиљу над старима у нашим крајевима, као што је злогласни лапот, али је у ширем смислу ово примећено тек у току 70-их година 20. века, а најчешће је као дестинација било спомиња-

но да се случајеви кластерски групишу у Сједињеним Америчким Државама. У осталим земљама је, наравно, овај симптом у друштвеним односима био примећен, али се сматрао само спорадичним. Американци су први институционализовали термин *elder abuse*, то јест, *насиље над старим лицима*. Као и свако друго насиље, и насиље над старијим и нејаким особама може бити душевно, физичко, сексуално, економско, али и напуштање ових особа.

Законска решења око насиља у породици

Одељење за насиље над женама у САД (ОНЖ) дефинише насиље у породици као „начин понашања у сваком односу који се користи од стране једног партнера да се добије или задржи моћ и контролу над другим интимним партнером.” Дефиниција укључује изјаву да насиље у породици „може да се деси свакоме, без обзира на расу, старост, сексуалну оријентацију, веру или пол” и да може имати различите облике, укључујући и физичко злостављања, сексуално злостављање, емоционално, економско и психолошко малтретирање.

Саветодавне службе Суда за децу и породицу у Великој Британији у својој „политици о насиљу у породици” користи термин насиље у породици када описује низ насилног и насилничког понашања, који су дефинисани као: начини понашања које карактерише злоупотреба моћи и контроле једне особе над другом, а притом су учесници у насилном односу особе које јесу или су биле у интимној вези. То може да се деси у односима са партнерима мешовитог пола или у везама са партнерима истог пола и насилни чинови имају дубоке последице у животима деце, појединаца, породица и заједница. То може бити физичко, сексуално, емотивно и/или психолошко злостављање. У последњи вид злостављања може спадати и застрашивање, узнемиравање, оштећење имовине, претње и низ финансијских злоупотреба.

У Шпанији, увођење органског закона 1/2004 од 28. децембра исте године о мерама за свеобухватну заштиту од родно заснованог насиља одредило је неколико кључних термина. Закон дефинише полно насиље као насиље које је усмерено према женама, јер својим деловањем они малипулишу женом и зато што су нападачи верују да жене немају основна права на слободе, поштовање и способности доношења одлука.

Нови закон у основи пред судове поставља премису да се процеси који се тичу насиља над женама такви да уклањају претпоставку невиности човека оптуженог за насиље у породици. Судови су овлашћени да одрже расправу иза затворених врата пред суђење и у могућности су да избаце законски мушкарца из куће; да му одузму родитељска права, старатељство над дететом или да му негирају право на посете и право на ношење оружја или његово поседовање.

Закони о насиљу у породици варирају од земље до земље. Иако је у западном свету углавном насиље над женама стављено ван закона, а касније се све проширило на остатак видова насиља у породици, ово није случај у великом броју земаља у развоју.

Један пример је да је 2010. године у Уједињеним Арапским Емиратима Врховни Суд ове федералне државе донео одлуку да мушкарац има право да „физички дисциплинује” своју жену/жене и децу све док то не оставља физичке трагове на њиховим телима. Друштвена прихватљивост домаћег насиља веома варира од земље до земље, и док у већини развијених земаља овакво насиље бива сматрано неприхватљивим од стране највећег броја особа, у многим регионима у свету, постоје дијаметрално различити погледи на ову тему.

Према анкети УНИЦЕФ-а, проценат жена између 15 и 49 година које сматрају да муж има право да их физички казни износи²⁰:

- 90% у Авганистану
- 90% у Јордану
- 87% у Малију
- 86% у Гвинеји
- 86% у Источном Тимору
- 81% у Лаосу
- 80% у Централноафричкој Републици

Веома је лако убрзано упасти у закључак да су само муслиманске земље такве где је јавно мњење такво, али приметимо да је Источни Тимор готово потпуно католичка земља, Гвинеја и Централноафричка Република су у једнакој мери муслиманске и хришћанске (римокатоличке) док је Лаос готово стопостотно будистичка земља (са елементима изузетно мирољубиве варијанте будизма, који је и иначе религија ненасиљаи несукобљавања).

Са друге стране, у другим земљама у развоју проценти оправдавања насиља ако је то „испровоцирано”, такође се креће у прилично великим процентима. Одбијање да се покори мужевњевим жељама је разлог за телесно кажњавање жене је реченица са којом се сложило (да је тачна):

- 62,4% жена у Таџикистану сматра да је у реду да буду истучене ако оду негде а не кажу мужу
- 68% жена у Таџикистану сматра да је у реду да буду истучене ако се свађају са мужем
- 47,9% жена у Таџикистану сматра да је у реду да буду истучене ако одбије секс са мужем.

Као што видимо, закони у земљама које су чак 70 година биле део СССР као Таџикистан, могу бити прогресивни, али ментални склопови се тешко разбијају и мењају и то је један од бедема који треба посебно таргетирати приликом поправљања статистике насиља у породици.

Закључак

Насиље у породици имаа девастирајући утицај на односе у породици. То је једна од најгорих друштвених појава, имајући у виду погубне последице

²⁰ School education, www.childinfo.org, 10.11.2016.

које оставља на психу жртава. Деца, жена, старе или нејаке особе имају осећај да управо оно што би требало да буде њихова сигурна лука, неко ко би требао да их безрезервно воли и штити, управо особа која их игнорише, оспорава им правам кажњава, мрзи или сексуално злоставља. Још горе, то је најчешће особа од које се често не може побећи, јер је најчешће ђртва у истом домаћинству. Иако су мушкарци све чешће жртве, они су, без сумње, ако се рачунају озбиљније врсте насиља најчешће, и то у превалентној мери, извршиоци насиља. Али, ако дођемо на ниво ниског ступља злостављања, и мушкарци и жене злостављају једнако. Што се тиче социјалних баријера и бедема, и превалентне друштвене климе и социјалне прихватљивости, приметно је да што је већи ступањ родне неравноправности у друштву, то је шанса да дође до насиља у породици већа. У Западним земљама је већина насиља у породици стављена ван закона, али је у другим цивилизацијама веома често овакво насиље, и сматра се или законски или обичајно прихватљивим. Најнеугодније је што се жртве насиља у породици даље формирају као особе склоне да то насиље и понове или оправдају, и тиме се формира злокобни циклус, спирала насиља.

Литература:

1. Bowker L.H, Arbitell M, McFerron J.R (1988), *On the Relationship Between Wife Beating and Child Abuse*. Ур.: Bograd M.L, Yllö K. Feminist perspectives on wife abuse. Thousand Oaks: Sage Publications
2. Esquivel-Santoveña, Esteban Eugenio; Lambert, Teri L.; Hamel, John (2013), *Partner abuse worldwide*, Partner Abuse. 4 (1): 6–75.
3. Finley, Laura (2013), *Encyclopedia of Domestic Violence and Abuse*, ABC-CLIO
4. Freud, Sigmund (1920), *Jenseits des Lustprinzips*, in: *Studienausgabe*, Band III: *Psychologie des Unbewussten*, Fischer, Frankfurt am Main 1975, S. 213-272.
5. Heise, L; Ellsberg, M; Gottemoeller, M (1999), *Ending violence against women*, Population Reports. Series L. *Johns Hopkins University*, Population Information Program, Baltimore. XXVII (4): 11.
6. Gedulin, George, *San Diego Domestic Violence Attorney*, preuzeto sa gedulinlaw.com, George Gedulin.
7. Girshick, Lori B., (2002), *No Sugar, No Spice: Reflections on Research on Woman-to-Woman Sexual Violence*, Violence Against Women Vol. 8 No. 12, , pgs. 1500-1520.
8. Halket, Megan Mcpherson; Gormley, Katelyn; Mello, Nicole; Rosenthal, Lori; Mirkin, Marsha Pravder (2013), *Stay with or Leave the Abuser? The Effects of Domestic Violence Victim's Decision on Attributions Made by Young Adults*, Journal of Family Violence. 29: 35.
9. *Intimate Partner Violence*, World Health Organization. 2002
10. McQuigg, Ronagh J.A. (2011), *Potential problems for the effectiveness of international human rights law as regards domestic violence*, in McQuigg, Ronagh J.A., International human rights law and domestic violence: the effectiveness of international human rights law, Oxford New York: Taylor & Francis, p. 13,
11. Strong, Bryan; DeVault, Christine; Cohen, Theodore (2010). *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society*. Cengage Learning. p. 447.

12. Wasco, Sharon M.; Bond, Meg A. (2010), „The treatment of gender in community psychology research”, in Chrisler, Joan C.; McCreary, Donald R., *Handbook of gender research in psychology*, Springer, p. 632
13. Chan, Ko Ling (March–April 2011), *Gender differences in self-reports of intimate partner violence: a review*, *Aggression and Violent Behavior*. 16 (2): 167–175.
14. Caldwell, Jennifer E. (January 2012), *Gender differences in intimate partner violence outcomes*, *Psychology of Violence*. 2 (1): 42–45.
15. School education, www.childinfo.org, 10.11.2016.

DOMESTIC VIOLENCE - SOCIOPSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF MODERN SOCIETY

Summary: Domestic violence is one of the worst social phenomenon, given the devastating consequences it leaves on the psyche of the victims, because those who inflict injuries at the same time represent persons who would be there to express love, and secondly, it is the person who often a victim cannot escape from. Men are more often victims lately, but they are most common and prevalent perpetrators of violence. The higher the degree of gender inequality in the society, the higher is the chance to get domestic violence increased. In Western countries, the majority of domestic violence is outlawed, but in other civilizations such violence is often considered either legally or socially acceptable. What is most troublesome is that the victims of domestic violence continue to form as people prone to violence and they oftentimes repeat or justify violence themselves.

Key words: Violence, family, children, women, men, partner, crime, physical, psychological, abuse

ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ*
Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 323.28:351.78(4)
Монографска студија
Примљен: 29.12.2016
Одобрен: 16.01.2017
Страна: 45-55

ВЕРСКИ ТЕРОРИЗАМ – ГЛАВНИ ФАКТОР УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ У ЕВРОПИ

Сажетак: У последње време Европа се константно суочава са различитим терористичким нападима који су углавном верски мотивисани. Сходно томе, предмет анализе овог рада је верски тероризам. Како је тероризам, односно верски тероризам у последње време у константном порасту, посебно на тлу Европе, сматрамо да постоји нарочита потреба за истраживањем ове теме. Верски тероризам подразумева инкорпорирање религије, ради оправдавања извођења терористичких акција. Последњих деценија највише пажње се посвећује исламистичком тероризму, а нарочито након терористичког напада на Сједињене Америчке Државе 2001. године. Исламистички тероризам је облик верски фондираног тероризма, јер се његово спровођење углавном оправдава интерпретацијом ислама, те у последње време ислам често поприма конотацију појма који стимулише политичко насиље. Циљ рада је да се детаљно анализира верски тероризам, као и узроци његовог пораста.

Кључне речи: тероризам, верски тероризам, религија, безбедност, ислам

Уводна разматрања

Верски тероризам подразумева инкорпорирање религије, ради оправдавања извођења терористичких акција. Последњих деценија највише пажње се посвећује исламистичком тероризму, а нарочито након терористичког напада на Сједињене Америчке Државе 2001. године. Исламистички тероризам је облик верски фондираног тероризма, јер се његово спровођење углавном оправдава интерпретацијом ислама, те у последње време ислам често поприма конотацију појма који стимулише политичко насиље. Ипак, погрешно је у религији тражити окидач развоја исламистичког тероризма, имајући у виду да Куран позива на мир и самилост, а не на насиље и ратовање, а поједине делове свете књиге који говоре о ратовању и страдању, треба схватити искључиво у духу времена у којем је ислам настао.¹

* jdragojlovic@pravni-fakultet.info

¹ Јелена Стеванчевић, Тероризам са посебним освртом на верски фондиран – исламистички тероризам, *Часопис удружења судијских тужилачких помоћника Србије*, бр. 1, 2015, стр. 41,

Међутим, може се рећи да се данас речи ислам и фундаментализам веома често користе заједно. Тако чак и Скраћени Оксфордски речник под фундаментализмом дефинише „узано, строго подржавање давних или основних доктрина сваке религије, нарочито ислама”. Колико год проблематично било ово виђење, ипак се може приметити да је данас фундаментализам највидљивији и најутицајнији управо у исламу.

Повезаност религије и тероризма

Религија (вера) и религијски фундаментализам имају дубоку унутрашњу повезаност. Појам религијског фундаментализма може се дефинисати само правилним разумевањем појма религије. Према најшире прихваћеној етимологији, реч религија потиче од латинске речи *religare* која значи повезати, из чега следи да религија сједињује, окупља људе. Мардешић сматра и наводи да религија у себи садржи три повезана дела:

- ортодоксију, свето учење – спољашње правилно изражавање вере у Бога у складу са светим учењем;
- ортопраксију – религијски обред или култ и
- религијски симбол или свети знак који повезује две одвојене сфере постојања: земаљску и небеску.

Кинцлер допуњава Мардешића наводећи да су религије и: „системи објашњења смисла – теистичке религије – веровање у постојање трансцендентног бића које можемо назвати Бог, системи откривења, писано преношење откривења и усмено преношење откривења (традиција).“²

Значи религија је идеологија која се заснива на веровању у одређено божанство (монотеистичке религије) или у божанства (политеистичке религије) и на придржавању догми (начела и правила понашања) које се у оквиру дате идеологије пропагирају. Традиционалне религије су јудаизам, будизам, хришћанство и ислам. Основни проповедник и тумач религије је црква – призната верска институција са прописаном организацијом, верском идеологијом, обичајима и ритуалима. Наиме, ниједна религија у основним доктринарним учењима не промовише зло, него искључиво добро и то на разне начине. Међутим религија и верске заједнице су често злоупотребљаване: историја сведочи о разним верским и светим ратовима, верском тероризму, крсташким походима, инквизицији итд.

Данас злоупотреби вере и религије најчешће прибегавају екстремне струје у званичним црквама, које позивају на „свети“ рат против неверника и на друге злоупотребе религије у политичке сврхе (клерошовинизам), екстремни милитантни религијски покрети – екстремни фундаменталисти, што су заправо покрети засновани на снажним религијским уверењима чији су чланови фанатично одани глобалној промоцији својих веровања, појединачни верски

² Клаус Кинцлер, *Верски фундаментализам, хришћанство, јудаизам, ислам*, Клио, Београд, 2002, стр. 16.

фанатици, који мимо какве групе и организације, заслепљени верском мржњом и из наводних (псеудо) верских побуда врше најтеже злочине, и деструктивне верске секте.³

Порекло и развој верског фундаментализма

Израз „фундаментаризам“ и његова употреба потекла је из хришћанског контекста. У раном XX веку, у Америци фундаментализам је представљао став да постоји основно, фундаментално одређење и незаменљив скуп традиционалних хришћанских доктрина. У периоду када је теолошки либерализам био у успону, нови израз омогућио је нову идеју која треба да се идентификује и промовише. Постојало је становиште о потреби борбе за основе вере и у том контексту се са поносом носило звање фундаменталисте. Међутим, касније примене овог термина нису биле без проблема. Не преноси се дословно у остале религијске контексте и непрецизно се користи чак и унутар хришћанства, али ипак израз остаје у употреби.

Израз религијски фундаментализам односи се на тип ставова који се може пронаћи у разним светским религијама. Специфично, он се може односити на пораст свести са релативно безбедног, иначе застарелог ултрарелигијског система веровања до спремности да се агресивно намеће другима. Шире говорећи, фундаментализам данас представља религијско-политичку перспективу која се налази код већине, ако не и код свих религија. Веома често се повезује са различитим облицима религијског екстремизма, па тако и религиозно оријентисаног тероризма, посебно, иако ни у ком случају искључиво, код исламиста. Покрети фундаменталистичког типа евидентирани су у Исламу, али их има и у Хришћанству, Хиндуизму, Јудаизму и другим верским заједницама.⁴

Верски фундаментализам се први пут јавља крајем XIX века код хришћана, и то код америчких протестаната који су тежили заустављању одређених процеса за које су сматрали да представљају удар на хришћанство. Пропагирани су идеју да сваки верник мора да поштује одређене истине – фундаменте религије.

Верски идентитет је снажнији од свих других идентитета јер је везан за бојју „правду“ и милост. Бог је нека врста последњег (коначног) уточишта човековог, „азил“ после искушења и неуспеха. Појединац ради све у име Бога и по „наређењу“ Бога. Стога је верски тероризам снажно укореван у појединачни и колективни идентитет, безобзиран и суров по избору циљева и извршењу акција и веома распрострањен, а истовремено представља и најстарији облик тероризма. Тако се нпр. јеврејска секта позната под именом Зелоти (или

³ Саша Мијалковић, Немања Маринковић, *Савремени „верски тероризам“: случај верске секте „Аум Шинкрија“* У: Супротстављање савременим облицима криминалитета - анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење. Београд, Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, 2015, стр. 269–294,

⁴ Кристина Радојевић, Религија и тероризам, *Религија и толеранција*, вол. 8, бр. 14, 2010, стр. 241.

Зилоти) што је значило „фанатички ратник“ или „неумерени борац“, борила 60-их година првог века после Христа против Римског царства убијајући пред очима избезумљене масе, на јавним местима, обично пијацама, припаднике нејеврејске вере, али и јеврејина кога би та група прогласила издајником. У Индији је у VII веку н.е. постојао верски култ „силеција“ који је вршио терор ритуалним убиствима људи жртвујући их у част хиндуистичке богиње страха Кали. У XI и XII веку у Сирији и Ирану постојао је верски терористички покрет „асасин“. Успон савременог верског тероризма повезан је са иранско исламском револуцијом из 1979. године. Од тада се константно повећава број група и организација исламског фундаментализма које подстичу борбу против „неверника“, показују готово безгранични фанатизам у одбрани чистоте исламског идентитета. Тако је верски тероризам потиснуо (заменио) идеолошки тероризам, а у етничком и националном тероризму заузео централно место и постао основни мобилишући фактор. Пошто је ширење вере и одбрана верског идентитета „божји задатак и циљ“ насиље и тероризам у свести верских фундаменталиста се појављује као средство „божјег циља“, а на путу до божјег циља нема препрека, нити има оних који невинно страдају. Такође нема праштања за онога ко се охрабри да „вређа“ или оспори верски идентитет.⁵ Погрешно тумачење религије у крајњем случају може довести до екстремизма. Када је једном озакоњена и од стране друштвене заједнице прихваћена, примена насиља у религиозне сврхе, настају услови за верски тероризам. Деструктивност овог феномена је нажалост, посредством процеса глобализације свеprisутна и застрашујућа.

Верски тероризам

Када говоримо о верском тероризму онда се свакако подразумева да је реч о врсти насиља коју покрећу верска убеђења. Како наводи професор Гађиновић постоје психолошке претпоставке које су присутне код терориста, односно одређени профили личности. У том смислу, као одређене карактеристике терориста који су мотивисани верским циљевима можемо издвојити:⁶

- „религија све више постаје противтежа агностицизму, материјалистичком стилу живљења, потрошачкој психологији, опортунистичком међународном праву и политици и глобалистичком новом светском поретку“;
- „тероризам је професија која захтева адекватно обучавање, ангажман целог човека и двадесетчетворочасовно радно време“.

Верски фундаментализам описује став оних верских група које позивају на дословно тумачење основних светих текстова и који верују да доктрине које проистичу из таквог начина читања треба применити на све аспекте друштвеног, економског и политичког живота. Верски фундаменталисти верују да је

⁵ Иван Шиљаковић, Тероризам и проблем идентитета, *Социологија*, вол. 44, бр. 3, 2002, стр. 248,

⁶ Радослав Гађиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 112.

могућ само један поглед на свет и да је то управо онај њихов, где нема места двосмислености ни вишезначном тумачењу.⁷

Проматрајући циљеве верски мотивисаних терориста, односно циљеве верских терористичких организација, важно је нагласити да се они заснивају на промени читав свет у складу са сопственим религиозним уверењима, што је тенденција присутна у савременом „дихадизму“⁸ који је настао као нека врста надградње традиционалнијег исламског тероризма до појаве Ал Каиде. Религијски терористи мање су заинтересовани да пренесу неку конкретну поруку у смислу јавне политике или чак државног уређења у целини. Наиме, њих пре свега занима увођење сопствених религиозних уверења у глобалну јавну сферу као императива, а не само њиховиха рефлексија кроз појединачне форме јавне политике у конкретним земљама. Носиоци верског тероризма су екстремни верски фундаменталисти, појединци – верски фанатици и деструктивне (псеудо) верске секте.⁹ *Juergensmeyer* наводи следеће карактеристике верских екстремиста:¹⁰

- Тренутно стање религије доживљавају као ослабљену верзију аутентичне вере – поклоници су вере која је захтевнија и тражи жртву.
- Одбијају компромис са секуларним институцијама, критикујући „слабе“ религије због конфромистичког односа према владајућем тренду у култури. Тако радикални исламисти позивају на јачи отпор западњачком утицају, јеврејски осуђеници осуђују израелске политичаре који су спремни да преговарају око окупираних територија, поједини хришћани се отворено и насиљем противе дозвољеном абортусу.
- Религијски екстремисти одбацују поделу на приватно и јавно, где се вера сматра за нешто приватно, што треба да буде изван политике.

Такође, када је реч о верском тероризму потребно је још указати и на мишљење аутора који указују да оно што уједињује и повезује верске (религијске) терористичке групе је управо заједничко религијско уверење, мада су ове групе, у пракси, обично више децентрализоване него идеолошки терористи. Начин функционисања ових терористичких група је по систему „ћелија“ и нису директно хијерархијски повезани са самим језгром читавог терористичког покрета, што значи да разбијање једне ћелије не мора довести до нарочито продуктивних резултата у смислу откривања вођства читавог религиј-

⁷ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2007, str. 569.

⁸ Дихад је назив који су носиле бројне, најчешће међу собом неповезане групе у исламском свету, иза којих у највећем броју случајева није стајао један центар моћи. Славу им је донео египатски Дихад убиством председника државе Анвара ел Садата. Ни најозбиљније анализе нису потврдиле постојање ма каквих веза између египатског, мароканског и других дихада, који су егзистирали или егзистирају као терористичке организације. Захваљујући у великој мери њима, дихад је постао синоним за свети рат, иако он у исламу има далеко сложеније значење. Изворно дихад значи много тога, а пре свега пожртвован општенародни верски ангажман на плану афирмације и ширењу мухамеданства, који додуше укључује насиље, али који исто тако није сводив тек на насиље. Видети више у: Миролуб Јевтић, *Савремени дихад као рат*, „Никола Пашић“, Београд, 2001.

⁹ Mark Juergensmeyer, *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence*. Los Angeles, University of California Press, 2003.

¹⁰ *Ibid.*

ског терористичког покрета. Ово представља велику оперативну предност ове врсте организација терориста, а самим тим и још већи безбедносни изазов посебно из разлога не знања колико још постоји засебних ћелија у оквиру те терористичке организације.¹¹ Даље наводећи ово у великој мери отежава и борбу против овог вида тероризма јер опасности прете на више локација, односно свуда где постоји нека засебна ћелија верски мотивисане терористичке организације. Ако се томе додају и различите методе извођења терористичких напада, чести самоубилачки напади, проблем верског тероризма још више долази до изражаја.

Тероризам верских секти

Верски екстремизам се везује и за поједине секте које представљају извесне затворене индоктриниране¹² групе са строгим правилима понашања у беспрекорном слеђењу одређене псеудоверске, криминалне, економске или друге интересне или деструктивне идеологије. Наиме, ради се о регистрованим или нерегистрованим групама истомишљеника који су се одвојили од матичне религије или су окупљени у самосталну (псеудо) религијску групу чија верска идеологија није традиционално призната. То су групе које су настале са циљем да кроз наводно (псеудо) религијско, филозофско или терапеутско деловање реализују друге, најчешће деструктивне активности.

Вршењу кривичних дела нарочито су склони припадници сатаничних секти, при чему навођење на масовна убиства и самоубиства, првенствено на подмукао и свиреп начин, као и наношење тешких телесних повреда, представљају најекстремније облике.¹³ Међутим, овакве појаве се не могу сматрати тероризмом, зато што тероризам подразумева смишљену, сврсисходну и често организовану и системску употребу насиља и застрашивања ради стварања или искоришћавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, са циљем прокламовања извесних идеолошких, а најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удовоље захтевима терориста. Стога поменуте секташке активности немају политичку конотацију, али то значи да је комбинација оваквих деструктивних догађаја са политичким мотивима друштвено опаснија од других кривичних дела које врше припадници секти. С обзиром на наведено може се закључити да комбинација политичких аспирација одређених секти, њихове финансијске моћи и психопатолошке фанатичне природе појединих следбеника може резултирати терористичким акцијама.

¹¹ Мина Зиројевић Фатић, *Тероризам: међународни поглед*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 171.

¹² Индоктринација јесте процес насилног усађивања идеја, ставова, когнитивних стратегија и професионалних методологија.

¹³ Тако је нпр. у Гвајани 1978. године 912 припадника секте „Храм народа“ извршило колективно самоубиство испијајући сок са цијанидом. У Француској у Пјер Д'Шарену 1995. године 16 припадника секте „Ред соларног храма“ извршило је самоубиство, а претходне 1994. године 48 припадника исте секте учинило је исто у Швајцарској.

Деструктивне верске секте злоупотребљавањем и тенденциозним тумачењем догми традиционалних религија, односно индоктринирањем следбеника догмама измишљених (новоконструисаних) религија врше кривична дела против верских слобода и права, економије, јавног реда и мира, уставног уређења и безбедности државе, здравља људи, имовине итд. угрожавајући безбедност људи, држава па и међународних региона.¹⁴

Општа карактеристика тероризма секти, за разлику од тероризма повезаног са фундаменталистичким уверењима блиским великим религијама, лежи у њиховој већој партикуларност, значајнијој улози индивидуалног вође, који је често непризнат од стране било које верске религије.

Данас у свету постоји велик број секти које је веома тешко утврдити, не само зато што су затворене и што делују тајно, него и зато што се многе од њих гасе, а друге се формирају. У медијима се најчешће помињу следеће секте: Кришна, Јеховини сведоци, Храм народа, Мунијевци итд. Релевантно је нагласити да иако се много помиње тероризам верских секти нису све насилне а још мањи број се бави политиком. Прецизније веома је мали број секти које уопште користе насиље у својим ритуалима или неком другом приликом. Такође и ако користе насиље, да би то њихово насиље могло да се одреди као тероризам оно мора имати сва својства која тероризам чини тероризмом.

Позната секта која је себе сматрала хришћанском јесте Вејко култ (енгл. *The Wako Cult*), под руководством Дејвида Кореша. Ова секта је била прожета апокалиптичком телогижом и настала је од адвентистичке секте која је себе називала Бренч Дејвидијанцима (енгл. *Branch Davidians*). У Тексасу Кореш и његове присталице су се сукобиле са више од 100 федералних агената који су извршили напад на њихово насеље, и том приликом је у ватреном окршају погинуло више десетина људи укључујући и чланове секте и федералне агенте. Иако ова секта није учествовала у класичним терористичким нападима, она по својој унутрашњој организацији, изразитој хомогенизацији и спремности на оружани сукоб у основи одсликава општи начин на који су устројене секте које имају капацитет да делују насилно и да се служе терористичким методама.

Европа и пораст верског тероризма

Како је безбедност једна од основних људских потреба уз њу неодојиво иде и унапређење вредности појединца, нација, а самим тим и афирмација глобалних вредности које морају несметано да се развијају, испољавају и унапређују.¹⁵ Међутим, како се у последњих неколико месеци Европа суочава са великом избегличком кризом, у великој мери је и осећај сигурности и безбедности, у државама које су погођене мигрантском кризом, смањен. Другим речима, миграциона криза са собом повлачи и одређене безбедносне реперкусије.

У том смислу, између четири и пет милиона миграната сваке године уђе у неку туђу државу, а при том број нелегалних прелазака границе варира из-

¹⁴ Саша Мијалковић, Немања Маринковић, *op. cit.* стр. 273.

¹⁵ Жељко Бјелајац, Јоко Драгојловић, Улога и значај ванкривичних субјеката у савременој политици сузбијања криминалитета, *Политичка ревија*, вол. 47, бр. 1/2016, 2016, стр. 41.

међу 30% и 50%.¹⁶ Оне са собом неминовно доносе и повећање опасности по домаће становништво од заразних болести, криминала и тероризма.¹⁷

Имајући у виду порекло миграната, као и последња дешавања у Европи по питању терористичких напада, чини се да Европа свакако стрепи од исламистичког тероризма.¹⁸ Последњих година у терористичким нападима доминира религијски фактор и то највише исламски, а као циљ се препознаје да се кроз верско насиље жели остварити панисламистички циљеви. На западу терористи су мотивисани одређеним националним циљевима и интересима, док у исламским земљама тероризам је додатно мотивисан и исламском идеологијом која се манифестује наднационално. Такође, последњих година сведоци смо честих безбедносних притисака на потенцијалне мете од могућих терористичких напада.¹⁹ Управо ови облици безбедносних изазова последњих месеци у знатној мери доводе у питање управо ниво постигнуте безбедности у европским земљама, услед чега се истовремено намеће питање да ли постојећи механизми заштите почевши од законодавних регулатива па преко физичких и безбедносних мера, могу да представљају довољну заштиту.

Са доласком великог броја миграната из земаља у којима се воде грађански ратови и у којима су ситуиране разне терористичке групације расте ризик од тероризма у земљама кроз које мигранти пролазе, а нарочито у оним у којима се задржавају. Правило је да што се дуже задржавају и ризик бива већи, а највећи је у оним земљама у којима трајно остају, поготово уколико те земље попут Француске учествују у бомбардовању или у неком другом типу војних операција у земљама из којих мигранти стижу.²⁰

Поједини подаци указују да је са мигрантима у Европу ушло и више хиљада терориста (неки извори наводе да се ради о 4000 терориста). У случају да су указани подаци тачни, Европа се сусреће са до сада невиђеним безбедносним изазовом, који се неће моћи лако превазићи.²¹

Уважавајући претходно изнето, ваља напоменути да последњих година број терористичких напада у земљама Европе (а највише у земљама Европске уније) је у сталном порасту. То нам сведоче и напади који су се десили у последњих неколико месеци у Француској и Бриселу, а који се везују са мигрантску кризу.²²

¹⁶ UN, Key trends in international migration, Expert Group Meeting on The Post 2015 Era: Implication for the Global Research Agenda on Population Development, New York, 10 April 2015.

¹⁷ Драган Симеуновић, Миграције као узрок политичких аномалија у Европи, *Журнал за криминалистику и право*, вол. 19, бр. 3, 2015, стр. 6.

¹⁸ Више у: Жељко Бјелајац, Исламска држава: између мита и стварности, *Међународни проблеми*, вол. 68, бр. 1, 2016, стр. 54-71.

¹⁹ Мина Зиројевић, Жељко Бјелајац, Блиско источни тероризам и религија у савременом полису, *Култура полиса*, вол. 10, бр. 22, 2013, стр. 193-207.

²⁰ Драган Симеуновић, *op. cit.* стр. 8-9.

²¹ Јоко Драгојловић, Милован Јовановић, Мигрантска криза – безбедносни изазови ризици и претње, *Култура полиса*, вол. 13, бр. 30, 2016, стр. 67.

Драган Симеуновић, *op. cit.* стр. 8-9.

²² Nenad Bingulac, Joko Dragojlović, *Contemporary security challenges in european countries viewed from the aspects of terrorism and religious extremism*, Thematic conference proceedings of internatio-

По свом деловању, савремени тероризам одликује и фанатизам, који се манифестује кроз националну, идеолошку или верску индоктринираност терориста, до степена саможртвовања у извођењу терористичког акта. Фанатизам као екстремна мотивисаност појединца и групе терориста, својствена је за све терористичке организације и има за циљ постизања високог степена одлучности, безусловности и окрутности у извршењу терористичког задатка. Фанатизам се у терористичкој организацији манифестује као позитивна квалитативна психолошка категорија и кључни је показатељ успеха терористичке организације.²³

Закључак

Верски фундаментализам представља релативно нову појаву, може се рећи да је тек у протекле две-три деценије постао уобичајен, а махом је настао као реакција на глобализацију. Може се рећи да верски фундаментализам има више везе са тим како се веровања бране и оправдавају него са садржајем тих веровања. Исламски фундаментализам има велик утицај у многим земљама Средњег истока након исламске револуције у Ирану 1979. године

Све више земаља постаје мета терориста, тероризам постаје глобалан проблем, број жртава је све већи, као и непосредних жртава, маштовитост у осмишљавању акција терориста је такође све већа, као и број чланова терористичких операција. Стога борба против ове врсте насиља је све тежа и захтева све већу повезаност на међународном пољу.

Разматрајући тероризам као облик насиља, важно је истаћи да тероризам угрожава безбедност и онда када он директно не делује, јер тамо где постоји бојазан од терористичких напада, односно она подручја која су једном погођена терористичким нападом, као и она подручја која се оцењују интересантним за терористе свакако бивају обузета страхом и осећајем напетости. На овај начин терористи посредно делују и онда када не изводе директно терористичке нападе, јер влада страх и несигурност код грађана.

Најзад, како је тероризам неспорно највећи безбедносни изазов Европе, поготово верски тероризам, неопходно је на крају рећи пар речи и о реентивном деловању против овог феномена. Сходно томе, у фази избора циља, превентивне мере у смисли безбедносних мера објеката који се могу сматрати за потенцијалне терористичке мете, имају веома значајну улогу. Јасно је да аеродроми, железничке станице, позоришта, концерти или већи скупови, амбасаде, политички објекти, међународни хотели, инфраструктурални објекти (водовод, струја...) представљају те потенцијалне мете. У државама са већим степеном ризика од могућих терористичких напада, неопходно је повећање заштите и надзора поменутих али и других важних објеката, јер на тај начин могуће је да

nal significance, International scientific conference "Archibald Reiss days", Kriminalističko policijska akademija, Belgrade, 2016, str. 406-417.

²³ Више у: Мина Зиројевић, Жељко Бјелајац, Утицај исламског верског фанатизма на експанзију женског самоубилачког тероризма, *Култура полиса*, вол. 11, бр. 24, 2012, стр. 91-108.

у знатној мери смањење ризика да један од тих објеката буде одређен за мету напада. Такође, неопходно је да и обавештајне службе буду на висина задатка, те самим тим сазнају за припремање одређеног терористичког напада, те га спрече у самом зачетку припреме и организовања.

Литература:

1. Bingulac, N., Dragojlović, J., (2016). Contemporary security challenges in European countries viewed from the aspects of terrorism and religious extremism”, Thematic conference proceedings of international significance, International scientific conference “Archibald Reiss days”, Kriminalističko policijska akademija, Belgrade, str. 406-417.
2. Gidens, E., (2007). Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd.
3. Juergensmeyer, M., (2003). Terror in the mind of God: The global rise of religious violence, University of California Press, Los Angeles.
4. UN, Key trends in international migration, Expert Group Meeting on The Post 2015 Era: Implication for the Global Research Agenda on Population Development, New York, 10 April 2015.
5. Bjelajac, Ž., (2016). Islamska država: između mita i stvarnosti, Međunarodni problemi, vol. 68, br. 1, str. 54-71.
6. Bjelajac, Ž., Dragojlović, J., (2016). Uloga i značaj vankrivičnih subjekata u savremenoj politici suzbijanja kriminaliteta, Politička revija, vol. 47, br. 1, str. 39-56.
7. Gaćinović, R. (2011). Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji, Medija centar „Odbrana“, Beograd.
8. Dragojlović, J., Jovanović, M., (2016). Migrantska kriza – bezbednosni izazovi rizici i pretnje, Kultura polisa, vol. 13, br. 30, str. 61-70.
9. Zirojević Fatić, M., (2014). Terorizam: međunarodni pogled, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
10. Zirojević, M., Bjelajac, Ž., (2012). Uticaj islamskog verskog fanatizma na ekspanziju ženskog samoubilačkog terorizama, Kultura polisa, vol. 11, br. 24, str. 91-108.
11. Zirojević, M., Bjelajac, Ž., (2013). Blisko istočni terorizam i religija u savremenom polisu, Kultura polisa, vol. 10, br. 22, str. 193-207.
12. Jevtić, M., (2001). Savremeni džihad kao rat, „Nikola Pašić“, Beograd.
13. Kincler, K. (2002). *Verski fundamentalizam, hrišćanstvo, judaizam, islam*, Klio, Beograd.
14. Mijalković, S., Marinković, N., (2015). Savremeni „verski terorizam“: slučaj verske sekte „Aum Šinkrijo“ U: Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta - analiza stanja, evropski standardi i mere za unapređenje. Beograd, Kriminalističko-policijska akademija i Fondacija „Hans Zajdel“, str. 269–294.
15. Radojević, K., (2010). Religija i terorizam, Religija i tolerancija, vol. 8, br. 14, str. 239-252.
16. Simeunović, D., (2015). Migracije kao uzrok političkih anomalija u Evropi, Žurnal za kriminalistiku i pravo, vol. 19, br. 3, str. 1-18.
17. Stevančević, J., (2015). Terorizam sa posebnim osvrtom na verski fundiran – islamistički terorizam, *Časopis udruženja sudijskih tužilačkih pomoćnika Srbije*, br. 1., str. 41-43.
18. Šiljaković, I. (2002). Terorizam i problem identiteta, Sociologija, vol. 44, br. 3, str. 241-254.

RELIGIOUS TERRORISM - MAJOR FACTOR OF SECURITY ENDANGERING IN EUROPE

Summary: In recent years, Europe has been constantly faced with a variety of terrorist attacks which are mostly religiously motivated. Because of that, the subject of analysis in this paper is religious terrorism. Terrorism and religious terrorism are constantly increasing, especially in Europe, we believe that there is a particular need for research about this topic. Religious terrorism includes the incorporation of religion to justify carrying out terrorist activities. In recent decades, most attention is paid to Islamist terrorism, especially after the terrorist attacks on the United States in 2001. Islamist terrorism is a form of religious terrorism, because its implementation largely justifies the interpretation of Islam. Because of all of that, Islam in recent years often has the connotation of the concept that encourages political violence. The aim of this study is to analyze the religious terrorism, as well as the causes of its growth.

Key words: terrorism, religious terrorism, religion, security, Islam

ВОЈКАН ТЕОДОРОВИЋ*
Универзитет Привредна академија
Нови Сад
ДРАГАН ПАШИЋ
Београд

УДК 305-055.2(316.624):351.78
Монографска студија
Примљен: 06.01.2017
Одобрен: 24.01.2017
Страна: 57-65

ПРОСТИТУЦИЈА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА УНУТРАШЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

Сажетак: Проституција као облик ментално социјалне девијације, односно као облик девијантног понашања провлачи се далеко кроз историју. У том смислу када је реч о проституцији можемо говорити само о њеном сузбијању, а не искорењавању. Међутим, поставља се питање да ли је проституција препозната у друштву у довољној мери као озбиљан проблем? Да ли је занемаривање повезаности њене појаве са другим девијантним облицима као што су криминалитет, наркоманија, алкохолизам, али и других деструктивних последица по друштво и саму државу, заправо разлог недовољне пажње коју овај проблем добија? Опасности које се крију иза проституције су далеко веће од оних које се на први поглед могу препознати. Сходно томе, аутори ће у раду анализирати проституцију као облик угрожавања унутрашње безбедности државе.

Кључне речи: проституција, унутрашња безбедност, угрожавање безбедности

Уводна разматрања

Појам проституције потиче од латинске речи *prostituere*, што би у преводу значило јавно испољавање на блуд, извргавати срамоти, обешчастити.¹ Проституција неоспорно представља облик девијантног понашања, те се тога дефинитивно сврстава у појавне облике социјалне патологије. Проституција се одувек сматрала друштвено неприхватљивим понашањем, а друштвена реакција кроз историју на проституцију је била различита.

Проституција се може дефинисати као пружање сексуалних услуга уз новчану надокнаду, уз одсуство емоционалног односа са партнером. У зависности од нивоа, времена, средстава, локације и другог, зависи и сам тип проституције, односно врста. Чини се да се развојем технологије, развијају и нови облици проституције, али и да проституција, односно проститутке постају све

* Е-маил, телефон

¹ Lana Milivojević - Antoliš, at.al. Prostitucija u hrvatskom prekršajnom i kaznenom pravu, Policijska sigurnost, vol. 22, br. 2, Zagreb, 2013, str. 284-296.

доступније. Као узроци проституције јављају се разни социјални фактори као што је незапосленост, сиромаштво, лоши економски услови, необразованост, недостатак едукације и слично. Такође је приметно да је проституција најраспрострањенија у земљама које су у ратном стању, процесу транзиције или у економским кризама.²

Такође, оно што свакако треба нагласити јесте то да проституција нема доминантно штетан друштвени утицај, односно на први мах изгледа да проституција не производи значајне штетне последице по друштво, јер неспорно је да се појавом проституције не производе никакве конкретне штетне последице за појединца и државу. Међутим, проституција се не може посматрати као самосталан, изоловани проблем друштва већ у корелацији са другим девијантним облицима, али и последицама које доноси. Управо та веза представља суштинско питање када је реч о проституцији и о њеном деструктивном ефекту по државу и друштво. С тога се и питање законског регулисања, односно позитивних и негативних страна легализације проституције, данас све више актуелизује, јер управо од интезитета раширености и присутности проституције у неком друштву, зависи и њен утицај на унутрашњу безбедност³ државе.

Појам проституције

Проституција вуче корене из далеке историје, а сматра се једним од облика девијантног понашања. Као морални проблем и порок, проституција је одувек била праћена моралном осудом, прекором и социјалним одбацивањем жена. Проституција је, током времена, своју експанзију доживљавала за време ратова, транзиција, економских криза и сл.

Када је реч о дефинисању проституције, важно је истаћи да постоји много дефиниција. У том смислу, према професору Лазаревићу Проституцију можемо дефинисати као „изнајмљивање за новац или неку другу корист, свог тела другим лицима да на њему задовољавају свој полни нагон“.⁴ Професор Зоран Стојановић прави разлику између ужег и ширег појма проституције. Према томе, под ширим појмом под проституцијом се подразумева сваки сексуални однос који се врши уз неку надокнаду која не мора бити нужно у новцу. Под ужим појмом проституције подразумева се стављање на располагање сопственог тела другом лицу ради предузимања неке сексуалне радње уз новчану надокнаду, а у намери да се понављањем таквих делатности себи или другом остварује приход.⁵ Такође, проституција се може дефинисати као пружање сексуалних услуга за новац или неку другу корист, свог тела другим лицима да на њему задовољавају свој полни нагон.

² Види више: Жељко Бјелајац, Организовани криминалитет – империја зла, Правни факултет за привреду и правосудје у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр. 200-222.

³ Више о безбедности у: Јоко Драгојловић, Ненад Бингулац, Безбедност као атрибут и функција савременог полиса, Култура полиса, вол. 11, бр. 24, 2014, стр. 131; Јоко Драгојловић, Младен Перанић, Потребе за безбедношћу и сигурношћу у хијерархији људских потреба, Култура полиса, вол. 12, бр. 28, 2014, стр. 292.

⁴ Љубиша Лазаревић, *Кривично раво Југославије – посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1995, стр. 475.

⁵ Зоран Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012, стр. 549-550.

жање сексуалних услуга уз новчану надокнаду, која подразумева и екстремни промискуитет, уз одсуство емоционалног односа са партнером.

Из напред наведених дефиниција назире се и три елемента проституције. Први елемент у појмовном одређењу проституције јесте заправо повезивање или довођење у везу сваког сексуалног односа са новцем. Наравно, постоје апсолутно оправдана мишљења да се плаћање може извршити путем поклона или награда, односно постизањем материјалне користи која је еквивалентна вредности новца. Дакле, у овим случајевима сексуални однос постаје обичан робно-новчани тј. уговорни однос, у коме једна особа, продавац сексуалних услуга, те услуге продаје другој особи која у томе проналази сексуални ужитак и задовољавање својих сексуалних потреба.⁶ Други саставни елемент дефиниције, потенцира екстреман сексуални промискуитет (велики број различитих и непознатих партнера). Трећи елемент проституције карактерише осећање емотивне равнодушности и то не само према партнеру него и према сексуалном задовољству.⁷ У данашњим друштвеним условима који нису оптерећени патријархалним, моралним надзорима, уз све израженију кризу институције брака, други и трећи елемент, с обзиром на савремене друштвене промене, све извесније губе на значају. С друге стране темељна веза између новца и сексуалности дефинитивно остаје не само најважније, већ очигледно и трајно, примарно обележје проституције.⁸

Врсте проституције

Када је реч о врстама проституције, она се може класификовати на уличну, супституциону и компензациону, али ова класификација спада у историјску, док се савремена класификација своди на агенцијске проституције, викенд-проституције, хотелске проституције и проституције типа „девојке на позив”. Поједини аутори се просто задржавају на подели на мушку и женску проституцију. Може се рећи да најчешћа подела заправо јесте подела на јавну (јавне куће) и тајну проституцију. Управо критеријум на основу кога се и врши подела диктира које ће се врсте проституције разликовати.⁹

Агенцијска проституција заправо представља прикривену проституцију која се врши под параваном пословних фирми, а најчешће су те фирме усмерене ка пружању пословне пратње. Викенд проституција, такође представља одређени облик проституције према савременој класификацији, а огледа се у томе да проститутке током недеље се баве било којим другим регуларним послом, а проституција им представља извор додатног прихода који зарађују само викендом. Када је реч о хотелској проституцији, девојке по правилу живе у

⁶ Жељко Бјелајац, *Трговина људима – злочин против човечности*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2014, стр. 122.

⁷ *Ibid.*

⁸ Жељко Бјелајац, *Трговина људима – злочин против човечности*, *op. cit.* стр. 122.

⁹ Мило Бошковић, *Социјална патологија*, Унија факултета Југоисточне Европе, Београд, 2012, стр. 162.

хотелу у изнајмљеним собама, а најзаступљенија је у туристичким центрима, као и за време сајмова, скупова, конгреса, фестивала и слично. „Тип проституције „шоу герли” веома је распрострањен, развијен у ноћним локалима за забаву. Девојке у овим објектима раде (формално) као струптизете, плесачице, крупијеи и сличне „естрадне уметнице”, а у стварности служе као „изложена роба” гостима на понуду. „Девојка на позив” је облик проституције вишег ранга. У овом типу проститутке су доступне само одређеној, угледној, клијентели, углавном пословним партнерима. Цене услуга су врло високе, клијентела богата, а поред новчане накнаде, девојке добијају и скупочене поклоне, имају неке привилегије и погодности. За неколико година рада у могућности су да обезбеде солидне приходе за будућност.”¹⁰

Стварањем све већег јаза у друштвеном, односно социјалном и економском смислу између слојева у друштву, све је распрострањенији и масовно заступљен посебан тип проститутки, тзв. „спонзоруше”. „Израз је нов, али не и појава, јер се у неким класификацијама типова појављују као жене које се сексуално вежу за једног мушкарца уз накнаду изражену у неким вредностима (накит, одећа) или погодностима (излети, атрактивна путовања, изласци у ексклузивне објекте). Спонзоруша се описује као млада и атрактивна девојка, отменог понашања и модерно обучена, обично у пратњи старијег „добростојећег” господина. Претежно се крећу у истом друштву, социјалном амбијенту девојака које имају посебан имиџ и културу понашања.”¹¹

Оно што је забрињавајуће јесте управо чињеница да тип „спонзоруше” представља врсту проститутке, односно врсту проституције која се у данашње време готово популаризује. У томе велики утицај имају медији, међутим, може се рећи да друштво ово социјално неприхватљиво понашање и појаву више не осуђује и не препознаје је као такву, или је постала толико свакодневна да је више ни не примећује. Самим тим, на овој социјално патолошкој појави се нимало или незнатно ради, па иако можда не угрожава директно унутрашњу безбедност државе, она може да представља зачетак озбиљнијег бављења проституцијом, утиче на померање границе између социјално прихватљивог и неприхватљивог понашања, па тако и прага спремности на делинквенцију, а пре свега урушава готово све моралне и друштвене вредности.

Криминалитет и проституција

Криминалитет је тесно повезан са проституцијом, без обзира на то да ли је проституција законском регулативом одређена као дозвољена или забрањена. Најчешћа кривична дела која су у директној вези са проституцијом су разни облици крађа, силовања, подвођења, убистава и друго. Обично је проституција ближе повезана са криминалним делатностима у државама где је одређена као забрањена.

¹⁰ Мило Бошковић, *op. cit.*, стр. 162.

¹¹ *Ibid*, стр. 173.

Поред овога, често се дешава да и саме проститутке врше кривична дела као што је кријумчарење опојних дрога, поткрадање муштерија, уцењивање, крађе и друго, а на овај начин остварују веће приходе, некад веће и од саме проституције.

Проституција је у највећој мери повезана са криминалитетом из области организованог криминала. Овакве групе често организују, контролишу и подводе проститутке, самим тим узимају од проститутки значајан део новчаних прихода. Проституција им може бити примарна криминална делатност, али и секундарна уз производњу или промет опојних средстава, кријумчарење људи, трговину људима и друго. Јавне куће су обично седиште организованих криминалних група, где се чланови састају, планирају и договарају послове, те представљају "легло подземља".¹²

Окружења у којима постоји висока стопа криминалитета доводе до појаве проституције, па је тако криминалитет повезан са проституцијом и у том смислу, јер по правилу, у криминалним срединама проституција је више заступљена.

Дакле, иако проституција, односно проституисање не представља кривично дело, реч је о социјално-патолошкој појави, која се према различитим критеријумима може довести у везу са кривичним делима, јер је приликом извршења неког од кривичних дела која у свом бићу садрже проституцију, могуће остварити и обележја неког од кривичних дела из групе кривичних дела против живота и тела, а такође се и нека кривична дела против слобода и права човека, па и имовине, могу појавити као начини извршења радње неког од кривичних дела која у свом бићу садрже проституцију.¹³ Такође, проституција, с обзиром на то да у „себи садржи сексуалан чин“ стоји у блиској вези са неким кривичним делима против полне слободe, исто као што је могуће да здравље људи који се баве проституцијом и здравље „корисника њихових услуга“, буде угрожено захваљујући овој делатности, из чега произилази да постоји читав низ кривичних дела која се на овај начин посматрано, могу довести у везу са проституцијом и то: кривична дела против живота и тела, као што су убиство и тешко убиство; кривична дела против слобода и права човека и грађанина, попут противправног лишења слободe, принуде; кривична дела против полне слободe, као што су силовање, обљуба над немоћним лицем; те кривична дела против здравља људи, попут преношења инфекције ХИВ вирусом, те кривичних дела која се односе на опојне дроге.¹⁴

Проституција као облик угрожавања унутрашње безбедности државе

Проституција, сама по себи нема утицај на унутрашњу стабилност земље и друштва колико имају други облици девијантног понашања. Међутим, упра-

¹² Милан Милутиновић, *Криминологија*, Савремена администрација, Београд, 1979, стр. 346.

¹³ Вељко Делибашић, *У каицама проституције – кривичноправни аспект проституције*, Чигоја штампа, Београд, 2010, стр. 98.

¹⁴ Вељко Делибашић, *op. cit.* стр. 98-99.

во повезаност проституције са другим облицима је оно што представља проблем по безбедност сваке државе.

„У том смислу, генерално становиште јесте да проституција начелно нема тако штетан друштвени утицај као што га имају криминалитет и наркома нија, зато што није масовно заступљена, а и зато што нема штетне последице по друштво. Насупрот томе, бављење проституцијом, као обликом девијантног понашања, са становишта безбедности значајно је зато што постоји доказана веза између проституције и других, опаснијих облика угрожавања унутрашње стабилности друштва. То је стога што су проститутке, због реакције околине, приморане да траже заштиту, моралну подршку, помоћ и охрабрење од других девијаната. Осим тога, није ретка појава да су проститутке и саме наркомани, алкохоличари или криминалци, било да се придружују тим групама, било самостално.”¹⁵

Велики проблем лежи управо у томе што је проституција готово увек испраћена разним облицима криминалног понашања, а неретко и саставни део бизниса удружених криминалних организација.

Крађе, силовања, вршење насиља, убиства и подвођења јесу најчешћи облици криминалитета који су у директној вези са проституцијом, односно проститутком, али и трговина белим робљем, односно људима. Међутим, и проститутке често врше најразличитија кривична дела, посебно у вези са наркотицима или крађом, уцењивањем клијената и сличним.

„Проституција је једна од најпрофитнијих активности организованог криминала. Као облик секс индустрије, на бази све веће потражње на илегалном тржишту сексуалних услуга, довела је до повећане понуде, али и поделе послова међу криминалним организацијама, до њихове специјализације и борбе за монополски положај. Организована проституција поштује сва начела савременог привредног менаџмента, кроз маркетинг, рад агенција и правила пословања. При томе је свакако најважнија и најпрофитабилнија њена веза са организованом трговином људима. Подаци говоре да нпр. руски организовани криминал кроз трговину и проституцију жена и деце годишње оствари око шест милијарди долара, при чему су трошкови организованих криминалних група за реализацију ових активности минимални – само 10 одсто илегално стеченог профита проституцијом издваја се за издржавање жртава које су сексуално експлоатисане, док се 20 одсто тог профита користи за подмићивање полиције.”¹⁶

Заправо, највише забрињава чињеница да је проституција уносан бизнис за макрое, односно шефове криминалних организација, што даље повлачи трговину белим робљем, како би се прибавиле жене управо за ову делатност. Танка је линија између проститутке и жртве трговине људима, а она се огледа у слободи воље, тј. избора о својим поступцима, а у овом смислу избора да ли, када, где, како и с ким ће се бавити проституцијом. Дешава се да проститука,

¹⁵ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010, стр. 291.

¹⁶ Данијела Спасић, „Сабља” није пресекала ланце проституције, *Ревизија за безбедност*, вол. 1, број 3, Београд, 2007, стр. 20.

уколико је укључена у поједину криминалну организацију, изгуби ову слободу, а не буде свесна да је постала жртва или одбија то да прихвати.

У свету постоје три различита правна режима по питању регулисања проституције, у зависности од тога да ли забрањују или дозвољавају проституцију и на који начин, тј. да ли је проституција легализована или не. Ти режими се одређују као прохибиционизам, реглементаризам и аболиционизам.

„На локалном нивоу, у Србији, проституција је и даље само прекршај против јавног реда и мира. Жртве се и даље најчешће прекршајно кажњавају. Забележени су случајеви да су поједине проститутке прекршајно кажњаване и до 40 пута. Клијентела није криминализована. Макрои јесу, а инкриминације су предвиђене и као посредовање у вршењу проституције и преко кривичног дела трговине људима. Међутим, због организованих мрежа подводача, количине новца која се дневно обрне на улицама Београда и у унутрашњости, због корупције која је, као друштвено зло и облик девијације друштвених институција, суштинска препрека функционисања законског система за сузбијање трговине женама и проституције, не назире се скоро решавање овог проблема. Борба за смањење корупције је напор да се смањи обим сиромаштва, а раширена корупција је знак да живимо у сиромаштву.”¹⁷

Иако се у последње време све више говори о легализацији проституције и добробитима оваквог регулисања, мишљења сам да због узрочно-последичне везе која постоји између проституције и других социопатолошких појава, пре свега криминалитета и трговине људима као можда најближе повезаним кривичним делом, дефинитивно легализација не представља корак ка бољем стању у друштву и да би се тиме урушиле многе моралне и социјалне норме и вредности.

Међутим, чињеница јесте да када говоримо о проституцији, не можемо говорити о потпуном искорењавању, већ само о сузбијању.

„Примарни циљеви програма превенције проституције требало би да се односе на сузбијање и спречавање узрока који подстичу настајање и развој проституције. На темељу својих садржаја и циљева, ови програми могу имати различите нивое и видове, као што су: опште, посебне и специјалне превентивне мере. Посебно се помињу мере којима се утиче на социјалне факторе, као што су услови оспособљавања и обављања радних услуга, унапређења друштвено-економског статуса жена, проширивање могућности запошљавања, мера ограничења потражње за сексуалним услугама (програми менталне хигијене, сексуалног образовања и васпитања, информисање јавног мњења, разни едукативни програми и др.). Успут, треба поменути оно што је најважније, а то је давање акцента на део општих програма превенције који се односи на посебне здравствене едукативне програме, који су усмерени ка сазнањима о здравственим ризицима везаним за проституцију.”¹⁸

¹⁷ Данијела Спасић, Однос локалног и глобалног тржишта проституције, Ревизија за безбедност, вол. 2, бр. 7, Београд, 2008, стр. 38-42.

¹⁸ Жељко Бјелајац, Милан Почуча, Место и улога религије и породице у развоју и превенцији проституције у: *Организовани криминалитет изазов 21 века*, ур. Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић-Фатић, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2012, стр. 265.

Закључак

Проституција као облик ментално социјалне девијације, односно као облик девијантног понашања провлачи се далеко кроз историју, с тога можда није спорно да када је реч о борби против ове појаве може се говорити само о сузбијању, а не искорењавању. Међутим, поставља се питање да ли је проституција препозната у друштву у довољној мери као озбиљан проблем? Да ли је занемаривање повезаности њене појаве са другим девијантним облицима као што су криминалитет, наркоманија, алкохолизам, али и других деструктивних последица по друштво и саму државу, заправо разлог недовољне пажње коју овај проблем добија? Опасности које се крију иза проституције су далеко веће од оних које се на први поглед могу препознати.

Поред последица у психолошком, односно психичком смислу које неоспорно прате проститутку кроз цео живот, као и утицаја на њену породицу и окружење, спрега која постоји са алкохолизмом, наркоманијом, али пре свега криминалитетом је алармантна. Ако се посматра уска повезаност, тј. танка линија која дели проститутку од жртве трговине белим робљем, као и о могућностима и утицајима дечје проституције, јасно је да овај проблем захтева много веће и озбиљније мере за његово сузбијање. Много фактора утиче на сузбијање проституције, а ако посматрамо саме узроке, јасно је да економска, политичка и друга стабилност земље јесте један од основних темеља за рад на овом пољу. Искорењавањем незапослености, изузетно лоше економске ситуације, стварањем здраве социјалне средине, али и едукацијом и образовањем, овај проблем се засигурно може смањити. Можда један од „криваца” за овакво стање заправо јесу медији, недовољна заступљеност ове појаве, али и препознавање ње као великог проблема сваког друштва, а с друге стране популаризација одређених сегмената који доводе или чине саму проституцију.

Литература:

1. Бјелajaц, Ж., (2013). *Организовани криминалитет – империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуде у Новом Саду, Нови Сад.
2. Вјелajaц, Ж., (2014). *Трговина људима – злочин против човечности*, Правни факултет за привреду и правосуде, Нови Сад.
3. Вјелajaц, Ж., Почућа, М., (2012). Место и улога религије и породице у развоју и превенцији проституције у: *Организовани криминалитет изазов 21 века*, ур. Жељко Бјелajaц, Мина Зиројевић-Фатић, Правни факултет за привреду и правосуде у Новом Саду, Нови Сад, стр. 243-269.
4. Вошковић, М., (2012). *Сociјална патологија*, Унија факултета Југоисточне Европе, Београд.
5. Делибашић, В., (2010). *У канџама проституције – кривичноправни аспект проституције*, Ћигоја штампа, Београд.

6. Dragojlović, J., Bingulac, N., (2014). Bezbednost kao atribut i funkcija savremenog polisa, *Kultura polisa*, vol. 11, br. 24, str. 129-142;
7. Dragojlović, J., Čeranić, M., (2014). Potrebe za bezbednošću i sigurnošću u hijerarhiji ljudskih potreba, *Kultura polisa*, vol. 12, br. 28, str. 291-300.
8. Lazarević, Lj., (1995). *Krivično ravo Jugoslavije – posebni deo*, Savremena administracija, Beograd.
9. Milutinović, M., (1979). *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd.
10. Spasić, D., (2007). „Sablja” nije presekla lance prostitucije, *Revija za bezbednost*, vol. 1, broj 3, Beograd, str. 20-22.
11. Spasić, D., (2008). Odnos lokalnog i globalnog tržišta prostitucije, *Revija za bezbednost*, vol. 2, br. 7, Beograd, str. 38-42.
12. Stajić, Lj., (2010). *Osnovi sistema bezbednosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.
13. Stojanović, Z., (2012). *Komentar Krivičnog zakonika*, JP Službeni glasnik, Beograd.
14. Milivojević Antoliš L., at.al. (2013). Prostitucija u hrvatskom prekršajnom i kaznenom pravu, *Policijska sigurnost*, vol. 22, br. 2, Zagreb, str. 284-296.

PROSTITUTION AS A FORM OF JEOPARDISING OF INTERNAL STATE SECURITY

Summary: Prostitution as a form of mental social deviation, or as a form of deviant behavior has origins far in human history. In that case, when it comes to prostitution, we can only talk about its suppression, not eradication. The question is whether the prostitution is considered as a serious problem is society? By ignoring her connection with other phenomena of deviant forms of behavior, such as crime, drug addiction, alcoholism, and other destructive consequences for society and the state itself, what could be the reason of insufficient attention of this problem? Dangers that hide behind prostitution are far greater than those that at first glance can be identified. Consequently, the authors of this study will analyze prostitution as a form of threat to internal state security.

Key words: prostitution, internal security, endangering security

ТЕРОРИЗАМ КАО ПРЕТЊА ГЛОБАЛНОЈ И НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: Тероризам представља специфичну друштвену појаву која је у измењеном облику пратила развој људског друштва. Испрва је било реч о индивидуалним актима појединаца или завереничких група усмерених на рушење актуелне власти. Ове групације су зарад остварења политичких циљева прибегавале насилном деловању које су у њиховој перспективи сматрале оправданим. Међутим, у условима слабијих комуникација, непостојања убојитих експлозивних средстава и оружја, акције су биле ограниченог временског и просторног домета. Отуда безбедносно, кривичноправно, социолошко и свако друго поимање насилних акција није означено терористичким. Напротив, легитимност оваквих акција третирана је на основу њиховог општег успеха. Тамо где су револуције и преврати успевали њихови виновници су сматрани ослободиоцима тамо где то није био случај завереницима који су због издаје осуђивани на смрт.

Савремено схватање тероризма и активности терористичких акција се заснива на другачијим схватањима који се везују за актуелни временски и просторни, друштвени и политички тренутак. У наведеном смислу је неопходно водити рачуна о глобалним и националним димензијама тероризма. Оне су инкорпориране у сферу геополитике која се неретко руководи посве “чудним критеријумима” проглашења одређених организација за терористичке. На једном истом простору, једне те исте организације најпре су проглашаване ослободилачким покретима, затим оружаним групама, а на крају терористичким организацијама. Притом не треба заборавити да је форма њиховог деловања и последице које се на тај начин по жртве проузрокују истоветна све време њиховог деловања.

Свесни различитог третирања тероризма и последица које се на овај начин проузрокују, сматрамо оправданим да у раду укажемо на основне елементе тероризма као претње глобалној и националној безбедности.

Кључне речи: тероризам, терористичке организације, глобална безбедност, национална безбедност, угрожавање сигурности

* vidoje.mitric@gmail.com

Увод

Тероризам у савременом свету представља главни безбедносну претњу и изазов са којима се суочавају безбедносне и полицијске структуре. Опасност од тероризма је у тој мери изражена да све државе света настоје да проактивним методама спрече потенцијалне, а неретко и најављиване терористичке акције. Одабране мете терористичких акција су државни објекти, постројења, службена и цивилна лица у намери да се њима произведе општа несигурност односно атмосфера страха и насиља. Мотивациони механизам који опредељује појединце да се најпре удружују, а затим и организовано врше терористичке акције, јесте политичког карактера. Међутим, не треба губити из вида да се под појмом “политички” морају узети у обзир укупност различитих циљева и стремљења који производе политичке ефекте. Отуда не треба занемарити ситуације у којима наоко бесциљно извођење оружаних напада и акција представља добро испланирани облик тероризма. Заправо, ове активности су у функцији тероризма и нераскидиво су са њиме повезане.

Појавни облици тероризма се манифестују на више начина а одликује их коришћење насиља, те ментална манипулација и индоктринација. Сваком терористичком акцијом се преноси извесна порука, а порука је „гласнија“, уколико је мета акције лице или објекат, који се безбедносно штити, и од значаја је за безбедност и сигурност носилаца власти. Често се може догодити да је мета акције и лице, или објекат који није од безбедносног значаја, али у великој мери предствља актуелну власт, у држави која је посредно мета акције. У оваквим случајевима, терористичку акцију највише одликује симболичност, јер се тренутним нападом симболизује напад на државу. То практично значи да тероризма не би било без очекиваних ефеката и реакција. Поред тога, савремени тероризам одликују и систематичност односно циљно, планирано и организовано деловање; неморалност и противзаконитост; економичност у постизању циљева; разноврсност објеката напада итд.¹

Феноменологија тероризма свакодневно показује широку лепезу циљано изведених активности различитих терористичких организација. Оне се испољавају као брутални облици насиља чији се крајњи домети огледају у стварању колективне и индивидуалне несигурности код грађана. Облици у којима се испољава тероризам представљају разуђену лепезу коју можемо поделити у два подједнако важна дела.

Први део чине традиционални облици терористичког деловања односно материјализације терористичке воље. То су у првом реду политичка убиства, подметање експлозива, отмице, оружани напади, различити облици нехуманог поступања према киднапованим лицима, коришћење хемијског оружја, пропаганда, врбовање младих људи коришћењем „подесне“ идеологије и религије,

¹ Радомир Милашиновић, Саша Мијалковић, Тероризам као савремена безбедносна претња, у: Зборник радова: Међународна научностручна конференција „Супротстављање тероризму—међународни стандарди и правна регулатива“, Козара, 29-30. март 2011, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011, стр. 4.

индивидуално и масовно тровање становништва, повезивање са организованим криминалом чиме се стиче додатна добит и др.

Други део чине савремени облици терористичког деловања као резултат општег техничко-технолошког напретка у друштву. У том смислу је неопходно указати на коришћење интернета (социјалних мрежа), других средстава аудио-визуелне комуникације, нуклеарног оружја у терористичке сврхе. У складу са наведеним средствима којима се терористи служе добијамо посебне врсте тероризма. То је у првом реду сајбер тероризам, затим нуклеарни и биотероризам и др.²

Специфичности савременог тероризма се огледају у измењеном начину одговора државних органа. Поред класичних безбедносно-полицијских модела борбе против тероризма у савременим условима долази до изражаја примена нових техничких средстава. У данашњем времену борба против тероризма подразумева сателитску опсервацију подручја на коме се налазе терористичке групе и њихове вође. Надаље, прислушкивање и надзор над свим видовима савремене аудио, визуелне и интернет комуникације. Овом треба придодати употребу прикривених иследника који се убацују у терористичке организације где прикупљају податке неопходне за потпуније сазнавање даљих планираних активности терориста и њихово касније привођење правди. У том погледу наше кривично-процесно законодавство прописује примену посебних доказних радњи које имају важну улогу у обезбеђивању доказа у судским процесима против терориста.

Но, без обзира о каквој врсти тероризма је реч, као и облицима у којима се он испољава у датом времену и простору, неопходно је расветлити све значајније аспекте тероризма указујући на његово опште одређење, врсте терористичких организација, изворе финансирања, начин деловања, повезаност са другим врстама криминалитета и др. То је неопходан предуслов у разматрању посебних карактеристика сваке од посебних врста тероризма.

Појам и значење тероризма

Интересовање за тероризам показују аутори различитих профила и теоријских оријентација у домаћој и иностраној литератури. Њихово поимање тероризма се заснива на схватањима која тероризам означавају као најтежи облик деструктивног понашања које производи несагледиве последице, не само по друштво као тоталитет, већ и у односу на стварне и потенцијалне жртве. У складу са тим је неопходно тероризам означити користећи најпре његова

² “Тако је и са овом посљедњом фазом глобалног тероризма, која превазилази до сада позната поимања ове појаве, при чему су последице далекосежније и утичу на међународне односе и геополитику, што ће у будућности још више бити изражено. Тако је за Ричард Фолк *мегатероризам* јединствен изазов, који се разликује од ранијих манифестација глобалног тероризма по својој снази, опсегу и идеологији, јер је он озбиљан напор да се преобрази свјетски поредак као цјелина, а не само структура моћи једне или више суверених држава“. Миле Шикман, Криминолошки контекст тероризма, *Безбједност-Полиција-Грађани*, год. XII, бр. 1-2, 2016, стр. 52.

различита теоријска одређења која ову појаву третирају као највеће зло 20. и 21. века.

У литератури не постоји јединствена дефиниција тероризма од које би пошла већина аутора код његовог даљег теоријског одређења. Уместо тога, на теоријској сцени затичемо непрегледно мноштво дефиниција тероризма од којих већина полази од одређених аспеката (социолошког, политиколошког, правног и др.). Ову неодређеност једним делом су подстакли медији, чији напори да пренесу често сложене поруке у најкраћем времену, доводе до етикетања целог низа насилних аката као „тероризам“.³

У етимолошкој равни, реч „тероризам“ потиче од латинске речи *terror*, што значи ужас, страх, трепет, владавина страхом. То подразумева екстремно насилну врсту аката којима се наносе људске жртве и материјална штета несagleдивих размера. Притом се „екстремизам“ у друштву може оквалификовати као понашање које је на граници дозвољеног, са тенденцијом да се назначена граница пређе.⁴

У правној и политичкој теорији су присутна различита појмовна одређења тероризма у којима се посебно апострофирају поједини елементи. На тај начин можемо сагледати различито третирање тероризма без којег није могуће дати његов општи појам и прецизно значење. Имајући у виду велики број дефиниција тероризма можемо уочити давање различитих значења основним одредницама које чине његов садржај.⁵

Према схватањима Димитријевића тероризам представља организовану и системску примену насиља, с намером да се изазивањем страха и сличне несигурности грађана наруши ауторитет државе или остваре неки политички циљеви.⁶ Мијалковић наводи да је тероризам смишљена, сврсисходна и често организована и системска употреба насиља и застрашивања ради стварања или искориштавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, с циљем прокламовања извесних идеолошких, најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удоволе захтевима терориста.⁷ Милошевић тероризам одређује као плански акт насиља, који предузимају одређене друштвене групе с циљем очувања или освајања власти и истиче да се тероризмом с правом назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту.⁸

У безбедносној сфери је важно указати на дефиницију тероризма коју дају Гађиновић и Ђорђевић. Први аутор сматра да у општем, претежно поли-

³ Вгус Нофман, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига и Алфа, Београд, 2000, стр. 9.

⁴ Марија Ђорић, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Наука и друштво Србије, Београд, 2014, стр. 21.

⁵ Иван Јоксић, Владимир Божовић, *Тероризам као претња европској безбедности са посебним освртом на Србију*, Зборник радова Политика националне безбедности, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 102.

⁶ Војин Димитријевић, *Појам тероризма*, ЦЦС, Београд, 1987, стр. 39.

⁷ Саша Мијалковић, *Супротстављање трговини људима и кријумчарење миграната*, Службени гласник и Институт за упоредно право, Београд, 2009, стр. 242.

⁸ Милан Милошевић, *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005, стр. 9.

тичком значењу, тероризам представља примену непосредног и организованог насиља једне мањинске групе, спремне да и физичким путем, укључујући атентате, отмице и убиства, наметне своју вољу држави и друштву и да употребљава психички терор према маси, изазивајући личне и колективне комплексе страха и несигурности, зебње и апатије.⁹ Други аутор тероризам дефинише као метод смишљене и системске употребе аката насиља ради сејања страха према људима, од стране државних органа или организованих скупина, да би се остварили одређени политички циљеви.¹⁰

У криминалистици можемо издвојити дефиницију тероризма коју у свом уџбенику даје Симоновић. Овај аутор наводи да тероризам представља предузимање различитих аката физичког насиља или других облика угрожавања живота и здравља људи које најчешће карактерише неселективност при избору објеката напада и непосредних жртава, при чему се изазива страх и осећај несигурности у одређеној друштвеној заједници и стварају услови за постизање политичких циљева.¹¹

Међу ауторима који се сматрају репрезентативним за област тероризма важно је навести мишљење Џесике Стерн. Ова ауторка наводи да страх је есенцијална компонента тероризма: терористи могу имати много разних циљева, али страх је готово увек њихов битан инструмент остваривања тих циљева.¹²

У савезној правној регулативи САД тероризам се дефинише као противправна употреба принуде или силе против људи или имовине, да би се застрашила или присилила влада, цивилно становништво или један његов део, како би се постигли одређени политички или социјални циљеви. Према овој дефиницији, међународни тероризам означава терористички акт који: 1) укључује акт опасан по људски живот, који крши кривичне законе САД или било које од савезних држава; 2) чини се у намери да се: а) застраши или злоставља цивилно становништво, б) утиче на политику владе путем застрашивања или принуде или в) утиче на понашање владе путем атентата или отмице; 3) јавља се углавном изван територијалне јурисдикције САД, или прелази националне границе у смислу средстава помоћу којих се реализује, с намером да се застраше или присиле локална подручја у којима његови учиниоци делују или траже азил.¹³

Холандски научници Шмит и Јонгман своју класификацију појављиваних елемената тероризма заснивају на анализи 109 присутних дефиниција. У том смислу они наводе следеће:

- 1) употреба силе или насиља – 83,5%
- 2) политички карактер – 65%
- 3) изазивање страха или ужаса – 51%

⁹ Радослав Гаџиновић, *Тероризам и пропаганда*, Младост, Београд, 1983, стр. 32.

¹⁰ Обрен Ђорђевић, *Лексикон безбједности*, Партизанска књига, Београд, 1986, стр. 332.

¹¹ Бранислав Симоновић, *Криминалистика*, Графолик, Крагујевац, 2004, стр. 655.

¹² Џесика Стерн, *Екстремни терористи*, Александрија прес, Београд, 2004, стр. 94.

¹³ Миле Шикман, *Тероризам*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2006, стр. 29.

- 4) претња – 47%
- 5) психолошки ефекат и реакција – 41,5%
- 6) разлика жртве и шире мете напада – 37,5%
- 7) циљано, планирано и организовано деловање – 32%
- 8) метода, стратегија и тактика борбе – 30,5%
- 9) „екстранормалност“ кршења прихваћених правила, одсуство хуманитарних разлога 30%
- 10) уцена, принуда и навођење на послушност – 28%
- 11) жеља за публицитетом – 21,5%
- 12) самовоља, безличност, насумичност и одсуство дискриминације – 21%
- 13) жртве, цивили, неборци, нестрелци и лица без везе са самом ствари – 17%
- 14) застрашивање – 17%
- 15) нагласак на невиност жртава – 15,5%
- 16) извршилац, група, покрет или организација – 14%
- 17) симболичка природа, показивање другима – 13,5%
- 18) непредвидивост и неочекиваност појаве насиља – 9%
- 19) тајност, прикривеност – 9%
- 20) понављање низа или кампање насиља – 7%
- 21) криминални, злочиначки карактер – 6%
- 22) захтеви трећим лицима – 4%¹⁴

На основу наведених дефиниција тероризма можемо закључити да је у питању изразито негативна друштвена појава која подједнако погађа и колективна и индивидуална добра користећи претњу насиљем и само насиље зарад остваривања политичких циљева.¹⁵

Облици испољавања теоризма

Познато је да тероризам представља вишедимензионалну делатност која обухвата различите облике испољавања. Они се крећу од класичних форми терористичког деловања (убиства политичких представника, подметање експлозива, отмице, уцене и др.), па све до савременог тероризма чије разорне домете није увек могуће унапред предвидети. Но, без обзира да ли се ради о поједностављеним или сложеним облицима испољавања тероризма сви они могу бити, на основу заједничких обележја, унификовани у једну од посебних врста.

Иако међу ауторима, који се баве тероризмом као посебним друштвеним феноменом, затичемо различите класификације тероризма по нашем мишљењу Симеуновић даје целовиту слику свих облика његовог испољавања. Тако, по мишљењу овог аутора, тероризам се према својим главним циљевима може

¹⁴ Alex Schmid, *Political Terrorism*, Amsterdam, Nort-Holland, 1983, str. 76–77.

¹⁵ Слично томе, Јоксић и Божовић тероризам дефинишу као укупне активности које у себи садрже насилно поступање и употребу недозвољених средстава за остваривање (не) оправданих циљева. Иван Јоксић, Владимир Божовић, *op. cit.*, стр. 102.

поделити на следеће три групације: 1) идеолошки мотивисан тероризам, а) левичарски тероризам и б) десничарски тероризам; 2) етносепаратистички тероризам; 3) верски фундиран тероризам, а) тероризам секти и б) тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија. Класификација тероризма према средствима обухвата: 1) класификацију тероризма према средствима, а) класични (конвенционални) тероризам, б) биохемијски тероризам и ц) нуклеарни тероризам; 2) класификацију према методима, а) класични (конвенционални) тероризам, б) самоубилачки тероризам, в) сајбер тероризам и г) наркотероризам. Класификација тероризма према субјекту обухвата: 1) индивидуални тероризам; 2) тероризам организација и илегалних група и 3) институционални тероризам.¹⁶

На основу наведених облика испољавања односно класификације тероризма можемо издвојити више посебних облика и то: конвенционални, наркотероризам, сајбер тероризам, нуклеарни тероризам, хемијско-биолошки тероризам. Наравно, тероризма има и изван наведених облика али исте можемо сматрати типичним јер су присутни у свакодневном животу већине грађана.¹⁷

Конвенционални тероризам

Конвенционални тероризам обухвата онај тероризам ради чијег вршења се користе класична средства и методи деловања. Ту се посебно истичу атентати, експлозије, отмице, уцене, отмице ваздухоплова и задржавање талача ради уцена, напади и отмице бродова или напади и покушаји освајања полицијских станица и војних објеката, психофизичко злостављање, лажне узбуне и дојаве.

Ради извршења конвенционалног тероризма користи се тзв. класично или конвенционално оружје. Реч је о оружју широке употребе као што је мало оружје и лако наоружање, експлозивна средства и мине, бомбе, гранате, ракете, касетне бомбе и др.¹⁸ С обзиром да ове врсте оружја чине неопходна сред-

¹⁶ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 82 и даље.

¹⁷ Ричард Фолк тероризам посматра као глобални светски феномен, и његове промене и трендове приписује току и развоју спољне политике америчке администрације. Отуда овај аутор савремени тероризам назива мегатероризмом који се од ранијих облика разликује по својој снази, опсегу и идеологији, и наводи његове нове најбитније карактеристике. Миле Шикман, *Самоубилачки тероризам—феноменолошки и виктимолошки аспекти*, *Наука-Безбедност-Полиција*, год. 13, бр. 1, 2007, стр. 178.

¹⁸ Закон о оружју и муницији категорише оружје према убојитој моћи, начину функционисања, дужини цеви и сл. Тако се, према одредби члана 3. (значење израза), између осталог, наводи следеће: 1) оружје јесте ручно преносива направа израђена или прилагођена да под притиском ваздуха, барутних и других гасова или другог потисног средства може избацити зрно, куглу, сачму или неки други пројектил, односно распршити гас или течност и друга направа која је намењена за самоодбрану или напад, лов или спорт, с тим што се, у смислу овог закона, оружјем не сматрају уређаји за хумано лишавање живота животиња, алати и имитације оружја које не користе муницију са барутним пуњењем; 2) ватрено оружје јесте оно оружје које, под притиском барутних гасова, из цеви избацује пројектил, а, с тим у вези, врсте ватреног оружја јесу - митраљез, пушкомитраљез, аутоматска пушка, аутомат, пиштољ, револвер, пушка са олученим цевима

тва без којих није могуће извођење терористичких акција, оно постаје предмет илегалне трговине и кријумчарења.¹⁹

Нарко тероризам

Нарко тероризам представља посебну врсту тероризма који настаје међуодносом тероризма и трговине наркотицима. На овом подручју долази до спајања два подједнако важна криминална подручја. На првом месту је реч о трговини наркотицима која доноси енормно високе приходе. Они се мере милионима долара и подразумевају читаву малу индустрију, која креће са одгајањем, прерадом, дистрибуцијом, кријумчарењем и продајом дроге. Након тога се овако стечен новац користи за финансирање терористичких активности. Пример за ову врсту тероризма можемо пронаћи код албанске мафије.²⁰

Сајбер тероризам

Сајбер тероризам припада новијој врсти тероризма која се одвија у нестварном односно виртуелном (сајбер) простору. Његово појављивање се везује за убрзани развој науке и технике, а нарочито интернета као глобалне комуникационе мреже. У литератури наилазимо на различита појмовна одређења сајбер тероризма. Већи број аутора класификује сајбер криминал у зависности од типа почињених дела на: а) политички, б) економски, в) производња и дистрибуција недозвољених и штетних садржаја, г) манипулација забрањеним суп-

(једнометна, репетирајућа, полуаутоматска), пушка са глатким цевима (једнометна и двометна, репетирајућа, полуаутоматска), комбинована пушка (са олученим и неолученим цевима), пушке, пиштољи и револвери са ивичним паљењем (малокалибарско оружје); 3) кратко ватрено оружје јесте оно оружје чија дужина цеви не прелази 30 цм, односно чија укупна дужина не прелази 60 цм; 4) дуго ватрено оружје јесте оно оружје чија дужина цеви прелази 30 цм, односно чија укупна дужина прелази 60 цм; 5) аутоматско ватрено оружје јесте оно оружје које се после испаленог метка аутоматски пуни и које може једним притиском обарача испалити најмање два и више метка један за другим, без поновног ручног пуњења оружја; 6) полуаутоматско ватрено оружје јесте оно оружје које се после сваког испаленог метка аутоматски пуни и које једним притиском обарача не може испалити више метка; 7) репетирајуће ватрено оружје јесте оно оружје код којег се после испалења следећи метак из магацина или оквира ручно уводи у положај за испалење; 8) једнометно и двометно ватрено оружје јесте оно оружје које нема магацин ни оквир за муницију и др. Види опширније о осталим врстама оружја: Закон о оружју и муницији Србије („Службени гласник РС“, бр. 20/15).

¹⁹ Када је у питању илегална трговина оружјем, на основу процена добијених од стручњака из ове области, вредност тржишта оружјем се креће око 2,5 милијарди долара. Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013, стр. 235.

²⁰ „Лист *Washington times* је, 1999. године, објавио тврдњу америчких агената за борбу против дроге да је ОВК повезана са проширеном мрежом организованог криминала, чији је центар у Албанији. Документи које они поседују, указују да се ради о једној од најмоћнијих организација за кријумчарење хероина на свету, а да се већи део профита оствареног овом нелегалном делатношћу, усмерава на куповину оружја за ОВК.“ Бела књига Владе Србије о тероризму на Косову и Метохији, Београд, 2003, стр. 10.

станцама, производима и робама и д) нарушавање сајбер приватности. Притом, сајбер тероризам сврставају у категорију политичког сајбер криминала.²¹

Сајбер тероризам није могуће потпуно прецизирати, првенствено због ширине деловања терористичких организација. То се у последње време може уочити и у званичним презентацијама интернет страница терористичких организација. На њима се дају краћи осврти на историјат, циљеве, верску и идеолошку опредељеност, главне вође, подручје деловања, као и други подаци који дају општу слику једне терористичке организације. Поред тога, важно подручје у вези са коришћењем сајбер простора јесу социјалне мреже на којима се врбују млади људи како би се прикључили одређеној терористичкој организацији. Међутим, међународна заједница је у бројним случајевима поновила снажну осуду тероризма у свим његовим облицима и манифестацијама, почињен од стране било кога, било где и због било чега, који представља једну од најозбиљнијих претњи међународном миру и сигурности. Такође, одлучно одбацује свако изједначавање тероризма са националном, верском или етничком припадношћу.²²

Нуклеарни и хемијско-биолошки тероризам

Нуклеарни и хемијско-биолошки тероризам чине нову врсту тероризма. Он се одликује различитим врстама оружја које се користи у терористичке сврхе. У питању је оружје високог ризика чија употреба производи несагледиве последице по живот и здравље људи у ширем простору. Отуда је чест случај да поједине терористичке организације, у жељи да у својим акцијама постигну што теже последице, користе нуклеарни и хемијско-биолошки потенцијал овог оружја. Тако се, на пример, хемијска средства могу користити у терористичке сврхе, тако што се врши хемијска контаминација одређеног подручја, ваздуха, воде и хране. Под хемијском контаминацијом подразумева се присуство хемијских агенса у виду капљица, пара, димова или гасова у опасним концентрацијама на одређеном подручју, ваздуху, становништву, храни и води или у одређеном затвореном простору.²³ На сличан, али по капацитетима много разорнији начин, могуће је развијати нуклеарни тероризам. На срећу читавог човечанства, још увек, ова врста тероризма није успела да заживи у мери у којој би терористи то желели.²⁴

²¹ Дејан Вулетић, *Одбрана од претњи у сајбер простору*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011, стр. 28.

²² Спрјечавање тероризма и сузбијање насилног екстремизма и радикализације који воде ка тероризму: Приступ кроз рад полиције у заједници, Организација за европску сигурност и сарадњу (ОСЦЕ), Беч, 2014, стр. 30.

²³ Срђан Рутић, Хемијски тероризам, *Војно дело*, бр. 2, 2016, стр. 293.

²⁴ У погледу нуклеарног тероризма може се говорити са два аспекта. С једне стране, кад су субјекти терористичких акција недржавни субјекти, и с друге, кад се ради о субјектима државног тероризма. У том контексту су могући ефекти, резултати и последице остваривања претњи и употребе нуклеарног наоружања. Недељко Станковић, *Тероризам и финасирање тероризма*, Европски Универзитет Брчко Дистрикта, Бања Лука, 2014, стр. 57.

Закључак

Тероризам представља пошаст 20. и 21. века која погађа већину држава у свету. То практично значи да тероризам не познаје државне, националне, верске или било које друге разлике. На „менију“ терориста се могу наћи сви они који својим деловањем, или пак припадношћу одређеном идеолошком, националном и верском колективитету, опонирају њиховим циљевима. Стога нису ретки они аутори који тероризам посматрају као међународни феномен без обзира на факат да се поједине терористичке организације, у свом деловању, фокусирају у границама једне државе.

У литератури не постоји општи консензус у погледу појма и значења тероризма. Пре би се могло рећи да постоји онолико дефиниција тероризма колико и аутора који се њиме баве. Слична ситуација је и код утврђивања броја и карактера неопходних елемената тероризма. Но, оно што бисмо могли рећи у вези са значењем тероризма јесте да се у његовој бити налази решеност терориста да својим деловањем изазову страх и осећање несигурности код грађана. Такође се тероризмом жели показати немоћ државе и њених органа да својим грађанима обезбеде миран и спокојан живот.

Као и свака друга друштвена појава тероризам се испољава у више различитих облика. Ширењу лепеде у деловању терориста доприноси општи развој науке и технике, не само у сфери наоружања и војне опреме, већ и у сфери рачунарских и аудио-визуелних технологија. Отуда на друштвеној сцени имамо облике деловања који превазилазе традиционално и у јавности уврежено разумевање терористичких активности.

На крају је важно напоменути да се борба против тероризма мора заснивати на општем консензусу свих друштвених актера. Такође не треба губити из вида чињеницу да тероризам не познаје државне границе, па је зато потребно интензивирати постојећи ниво међународне и регионалне сарадње. Само на тај начин је могуће пружити адекватан одговор растућем тероризму који буквално опседа животе свих људи у свету.

Литература:

1. Bela knjiga Vlade Srbije o terorizmu na Kosovu i Metohiji, (2003). Beograd.
2. Bjelajac, Ž., (2013). *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
3. Vuletić, D., (2011). *Odbrana od pretnji u sajber prostoru*, Institut za strategijska istraživanja, Beograd.
4. Gaćinović, R., (1983). *Terorizam i propaganda*, Mladost, Beograd.
5. Dimitrijević, V., (1987). *Pojam terorizma*, CCS, Beograd.
6. Đorđević, O., (1986). *Leksikon bezbjednosti*, Partizanska knjiga, Beograd.
7. Đorić, M., (2014). *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Nauka i društvo Srbije, Beograd.

8. Joksić, I., Božović, V., (2015). *Terorizam kao pretnja evropskoj bezbednosti sa posebnim osvrtom na Srbiju*, Zbornik radova Politika nacionalne bezbednosti, Institut za političke studije, Beograd, str. 101-118.
9. Milošević, M., (2005). *Odbrana od terorizma*, Svet knjige, Beograd.
10. Mijalković, S., (2009). *Suprotstavljanje trgovini ljudima i krijumčarenje migranata*, Službeni glasnik i Institut za uporedno pravo, Beograd.
11. Milašinović, R., Mijalković, S., (2011). Terorizam kao savremena bezbednosna pretnja, u: Zbornik radova: Međunarodna naučnostručna konferencija „Suprotstavljanje terorizmu–međunarodni standardi i pravna regulativa“, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 1-16.
12. Rutić, S., (2016). Hemijski terorizam, *Vojno delo*, br. 2, str. 290-303.
13. Sprječavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), Beč, 2014.
14. Simonović, B., (2004). *Kriminalistika*, Grafolik, Kragujevac.
15. Simeunović, D., (2009). *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd.
16. Stanković, N., (2014). *Terorizam i finasiranje terorizma*, Evropski Univerzitet Brčko Distrikta, Banja Luka.
17. Stern, Dž., (2004). *Ekstremni teroristi*, Aleksandrija pres, Beograd.
18. Hofman, V., (2000). *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i Alfa, Beograd.
19. Šikman, M., (2006). *Terorizam*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka.
20. Šikman, M., (2007). Samoubilački terorizam–fenomenološki i viktimološki aspekti, *Nauka-Bezbednost-Policija*, god.13, br. 1, str. 173-191.
21. Šikman, M., (2016). Kriminološki kontekst terorizma, *Bezbednost-Policija-Građani*, god. XII, br. 1-2, str. 51-71.
22. Schmid, A., (1983). *Political Terrorism*, Amsterdam, Nort-Holland.

TERRORISM AS A THREAT TO GLOBAL AND NATIONAL SECURITY

Summary: Terrorism is a specific social phenomenon which is a modified form accompanied by the development of human society. At first he was talking about individual acts of individuals or conspiratorial group aimed at overthrowing the current government. These groups are for the sake of achieving political goals resorted to violent actions that are in their perspective considered justified. However, in terms of the weak communication, lack of lethal explosives and weapons, actions were limited temporal and spatial range. Hence, security, criminal justice, sociology and any other concept of violent action is not labeled terrorist. On the contrary, the legitimacy of such actions was treated on the basis of their overall success. Where are the revolutions and upheavals thrive their perpetrators were regarded as liberators where this was not the case of plotters who for treason were sentenced to death.

Modern understanding of terrorism and activities of terrorist actions are based on different understandings that bind on the current temporal and spatial social and political moment. In this context, it is necessary to take into account the global and national dimensions of terrorism. They are incorporated into the sphere of geopolitics, which is often managed completely "strange criteria" to designate the specific organization for terrorist. At one and the same area of the same organization were first proclaimed liberation movements, then the armed groups, and in the end to terrorist organizations. In doing so we must not forget that

the form of their actions and the consequences that in this way the victims caused by identical throughout their operations.

Aware of the different treatment of terrorism and the consequences of it this way cause, we feel justified in this paper point out the basic elements of terrorism as a threat to global and national security.

Key words: terrorism, terrorist organizations, global security, national security, endangering security

ДРАГАН БОЖОВИЋ*
Скупштина Црне Горе

УДК 341.1/.8(73):341.123
Монографска студија
Примљен: 09.01.2017
Одобрен: 26.01.2017
Страна: 79-90

ПОЛИТИКА ЛИБЕРАЛНОГ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ И УЛОГА КЛИНТОНОВЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ ДО 1995. ГОДИНЕ

Сажетак: Распад СФРЈ и унутрашњи оружани конфликт поставио је изазов пред међународну заједницу како се носити са специфичним кризним окружењем у коме се конфликтне интеракције не збивају директно између држава већ унутар њих, кроз разне видове секташког насиља између локалних актера. У складу са дотадашњом праксом у међународној политици од краја Другог свјетског рата кључна улога у регулацији конфликта је припадала УН. Полазећи од новог стратешког концепта, у контексту промјена узрокованих крајем Хладног рата, НАТО се појавио као регионални актер са претензијом да се афирмише као гарант безбједности у овом дијелу Европе. Од 1993. Клинтонова администрација се активно укључује у мировни процес у БиХ и предводи међународну коалицију кампањом ваздушних удара у циљу наметања мира, у оквиру стратегије Асертивног мултилатерализма. Кампању је примијенила у пуном капацитету 1995. године, а копнена војска САД-а стигла је у БиХ тек након потписивања Дејтонског мировног споразума.

Кључне ријечи: распад СФРЈ, унутрашњи оружани конфликт, либерални интернационализам, стратегија асертивног мултилатерализма, УН, НАТО, Клинтонова администрација

Увод

Иако је раширено схватање о крају Хладног рата и паду Гвоздене завјесе као о догађају који се десио у кратком временском периоду, радило се о процесу који је трајао пуно дуже. Тако је током 1988. Мађарска отворила границе према Аустрији. На јесен исте године десетине хиљада Њемаца из Источне Њемачке, уз дозволу мађарске владе, прошло је кроз Аустрију, на путу према Западној Њемачкој, на основу споразума западно-њемачког канцелара Хелму-

* dd.bozovic@yahoo.com

та Кола (Helmut Kohl) и предсједника мађарске владе Миклоша Немета (Miklos Nemeth), уз одобрење Михаела Горбачова (Mikhail Gorbachev).¹

Током 1989. дошло је до пада комунистичких режима у Централној и Источној Европи, чиме је окончан процес који је отпочео са Перестројком из 1985. Пад Берлинског зида био је симболични догађај, у том процесу од 1985. до 1989, који је обиљежио крај Хладног рата. Током 1991. распуштен је Варшавски пакт и СССР је престао да постоји.²

Дезинтеграција *СССР-а* и распуштање војно-политичког савеза *Варшавског уговора*, отворили су простор за примат *САД-а* у међународној политици. Кључне међународне институције, *УН*, *НАТО*, *ЕЗ* и *КЕБС* које су своју мисију испуњавале у периоду Хладног рата, суочили су се са питањем изградње новог идентитета. Земље Источне и Централне Европе су ентузијастично отвориле процес евро-атланских интеграција, а уједињена Њемачка им је дала посебан подстицај.³

Стари међународни глобални поредак је из коријена промијењен. Могли су се сагледати обриси новог глобалног поретка са хегемом *САД-ом*, као силом која контролише главне токове међународне политике. Из политичке перспективе, нови поредак се ослањао на једину преосталу супер силу, која доминира у оквиру мултилатералног система *УН-а*, али исто тако дјелује и унилатерално, уз асистенцију регионалних организација када је то потребно. *УН* производе нове режиме и норме у духу либералног интернационализма, сагласно националном интересу и либералним вриједностима америчке спољне политике. Примјера ради, за разлику од Картерове Администрације, која је унилатерално промовисала политику људских права у међународним односима, Администрација Џорџа Буша Старијег је то радила преко мултилатералне дипломатије кроз тијела и форуме *УН-а*. Смисао нове глобалне политике добро је осликао Алберто Кол (Alberto Coll)⁴, који је изнио реалполитички став да је најпогоднија политичка стратегија за *САД* да преузму улогу „великог фасилитатора“ у оквиру новог међународног поретка, тако што ће своје националне интересе одмјеравати спрам интереса других држава, као и циљева *међународног друштва* (international society).

Узроке распада *СФРЈ*, као и избијање и рјешавање насилних сукоба сагледавамо у контексту успостављања новог међународног поретка, заснованог на премисама либералне политике. Битно је нагласити да кључни интерни актери кризе у вези са распадом *СФРЈ* и ратовима који су уследили, нијесу успјели да схвате значење и последице ових глобалних промјена у

¹ Suppan, A. (2013) Austria and Eastern Europe in the Post-Cold War Context, in Austria International position after the End of the Cold War by Bischof Gunter and Karlhofer Ferdinand, Contemporary Austrian Studies, Volume 22, str. 143.

² Democratic Change in Central and Eastern Europe 1989-90 (2015), The European Parliament and the end of Cold War, EPRS European Parliamentary Research Service, str. 9.

³ Петковић, А. (2013) САД и распад Југославије, Америчка дипломатија и балкански конфликт 1989-1995, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, стр. 9.

⁴ Brennan, J. (1993) An Analysis of the „New World Order“ and its Implications for U.S. National Strategy, Air War College, Alabama, str. 10.

међународној политици, што ће имати за последицу одсуство домаћих функционалних политика, вратити земљу у предполитичко стање и изазвати огромне патње и страдања цивилног становништва.

Распад СФРЈ и ратни конфликт

Распад СФРЈ је заједнички назив за низ војних и политичких догађаја који су као резултат имали престанак постојања те државе, односно стварање независних држава на њеној дотадашњој територији.

Концепт југословенског федерализма изграђен је на идеји једнопартијског система, на основу јаке идеолошке премисе и тако био веома удаљен од класичне федералистичке концепције засноване на тежи и противтежи индивидуалног интересног и територијалног представљања. Када је крајем осамдесетих година идеолошки формиран једнопартијски систем доживио слом, отворени су сукоби конситутивних република као националних држава у оквиру једне врсте „комбатитивног федерализма“, како га је назвао Ласло Секел. По њему, комбатитивно схватање федерализма рефлектовало се на економију. По тада веома утицајном либералном схватању требало је изградити заједничко, умјесто јединственог југословенског тржишта, као и монетарну и царинску унију⁵. Међутим, разарајуће последице мјера савезне владе, током осамдесетих година прошлог вијека, под притиском *Међународног монетарног фонда* (IMF) и *Свјетске банке* (World Bank) за доследно спровођење макроекономских реформи, крајем те деценије су довели до економског колапса и повећања незапослености. Катастрофални макро-економски трендови су се прелили и на политичке односе у федерацији, јачањем етно-национализама и политичком дезинтеграцијом земље.

Управо на либералним основама, последња савезна влада у историји СФРЈ покушала је да изгради и примијени концепт либерално орјентисане федерације. У оквиру тог програма, савезна држава је требало да има четири основне функције, и то јединствено тржиште, заштиту људских права, заједничку одбрану и заједничку спољну политику. Реализација овог последњег програма, који је обећавао одржање јединствене југословенске федерације, пропао је након одлуке Словеније да изађе из федерације, интервенције ЈНА и почетка оружаних конфликта у Хрватској и БИХ.

У суштини, овај покушај савезне владе са премијером Антом Марковићем на челу, није био адекватан, јер се тешко може искључиво економском политиком ријешавати политичка криза, што се и показало у наредном периоду.

Ипак изгледа да је теза о распаду СФРЈ због краха либералног економског и политичког програма савезне владе сувише редуccionистичка. Скрећемо пажњу на неколико других чинилаца који су утицали на распад СФРЈ.

⁵ Секел, Л., (1994) Да ли је могућа мирнодопска Југославија?, Социолошки преглед, Vol XXVIII, No.2, str. 239, (237-252).

Тако Иван Вејвода износи став да је са протоком кризе расла свеукупна тјескоба и осјећај недостатка перспективе и да је отварање етничких питања на идеолошкој марици представљало неку врсту социјално-психолошке компезације за колективну фрустрацију. Он наводи:

„Појединци су се плашили изласка из комунизма и заштитне чауре коју је он нудио. Они су настојали да науче да прихвате ризике које је тај излазак подразумијевао. Губитак извјесности увео их је у шаблон хомогенизације у којој није било никаквог простора за алтернативну акцију. Улога медија у повећању Великог страха била је у сваком добу кључна. Дошло је до постепеног „републиканизације штампе“ (Рамет, 1992), до подизања медијских зидова унутар којих је свака номенклатура могла помно да контролише поруке које је слала својим бирачима“.⁶

Такође је интересантна следећа његова теза, да је процес демократизације који је био захватио бившу *СФРЈ*, на неки начин индуковао конфликтно понашање, које је тендирано ка ратном сукобу. Он поткрепљује ову тезу на примјеру *БИХ*, у којој се „демократија показала фаталном“ и критикује одређене *Бадинтерове комисије*, која није требала наметнути *БИХ* тај модел, већ „консоцијални демократски модел“.⁷

По мишљењу Хакана Виберга (Хакан Виберг) више је чинилаца, унутрашњег, као и ширег, спољњег карактера, утицало на распад државе.⁸ Тако се Реганова политика подривања земаља Источног блока односила и на бившу Југославију. На крају Хладног рата *СФРЈ* се нашла у стратешком простору у коме је дошло до вакуума моћи наглим и неочекиваним распадом Совјетског блока. Сјеверно-атланска политичка заједница још увијек није изградила јасну стратегију у вези рјешавања конфликта у тој земљи, тако да је сваки актер током кризе спекулисао да има спољно-политичку подршку овог центра политичке моћи, што је катастрофално дјеловало на вјероватноћу очувања суверенитета и територијалног интегритета *СФРЈ*.

Виберг посебно скреће пажњу да конфликти у којима учествује више актера, а при томе долази до разних коалиционих прегруписавања, у контексту сукоба какав је био овај у *СФРЈ*, имају потпуно другачију стратешку логику у односу на логику оних сукоба само два актера. Сам политички процес у коме су вођени исцрпљујући преговори између републичких лидера бивше *СФРЈ*, током прољећа 1991. године, у вези налажења мирног рјешења југословенске кризе, потврђује тачност ове тезе.

У вези етнички хетерогене структуре те државе, он посебно скреће пажњу на синдром леопардове коже у *БИХ*, тј. на чињеницу да су у *БИХ* етнонационалне групе биле дисперзивно распоређене у многим регијама те бивше југословенске републике, и да је то утицало на повећање вјероватноће етнички мотивисаних насилних конфликта у наредном стадијуму кризе.

⁶ Вејвода, И. (2004) Бивша Југославија 1990.године: зашто се догодио рат, Насилн растурање Југославије- узроци, динамика, последице, зборник радова, str. 71. (65-80).

⁷ *Ibid.*, str. 72.

⁸ Wiberger, H. (2004) Бивша Југославија 1990.године: зашто је имала лошу прогнозу, str. 44. (31- 49).

По мишљењу Каплана⁹ (Каплан 1993), југословенска криза почетком деведесетих година била је мјешавина „најстрашнијих и базичних проблема вијека“, гледано из перспективе од почетка двадесетог вијека. По њему, ту су испреплетени сви основни предуслови за избијање сукоба, као што су религијска зазирања и непријатељства, етничке мржње и културне разлике. Сви наведени предуслови генерално су присутни током читаве модерне историје, али они, издвојени појединачно, нигдје нијесу били окидач за избијање ратова, или већих сукоба. Субјективни и структурални фактори су били покретачи сукоба, истиче овај аутор. Чини се да је ова теза валидна.

Весна Станковић Пејновић износи став да је „распад Југославије резултат више разлога и немогуће га је редуцирати на било који од наведених већ је све разлоге разлоге потребно сагледати у цјелини и то кроз перцепције политичара, њихових вјеровања, те интерпретација реалности, прошлости и будућности“.¹⁰ Тако она наводи примјер Словеније и Косова, чије су политичке елите у времену уочи распада СФРЈ имале веома сличне сецесионистичке ставове, иако је Словенија као најразвијенија република уживала и највеће економске користи у заједници. Словенија је била спремна да прихвати економски ризик како би се одвојила од заједнице. Позива се на свједочење Кира Глигорова, да је са Запада нуђена помоћ од 5,5 милијарди долара, као и обећање убрзаних европских интеграција земље. Дакле, економски узрок, по њеном суду није могао бити доминантни фактор дезинтеграције СФРЈ. Економски проблеми су утицали на раст осјећања неједнакости и неправедности. Националистичке идеологије су осјећај неједнакости и неправедности укључиле у своје наративе.¹¹

По њој, идеологија је била значајан фактор распада *СФРЈ*, као уосталом и у случајевима Совјетског Савеза и Чехословачке, за разлику од западних федерација стабилне либералне демократије, као што су биле Канада, Швајцарска и Белгија.¹²

У вези са распадом *СФРЈ* не постоји чврст консензус о датумима ни када је тај процес започео, ни завршио. У формалном смислу распад Југославије је започео 24. 6. 1991. када су Словенија и Хрватска једнострано прогласиле независност, а завршио 27. 4. 1992. када су Србија и Црна Гора - преостале чланице тзв. крње Југославије прогласиле нову државу под називом Савезна Република Југославија (*СРЈ*). С обзиром да је распад Југославије коинцидирао са избијањем оружаних сукоба, односно ратова у Хрватској и *БиХ*, а њихов исход није био формализиран све до Дајтонског мировног споразума, дио аутора сматра како је распад *СФРЈ* завршио тек 1995. године. Распад *СФРЈ* је, према мишљењу многих коментатора, настављен и након тог датума, и то кроз распад државне заједнице Србије и Црне Горе, односно стварање независних

⁹ Jae-Seok, H. (2008) Rethinking the Practices of UN Peacekeeping Operations in the Early Post-Cold War Era, str. 81.

¹⁰ Stanković Pejnović, V. (2010) Raspad Jugoslavije, [http://www.academia.edu/5275678/ Raspad_Jugoslavije](http://www.academia.edu/5275678/Raspad_Jugoslavije), pregledano 09.04.2016.

¹¹ *Ibid.*, str. 605.

¹² *Ibid.*, str. 609.

Драган Божовић, Политика либералног интернационализма на Западном Балкану и ... држава Србије и Црне Горе 2006. године, те кроз једнострано отцјепљење Косова 2008. године.¹³

Спољна интервенција у југословенску кризу и избијање сукоба

Полазимо од става да се концепт колективне безбједности заснован на премиси *Либералног интервенционизма* након почетног ентузијазма проистеклог из повољног исхода у Заливском рату, нашао пред великим изазовима на Западном Балкану.

Европска заједница (ЕЗ) је званично подржавала *СФРЈ* полазећи од *Хелсинких принципа КЕБС-а*, све до избијања сукоба у Словенији и Хрватској. У то вријеме *ЕЗ* је припремала даљи развој интеграције преко преговора око склапања *Споразума из Маастрихта* (The Treaty of Maastricht), као основе за *Европску монетарну унију* (European Monetary Union).¹⁴

ЕЗ као регионални хегемон прва се укључила у процес рјешавања кризе, пружајући подршку цјеловитости Југославије. Подршка *ЕЗ* је била мотивисана страхом да ће конфликт у Југославији индуковати сличне тенденције у Источној и Централној Европи и подрити европску стабилност у периоду консолидације нових демократски изабраних власти у том дијелу Европе. Почетни приступ је био да се покуша очувати цјеловитост Југославије и почети са интеграцијом те земље у *ЕЗ* преко *споразума о придруживању* (association agreement). У исто вријеме слата је и порука републикама које су кренуле у процес сецесије, да је принцип самоопредјељења позитиван, али да унилатерално проглашавање независности неће бити признато, као и употреба силе у реализацији њихових захтјева.¹⁵

Прва дипломатска мисија *ЕЗ* је послата у *СФРЈ* са циљем да постигне прекид насилног конфликта у Словенији, као и да се успоставе основне функције савезне државе и савезна војска врати у мирнодопски режим. И поред почетног ентузијазма, мисија није постигла циљ. Зато је *ЕЗ* по први пут увела ембарго на увоз оружја и војне опреме за све републике *СФРЈ*. Ипак је мисија успјела да донесе позитиван резултат склапањем *Брионског споразума* јула 1991. године. Намјера *ЕЗ* је била да покуша да консолидује стање државе после сецесије Словеније, која је била извјесна.

Словенија је као самостална држава била сасвим прихватљива за *ЕЗ*, јер је перципирана као политички ентитет заснован на либералној демократији, тржишној економији и вишепартијском систему у коме регуларно функционису демократе западне провинијенције и бивши комунисти.

Од Брионске конференције Србија напушта позицију идентификације са *СФРЈ*, док Хрватска креће са реализацијом стратегије стицања независности.

¹³ Raspad SFRJ, Wikipedia, 2015., https://hr.wikipedia.org/wiki/Raspad_SFRJ, pregledano 06.12.2015.

¹⁴ Nota, M. (2011) European intervention in the Yugoslav conflict 1991-1995., Southeastern Europe University of Macedonia, Skopje, str. 12.

¹⁵ *Ibid.*, str.12.

У следећем дипломатском кораку, На *Хаашкој конференцији*, у септембру 1991. године *ЕЗ* покушава да обједини републике у модернији федерални оквир. Међутим, преговори између република, *ЕЗ* и федералних власти пропадају тако да је постало јасно да више нема простора за пројекат обнове *СФРЈ*. До краја 1991. године двије кључне земље *ЕЗ*, Њемачка и Француска, усаглашавају приступ према југословенској кризи и признају независност Словеније и Хрватске. Формира се *Бадинтерова комисија* и прихвата дезинтеграција *СФРЈ*.¹⁶

Након проглашења независности Словеније и Хрватске *ЕЗ* мијења дотадашњи политички курс подршке цјеловитости земље и активно се дипломатски инволвира у рјешавање кризе, на чему ће касније у перспективи бити грађена *Заједничка спољна и безбједоносна политика* (Common Foreign and Security Policy). Прва дипломатска мисија је послата у *СФРЈ* са циљем да договори прекид насилног конфликта.

У принципу, од почетка распада *СФРЈ*, *ЕЗ* није успјела ефикасно да одговори изазову очувања мира у том региону. Иако је током 1991. године од стране међународне заједнице добила првенство и лидерску улогу у кризи поводом распада *СФРЈ*, она је отпочела водити реактивну политику у одсуству кохерентне стратегије и ефикасних метода и дипломатских алата за њено спровођење¹⁷. Тако, примјера ради, на почетку сукоба, и поред резерви на основу извјештаја комисије *ЕЗ* да све републике које су прогласиле независност нијесу правно заштитиле мањине у складу са међународним стандардима, земље *ЕЗ* су признале независност тих република, које су некада биле саставни дјелови *СФРЈ*.¹⁸

За *ЕЗ* насилни распад *СФРЈ* је представљао двоструки изазов, и то како стратешки тако и егзистенцијални. Стратешки изазов је огледао у задатку како организовати, координирати и водити међународну политику у вези са кризом у непосредном сусједству. Егзистенцијални изазов био је како превазићи потенцијално подривање европских вриједности на којима је заснована просперитетна и сигурна Западна Европа.

Војни фактор потребан заокончање насилног сукоба био недовољан да подржи дипломатске мировне напоре као средство за окончање сукоба. Неефикасност *операција одржавања мира* (peacekeeping operations) од стране *УН-а* у Хрватској и БИХ је компромитовало дотадашњу репутацију тог института одржавања мира у свијету. Тек када је криза добила профил хуманитарне катастрофе огромних размјера десила се промјена у управљању насилним оружаним конфликтом и то директним инволвирањем *САД-а* у рат у *БИХ*.

Либерално орјентисана Клинтонова администрација израдила је стратегију *Асертивног мултилатерализма* (assertive multilateralism). Ова стратегија

¹⁶ Rupel, D. (2013) Managing Yugoslav crises, Conference on Yugoslavia in the Hague (1991) and the challenges of multilateral diplomacy, Acta Histriae, br.21, str. 332.

¹⁷ Pentland, C. (2003) The EU and Southeastern Europe after Dayton, A Canadian Perspective, Conference: Southeastern Europe, Moving Forward Ottawa, str. 1.

¹⁸ Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35, 1999, str. 8.

је представљала потпуни дисконтинуитет са ранијом политиком која је била заснована на концепту *одржавања мира* (peacekeeping), од кога су се САД у цјелини оградиле и ослониле у највећој мјери на своје оружане снаге у оквиру НАТО-а. Одбачен је концепт који подразумемијева комбинацију дипломатских средстава, елемената употребе војне силе и полицијских активности у циљу постизања мира. Прихваћен је класичан концепт дипломатске принуде уз пријетњу и употребу војне силе ради постизања циља.¹⁹

Стратегија Асертивног мултилатерализма Клинтонове администрације у сукобу на Западном Балкану

Иако је Клинтон још у предсједничкој кампањи 1992. оштро осуђивао спољно-политичку агенду Бушове администрације због пасивног односа према хуманитарној кризи у *БИХ* и кршења традиционалних америчких либералних вриједности инхерентних спољној политици, због реалполитичких интереса, није предузео радикалне кораке да се тај однос промијени.²⁰

Клинтонова администрација је од почетка сукоба у *БИХ* заузела веома конзервативан став у вези учешћа преко *УН*-а и регионалних међународних организација. Тек од 1993. године САД се активније укључују у преговарачке процесе и најављују пријетњу војном интервенцијом према једној страни у сукобу, а током 1994. своју дипломатску иницијативу уз подршку оружане силе трансформишу у форму *наметања мира* (peace enforcement), подржавајући једну страну у сукобу.

Чини се да је приступ Клинтонове администрације сукобу у *БИХ* у великој мјери проистекао из либералног карактера власти и њеног либералног погледа на улогу САД-а у међународној политици. САД су прихватиле *концепт либералног интервенционизма*, који на босанском примјеру подразумемијева форму *наметања мира* (peace enforcement).

У имплементацији политичке агенде овакве идеолошке провенијенције, Клинтонова администрација је морала прихватити значајне политичке компромисе, како на унутрашњем, тако и на спољњем плану. Дипломатске операције САД-а, које окључују и примјену војне силе, нијесу могле бити консеквентно изведене у складу са доктрином администрације²¹ због дискусија и противљења у америчкој академској заједници и политичким структурама о оправданости интервенције у односу на национални интерес. Са друге стране, перцепција либералних кругова око администрације да поштовање универзалних либералних вриједности упућују САД да треба да интервенише како би одговорила на хуманитарну кризу, упућивала је предсједника Клинтона да предузме иницијативу за постизање мира у *БИХ*.

¹⁹ *Ibid*, str. 6.

²⁰ Peceny, M., Sanches-Terry (1998) Liberal Interventionism in Bosnia, *The Journal of Conflict Studies*, The Gregg Centre for Study of War and Society, Vol. XVIII, No 1, str. 5, <https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/11670/12397>, pregledano 26. 02. 2016.

²¹ Види: Powell, C. (1992) U.S. Forces: Challenges Ahead, *Foreign Affairs*, 72, no. 1, str. 32-45.

Горе наведена ограничења би могла да буду дио аргументације зашто се САД држе по страни у вези са напорима других екстерних актера за постизање мира у БИХ све до 1993. године, као и зашто је Клинтонова администрација операцију наметања мира имплементирала тек 1995. године, а копнена војска САД-а стигла у БИХ тек након потписивања *Дејтонског мировног споразума*. Извођење операције наметања мира од стране САД, тако што ће се заобићи начело непристрасности према свим интерним актерима у сукобу и један од актера прихватити као партнер (бошњачка страна), упућује на кршење изворне либералне доктрине интервенције.²²

На примјеру интервенције САД-а у БИХ може се сагледати како америчка верзија либерализма отвара простор Клинтоновој администрацији за доношење одлуке у правцу интервенционизма и исто тако како реалне политичке околности намећу ограничења за пуну примјену *доктрине наметања мира*.

Током 1993. године Клинтонова администрација се јаче укључује у конфликт, прво иницијативом „*lift and strike*“ за укидање ембарга за увоз наоружања у БИХ који је био наметнут од УН-а и друго, предузимањем ограничених ваздушних удара²³ на снаге босанских Срба. Међутим, Америчка иницијатива је одбачена од њених кључних европских савезника, Велике Британије и Француске, које су биле инволвиране у текућу мировну иницијативу са својим трупима, и тако биле директно изложене у случају даље ескалације сукоба. У кратком временском року, у оквиру једног мјесеца, САД су зауставиле примјену силе и иницијативу препустиле европским партнерима.²⁴

Велики проблем у процесу постизања мира у Босни представљало је неслагање у оцјени узрока ратног сукоба међу кључним међународним актерима, који су били укључени. На једној страни, САД су сматрале да је узрок рата војна агресија босанских Срба и да рат треба ријешити војним путем, док су на другој страни, Британија и Француска полазиле од става да се ради о грађанском рату изазваном етничким конфликтима приликом распада Југославије и да га зато треба ријешити политичким путем.²⁵

Крајем 1994. године Клинтонова администрација је одлучила да се дистанцира од *ембарга УН-а на увоз оружја у БИХ* и отвори простор за илегалне набавке оружја за бошњачку страну, што је утицало на промјену односа снага међу интерним актерима у оружаном конфликту. Чини се да је Администрација обезбиједила широки консенсус за ову политику, како од стране јавног мњења, тако и у Америчком конгресу. Ове политичке околности су ојачале Клинтонову агенду интервенционизма у БИХ.²⁶

²² Peceny, M., Sanches-Terry *Ibid.*, str. 1.

²³ Изгледа да је тактика ограничених ваздушних удара била прихватљива из два разлога, и то зато што је требала бити широко подржана од домаћег јавног мњења, на чије расположење је у принципу посебно осјетљива свака либерално орјентисана власт у САД, као и због мале вјероватноће да ће бити изведена неуспјешно.

²⁴ Peceny, M., Sanches-Terry, *Ibid.*, str. 4.

²⁵ Woodward, S. (1995) *Balkan tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War*, Brookings Institut., Washington, str. 284.

²⁶ Peceny, M., Sanches-Terry, *Ibid.*, str. 7.

Клинтонов ангажман на окончању рата у *БИХ* био је вјероватно највећи спољно-политички успјех његове администрације, који је знатно надилазио регионалне балканске оквире. Након ове акције Клинтон је учврстио позиције Администрације, како код куће, тако и у међународној политици.²⁷

Закључак

Распад *СФРЈ* и конфликт почетком 90-тих година представљао је велики изазов за међународну заједницу јер су се конфликтне интеракције дешавале не директно између држава већ унутар њих, кроз разне видове секташког насиља између локалних актера.

У складу са новим стратешким концептом након завршетка Хладног рата, *НАТО* се појавио као регионални актер са претензијом да се афирмише као гарант безбједности у овом дијелу Европе. *ЕУ* још није развила стратегију и политике у вези регионалне безбједности, тако да је сукоб на њеним границама из угла очувања националних интереса оних чланица које се граниче са регијом бивше *СФРЈ*.

Главни екстерни актери *УН* и *НАТО* нашли су се у истом конфликтном простору преузимајући значајне ризике и одговорности, тако да су током кризе почели активно сарађивати и временом градити заједничке мировне агенде, посебно у фази *изградње мира* на конфликтним подручјима.

Од 1993. Клинтонова администрација се активно укључује у мировни процес у *БиХ* и почиње да предводи међународну коалицију кампањом ваздушних удара у циљу *наметања мира* преко стратегије *Асертивног мултилатерализма*, по којој је копнена војска *САД*-а стигла је у *БиХ* тек након потписивања Дејтонског мировног споразума.

Од 1993. Клинтонова администрација се активно укључује у мировни процес у *БиХ* и почиње да предводи међународну коалицију кампањом ваздушних удара у циљу *наметања мира* преко стратегије *Асертивног мултилатерализма*, по којој је копнена војска *САД*-а стигла је у *БиХ* тек након потписивања Дејтонског мировног споразума.

САД су одступиле од изворне либералне доктрине интервенције тако што су операцијом *наметања мира* прекршили начело непристрасности стављајући се на страну једног актера у сукобу.

Литература:

1. Barthe, S, David,
2. (2004) Foreign Policy in Clinton Administration: Reassessing Bosnia and the „Turning Point“ of 1995., International Studies Association Conference Montreal

²⁷ *Ibid.*, str. 15.

3. Brennan, J. (1993) An Analysis of the „New World Order“ and its Implications for U.S. National Strategy, Air War College, Alabama
4. Democratic Change in Central and Eastern Europe 1989-90 (2015), The European Parliament and the end of Cold War, EPRS European Parliamentary Research Service
5. Jae-Seok, H. (2008) Rethinking the Practices of UN Peacekeeping Operations in the Early Post-Cold War Era: *The Implications of the Cases of Somalia, Bosnia-Herzegovina, and Kosovo*, Department of Politics, University of Sheffield
6. Nota, M. (2011) European intervention in the Yugoslav conflict 1991-1995., Southeastern Europe University of Macedonia, Skopje
7. Peceny, M., Sanches-Terry (1998) Liberal Interventionism in Bosnia, *The Journal of Conflict Studies*, The Gregg Centre for Study of War and Society, Vol. XVIII, No 1
8. Pentland, C. (2003) The EU and Southeastern Europe after Dayton, A Canadian Perspective, Conference: Southeastern Europe, Moving Forward Ottawa
9. Petković, A. (2013) SAD i raspad Jugoslavije, Američka diplomatija i balkanski konflikt 1989-1995, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu
10. Powell, C. (1992) U.S. Forces: Challenges Ahead, *Foreign Affairs*, 72, no. 1
11. Raspad SFRJ, Wikipedia, 2015., https://hr.wikipedia.org/wiki/Raspad_SFRJ, pregledano 06.12.2015.
12. Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35, 1999
13. Rupel, D. (2013) Managing Yugoslav crises, Conference on Yugoslavia in the Hague (1991) and the challenges of multilateral diplomacy, *Acta Histriae*
14. Sekelj, L., (1994) Da li je moguća mirnodopska Jugoslavija?, *Sociološki pregled*, Vol XXVIII, No.2
15. Stanković Pejnović, V. (2010) Raspad Jugoslavije, http://www.academia.edu/5275678/Raspad_Jugoslavije, pregledano 09.04.2016.
16. Suppan, A. (2013) Austria and Eastern Europe in the Post-Cold War Context, in *Austria International position after the End of the Cold War* by Bischof Gunter and Karlhofer Ferdinand, *Contemporary Austrian Studies*, Volume 22
17. Vejvoda, I. (2004) Bivša Jugoslavija 1990. godine: zašto se dogodio rat, *Nasilno rasturanje Jugoslavije- uzroci, dinamika, posledice*, zbornik radova
18. Wiberg, H. (2004) Bivša Jugoslavija 1990. godine: zašto je imala lošu prognozu, *Zbornik radova* (31- 49), Centar za civilno-vojne odnose, Beograd
19. Woodward, S. (1995) *Balkan tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War*, Brookings Institut., Washington

THE POLITICS OF LIBERAL INTERNATIONALISM IN THE WESTERN BALKANS AND THE ROLE OF THE CLINTON ADMINISTRATION TO 1995

Summary: The disintegration of Yugoslavia and the internal armed conflict set a challenge to the international community to deal with a specific crisis environment in which the conflicting interaction does not occur directly between countries but within them, through various forms of sectarian violence between local actors. In accordance with practice in international politics since the end of World War II a key role in the regulation of the conflict belonged to the UN. Based on the new strategic concept, in the context of the changes caused

by the end of the Cold War, NATO has emerged as a regional player with the pretension to establish itself as a guarantor of security in this part of Europe. From the beginning in 1993, the Clinton administration was actively involved in the peace process in Bosnia and Herzegovina and lead the international coalition campaign of air strikes in order to impose peace, within the strategy of assertive multilateralism. The campaign is implemented in its full capacity in 1995, and the Army of the United States arrived in Bosnia and Herzegovina just after the Dayton Peace Agreement.

Key words: the disintegration of Yugoslavia, internal armed conflict, liberal internationalism, the strategy of assertive multilateralism, UN, NATO, Clinton Administration

НЕБОЈША Д. ЈЕРИНИЋ*
ТОМО В. ОДАЛОВИЋ
Београдска пословна школа
Београд

УДК 323.28:316.73
Монографска студија
Примљен: 29.12.2016
Одобрен: 23.01.2017
Страна: 91-103

БЕЗБЕДНОСТ КАО ИЗАЗОВ И ОДГОВОР КРОЗ ПРИЗМУ ИДЕНТИТЕТА И КУЛТУРЕ

Сажетак: Кроз читав рад покушавамо да скренемо пажњу на круцијалну везу између безбедности, идентитета и културе, тј. покушавамо да изађемо из оквира који су претходно наметнути од стране процеса тзв. глобализације. Претпоставка у коју глобализација покушава да нас убеди (тима и уведе у беду туђег система вредности, перфидно осмишљеног а не сопственог промишљања као одраза сопственог система вредности) јесте да је безбедносна претња било које врсте, патолошки настројен непријатељ, који је спреман да ради остварења екстремистичких ирационалних идеја, жртвује нашу и сопствену егзистенцију и тиме угрози егзистенцију читаве заједнице. Такав приступ (намерно) превиђа мотиве и узроке настанка тероризма (односно системско материјално, душевно и духовно осиромашење) као најактуелније безбедносне претње, тражећи одговор у репресији и искривљеној превенцији. Скретањем пажње са узрока на последице, онемогућава се правилност а тиме и ефикасност одговора на безбедносни изазов. А прави одговор на све безбедносне изазове лежи у истинском очувању идентитета и богатства културе.

Кључне речи: безбедност, култура, идентитет, тероризам, глобализација

Увод

Појам безбедности има вишеструко значење. У најопштијем смислу подразумева слободу од страха, претњи и физичког насиља. Међутим безбедност укључује и моралне, идеолошке и нормативне елементе, што је одувек отежавало његову прецизну дефиницију. Заправо, реч је о друштвено конструисаном концепту који стиче специфично значење само унутар датог социјалног контекста.¹

Етимолошки термин „безбедност“, потиче од грчке речи *asphaleia* која је настала од речи *sphallo* (грешка, узрок пропасти, пропадање, саплитање, пораз,

* nebojsa.jerinic@bbs.edu.rs

¹ Гађиновић Р., Безбедносна функција државе, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 12.

збуњеност, разочарање), и значи избегавање грешке, лажи, односно негацију значења појма *sphallo*– *asphaleia*. Од речи *sphallo* настала је латинска реч *fallo*, чији је енглески синоним реч *false* (неистина, лаж, грешка). Следствено томе, пошто *asphaleia* означава избегавање грешке, лажи, негацију појма *sphallo*, тиме представља и негацију онога што означава енглеска реч *false*. Латински израз за безбедност *securitas/securus* – „без бриге“ изведен је из кованице *sine curea*, састављен из речи *sine* (без) и *cura/curio* (невоља, забринутост, опрезност, пажња, патња, бол, зebња, жалост, туга...). Отуда кованица *sine cura* значи: без забринутости, слободу од (одсуства) бриге (*free from cares*), без невоље (*untroubled*), мирноћу/мир (*quiet*). Именица *securitas* у основи означава положај појединца, са посебном унутрашњом структуром, његову сталоженост и спокојство духа, услов који Цицерон назива „врховним циљем жудње, одсуством страхова од којих зависи срећан живот“².

Ако се осврнемо на етимологију српске речи безбедност приметимо да се ради о кованици која настаје спајањем двеју речи: без и беда (бедност-као стање). Тако и српска реч безбедност представља пример негативног дефинисања појма, тј. опис не онога што неко стање јесте, већ даје опис свега што описивана појава, односно стање није. На основу сажетог етимолошког приступа можемо извести закључак да је безбедност тежња за слободом од беде, стања бедности (у материјалном и/или духовном смислу) тј. слободом од било које врсте егзистенцијалне угрожености у коју нас неко или нешто уводи или може увести (убеђивањем-насилним или ненасилним путем-наметањем својих ставова, вредности, интереса и циљева) што доводи или може да доведе до беде, тешког, односно бедног (материјалног, душевног и духовног) стања, неслободног појединца или колективитета.

Учења о безбедности

Постструктурални приступ поставља појам безбедности у равн са још два појма тј. појмом идентитета и културе (који управо представљају меру мере формирања свести, система вредности, односно ставова и морала појединаца и заједнице, а тиме и брану од туђих утицаја увођења у беду, убеђивањем наметнутих туђих образаца и интереса). Не може се знати шта представља угрожавање безбедности уколико се не зна који су интереси одређене заједнице, који је облик њене егзистенције, шта чини њен идентитет, а не може се знати идентитет заједнице, уколико се не зна које је културно и историјско наслеђе (традиција) те заједнице.

Према мишљењу Дејвида Кемпелба, процес конструкције и репродукције идентитета одвија се кроз дискурсе спољне и безбедносне политике. Томе би требало додати да постструктурализам, чији је он представник, инсистира на деесенцијализацији самог концепта идентитета, заступајући идеју да се неки идентитету век супротставља својим алтернативним видовима у односу на

² Rothschild Emma, What is Security (The Quest for World Order), Daedalus, 1995, str. 61.

које би требало да буде дефинисан.³ О значењу и значају културе која потврђује идентитет а тиме јесте и у његовој функцији очувања (односно безбедности) говори и пример промишљеног наступа Србије на Венецијанском бијеналу 1911 год. Наиме, Србија је у циљу ослобођења и присаједињења јужних српских крајева, превасходно Косова и Метохије од отоманске окупације, циљано на Бијеналу наступила са инпресивним вајарским делима Ивана Мештровића, који је за ту прилику вајарски изнедрио дела тзв. косовског циклуса. Радови су оставили снажан утисак на културну јавност и свест европских народа да поједини културолози и историчари сматрају да потом вођени Ослободилачки ратови (1912-1913 год) не би имали такав ефекат да остваре чин присаједињења, да нису наишли на већ свесно припремљену подлогу несвесно утицаја културним садржајима на свест европских народа о идентитету Србије, чији нераскидиви део свакако чини поднебље Косова и Метохије. Кроз ту призму ваља посматрати и стратешки значај спречавања пријема тзв. независно проглашеног Косова у УНЕСКО.

Према Копенхашкој школи, безбедност може бити схваћена као језички акт (енг. *speechact*), о егзистенцијалним претњама и ванредним мерама. „Језички акт“ или „чин секуритизације“ изводи „секуритизујући актер“ (нпр. председник), који тврди да неки фактор (нпр. тероризам) представља „егзистенцијалну претњу“ (односно, претњу опстанку) неком „референтном објекту“ (нпр. држави), па, стога, предлаже предузимање „ванредних мера“ (нпр. превентивне акције) ради сузбијања такве претње. Уколико, користећи се логиком наведеног аргумента, „секуритизујући актер“ успе да легитимизује мере, које не би биле легитимне да није учињен претходно поменути језички акт, односно секуритизујући потез (енг. *securitizing move*) можемо рећи да смо сведоци успешне „секуритизације“.⁴ Јасно је да наведена методологија представља својеврсну манипулацију свешћу, без обзира што се редовно правда тзв. „вишим циљевима и интересима,, друштва или државе.

Укратко, Копенхашка школа тврди да безбедносне претње не треба анализирати као објективне „ствари по себи“, већ као нешто што се на тај начин доживљава и против чега се делује ванредним, безбедносним мерама. Вивер сматра да „самим чином проглашења нечега безбедносним проблемом, тај проблем таквим и постаје“.⁵ Нажалост, овакав став постаје правило конституисања јавног мњења данас, јер у доба усисаности маса у виртуелност друштвених мрежа и масовних медија које су због комерцијализације прихватиле наметнути концепт друштвених мрежа те, такође, постале инфективни фактор смућивања а не разбистравања јавног мњења и здравог, објективног промишљања и расуђивања, данас тако долазимо до појма тзв. пост-истине.⁶ Пост-

³ Ејдус Ф., Безбедност, култура и идентитет у Србији, Безбедност западног Балкана, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2007., стр. 67 - 68.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Пост-истина се односи на околности у којима објективне чињенице имају мањи утицај на обликовање јавног мњења него емоције и реакције у друштву или лични и појединачни ставови – нова реч коју Оксфордски речник дефинише на овај начин. Пост-истина као појам је заправо

истина заправо постаје оперативно средство манипулације свешћу широких народних маса, а не извор правовремених и објективних информација, као основе из које сваки појединац, на основу своје здраве памети и ставова, треба да формулише свој поглед на стварност и формира своје мишљење. Какво је данас стање у српским медијима (посебно тв медија) јасно осликава чињеница да је на свим каналима са националном фреквенцијом, почев од Јавног сервиса РТС-а, невероватна количина продукта америчке филмске (пропагандне) индустрије, шпанских, турских, индијских серијала (тзв. „сапуница“) ријалити продукције која форсира принцип: „што скандалозније понашање учесника то већа гледаност“. Какав ефекат има оваква програмска и уређивачка политика у погледу урушавања културних вредности, формирања колективне свести а тиме и ставова појединаца на које „инфективно„ утиче, те какве су импликације на проблематику безбедности а у вези са несумњивим значајем очувања аутентичности идентитета и система вредности устројеног културним садржајима, аутор оставља да процењујете сами. Флангрантан пример проглашења нечег безбедносним проблемом представља манипулацијатероризмом као појавом. Управо су медији допринели да тероризам као методологија деструктивне борбе за остваривање неког политичког циља, добије на замаху и постане разлог ангажовања огромних ресурса држава. То је даље имплицирало све веће и перфидније ангажовање терориста, јер су сходно придатој медијској и свакој другој пажњи извукли закључак да је терористички акт, као средство оправдало циљ. Тероризам, од издвојеног очајничког акта милитантних група и екстремно оријентисаних појединаца, који је више представљао одраз немоћи него било какве моћи оних који су посезали за оваквим начином борбе, постаје један од водећих безбедносних изазова 21. века. Колика је реална опасност од могућности предузимања терористичког акта, те обима угрожености једне државе или нације од терористичког акта, наравно, зависи од много фактора. Ипак, и поред реално великог малигнитета ове појаве, далеко мањи малигнитет би постојао без спектакуларизације медија и уз реално сагледавање ефеката предузетих терористичких напада. Наиме, узмимо за пример Русију, као високоризичну земљу по питању могућности терористичких аката оних који су противници политике коју Русија води. Из података да у Русији годишње у саобраћајним несрећама од око 15.000.000 возача, гине, у просеку око 15.000 људи а да од терористичких напада, бар у последњих 5 година, просечно страда, од око 146.000.000 Руса око 150 људи, јасно је, да је могућност страдања у саобраћајној несрећи у Русији готово 100 пута већа него да неко страда од терористичког напада.⁷ И поред оваквог стања ствари, нико аутомобил није про-

парадокс, јер објективна истина би требало да буде једна једина а у ствари чињенице „објективне истине“ се *post festum* боје емоцијама, субјективним реакцијама које су прилагођене интересним групама и актуелним политичким тренутком, те циљевима тако да пост-истина нема много везе са истином него је њена искривљена рефлексивна слика. Уметање пост-истине у функцији је тзв. хибридног рата који се, као облик специјалног рата (пре свега психолошког – у виду манипулације свешћу), већ дуже води у светском медијском простору, а развио се из тзв. меке моћи, где се рат води не класичним оружјем и војном конвенционалном силом, него информацијама путем свих облика комуникације.

⁷ Кара-Мурза С., Манипулација свешћу, Београд, 2011, стр. 153.

гласио безбедносним изазовом и претњом а тероризам јесте. Наравно да све ове „конструкције,, и појмови (од тзв. постструктурализма; деесенцијализације; секуритизације и сл.) представљају субјективну, интелектуалну конструкцију појединих теоретичара (уосталом као и сам појам безбедности, или појам тероризма као безбедоносног изазова) које објективно не морају да имају било какво значење или значај у покушају да се да било какав одржив одговор на сложену проблематику безбедности, али ваља од нечега поћи. Стим у вези, целисходно је условно третирати и импликације које из наведених интелектуалних конструкција проистичу. Оне свакако нису егзактни аксиоми и несумњиве полазне основе на којима би могла да се, поготово у универзалном смислу, гради или брани коезистентна елаборација појма и комплекса безбедности (јер ни он сам, ван конкретног временско-историјског, просторно-географског и морално-етичког контекста или, како то каже Дериде, дискурса, није довољно јасно одредив). Тиме условно треба приступати и свему другом што из тог појма проистиче (нпр. појму безбедносне претње и сл.).

Из оваквог учења о појму безбедности закључујемо да је одређивање идентитета „референтног објекта“ (контекста или дискурса) кључни фактор при повлачењу граница између потенцијалних процеса који не престављају угрожавање заједнице и могућности које представљају егзистенцијалну претњу. Даље закључујемо да је питање идентитета (а проблем дефинисања и овог појма свакако постоји) једне заједнице (државе, народа, нације) централно питање њене безбедности. Вукајлија појам нације дефинише на следећи начин: (лат. *nasci* родити се, *natio*) народ, друштвена заједница људи који говоре истим језиком, који су заједнички проживели политички и културни развој и који су прожети свешћу о узајамној припадности и целовитости у односу према другим нацијама. Сходно изнетом, ако не знамо ко смо и који су наши интереси, не можемо знати ни који су то процеси који представљају претње нашим интересима а самим тим и нашој егзистенцији. Отуда можда није претенциозно закључити да је највећи безбедносни изазов било које заједнице, очување тог идентитета (јер у мери у којој идентитет није континуирано аутентичан, у тој мери није ни препознатљив као идентитет). У том смислу, државе и народи који брину о очувању и неговању своје културе, тиме и свега онога што одржава и чува њихов идентитет (језик, вера, традиција и др), заправо стварају предуслов валидног дефинисања безбедносних изазова а тиме и ефикасног одговора на такве изазове. Одатле проистиче да су најмалигнији облици безбедносног угрожавања једне државе и народа, управо угрожавања њеног идентитета, континуитета културних добара и културних образаца по којима су културне вредности створене, препознате и садржане у култури тог народа а тиме и у њеном идентитету.

И постструктурални приступ (као савремен тренд) види културу као одговор на питање ко смо, одакле долазимо и које су наше вредности.⁸ Несумњиво је суштински значај културе, у било ком теоретском приступу (савременом или традиционалном), управо у баштињењу и очувању оних вредности које

⁸ Hudson, V., *Culture and Foreign Policy*, Lynne Rienner Publishers, London, 1997.

извиру из дубина генија једног колективитета. Зато управо континуитет, квантитет, а посебно квалитет и рафинисаност културних садржаја и образаца одређује или ти, опскрбљује један колективитет есенцијалним и егзистенцијалним знањима и одговорима на сва егзистенцијална (а питање безбедности то свакако јесте), а и на друга, мање важна питања. Али, да не улазимо у полемику која излази из оквира овог рада, те уз условно прихватање изнете тезе о значају културе, идемо даље, у покушају какве-такве елаборације ове свакако комплексне проблематике.

Политичка култура

Политичка култура, као област културе, састоји се од основних претпоставки о свету политике.⁹ Она је истовремено и продукт и својеврсна интерпретација (можда је истинитије рећи-слика и прилика историје.¹⁰ Стратешка култура је онај део политичке културе који се тиче аксиоматских уверења окорисности и пожељности употребе војне силе (а у савременом свету и сваке друге силе: информатичке, пропагандно-психолошке, као и свега онога што спада у домен методологије и технологије тзв. специјалног рата) у међународним односима.¹¹ Политичка и стратешка култура утичу двојачко на националне и безбедносне интересе. Прво, оне регулишу интересе дефинишући „правила игре“ и диктирајући који су потези дозвољени, а који (наводно) нису. Одредница „наводно„ стављена је у заграду јер је апсолутно јасно да када би се правила игре које одређује политика истински поштовала, или када би постојала могућност санкционисања оних који крше та правила (превасходно на међународном нивоу) не би ни постојао безбедносни изазов и могућност угрожавања безбедности било ког међународно признатог субјекта. У тим случајевима би механизмима међународне заједнице, сва изигравања, политиком договорених правила дозвољеног и недозвољеног, била санкционисана и/или спречена пре него што изазову последице. Наравно, сведоци смо да то управо није тако. Друго, креирајући и обнављајући колективне идентитете, политичка и стратешка култура конституишу интересе.¹² Политика то чини само уколико заиста јесте инструмент управљања могућим, односно уколико је реална и поштује истински потенцијал датог народа или заједнице у чије име и за чији рачун се, та и таква, политика води. Међутим, уколико политика која се води, представља демагошко убеђивање јавности да се њоме досеже не оно што је реално могуће већ оно што је у домену жељеног, тада сама политика постаје генератор безбедносног угрожавања. У том случају демагошка политика постаје исходиште и основни узрок нарушавања безбедности заједнице у чије име води, наводно, реалну политику. Тако је и са стратешком културом. Наиме, ако се из разних разлога занемари значај и значење културних садржа-

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Elkins, David J. and Richard, E. B. Simeon, 1979., стр. 127–145

¹¹ Ејдус Ф., Безбедност, култура и идентитет у Србији, Безбедност западног Балкана, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2007., стр. 69.

¹² *Ibid.*

ја, уколико се уруше културни обрасци и истинске вредности које је један народ или заједница изнедрила и које континуирано бруси, које искуствено проверава у различитим историјским и другим релевантним контекстима, онда тако занемарена и запуштена култура није dostatна вредносна сила која ће аутентично препознати, артикулисати и формулисати оно што заиста јесу стратешки интереси датог друштва, односно заједнице. Јасно је да у том случају и стратешка култура не конституише и не одражава релевантне интересе једног народа, него управо супротно, постаје генератор појава и процеса који ће и безбедносно а и на сваки други начин угрозити предметну заједницу.

Тероризам, економија и култура

Погледајмо како Сергеј Георгијевич Кара-Мурза, руски академик, посматра и појашњава утицај културе, односно везу културе и тероризма као једног од актуелног безбедносног изазова. Наиме, он полази од тврдње да културну основу тероризма чини нихилизам – одрицање опште етике. Тероризам је производ Запада који је као норму живота декларисао рат свих против свих. Терор је први пут за време Француске револуције постао озваничена и морално оправдана метода владавине и изнедрио свог брата близанца – тероризам као методу борбе против власти. Затим је, као одговор на тероризам опозиције, настао државни тероризам. Земље Запада гаје код себе тероризам у контролисаним размерама. То је важно средство збијања малограђана око власти, по принципу: мора јој се много тога опростити пошто би без ње све нас побили терористи.¹³

После државе, терор су у рату свих против свих почеле да користе и политичке снаге у борби са државом (или њеним противницима). Тако је настао тероризам као средство застрашивања друштва и државе у политичке сврхе. Он је такође настао као својеврсно политичко позориште чији гледаоци доживљавају ужас. Његов главни циљ није убиство конкретних личности, већ управо дејствовање на осећања широког круга људи.¹⁴ Америчка политикологија дефинише тероризам као претњу или употребу насиља у политичке сврхе од стране појединих лица или група у деловању како на страни тако и против постојеће владе, када су такве радње усмерене на то да се утиче на већи број људи него што има непосредних жртава.

Ако се на овај начин погледа на тероризам, мора се доћи до закључка да на тероризам, као најактуелнији глобални безбедносни изазов, мора се одговорити и кроз превенцију и кроз репресију. Када је тероризам у питању, као мере које друштву стоје на располагању јављају се као *prima ratio* „мере социјалне превенције, социјалне, економске политике, културе, информисања, образовања и слично“.¹⁵ Потребно се удубити у суштину тероризма, те његову културну и идеолошку основу.

¹³ Кара-Мурза С., Манипулација свешћу, Београд, 2011, стр. 154 – 156.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Кривокапић, 2006.

Прецизно и детаљно организовани терористички напади захтевају снажну логистичку подршку. Уверени да иза сваког терористичког акта стоји на стотине, можда и хиљаде обучених и способних појединаца, постављамо питање како је могуће да долази до тако великог одзива људства, односно који су њихови мотиви и циљеви. Морамо одбацити све дилетантске тврдње које разлог постојања тероризма проналазе на верском, расном и националном нивоу и тиме додатно продубљују узроке нетрпељивости. Први услов који претходи стварању критичне масе, која прераста у подобно тло за настанак терористичке организације, јесте масовно и неправедно сиромашење раније добростојећих и образованих људи.

То се десило у Чеченији. Масовни криминал и насиље у Чеченији – пре свега су последица крајње (материјалне) осиромашености изазване реформом. Осиромашење је срушило оквире свести. Приходи житеља Чеченије су 1980. године у просеку били 2,6 пута мањи од прихода Московљана, а 1992. су постали 9,1 пута мањи. Просечан Московљанин је 1992. купиоробе за 17 пута више него просечан Чечен. Тај чинилац није узрок тероризма, већ само повољна средина за њега.¹⁶

Мурза наводи промену у култури као други услов за настанак тероризма. Култура се односи на целокупно друштвено наслеђе неке групе људи, то јест на научене обрасце мишљења, осећања и деловања неке групе, заједнице или друштва, као и на изразе тих образаца у материјалним објектима. По Вујаклији култура је подизање појединца и целог друштва до тога да му буду идеали (вредности): правичност, истинитост, човечност и узајамно поштовање. Да би се терориста навео на чин тероризма мора се претходно упропастити његов (културни) систем вредности. Треба га убедити да је његовој заједници нанета неподношљива неправда коју је могуће спрати само крвљу.¹⁷

Стога, борба против тероризма, као безбедносне претње, мора да се заснива и на превенцији и на репресији, али пре свега на очувању система вредности, односно идентитета и културе једног народа. Уколико би изостало преиспитивање узрока настанка тероризма, уколико се не би радило на његовој превенцији, ако би се занемарили мотиви терориста, у том случају ни брутална сила, односно, било каква репресија не би могла да искорени тероризам.

Очување идентитета – највећи безбедносни изазов

Кроз читав рад покушавамо да скренемо пажњу на круцијалну везу између безбедности, идентитета и културе, тј. покушавамо да изађемо из оквира који су претходно наметнути од стране процеса тзв. глобализације. Претпоставка у коју глобализација покушава да нас убеди (тиме и уведе у беду туђег система вредности, перфидно осмишљеног а не сопственог промишљања као одраза сопственог система вредности) јесте да је безбедносна претња било које врсте, патолошки настројен непријатељ, који је спреман да ради остварења

¹⁶ Кара-Мурза С., Манипулација свешћу, Београд, 2011, стр. 157.

¹⁷ *Ibid.*

екстремистичких ирационалних идеја, жртвује нашу и сопствену егзистенцију и тиме угрози егзистенцију читаве заједнице. Такав приступ (намерно) превиђа мотиве и узроке настанка тероризма (односно системско материјално, душевно и духовно осиромашење) као најактуелније безбедносне претње, тражећи одговор у репресији и искривљеној превенцији. Скретањем пажње са узрока на последице, онемогућава се правилност а тиме и ефикасност одговора на безбедносни изазов. А прави одговор на све безбедносне изазове лежи у истинском очувању идентитета и богатства културе.¹⁸ Управо у коренима националног бића и разгранатом систему вредности који карактерише сваки конкретан идентитет и чини га аутентичним, а који се гради и чува културом, леже и одговори на сва могућа егзистенцијална и есенцијална питања једног народа, нације и државе. Јасно је да у темељима идентитета и укултурним тековинама леже и одговори на питање шта су национални потенцијали, интереси, циљеви а тиме и ризици њихових угрожавања, што практично представља и одговор на питање шта представља есенцијални и егзистенцијални безбедносни изазов, односно, безбедносну претњу.

Погледајмо стање политичке културе, као и културе уопште (као система вредности), на овим просторима. Може се констатовати да је политичка култура увек била подељена у најмање две оштро супротстављене групе. Милан Матић подвојеност културног система вредности у српском друштву дефинише на следећи начин: поред старих антиномија између традиционализма и модернизације, либерализма и радикализма, Истока и Запада, данас се у странкама, међу вођствима и унутар интелигенције, разазнају и раселине између српства и југословенства, колективизма и грађанства, националног и мондијализма, патриотизма и популизма.¹⁹ Даље Филип Ејдус кроз покушај прецизног дефинисања две антагонистичке политичке културе које коегзистирају у српском друштву, дефинише два крајња идеална типа: грађанско демократски и други народно-слободарски стратешки културни приступ.

Грађанско-демократски приступ описан је на следећи начин: Аксиоматско уверење заговорника ове стратешке културе јесте да Европа и Запад недвосмислено представљају културно, политичко и цивилизацијско упориште (или дестинацију) Србије. Стога европско политичко наслеђе индивидуализма, демократије, либерализма, владавине права, људских права, избегавања употребе силе итд., представља скуп вредности и нормикоје треба усвојити и поштовати. Ова стратешка култура пројектује грађански и временски дефинисан национални идентитет.²⁰ Даље Ејдус тврди: „Да због њене турбулентне историје, скромне величине и немогућности да, из компликоване геополитичке позиције, наступасамостално, овај културни модел подстиче Србију на остваривање унутрашње друштвене еманципације и међународне економске, политичке и без-

¹⁸ Наглашавамо да стојимо на становишту да су идентитет и култура живе појаве, односно да се оне конструктивно, посвећено и предано, стрпљиво граде и мењају у складу са временом и приликама, значи еволутивним путем, никако (културном) револуцијом.

¹⁹ Матић, М., Мит и Политика, Чигоја штампа, Београд, 1998., стр. 328.

²⁰ Ејдус Ф., Безбедност, култура и идентитет у Србији, Безбедност западног Балкана, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2007., стр 74.

бедносне интеграције. То је води, заједно са њеним балканским суседима, на пут европских, евроатлантских и глобалних интеграција²¹.

Са друге стране народно-слободарска стратешка култура има у Србији много дубље историјско, симболичко, па чак и психолошко упориште. Она је, пре свега, продукт вишевековне борбе и настојања српског народа да се еманципује у односу на стране освајаче и велике империје које су запоседале простор Југоисточне Европе. То су биле Отоманско царство, Аустро-Угарска империја, немачки Трећи рајх и, коначно, хегемонија Европске уније и Сједињених Америчких Држава.²² Прво убеђење, које ћемо назвати независност инат, састоји се у томе да моћници желе да угуше слободу српског народа, јер он стоји на путу остваривања њихових интереса. Стога национална независност у односу на стране завојеваче нема цену и од ње не треба одустајати без обзира на последице. Друго аксиоматско уверење може бити означено као идеја самобитности. Идеја самобитности, која, према Матићевом мишљењу, може бити формулисана и као „бити и остати свој на своме“, представља квинтесенцију српске политичке традиције.²³ Треће аксиоматско уверење, названо „цивилизацијска амбивалентност“, претпоставља да Исток и Запад представљају два фундаментално различита света која су у сталној колизији и да Србија треба да у том сукобу остане неутрална. Ова идеја инсистира на „неопходности наводног цивилизацијског и духовног расцепа између Истока и Запада.“²⁴

Можда је из свега наведеног могуће извести констатацију да су југословенство и комунизам (револуционарно) итекако урушиле и угрозиле идентитет Србије те оптеретиле српско културно наслеђе накалемљеним вредностима, чак и антиподима оног што је било у функцији очувања српског идентитета, али како каже Ниче „оно што нас не убије јача нас“. У том смислу, време је да се „укорењивањем“, како то препоручује посрнулом француском народу, Симона Вејл²⁵, жена француски мислилац и филозоф, а поводом предаје и пада Француске уз колаборацију Вишијеве владе за време немачке окупације током Другог светског рата, изнађу у генију српског националног бића, изворне снаге које ће, дакле, крајње време је, у вишим националним циљевима пронаћи тачке прожимања и спајања а не разлоге разлаза и сучељавања. Пронаћи тачке које подстичу сједињење и узрастање српског националног бића а не његову схизофрену расцепљеност (посебно око сучељавања концепта национал - слободарског са грађанско-демократским). Како практично реализовати предметни историјски задатак српског националног бића, питање је које превазилази опсег овог рада али и скромне могућности и знања аутора. Свакако сматрамо, макар то било претенциозно или само интуитивно наслућивање аутора, да од успеха или неуспеха наведеног „укорењивања“ и изналагања снага и тачака уједињења, односно исцељења идентитета Србије, зависи и биолошки опстанак Србије на историјској сцени.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ Gaćeša, D., Between Philanthropism and Phyletism: The Construction of the ‘Other’ in Serbian Orthodox Christianity, Unpublished Master thesis, Queen’s University, Canada, 2006., стр. 75.

²⁵ Вејл С., Укорењивање, Бигз, Београд, 1995.

Закључак

Један од наметнутих сегмената процеса, као последица тзв. процеса глобализације, јесте и процес модернизације у свим сферама друштвеног живота. И наведени процес модернизације свакако представља велики изазов и искушење актерима политике и актуелној власти, као и целокупном српском народу да очува и аутентично прилагоди сопствени идентитет, интересе и циљеве тзв. новом светском поретку и да тај поредак прилагоди себи. Наиме, модернизација као појам преведен на српски, значи прихватање нових схватања и вредности. Схватања и вредности савремене цивилизације, устројене су и наметнуте механизмима тзв. „новог светског поретка“ или тзв. „процесом глобализације“, и установљене вољом и интересима корпоративног мега-капитала. У тим вредностима, чини се, нема места традицији, локалним специфичностима, историјским погледима уназад или било каквом инсистирању на националном идентитету, јер овакви „анахронизми“ наводно угрожавају остваривање идеје глобалног тржишта и стварање тзв. „масовног човека“ као потрошача на таквом тржишту. У оваквим околностима и процесима, готово даје консензусом прихваћено осећање немоћи народа а посебно појединца, осећање да смо „сламка међу вихоре“, те да је немогуће одупрети се силама које данас владају. Супротстављање је обесмишљено и високим стандардима, као тековинама савремене цивилизације, који начелно изражавају потребе сваког човека, а то је да се људи и капитал слободно крећу, да постоји слободан проток информација, те да се максимално штите слободе и права човека као појединца. На жалост, сведоци смо да су ове несумњиве вредности, најчешће само параван бесомучне битке за освајање природних ресурса и нових тржишта. Губитак суверенитета држава, националног идентитета и губитак аутентичних вредности личности које су у функцији одраза и реализације индивидуалних идентитета, само су „коллатерална штета“ устројавања нове стварности.²⁶ У таквој ситуацији оправдано се намеће и поставља питање може ли Србија одговорити на безбедносне изазове који најотвореније прете да угрозе њену националност, државу, језик, веру и сав остали стваралачки живот, па можда и сам биолошки остатак?

Уверени смо да може. Потребно нам је, као што рекосмо цитирајући Симону Вејл, укоренјивање нације, државе, појединца уз освешћивање изворишта српског националног бића (генија), као специфичног одраза духа који се вековима баштинио кроз језик, писмо, веру, обичаје и културне обрасце. Неопходно нам је васпостављање, исцељење континуитета националног идентитета, грубо нарушаваног али не и прекинутог отоманским петовековним присуством и голготама првог светског рата, али систематски урушеног и готово прекинутог шездесетогодишњом владавином и идеологијом комунизма.²⁷

²⁶ Вејл С., Укоренјивање, Бигз, Београд, 1995.

²⁷ Крсмановић Д., Царина и царинска служба у Србији (1804-1914), Службени гласник, Београд, 2006., стр. 5-7.

Такво укореењивање омогућиће да више не будемо „сламка међу вихоре“, ни дрво које због плитких корена пада при првом налету ветра. Након укореењивања сваки ветар „новог светског поретка“ биће развигор огромног потенцијала који имају људи нашег поднебља. Ветру се не можемо супроставити на брисаном простору ветрометине, али ветар губи снагу и замах у затвореном простору (уколико захтеве, стандарде, вредности новог светског поретка, омеђимо мером мере сопственог идентитета и проценимо их, прилагодимо сопственом систему вредности, ветар наметнутих промена биће замајац континуираног развоја српског друштва, на темељима идентитета и у складу са културним обрасцима и нашим системом вредности). Даљи развој, када сагледамо ко смо, одакле долазимо и где се налазимо одговорно ће одредити правац куда би требало да идемо. А требало би да идемо у правцу прилагођавања вредности српског националног бића савременим условима глобализације, али таквог прилагођивања које ће бити кадро да сопственим потенцијалима, аутентичном методологијом, селективно (а не неселективно) прихвати нова схватања и вредности а очува континуитет националног бића јер је то безбедоносни предуслов очувања националног идентитета, културе а тиме и биолошког опстанка Србије. У супротном „залудо би било да цео свет задобијемо, а душу своју изгубимо“²⁸.

Литература:

1. Elkins, David J. and Richard, E. B. Simeon, A Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain?, *Comparative Politics* 11, 1979.
2. Gaćeša, D., (2006), *Between Philanthropism and Phyletism: The Construction of the 'Other' in Serbian Orthodox Christianity*, Unpublished Master thesis, Queen's University, Canada
3. Hudson, Valerie, *Culture and Foreign Policy*, Lynne Rienner Publishers, London, 1997.
4. Rothschild Emma, *What is Security (The Quest for World Order)*, Daedalus, 1995.
5. Vejl S., *Ukorenjivanje, Bigz*, Beograd, 1995.
6. Gaćinović R., *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd, 2012.
7. Ejodus F., *Bezbednost, kultura i identitet u Srbiji, Bezbednost zapadnog Balkana*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2007.
8. Kara-Murza S., *Manipulacija svešču*, Beograd, 2011.
9. Krsmanović D., *Carina i carinska služba u Srbiji (1804-1914)*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
10. Matić, Milan, *Mit i Politika, Čigoja štampa*, Beograd, 1998.

²⁸*Ibid.*

SECURITY AS A CHALLENGE AND RESPONSE THROUGH THE PRISM OF IDENTITY AND CULTURE

Summary: Throughout the paper, we are trying to draw attention to the crucial relationship between security, identity and culture, i.e. trying to get out of the frames that were previously imposed by the process of globalization. The assumption that globalization is trying to convince us in (and thus introduced us into the misery of someone else's value systems, insidiously designed, and not an own reflection of an own value system) is that the security threat of any kind represents pathologically overprotective enemy who is willing, in order to achieve extremist irrational ideas, to sacrifice our existence as well as his own, and thus endanger the existence of the entire community. Such an approach (intentionally) overlooks the motives and causes of the emergence of terrorism (i.e. the systemical material, mental and spiritual impoverishment) as the most current security threat, seeking a response within repression and distorted prevention. By drawing attention to the consequences instead of causes, the regularity and efficiency of a response to the security challenge is disabled. And, a true answer to all security challenges lies in preserving the true identity and the richness of culture.

Key words: security, culture, identity, terrorism, globalization

МИЛОШ В. МАРКОВИЋ*
Интернационални Универзитет
Брчко
МИЛОВАН КОМНЕНИЋ**

УДК 351.78:177(351.74/.76)
Монографска студија
Примљен: 22.12.2016
Одобен: 12.01.2017
Страна: 105-118

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА И ПОЛИЦИЈСКА ЕТИКА

Сажетак: Аутори у раду ближе објашњавају значење безбедносне културе и полицијске етике, као и природне везе и међусобну условљеност безбедносне културе и професионалног кодекса полиције као субјекта у систему безбедности. У раду се разматрају различита схватања појма безбедности и појмовно одређење безбедносне културе. Безбедносна култура значајно доприноси јачању и развоју безбедности. Активност на подизању нивоа безбедносне културе, а пре тога и безбедносне свести треба да буде заснована на објективним потребама заједнице да заштити своје вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања. Концепт безбедносне културе је заснован на одређеним принципима. У раду је посебно истакнут принцип моралности и законитости. Етички аспект безбедносне културе огледа се, пре свега, у обављању функције безбедности поштовањем етичких принципа.

Обављање полицијских послова регулисано је законом, другим прописима и правилима струке чија је свака повреда санкционисана. Међутим, осим правних, полицијски службеник дужан је да се придржава и моралних закона, тј. да поштује и одредбе Кодекса полицијске етике који представља скуп правила о етичком поступању полицијских службеника. Главни циљеви полиције су одржавање јавног реда и спровођење закона, заштита и поштовање људских права, превенција и откривање кривичних дела и други видови борбе против криминала, пружање помоћи и служење људима у складу са Уставом, законом и међународним стандардима.

Кључне речи: безбедност, култура, безбедносна култура, кодекс, полицијска етика, моралност, законитост

Увод

Да бисмо ближе објаснили значење безбедносне културе, неопходно је прво одредити значење њених саставних компоненти: безбедности и културе. Безбедност је део културе, иако примена безбедносне културе има преваасходно утицај на безбедност, без обзира на то у којој области људске делатности је

* markovic@pravni-fakultet.info

** masha.komnenic@gmail.com

посматрамо.¹ Безбедност и култура су појмови који су лако нашли начин да се допуне и изграде одређени однос. Ако се култура одређује као скуп универзалних вредности на основу којих човек одређује свој положај у друштву и свету, а безбедност као заштићеност тих вредности, веома је јасна повезаност и условљеност та два појма.

Безбедност и одбрана су виталне функције сваког друштва – државе, поред на пример, привреде, просвете, здравства, о којима се држава стара као носилац монопола власти, суверенитета и организације живота. При одређивању појма безбедности, полази се, углавном од става да је безбедност основни атрибут сваке државе и да је везан за њену заштитну функцију.

Појам безбедности има више значења. Његово одређивање као друштвеног феномена је такође сложено питање. Током историје под појмом безбедности су се подразумевали разни садржаји. За појам безбедности се обично каже да је настао када и живи свет, односно човек. Свако живо биће има своју основну преокупацију, а то је како опстати (преживети), како се развијати и како обезбедити наставак своје врсте.

Схватања појма и дефиниције безбедности

Посматрајући заштитну функцију државе кроз раније наведен систем теорије државе, по коме држава има саму једну функцију, логично је да поборници овога мишљења сматрају да не постоји самостална функција безбедности. У складу с тим, безбедност се може дефинисати као једна од делатности. Уз њу се још наводе привредне, културне и друге делатности.

Делатност безбедности остварује се, према њиховом мишљењу, обављањем низа појединачних радњи и активности разних државних органа или других субјеката који на овај или онај начин учествују у њој.

Насупрот овом, у теорији постоје и друга мишљења, која безбедност посматрају као функцију. Као потврду овог става наводимо мишљење Сретена Ковачевића: *"Као функција – безбедност је нераздвојни атрибут државе и подразумева вршење послова безбедности ради заштите одређених вредности, без обзира на друштвено уређење, политички систем и облик власти. Функција безбедности и организација безбедности чине систем безбедности."*²

Најчешће тумачење појма безбедности у домаћој литератури полази од претпоставке да се под тим термином подразумева одређено *стање, организација, функција или систем или све то заједно.*

Стање безбедности опредељује подручје активности и носилаца стабилности, односно угрожавања датог поретка, па се у том смислу може говорити о различитим облицима безбедносног стања (политичко-безбедносна

¹ Стајић, Љубомир, Мијалковић Саша, Станаревић, Светлана (2005): *Безбедносна култура*, друго издање, Драганић, Београд, стр. 20.

² Ковачевић, Сreten (1980): *Основи система друштвене самозащите*, ВШУП, Београд, стр. 14.

ситуација, стање криминалитета, јавног реда и мира, безбедност саобраћаја и сл.).³

Слободан Милетић дефинише безбедност као „*правно уређиваним и обезбеђиваним друштвеним односима, успостављено, одржавано и унапређивано стање у држави, које омогућава ефективну заштићеност државе и грађана који у њој живе од свих (спољних и унутрашњих) противправних аката (активности) којима се угрожава уставни поредак, суверенитет, независност, и територијална целокупност државе, рад државних органа, обављање привредних и друштвених делатности и остваривање слободе, права и дужности човека и грађанина.*”,⁴

На крају наводимо дефиницију из једне студије УН о безбедности рађеној 1986. године: „*Безбедност је стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног напада, политичког притиска или економске присиле, тако да могу слободно да се развијају и напредују.*”,⁵

Пре свега, безбедност је атрибут сваке државе; то је функција државе и може се посматрати као организација и стање. У зависности од објекта заштите, безбедност се дели на: националну, војну, јавну, личну итд.

Суштина безбедности јесте да друштво преко ње као делатности остварује одређени циљ, који се састоји у заштити. Функција безбедности је много шири и не остварује се само делатношћу органа безбедности и других субјекта који се баве пословима безбедности. У историји државности заштитна функција се искључиво остваривала преко органа безбедности (полиције), тако да се активност ових органа, третира као самостална функција, идентификујући се са заштитном функцијом у целини. Ова поставка је неоснована јер изједначује суштину државе и њених функција са њеном формом и институцијама (државним органима и њиховом делатношћу).⁶

У нашој земљи су у односу на ранији период извршене битне промене у суштини државе и њених класичних функција. Безбедност се посматра као политичка категорија у оквиру интегралног друштвено-политичког система и друштвених односа који се остварују у оквиру владавине права и правне државе. Из овако одређених појмова може се извести закључак да се функција безбедности и заштитна функција државе не разматрају као посебне и различите самосталне категорије.

Уважавајући све наведено, Љубомир Стајић безбедност дефинише на следећи начин: „*Безбедност је својство неког реалног друштвеног, природног или техничког субјекта (бића, творевине или ствари) испољено као успостављено, одржано и унапређено стање или вредност, а која се изражава кроз испуњеност минимума одређених (безбедносних) стандарда својствених том*

³ Стајић, Љубомир (2015): *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, шесто измењено и допуњено издање, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, стр. 24 и 25.

⁴ Милетић, Слободан (1997): *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд, стр. 13.

⁵ *Conception de la securite, Serie d' etudes 14, Publication des Nations Unies, 1986. A/40/553.*

⁶ Ivančević, Nikola (1992): *Društvena samozaštita I deo*, Fakultet narodne odbrane Beograd, str. 44.

*субјекту, а што му омогућава реалну основу за опстанак, рад, раст и развој без обзира на носиоце, облике, време и место угрожавања.*⁷

Дефиниције безбедносне културе

Мало је домаћих аутора који су покушали да дају дефиницију безбедносне културе. Према мишљењу Обрена Ђорђевића, безбедносна култура је „*део опште културе појединца, одређене средине или друштва. Скуп сазнања из области безбедности (основне вредности и тековине које су објект напада и заштите, методи и облици, као и носиоци угрожавања) која чине појединце, средине и друштво способнијим да распознају методе, облике и радње угрожавања, као и носиоце тих делатности, без обзира где се и како испољавају.*”⁸

Поменута дефиниција се сматра претечом и добрим покушајем да се дефинише појава чије се присуство у области безбедности осећало, а о којој се није скоро ништа писало. Данашње схватање појма безбедности, као и неки међународни покушаји о истој теми, захтевају да се она надогради новим елементима који ближе одређују савремено схватање садржаја безбедносне културе.

Према Љубомиру Стајићу „*Безбедносна културу можемо дефинисати као скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања.*”⁹

Стајић такође каже како „безбедносна култура подразумева рад, и то свесни рад с циљем очувања постојећег (примарни циљ) или стварања повољнијег (секундарни циљ) безбедносног окружења или бољих услова за живот.”¹⁰

На основу дефиниција безбедносне културе које су представљене могу се извести неке основне карактеристике безбедносне културе: да је безбедносна култура део опште културе; да обухвата ставове, знања и вештине из области безбедности; да се ставови односе на позитиван (проактиван) приступ потреби заштите себе и других, државе и међународне заједнице; да има, пре свега, превентивну улогу; да је одлика како глобалног друштва тако и појединца и њен циљ је да сачува вредности једног друштва.¹¹

На основу наведених карактеристика треба посебно нагласити да безбедносна култура има врло важну превентивну или проактивну улога у одвраћању и/или спречавању и/или предупређењу неких облика и носилаца угрожа-

⁷ Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 28.

⁸ Dorđević, Obren (1986): *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, str. 23.

⁹ Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 57.

¹⁰ Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 58.

¹¹ Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 59.

вања које могу нанети штету или изазвати мање или веће последице појединцу, друштвеној групи, организацији, држави. Из дефиниције се може видети да је реч о сложеној категорији мултидисциплинарног садржаја.

Под безбедносном културом може се подразумевати безбедносна активност која изражава спремност деловања и понашања у складу са стеченим знањима и вештинама, као и у складу са прихваћеним вредносним ставовима. Огледа се у препознавању опасности, реаговању на њих избегавањем опасности, отклањањем опасности или упућивањем на оне субјекте који ће професионално реаговати и сачувати угрожене вредности.¹²

Безбедносна култура се може дефинисати и као појава која обухвата свест о законским обавезама, ставове о начину њиховог извршавања, писана и неписана правила понашања, специфични етички кодекс, развијен механизам за превентивно и репресивно деловање у односу на појаве и носиоце угрожавања виталних вредности друштва.¹³

Безбедносна култура је данас један од најбитнијих чинилаца превенције друштвених сукоба како на националном тако и на међународном плану. Процес сарадње и образовања најповољнији су за изградњу безбедносне културе чији је значај неоправдано занемарен и која има значајну улогу у очувању безбедности.¹⁴

Прва сазнања и садржаји безбедносне културе стичу се у породици, а онда даље проширују током школовања, допуњују на радном месту, уобличавају културним идентитетом и обрасцима, непосредним окружењем и саморефлектују карактером и развијеношћу позитивне личности појединца. Ако сагледамо безбедносну културу у односу на друштво, проналазимо њено присуство у свим областима људске делатности: политици, економији, спорту, медицини, науци, техничко-технолошким системима, образовању, систему безбедности, заштити животне средине, медијима и слично.¹⁵

Ако се анализира оно што је до сада речено о култури и безбедности, намеће се став о неопходности посматрања безбедносне културе и као инструмента саме безбедности. Узрочно-последична веза безбедности и безбедносне културе је недвосмислена и трајна, а то указује и на значај даљег проучавања ове зависности као и утврђивање фактора који одређују безбедносну културу.

¹² Станаревић, Светлана, Ејдус Филип (уредници) (2009): *Појмовник безбедносне културе*, Центар за цивилно-војне односе уз покровитељство Министарства омладине и спорта, Београд, стр. 16.

¹³ Вуковић, С., Мијалковић, Саша (2003): *Допринос припадника полиције сопственој виктимизацији*, Угрожавање безбедности припадника полиције – узроци, облици и мере заштите, Полицијска академија, Београд, стр. 292.

¹⁴ Милашиновић, Радомир, Милашиновић, Срђан, Путник, Ненад (2012): *Теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, стр. 234-238.

¹⁵ Стајић, Љубомир, Мијалковић Саша, Станаревић, Светлана, op. cit., стр. 34-38.

Однос између безбедносне културе и полицијске етике

Да бисмо разумели у каквом су односу безбедносна култура и полицијска етика, као и природне везе између безбедносне културе и полицијске етике, у другом делу рада ћемо ближе објаснити полицијску етику.

Однос безбедносне културе и полицијске етике је однос *општег према посебном*. Кодекс полицијске етике предвиђа савесно и ефикасно обављање послова безбедности, а тиме и максимални допринос безбедности. Уважавање принципа безбедносне културе доводи до минималних штетних последица у полицијској професији. С обзиром на то да је безбедност у овом случају најопштија категорија, а да полицијска професија доприноси њеној оптималности и да је доследно споровођење норми кодекса полицијске етике само један сегмент безбедносне културе, закључује се да је однос безбедносне културе према кодексу полицијске етике однос општег према посебном.

Кодекс полицијске етике и безбедносна култура су *директно и обострано сразмерне категорије*. Од степена развијене свести о неопходности поштовања кодекса полицијске етике и од обима његовог поштовања зависи и степен развијености безбедносне културе. С друге стране, од степена развоја безбедносне културе зависи и обим уважавања и примене принципа полицијске етике.

Безбедносна култура и кодекс полицијске етике су *комплементарне (допуњујуће) категорије*. Познавање и поштовање стандарда кодекса полицијске етике индикатор је развоја безбедносне културе. Исто тако, поштовање кодекса додатно изграђује безбедносну културу појединца и колектива. Када безбедносна култура у једном тренутку достигне висок ниво и превазиђе постојеће стандарде професије, онда појединци и колективи предлажу, допуњују или мењају кодекс.¹⁶

Полицијска етика

Полицијски службеник није само представник државе, односно његовог система безбедности. Он је пре свега човек. Максима „*не чини другима оно што не би волео да други чини теби*“ представља норму једног другог, вишег закона. Наравно, реч је о моралном закону друштва којег се сваки појединац, па и полицијски службеник треба придржавати. Кодекс полицијске етике једним делом представља листу образаца понашања и поступака полицијских службеника које од њих, независно од правних прописа, очекује друштво и колектив професије. Наравно да друштво од полицијских службеника очекује поштовање законске регулативе, а његов колектив поштовање подзаконских и интерних прописа, али овде је реч о поштовању „виших“ вредности, уз максимално исказивање хуманости у раду.¹⁷

¹⁶ Стајић, Љубомир, Мијалковић Саша, Станаревић, Светлана, *op. cit.*, стр. 210 и 211.

¹⁷ Стајић, Љубомир, Мијалковић Саша, Станаревић, Светлана, *op. cit.*, стр. 196.

Полицијска етика у међународном и националном праву

Постоје међународни документи који дају смернице за израду начела и правила полицијске етике, а постоје и документи којима се штите одређене вредности појединца и друштва од самовоље примењивача права, што је свакако од значаја за изградњу полицијске етике. То су најчешће документи који промовишу и пропагирају заштиту и унапређење људских права и међународног хуманитарног права. У овом делу рада биће разматрано како је полицијска етика регулисана у међународним документима донетим од стране Генералне скупштине Уједињених нација и Парламентарне скупштине Савета Европе, као и домаћим правним прописима.

Документи Уједињених нација

Кодекс понашања за полицајце¹⁸ припада категорији инструмената које дају ауторитативне смернице владама, а односе се на људска права и кривично право. Тако Кодекс прописује одговорност за обављање дужности полицајца уз пуно поштовање људских права и достојанства. Истовремено, полицијска **употреба силе** ограничена је на оне случајеве где је то апсолутно потребно за постизање легитимних циљева примене права. Употреба ватреног оружја сматра се крајњом мером. Кодекс, наравно, предвиђа забрану мучења, нечовечног или понижавајућег понашања или кажњавања и прецизира обавезу заштите здравља лица лишених слободе, борбу против мита и корупције, заштиту поверљивих података и поштовања законитог поступања уопште.¹⁹

Овај кодекс подсећа да је један од циљева прокламованих Повешом ОУН остваривање међународне сарадње кроз развијање и подстицање поштовања људских права и основних слобода свих људи, без обзира на расу припадност, пол, језик и веру. Израда кодекса је само једна од многобројних мера за обезбеђење заштите свих права и интереса грађана којима служе лица одговорна за примену закона. Кодекс не подлеже ратификацији јер није међународни уговор, али је прихваћен и уграђен у кодексе полицијске етике многих земаља.

Наведени кодекс је касније надограђен принципима других међународних докумената, и то:

Конвенција Уједињених нација против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака²⁰

Конвенција забрањује сваки акт којим се једном лицу намерно наносе бол или тешке физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или не-

¹⁸ Усвојен Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација број 34/169 од 17. децембра 1979. године.

¹⁹ Avramović, Nenad, Marković, Miloš (2010): "Harmonizacija prava policije Republike Srbije sa evropskim standardima u oblasti zaštite ljudskih prava", Pravo - teorija i praksa, No 11-12, pp. 43-53.

²⁰ Донета Резолуцијом Генералне скупштине ОУН број 39/46 од 10. децембра 1984. године у Њујорку.

ког трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснова-ног на било ком облику дискриминације ако тај бол или те патње наноси слу-жбено лице или било које друго лице које делује у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком. Ово се односи на бол или патње које су резултат искључиво санкција, неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују (члан 1).

Свака држава чланица настоји да се према њеном кривичном праву сва акта тортуре сматрају кривичним делима и за иста пропишу одговарајуће казне (члан 4).

Декларација о основним принципима правде за жртве криминалних делатности (злочина) и жртве злоупотребе власти²¹

Овим међународним документом се штите људска права, нарочито права жртава: право на правду и коректан третман, право накнаде штете и право на адекватну помоћ. Посебно је значајно посвећивање пажње заштити жртава злоупотребе власти, између осталог, и злоупотребе положаја и овлашћења припадника полиције, што досеже сферу угрожавања безбедности која је пре тога била запостављена. Политичка злоупотреба власти и злоупотребе припадника полиције, обавештајних служби и војних снага има посебну „тежину“ јер донекле имају могућност заштите од санкција унутрашњег права: носилац угрожавања безбедности је онај који је дужан да се супротставља угрожавањима и кажњавањима његове носиоце.

Основни принципи употребе силе и ватреног оружја²²

Овим међународним документом дају се основне смернице и принципи за употребу силе и ватреног оружја припадницима полиције који су за то овлашћени. Основна начела захтевају избор полицијских кадрова уз поштовање одређених поступака селекције и нужности поседовања одговарајућих моралних, психолошких и физичких квалитета, сталну и детаљну полицијску обуку уз периодичну проверу њихових способности, обученост за употребу средстава принуде. Посебно се мора инсистирати приликом обуке кадрова на питањима етике, примене права и људских права и алтернативама коришћења силе и ватреног оружја, укључујући мирољубиво решавање сукоба, разумевање понашања и посредовања с циљем ограничавања употребе силе и ватреног оружја.

²¹ Усвојена Резолуцијом Генералне скупштине ОУН број 40/34 од 29. Новембра 1985. године.

²² Усвојено на Осмом конгресу ОУН за превенцију криминала и третмана преступника, 7. децембра 1990. године.

Документи Савета Европе

Декларација Савета Европе о полицији²³ је састављена из три дела: 1) Етика; 2) Статус полиције и 3) Функција полиције за време рата и других ванредних ситуација. Први део дефинише основне принципе професионалне етике – правне и моралне обавезе припадника полиције садржане у 16 правила, опширније и детаљније него кодекс понашања за полицију (обавеза одбијања незаконитих наређења и наређења којима се захтева мучење, погубљење по кратком поступку или нечовечан и понижавајући поступак или кажњавање, забрана дискриминације итд.). Другим делом се дефинише организација полиције. Трећи део се односи на одредбе хуманитарног права којима се наглашавају положај, задаци и дужности припадника полиције у оружаном сукобу.

Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака

²⁴

Државе чланице Савета Европе, потписнице ове Конвенције, преузеле су члан 3. Конвенције о заштити људских права и основних слобода *"нико се не сме подвргнути мучењу или нечовечном, односно понижавајућем поступању или кажњавању"*, као свој аксиом. Конвенција предвиђа да се заштита особа лишених слободе од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака може појачати вансудским средствима превентивног карактера која се заснивају на посетама. Установљава се Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

Европски кодекс полицијске етике²⁵ представља круну у досадашњим напорима на изради кодекса полицијске етике. Односи се првенствено на припаднике полиције чији је примарни циљ одржавање закона и реда у цивилном друштву, а који су овлашћени од државе да у ту сврху користе силу или специјална овлашћења. Кодексом се дефинишу: 1) циљеви полиције; 2) правни основ полиције у условима владавине права; 3) полиција и кривично – судски систем; 4) организационе структуре полиције (општи део, квалификације, регрутовање и задржавање у служби радника полиције, обука припадника полиције, права припадника полиције); 5) смернице за полицијску акцију/интервенцију општи принципи и посебне ситуације; 6) одговорност и контрола полиције; 7) истраживање и међународна сарадња.

Основна идеја кодекса јесте максимално професионално обављање полицијских делатности, у реализацији функције безбедности уз потенцирање промоције, заштите унапређења људских права.

²³ Усвојена Резолуцијом Парламентарне скупштине Савета Европе број 690, од 8. маја 1979. године.

²⁴ Усвојена од стране Комитета министара Савета Европе, Стразбур, септембар 2002, („Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, број 9/2003).

²⁵ Препорука (2001)10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе 19. септембра 2001. године (European Code of Police Ethics)

Полицијска етика у законодавству Републике Србије

У овом делу рада анализираће се одредбе Закона о полицији²⁶ и Кодекса полицијске етике²⁷.

Запослени у Министарству унутрашњих послова Републике Србије и Полицији дужни су да једнако поступају према свима без обзира на њихову расну, полну или националну припадност, њихове различитости које проистичу из друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења или опредељења, рода и родног идентитета, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.²⁸

Полиција обавља полицијске послове са циљем и на начин да свакоме обезбеди једнаку заштиту безбедности, права и слобода, примењујући закон и уставно начело владавине права.²⁹

Обављање полицијских послова заснива се на начелима професионализма, деполитизације, сарадње, економичности и ефикасности, законитости у раду и сразмерности у примени полицијских овлашћења, као и других начела којима је уређено деловање органа државне управе, деловање државних службеника и поступање у управним стварима.

У обављању полицијских послова дозвољено је примењивати само мере и средства принуде која су утврђена законом и којима се резултат постиже без или са што мање штетних последица по лице према коме се мере предузимају.³⁰

При обављању полицијских послова, Полиција се придржава утврђених и достигнутих стандарда полицијског поступања, узимајући у обзир међународно опште прихваћене стандарде поступања који се односе на: 1) дужност служења грађанима и заједници; 2) одговарање на потребе и очекивања грађана; 3) поштовање законитости и сузбијање незаконитости; 4) остваривање људских и мањинских права и слобода; 5) недискриминацију при извршавању полицијских задатака; 6) сразмерност у употреби средстава принуде; 7) забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака; 8) пружање помоћи настрадалим лицима; 9) придржавање професионалног понашања и интегритета; 10) обавезу заштите тајних података; 11) обавезу одбијања незаконитих наређења и пријављивања корупције.³¹

Полицијски службеник дужан је да обавља полицијске послове у складу са законом, другим прописима и правилима струке и уз поштовање одређби Кодекса полицијске етике. Кодекс полицијске етике представља скуп правила о етичком поступању полицијских службеника.

²⁶ „Сл. гласник РС”, бр. 6/2016)

²⁷ „Сл. гласник РС”, бр. 92/2006.

²⁸ Спречавање дискриминације (члан 5 Закона о полицији)

²⁹ Циљ обављања полицијских послова (члан 31 Закона о полицији)

³⁰ Начела обављања полицијских послова (члан 32 Закона о полицији)

³¹ Стандарди полицијског поступања (члан 33 Закона о полицији)

Полиција има Кодекс полицијске етике ради остваривања највиших националних и међународних стандарда полицијског поступања и подршке владавини права. Полицијски службеници обављају полицијске послове у складу са законом и међународним стандардима које је Република Србија прихватила, руководећи се циљевима полиције у демократском друштву и принципом владавине права. Главни циљеви полиције су одржавање јавног реда и спровођење закона, заштита и поштовање људских права, превенција и откривање кривичних дела и други видови борбе против криминала, пружање помоћи и sluжење људима у складу са Уставом и законом.³²

Полицијски службеници уживају иста грађанска и политичка права као и други грађани, али се придржавају и ограничења тих права потребних због извршавања функције полиције у демократском друштву, у складу са законом и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. За полицијске службенике и друге грађане обавезујући су исти закони и други прописи, а изузеци се заснивају једино на разлозима одговарајућег обављања полицијских послова у демократском друштву.³³

Употреби средстава принуде, а нарочито употреби оружја, полицијски службеници прибегавају само у случајевима и под условима предвиђеним законом и другим прописима, не примењујући већу принуду од неопходне, и то само када је апсолутно нужно и у мери коју диктира реализација легитимно постављеног циља.³⁴

У свом раду полицијски службеници руководе се начелом непристрасности у извршавању закона без обзира на национално или етничко порекло, расу, језик и друштвени положај онога на кога закон треба применити, на његова политичка, верска и филозофска уверења, или на његове године, брачно стање, пол, или какву физичку или психичку ману.³⁵

Полицијски службеници своје дужности испуњавају придржавајући се принципа законитости, пружајући подршку владавини права, штитећи правни поредак и његове институције и обезбеђујући остваривање људских права и слобода у складу са одредбама Устава и закона, са Универзалном декларацијом о људским правима и са другим међународним актима у области права човека које се Република Србија обавезала да примењује.³⁶

У оквиру послова свог радног места, кад год је то могуће, полицијски службеник предузима све неопходне мере и активности које ће омогућити грађанима несметано и ефикасно остваривање њихових права, обавеза и интереса. Послове за које је задужен полицијски службеник треба да обавља професионално – по правилима струке, савесно, непристрасно и дисциплиновано.³⁷

³² Члан 1-3 Кодекса полицијске етике

³³ Законитост и владавина права (члан 5 и 6. Кодекса полицијске етике).

³⁴ Члан 35. став 1 Кодекса полицијске етике

³⁵ Члан 36. став 1 Кодекса полицијске етике

³⁶ Члан 38 Кодекса полицијске етике

³⁷ Члан 39 Кодекса полицијске етике

Запослени у Полицији би такође требало да се придржавају Кодекса понашања државних службеника.³⁸ Понашање супротно одредбама овог кодекса представља лакшу повреду радне дужности, осим ако је законом одређено као тежа повреда радне дужности.

ОЕБС-ов Приручник о полицијској етици, до сада једини међународни документ који даје детаљну анализу Кодекса полицијске етике Републике Србије, наводи да овај кодекс омогућава постизање највиших националних и међународних стандарда у овој области, тако омогућавајући полицијским службеницима да обављају своје дужности у складу са законом и међународним стандардима и у складу са циљевима које има полиција у демократском друштву по принципима владавине права.³⁹

Закључна разматрања

Појам безбедности често има више значења и може се посматрати из више аспеката, па се и даље води расправа о томе шта безбедност, у ствари, јесте. Најчешће тумачење појма безбедности у домаћој литератури полази од претпоставке да се под тим термином подразумева одређено *стање, организација, функција или систем или све то заједно*.

На основу дефиниција безбедносне културе које су представљене могу се извести неке основне карактеристике безбедносне културе: да је безбедносна култура део опште културе; да обухвата ставове, знања и вештине из области безбедности; да се ставови односе на позитиван (проактиван) приступ потреби заштите себе и других, државе и међународне заједнице; да има, пре свега, превентивну улогу; да је одлика како глобалног друштва тако и појединца и њен циљ је да сачува вредности једног друштва. Узрочно-последична веза безбедности и безбедносне културе је недвосмислена и трајна, а то указује и на значај даљег проучавања ове зависности као и утврђивање фактора који одређују безбедносну културу.

Полицијски службеник дужан је да обавља полицијске послове у складу са законом, другим прописима и правилима струке и уз поштовање одредби Кодекса полицијске етике. Кодекс полицијске етике представља скуп правила о етичком поступању полицијских службеника. Кодекс полицијске етике једним делом представља листу образаца понашања и поступака полицијских службеника које од њих, независно од правних прописа, очекује друштво и колектив професије.

Од степена развоја безбедносне културе зависи и обим уважавања и примене принципа полицијске етике. Од степена развијене свести о неопходности поштовања професионалног кодекса и од обима његовог поштовања зависи и степен развијености безбедносне културе. Поштовање кодекса додатно изграђује безбедносну културу појединца и колектива. Када безбедносна

³⁸ „Сл. гласник РС”, бр. 29/2008.

³⁹ Приручник о полицијској етици (2014): Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд.

култура достигне висок ниво и превазиђе постојеће стандарде полицијске професије, онда појединци и колективи предлажу, допуњују или мењају кодекс полицијске професије.

Литература:

1. Avramović, Nenad, Marković, Miloš (2007): „*Decentralizacija, regionalizacija i oblici organizovanja policije*“ u Živković Jovan (ur.), „Regionalizam – Novi društveni okvir“, Zbornik, Centar za regionalnu politiku, Hanns Seidel Stiftung, Niš, 24(11-12): 22-33
2. Avramović, Nenad, Marković, Miloš (2010): „*Harmonizacija prava policije Republike Srbije sa evropskim standardima u oblasti zaštite ljudskih prava*“, Pravo - teorija i praksa, vol. 27, br. 11-12, str. 43-53.
3. Vuković, S., Mijalković, Saša (2003): *Doprinos pripadnika policije sopstvenoj viktimizaciji*, Ugrožavanje bezbednosti pripadnika policije – uzroci, oblici i mere zaštite, Policijska akademija, Beograd.
4. Dorđević, Obren (1986): *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd.
5. Ivančević, Nikola (1992): *Društvena samozaštita I deo*, Fakultet narodne odbrane Beograd.
6. Kovačević, Sreten (1980): *Osnovi sistema društvene samozaštite*, VŠUP, Beograd.
7. Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, Putnik, Nenad (2012): *Teorije konflikata*, Fakultet bezbednosti, Beograd.
8. Miletić, Slobodan (1997): *Policijsko pravo*, Policijska akademija, Beograd.
9. Stajić, Ljubomir, Mijalković Saša, Stanarević, Svetlana (2005): *Bezbednosna kultura*, drugo izdanje, Draganić, Beograd.
10. Stajić, Ljubomir (2015): *Osnovi sistema bezbednosti sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet u Novom Sadu, Centar za izdavačku delatnost.
11. Stanarević, Svetlana (2012): *Koncept bezbednosne kulture i pretpostavke njegovog razvoja*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
12. Stanarević, Svetlana, Ejđus Filip (urednici) (2009): *Pojmovnik bezbednosne kulture*, Centar za civilno-vojne odnose uz pokroviteljstvo Ministarstva omladine i sporta, Beograd.
13. Conception de la securite, Serie d' etudes 14, Publication des Nations Unies, 1986. A/40/553.

Међународни и домаћи правни прописи:

1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 10. decembra 1948. godine u Parizu.
2. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, broj 9/2003).
3. Kodeks ponašanja za policajce, koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija svojom rezolucijom broj 34/169 od 17. decembra 1979. godine.
4. Deklaracija Saveta Evrope o policiji, koju je Parlamentarna skupština usvojila 8. maja 1979. godine.
5. Evropski kodeks policijske etike - Preporuka (2001)10 koju je usvojio Komitet ministara Saveta Evrope 19. septembra 2001. godine.

6. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, koju je usvojio Komitet ministara Saveta Evrope, Strazbur, septembar 2002, („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, broj 9/2003).
7. Priručnik o policijskoj etici (2014): Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd.
8. Dokument vizije za reformu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije – Sažetak, oficijelni dokument MUP-a R. Srbije, Časopis „Bezbednost“ br. 5/2003, strana 659-667.
9. Zakon o policiji Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 101/2005, 63/09 - US, 92/11)
10. Zakon o policiji Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 6/2016)
11. Kodeks policijske etike („Sl. glasnik RS“, br. 92/2006)
12. Kodeks ponašanja državnih službenika ("Sl. glasnik RS", br. 29/2008)
13. Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova ("Sl. glasnik RS", br. 41/2003).

SECURITY CULTURE AND POLICE ETHICS

Summary: The concept of security often has multiple meanings and can be viewed from several perspectives, but the question of what security actually is, still remains a subject of debate. The most common interpretation of the concept of security in national literature starts with the assumption that the term implies a certain condition, organization, function, or system, or all this together.

Based on the presented definitions of security culture, therein they derive some of its basic characteristics: namely, that the security culture is part of ones general knowledge; that it includes positions, knowledge and skills in the field of security; positions are influenced by positive (proactive) approaches towards the need of protecting ourselves and others, states and the international community; that it has, above all, a preventive role; that it is common both for the global society and individuals and its goal is to preserve the values of a society. Causal link between security and security culture is unambiguous and permanent.

A police officer is obliged to perform police duties in accordance with law, regulations and professional standards and with respect for the provisions of the Code of Police Ethics. The Code of Police Ethics is a set of rules on ethical conduct of police officers. The Code of Police Ethics in part is a list of behavior patterns and practices, that society and professional collective, irrespective of the legal regulations, expect from police officers to apply.

The scope of compliance and application of principles of Police Ethics depends on the level of development of security culture. On the other hand, the level of development of security culture depends on the level of awareness about the necessity of following the professional code. Respecting the Code further upgrades individual and collective security culture. Therefore, when security culture reaches a high level and overcomes the existing policing standards, then individuals and collectives propose, amend or change the Code of police profession.

Key words: safety, culture, security culture, code, police ethics, morality, legality

МИЛАН ПОЧУЧА*

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 351.78:177(316.811/.815)

Монографска студија
Примљен: 09.01.2017
Одобрен: 25.01.2017
Страна: 119-131

УЛОГА ПОРОДИЦЕ И ШКОЛЕ У АФИРМАЦИЈИ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: Чланак анализира статус, положај и утицај породице и школе као институција од великог значаја на културолошко и интелектуално формирање младе личности са аспекта безбедносне културе и пораста малолетничког криминалитета у претходним, транзиционим деценијама. Из дефиниција породице и школе проистиче и њена цивилизацијска улога, као и значај у формирању сваког појединца, па и друштва у целини.

Анализирајући ефекте транзиционих процеса на породицу и школу у Србији, чланак идентификује аномалије у развоју ових друштвених института и смањење њихових утицаја на правилан развој безбедносне културе младих у Републици Србији. Такође, процес економске транзиције српског друштва неумитно утиче и на промену културолошких модела и, како анализа показује, негативан тренд неселективног и некритичког усвајања културолошких образаца развијенијих држава кроз копирање модела понашања без осврта на узроке и, нарочито, последицетаквихутицаја.

Кључне речи: породица, школа, безбедносна култура

Увод

Опште прихваћено мишљење да је породица стуб на коме се заснива друштво и која изграђује и штити нове генерације грађана једне државе, па и на ком се заснивају многе друштвене теорије, последњих деценија озбиљно је урушено и стављено под знак питања. Свако време ставља људе пред нове изазове, а са убзаним научно-технолошким напретком у последњих стотинак година, глобални људски ареал се суочио са најброниранијим и најобимнијим изазовима. Сам пораст броја становника на планети, подржан технолошком револуцијом која се интензивирала после II светског рата, довео је до нових друштвених интеракција које се обимом могу упоредити са укупним дешавањима која су се догодила у људској историји пре XIX века.

* pocucabmilan@gmail.com

Све то ставило је појединца пред небројена искушења. Проналаском модерних информационих канала, размена података свих типова и врста постала је свима доступна у реалном времену. Паралално са тим, начини њихове обраде и објективне, критичке анализе нису напредовали, пре свега због биолошких ограничења човека. Примера ради, док једном рачунару у случају недостатка простора за складиштење информација можете додати нови хард диск или заменити стари другим са већим капацитетом, или у случају потребе за бржим обрадом података купити нов процесор и додати више РАМ меморије, код људи тако нешто није могуће и поред тога што се количина података које конзумирамо и који су нам јавно доступни у последњем веку увећала неколико стотина хиљада пута. Као што и код рачунара у случају недостатка капацитета за обраду података долази до појаве тзв. баговања, односно краха система, тако и код човека као појединца долази до појаве све већег броја недоумица и нерешених питања која се временом игноришу, мистификују или једноставно речено - погрешно интерпретирају. Како су све друштвене институције састављене од појединаца који удружују своја знања и вештине како би испунили неку друштвену улогу или реализовале постављени циљ, тако се јавила потреба да се наокакве изазове адекватно одговори. Мислећи део човечанства рано је постао свестан појаве технологизације друштва на глобалном нивоу, као и проблема које она изазива са аспекта друштвених односа, па су се механизми за превазилажење оваквог стања налазили најчешће у ходу. Из перспективе данашњице те механизме можемо поделити у три категорије: 1) бирократски, који се огледају у увођењу нових процедура на различитим нивоима, 2) технолошки, у којима се развојем нових технологија одговара на изазове претходних, 3) едукативни, у којима се унапређењем образовних програма и њиховом приближавању већем броју људи и 4) остали, који најчешће представљају мешавину два или три претходна као и, ређе, нелегитимна решења по међународним стандардима једнакости, општих и људских права. Искуство говори да су бирократски механизми најбржи, али и најмање ефикасни, за њима следе технолошки, док је развој едукативних најспорији, али и најефикаснији у дужем временском року. Четврта категорија представља начин да се ускладе брзина одговора на нове технологије са њиховом ефикасношћу.

Породица је најстарија и основна институција коју је човек као биолошко и мислеће биће развио и представља темељ на ком се формирају све друштвене норме, правила и односи. Са претходно описаном појавом убрзане технологизације, она је била прва суочена са бројним, модерним изазовима. Састављена од оца, мајке и деце, дакле врло ограниченог броја индивидуа и као друштво у коме владају неписана, флексибилна правила и међусобни односи, без подршке државе и друштва није у стању да адекватно решава поменуте проблеме. У том контексту, неопходно је навести и велике историјске догађаје који су последњих деценија умногоме обликовали турбулентну свакодневицу данашњег човека и ставила друштво пред бројне изазове са аспекта снажних социо-економских и културолошких утицаја. Сам крај II светског рата оставио је Европу као дотадашњег лидера цивилизованог света у рушевинама, а сам процес изградње и обнове урушене инфраструктуре, као и помирења зарађе-

них народа, нација и држава изискивао је знатне напоре. Хладни рат који је обележио другу половину XX века свакако је веома утицао на стварање нових културних образаца. Трећа веома значајна појава било је и јачање капитализма на глобалном нивоу, а посебно креирањем парадигме потрошачког друштва које је променило до тада познате обрасце понашања појединаца, па тако и друштва у целини. Појавом телевизије као четврте значајне парадигме повећана је доступност различитих информација као никада до тада у историји, али и могућност интересног утицаја на широку популацију. Пета, а можда и најутичајнија појава, свакако јесте и појава лако доступних рачунарских технологија која је у комбинацији са лансирањем интернета омогућила глобалну, слободну и јефтину размену информација свих врста. Можемо закључити да су наведене појаве убрзале комплетно човечанство које је практично прескочило неколико корака у цивилизацијском развоју. То је створило и велике дизбалансе у напретку и просперитету различитих држава, али и друштва и појединаца.

Сви ови утицаји довели су и до значајне промене организације и редефинисања породице и школе у модерном друштву, а посебно са аспекта креирања културолошких образаца младих генерација, односно њихових базичних, темељних друштвених улога. Сведоци смо да су, у транзиционом окружењу, ове две основне друштвене институције, често стављене пред велике изазове, које понекад нису у стању да савладају, а што доводи до пораста неприлагођеног и неприхватљивог социјалног понашања, посебно код младих. Овај феномен посебно је осетљив са безбедносног аспекта, и то у два смера: 1) као безбедносна претња младе особе, јер друштвена неуклопљеност, одбаченост или осећај неприпадања води девијантом понашању које, у неким случајевима, има за последицу и насилно понашање, и 2) као безбедносна претња за младу особу, кроз непознавање и непрепознавање основних безбедносних претњи. Овај чланак ће се, пре свега, базирати на увиду и анализи првог типа безбедносних изазова, али неће занемарити ни други тип.

Породица као темељна институција у контексту модерног друштва

„Постојање здраве и посвећене породице предуслов је постојања здравог и напредног друштва.“¹

Породица представља једну од најстаријих друштвених група. Од постанка друштва до данашњих дана, породица је присутна у свим друштвеним системима. Најстарије кодификације права такође су нормирале породицу и односе који су владали у њој, сходно времену у ком су постојале. Развојем друштва развијала се и породица. Породица, имајући у виду њену улогу у репродуктивном ланцу, значајна је за многе научне дисциплине: право, економију, социологију, психологију и др Зорица Кубуровић када говори о породици и њезином утицају на своје чланове каже: „Свакако сматрам да је породица примарна и незамењива у формирању личности да под тим темељима постоји

¹ Почуча, Милан и Шаркић, Небојша, *Породично право и породичноправна заштита*, ЈП Службени гласник и Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2011, стр.61.

и опстаје све што има везе с човеком и друштвом. Породица има моћ, још увек, да врши селекцију информација и да их прилагођава и живи по неком властитом кључу.“ У складу са тим различите дисциплине су на различите начине и дефинисале појам породице. За потребе овог рада, базираћемо се на неколико датих у оквиру правне науке, и то дефиницију М.Јањић Комар која каже да је породица „Заједница сродника повезаних одговорношћу за живот и узајамну добит“ Марка Младеновића који породицу дефинише као „Круг лица везаних браком или ванбрачном заједницом и сродством, између којих постоје законом утврђена правила и дужности чије непоштовање повлачи за собом одређене санкције“ и аутора чија дефиниција гласи „Породица чини основну заједницу друштва, у којој супружници и деца, ванбрачни партнери и остали сродници, живећи у заједници живота, стварају природне и правом утврђене услове за развоји благостање осталих чланова породице, а посебно деце.”² Дакле, без обзира што није лако дати свеобухватну дефиницију овог појма, у свим дефиницијама можемо наћи две основне карактеристике, а то су брак и сродство, којима се, са глобалним развојем друштва, додаје и нормативна карактеристика, у почетку путем обичајног права, а касније и креирањем конкретних правних аката који је дефинишу, ближе одређују и уређују. Тако се у нашем правном систему, кроз Закон о финансијској помоћи породици са децом, наводи да породицу чине родитељи, односно старатељи, хранитељи, усвојиоци и деца, као и сродници у правој линији, а у побочној до другог степена сродства, под условом да живе у заједничком домаћинству.³ Закон даље прописује специфичне норме које нису предмет овог рада, али самим постојањем указује на вољу законодавца да уреди и заштити породицу, а на основу претходно идентификоване потребе.

Правна наука разликује и више врсте породица, и то по форми на основу које је настала (брачна и ванбрачна) и према броју и степену сродства (велика, која обухвата све сроднике потомке и заједничког претка и нуклеарну, која обухвата само родитеље и њихову децу). Има моподел у и по функционисању породице која је у овом времену изузетно важна за разумевање појава о којима пишемо. Функционалну породицу детерминишу: љубав, топлина, сигурност, поверење, заштита, нежност, помоћ, подршка, разумевање, саветовање, објашњавање, толеранција, васпитно вођење, сарадња, припадност, материјални и социјални статус, идентитет, уважавање, самоуважавање... Дисфункционалну породицу одређује и карактерише: недостатак љубави, несигурност, одбаченост, пресија, агресивност, притисак, напетост, непријатност, безвољност, апатија, негативизам, бежање у деликвентне групе, проституција, како одраслих чланова породице, тако и дечија проституција.⁴ Кроз историју, породица је

² Почуча, Милан и Шаркић, Небојша, *Породично право и породичноправна заштита*, ЈП Службени гласник и Правни факултет Универзитета Унион у Београду, четврто измењено допуњено издање, Београд, 2016, ст. 83.

³ Члан 2 став 1. Закона Сл. Гласник РС 16/2002, 115/2005 и 107/2009.

⁴ Александар Милић, професор, психолог и психијатар, поред датих дефиниција породице, пишући о поремећајима у понашању унутар породице наводи да је у центру свих догађања, поред бројних фактора, личност и њена интеракција са социјалном средином која резултира повољним и/или неповољним животним ситуацијама. Социјална средина (социјални миље) делује на развој

као друштвена група мењала неке своје функције, али су неке остале непроменљиве до данашњих дана. То су: биолошко репродуктивна, економска и социјална функција. Са аспекта теме овог чланка, посебну пажњу обратићемо на последње две, а посебно социјалне, јер се она огледа у преношењу вредности, учењу и подизању потомака, а самим тим и културолошком обликовању и одређењу младих индивидуа.⁵

Са аспекта свеобухватности ситуације у Републици Србији, овако дефинисана породица је стављена пред бројна искушења. Подсећања ради, Република Србија као самостална држава настала је 2006. године после референдума за независност који је расписан у Црној Гори, а на коме се 55.5% грађана изјаснило за самосталност. Овим чином, претходна Државна заједница Србије и Црне Горе, као заједничка држава, престаје да постоји, а обе конститутивне републике постају међународно признате самосталне државе. Вреди напоменути да је, после распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 1991. године проглашена Савезна Република Југославија, коју су чиниле две пројугословенски оријентисане републике. Завршетком грађанских ратова из деведесетих и ублажавањем санкција које су наметнуте СР Југославији од стране међународне заједнице, фактички је свима било јасно да је очување Југославије неповратан процес, а ово стање је интензивирано после НАТО бомбардовања СРЈ из 1999. године. Почетак новог миленијума је крхку државну творевину дочекао са растом тенденција ка редефинисању заједничке државе међу црногорским елитама, што је водило и фактичком укидању термина Југославија и претензија на обнову некадашње заједничке, велике државе и старању прелазне творевине, тј. горепоменуте Државне заједнице Србије и Црне Горе. Зашто ово наводимо и зашто је ово битно за породицу? У периоду од свега 15 година, територија и становништво Републике Србије променили су четири државна ентитета, покушавајући да пронађу онај који ће имати реалну основу за даљи, стабилан раст и развој. Овакав процес знатно је утицао на друштво у целини, које је покушавало да се адаптира на тренутне околности и нову расподелу снага на Балкану, али и да креира заједнички идентитет, што је полазна основа за изградњу стабилног друштва. У турбулентним историјским периодима као што је претходно наведених петнаест година, где се сам државни корпус мења и поново обликује у складу са новим парадигмама, што реалним, територијалним (промена граница отцепљењем дела територије заједничке државе), што политичко-идеолошким (тежња ка очувању заједничке државе и одустајање од исте), креирање јединственог државотворног, националног идентитета, што по правилу представља процес дугог трајања у контексту друштвених наука и односа, представља парадигму која се још увек

личности: физичке конституције, способности, темперамента, карактера, потреба, интереса, схватања и ставова. Структурално резултат је деловања бројних фактора фамилио-генетских, социјални (породице, школе, медија...); Наведени аутор: *Етиологија насеља у породици као фактор основне превенције*, Приручник за поступање субјеката заштите, Гендер центар – центар за једнакост и равноправност полова, Бања Лука, 2008. стр. 29-30.

⁵ О значају здраве породице на социјални и укупни правилан развој деце видети код Јелић Марија, Стојковић Ирена, *Тешкоће у социјалном функционисању адолесцената различитог породичног и интелектуалног статуса*, Настава и васпитање, 2016, Вол 65 бр.2 стр.309-328

гради и обликује, али је тек закорачила на први степен. Деловање појединца у процесу обликовања овог феномена нејасно је у тренутку када Србија као самостална држава постоји тек једну деценију, што је и очекивано, и не може бити садржајно подстакнуто без јаке подршке државе. Дакле, поједностављено речено, појединац, становник, грађанин Републике Србије у савременом контексту јесте јединка која још увек није у стању да дефинише своју улогу у оваквом друштву, јер није у стању да га у потпуности сагледа, осети и разуме. Неко ко је до недавно био становник велике, цењене, међународно признате и препознате државе која је у складу са захтевима модернизације кренула у увођење вишепартијског, демократског система окрећући леђа застарелим комунистичким и социјалистичким фундаментима, за само деценију и по је доживео њен распад, стварање нове државне творевине, па затим њено преобликовање, и на крају, још једно (овај пут мирно) расформирање. Сви наведени догађаји праћени су преобликовањем или поновном изградњом државних институција у веома кратком временском периоду, паралелно са трансформацијом из социјалистичког у капиталистичко друштво, али и изградњу вишестраначја, што изискује ангажовање знатних друштвених потенцијала економски девастираног друштва. Са економском девастацијом, праћеном разградњом друштвених односа, долази и до културног урушавања и нестанка вредносног модела на ком друштво почива.

У том контексту треба посматрати и данашњу породицу. Она је производ супружника који се (најчешће) боре са егзистенцијом и обезбеђивањем неопходних ресурса за материјално обезбеђење брачне или ванбрачне заједнице, радећи учестало и више од законом прописаних 8 сати у привредним субјектима у којима владају недовољно дефинисане процедуре обликоване на темељима претходног, расходованог економског система уз примесе позитивних капиталистичких пракси, уз скромну могућност да преостало слободно време искористе за социјалну, интелектуалну, образовну и културну надоградњу сопствене личности – и деце која су препуштена урушеном образовном систему (више у наредном поглављу), недостатку системске бриге за стратешко креирање васпитно-образовних садржаја који би им квалитативно употпунила слободно време, али и квалитативно унапредила и изградила њихову личност, као и недостатку међусобне, квалитетне интеракције са родитељима / стараоцима / хранитељима.

Криза брака и породице

„Породице у којима доминирају конфликтне ситуације, несређени породични односи, алкохолизам, криминалне радње уз недостатак родитељског старања производе личности склоне девијантном понашању. Код таквих личности, врло често су евидентне трауме изазване силовањем, инцестом, психофизичким злостављањем, напуштањем итд.”⁶

⁶ Бјелајац, Жељко и Почуча, Милан, *Улога религије и породице у развоју и превенцији проституције*, Међународни научни скуп, Организовани криминалитет изазов XXI века, Нови Сад, 2012., Зборник радова, стр. 243-267

Ендогени фактори несумњиво имају утицај на тенденцију склоности ба-вљења проституцијом. Неки од њих су: карактерне особине, отуђеност, пси-хичка нестабилност, антисоцијална оријентација, сексуално злостављање, пос-ледице раног започињања сексуалног живота, интересовање за добијање соци-јалног статуса и признања. Неки од фактора који су везани за личне разлоге и који се могу јавити као фактори.⁷

Наведени недостаци учестало се надомешћују лако доступним и јефти-ним садржајима, попут телевизијских програма или неселективном претрагом различитих интернет локација, што је праћено и недостатком знања о безбед-носним изазовима са којима се у виртуалном свету могу суочити (ово се одно-си и на родитеље и на децу). Телевизијско стваралаштво у потрази за капита-лом креира програме који фаворизују просечност, шокантност и скандалозност како би повећало број конзументата, што повећава цену плаћеног рекламног простора. Ексцентричност, агресивност и промовисање девијантног понашања представља најгледаније садржаје телевизијских емитера, док је културна и образовна продукција сведена на минимум и то пре свега због захтева малоб-ројних културних посленика. Насиље у филмовима саставни је део обрасца понашања и “добрих” и “лоших” ликова.

Учесници риалитија управо кроз насиље и секс подижу посусталу гледа-ност и што је најгоресве се то дешава на телевизијама са националном фрек-фенцијом. Иако је држава формирала институције попут РЕМ-а и РАТЕЛ-а како би нормативним актима уредила тржиште емитера програма, професио-нална новинарска удружења (НУНС, УНС, НДНВ и др) све чешће упозоравају на флагрантно кршење законом прописаних норми и стандарда професионалне етике пред којима ови субјекти остају неми, што отвара претпоставке за појаву спреге политичких елита и телевизијских магната и њиховог удруженог при-тиска на независне институције или феномена корумпирања институција.

Телевизијски програми су најочегледнији пример негативних последица економског конзумеризма као одговора на кризу капитализма који се, као при-времена парадигма, појавио седамдесетих година прошлог века, јер су у новом миленијуму, у трци за сваким клијентом, почели у потпуности да повлађују конзументима. Такође, XXI век постао је и доба инстант информација, јер од обиља доступних, просечан грађанин нема времена да се свакој да посвети неопходно време. На овај начин се и квалитет критичке обраде информација смањује, већ се она прихвата као таква, што последично доводи до таблоиди-зације медија, јер конзумеризам медијске магнате гура ка стварању све већег броја „оргиналних“ вести на уштрб квалитета и професионализма. Такви трен-дови карактеристични су глобалном нивоу, а посебно погађају својим негатив-ним последицама крхка и неизграђена друштва као што је наше. Такође, тренд неселективног преузимања програмских садржаја из иностранства просечан грађанин разуме као промовисање туђих културних образаца које преузима (на исти начин као и све друге инфромативне садржаје), обзиром на недостатак понуде у свом социјалном ареалу.

⁷ Бјелајац, Жељко, *Модерно ропство*, ДТА, Београд, 2008, стр. 39.

Такви трендови уводе културне обрасце који нису својствени нашем поднебљу, традицији и култури, а у којима се, на пример, кроз приказ јаке, самосталне жене форсира културолошки модел у коме је сасвим у реду уколико се жена одлучи да не жели да ступи у брак, већ да се фокусира на развој каријере и занемари своју биолошку функцију. Прихватајући ово, младим мушкарцима се сугерише да и они такође могу да буду успешни чак и ако се определе да никада не формирају породицу. На овом трагу, а у комбинацији са још неким новокомпонованим глобалним културним феноменима који се промовишу, релативизује се значај и утицај породице на младу особу, али и значај љубави и других позитивних емоција. „Љубав је прецењена“ постаје мото миленијалаца – генерације рођене на прелазу из старог у нови миленијум. Таква релативизација емотивних односа унутар породице неретко доводи и до њеног цепања, а посебно када се оваква парадигма унесе у контекст младог, економски сиромашног друштва. Модерна информативна глобална пропаганда форсира модел снажног, самосталног, али и самодовољног суперхероја данашњице који је у стању да савлада све препреке и коменико други не треба. Јасно је да је овакав модел у потпуној супротности са концептом породице као друштвене заједнице. Зато и не чуди појава да се бракови све лакше разводе, јер је у данашњем друштву у Србији промовисано да је лакше ићи кроз живот сам када се појави проблем, него се трудити да га заједнички решиш са супружником.⁸ Таква културолошки модел оставља значајне последице на психолошко стање остављеног појединца, а обзиром на тренд пораста развода бракова у последње три деценије, оставља врло приметне последице и на друштво у целини. Дакле, уместо да развод буде последњи излаз из кризе брака, он полако постаје средство за којим се прво посеже.⁹ Криза брака и породице видљива је како на глобалном плану, тако и у нашем окружењу, а то за последицу има смањење њиховог значаја и утицаја у очима младог човека.¹⁰

Урушавање школа као образовно-васпитне институције

Једна од најзначајнијих последица декомпозиције заједничке државе јужних Словена представља девастација образовног система. На територији Србије

⁸ У прилог изнето мнаводимо неколико података Републичког задвода за статистику. Сваки пети брак у Србији завршава се разводом. Године 2008 склопљено је 38 285 бракова а разведено их је исте године 8 502. Године 2015 склопљено је 36 949 бракова дакле 1 336 бракова мање а разведено је у 2015 години 9 381 бракова дакле, 879 више него 2008 године. Тренд смањења склопљених бракова и тренд повећања развода бракова сваке године је у све већем раскораку. Извор: <http://vebrzs.stat.gov.rs>. 10.12.2016.

⁹ Детаљније о разводу брака код Почуча, Милан, *Развод брака у упоредном праву*, Страни правни живот, бр.2/11 Институт за упоредно право, Београд, 2011, стр.267-284.

¹⁰ Подсетио бих на можда најпознатију дефиницију брака Херенијуса Модестина правника и филозофа насталу још у Старом Риму која гласи: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris comunicatio* или у преводу „Брак је однос мужа и жене, заједница свих облика живота, установа божанског и људског права.“ Преузето из Обрад Станојевић, *Римско право*, Досије, Београд, 1997., стр.89, 146.

деведесетих година, школе су се делиле проблеме народа. Новоформирана СРЈ највећи део свог кратког постојања провела је под санкцијама међународне заједнице које су уништиле постојећи економски систем. Образовна улога школа обављала се у складу са могућностима, али уз велики труд наставног кадра да пренесе планом и програмом предвиђена знања и вештине ученицима, док је васпитна улога била редукована у складу са турбулентним друштвеним променама. Почетак новог миленијума дочекале су са новом надоминовом енергијом, као и минималном подршком државе која је покушала да им удахне нови живот, доносећи нови Закон о основном образовању и васпитању, као и Закон о средњем образовању и васпитању у јулу 2013. године који већ у свом називу истиче и обнавља васпитну улогу основних школа.

Ипак, у пракси је ситуација знатно сложенија, јер недограђено друштво и држава у транзицији још увек немају довољно капацитета да обезбеде несметано спровођење позитивне законске праксе модернизованих правних аката које третирају ову тему. У контексту урушених културних образаца, младе генерације махом не схватају улогу школе на прави начин, већ је сагледавају као пролазну станицу на путу до акумулације капитала или налажења добро плаћеног посла. Њихов циљ најчешће јесте остваривање највишег могућег просека, а не усвајање знања, вештина и културних образаца које су им потребне у будућем животу. Школа је постала место у коме се покушава компензовати нарушена позиција члана дисфункционалне породице, најчешће још и жртве насиља у истој.¹¹ Она је позорница на којој се тим истим насиљем обезбеђује статус и положај у вршњачкој групи.¹² Обзиром на шири друштвени контекст, урушена институција породице са редукованим друштвеним утицајем, све присутним насиљем као општеприхваћеним начином понашања, као што је горе образложено, у оскудном амбијенту посеже за компромисима и учестало врши нелегитимне, а понекад и нелегалне притиске на учитеље, наставнике и професоре како би њихово дете остварило бољи успех без обзира на то да ли је усвојило неопходан праг знања. Предавач, изложен притисцима, често посустаје, о чему сведоче две појавеса негативном конотацијом у односу на образовање и васпитање младих генерација: једна је тренд пораста броја вуковаца, а друга катастрофалан резултат наших ученика на међународним тестирањима примене усвојених знања и способности (ПИЗА тестови).

Са тог аспекта, урушавање образовног система се наставља јер, иако је темељ (нормативни оквир) направљен од солидног материјала, инструменти за обезбеђење квалитатног образовања и васпитања нису обезбеђени. Тако је улога школе у афирмацији безбедносне културе крајње редукована напорима да омогући сопствену безбедност у контексту права на несметан и квалитетан рад, а који би омогућио и позитивнији крајњи исход, а то је образован и васпитан ученик.

¹¹ О породичном насиљу детаљније код Почуча Милан, *Насиље у породици*, Право теорија и пракса, 2010., Вол 27 (9-10) стр.49-62.

¹² О вршњачком насиљу у школи детаљније код Кекић Далибор, Радовановић, Ивана и Томић, Марта, *Фактори ризика насиља међу вршњацима у школама Србије*, Научно стручни скуп са међународним учешћем, Тара, 2014., Насиље у Србији, Зборник радова том2, 176-188.

Дакле, данашња школа је производ глобалне појаве конзумеристичког инстант информисања и усвајања знања, затим позитивних законских прописа праћених недостатком ефикасних инструмената за њихову имплементацију и амбиција урушене и деградираних институције породице и породичних односа, те њихових тежњи за номиналним успехом који се огледа у високом просеку као механизму који ће потенцијално, у блиској будућности, обезбедити бољу материјалну перспективу детета, без обзира на реалну употребљивост усвојених знања и вештина, док је васпитна функција, у контексту свега претходно изнешеног, минимизирана или максимално редукована.

Из оваквог стања, јасно је да је школа, која би требало да представља институцију која делује као подршка породици (и друштву) у формирању младе индивидуе кроз плански вођен процес образовања и васпитања, у притајеном конфликту са истом, што у крајњој инстанци резултира појавом девијантног понашања младих генерација, којима је тај конфликт видљив, а који у њиховој перцепцији ствара негативан васпитни и културни образац понашања.

Урушавање породице и школе са аспекта пораста криминалитета и деградације друштва

Када две темељне институције једног друштва не функционишу складно и синхронизовано, то отвара простор за деградацију друштва посебно кроз појаву пораста криминалитета код младих.¹³ Сведоци смо чињенице да су највећи број наручених убистава извршили припадници криминогених структура млађи од 25 година.¹⁴ Такође, број забележених криминогених активности у самим школским објектима је у порасту, а индиције показују да се један део никада и не пријави. Путем друштвених мрежа и *youtube* сервиса за дељење аудио-визуелних материјала млади ученици чак и јавно приказују овакво понашање. Пре само пар месеци је на овај начин са јавношћу подељен видео снимак туче девојчица. Пажљивом анализом је примећено да учеснице немају обзира према томе где ударају једна другу и чиме, што јасно говори о недостатку основне безбедносне културе, као и свести о могућим нежељеним или управо жељеним последицама наношења телесних повреда и психичких траума. Примери говоре о обрасцу понашања код младих где се готово сви проблеми у вршњачкој групи, школи, породици решавају насиљем без обзира на постављене нормативне оквире који предвиђају превенцију, едукацију и рад самла-

¹³ У прилог тврдњи износимо следеће податке. У периоду од 2010 до 2013 године у Србији је извршено укупно 408 608 кривичних дела. У 2013 у односу на 2012. Извршено је 14,5% више дела. Оно што највише забрињава су кривична дела у којима се као извршиоци појављују малолетници. Од 366 340 кривичних дела општег криминалитета 17 589 дела су извршили малолетници. Извор Извештај о раду МУП Србије. Детаљније о овим подацима и насиљу код Нинчић Жељко, *Насиље као образац понашања у Србији*, Научно стручни скуп са међународним учешћем, Зборник радова, Београд, 2014., стр. 203-213.

¹⁴ О феномену насиља међу младим видети код: Попадић, Плут, *Насиље у основним школама у Србији, облици и учесталост*, Психологија, Београд, 2007, Вол 40(2), стр. 309-328.

дима у циљу спречавања таквог противправног и друштвено неприхватљивог понашања.¹⁵

Такође, док је пре свега десетак година важна вест у медијима била да је у школском дворишту ухваћен дилер наркотика, данас сами наставници и учитељи говоре о ученицима који препродају дрогу у школској згради. Ово упућује на још једну алармантну појаву, а то је регрутовање ученика, дакле малолетника, у редове организованих криминогених формација. Екскалација насилног понашања младих недвосмислено се може приметити и организацији навијачких група, што је назив за групе хулигана организованих са циљем да, на насилни начин, остваре утицај на навијаче противничког тима. Тако не чуди што је летос у новинама осванула вест да је Кристијан Голубовић, вишеструко осуђивани криминалац, тренутно на извршењу четворогодишње затворске казне, делио аутограме спонтано окупљеној деци на централном Тргу српских ратника у Краљеву, Истој особи више пута од стране државе одлаган је одлазак на извршење казне за зтвора ради останка у риалити програму до краја!? Неколико година вођена је кампања за ослобађање кривичне одговорности Уроша Мишића, седамнаестогодишњака који је, приликом немира који су избили током једне утакмице у Београду, бакљом напао припадника полиције у цивилу, наневши му том приликом теже телесне повреде. Такође, вреди поменути да је један младић, пре свега десет година, страдао приликом упада демонстраната у америчку амбасаду и то у пратњи оца, што говори довољно о деградацији породице и њене заштитничке улоге. Последње у низу забележених криминогених активности повезаних са младима је и убиство Салета Мутавог, тридесетогодишњака, по професији вође навијача Партизана. Политика је тим поводом објавила 35 страница читуља за Салета Мутавог, што довољно говори о његовом друштвеном утицају и стварању обрасца за понашање младих.

Овакви појединци представљају идоле данашње омладине, они деле аутограме младима, дају интервјуе медијима, у јавности се представљају као хероји и снажни индивидуалци, што још једном говори у прилог тези о девастацији институција породице и школе као васпитно - образовних друштвених заједница. Сем тога, несанкционисање или благо санкционисање њихових криминалних активности од стране надлежних државних органа шаље поруку младим људима да је овакво понашање друштвено прихватљив пут ка успеху и акумулацији материјалног богатства.

Са друге стране, вреди истаћи и светле примере васпитног деловања школа у организовању ученика у Краљеву после земљотреса 2010. године који је задесио овај град на помоћи ђацима који нису били у ситуацији да прате

¹⁵ Средином 2005 године у Србији је усвојен Полазни оквир Националне стратегије за борбу против насиља, као институционални облик заштите деце од насиља и израз прихватања европских стандарда у овој области. На основу овог документа на седници Владе РС је усвојена Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља (2008), Донет је и Акциони план за спровођење Стратегије (2010). Усвојена је и Национална стратегија за младе и Акциони план за њено спровођење (2009-2014). Посебно је у свим побројаним документима апострофирано питање безбедности младих у породици школи и читавој друштвеној заједници Извор: Сл.Гласник РС, бр. 65/11, 122/08, 55/08 и 07/09.

наставу јер су им куће и станови били делимично или потпуно урушени. Првобитно се јавила иницијатива од стране наставника да ученици који су похађали наставу своје белешке поделе са онима који нису били у могућности да присуствују настави, а затим су се и сами ученици организовали и пружали друге видове помоћи својим друговима, па чак и у храни и одећи. Одговор на овакав пример генерацијске солидарности пружила је и једна велика национална компанија, иницирајући организујући пригодну културно-забавну приредбу у сарадњи са пословним удружењем чији је члан и једном од краљевачких школа, подржавајући на овај начин пример добре праксе у васпитању и вредносној оријентацији младих.

Закључак

Иако девастиране, институције породице и школе имају важну улогу у образовању, васпитању и креирању вредносног система младих у Републици Србији. Нормативни оквир упућује на позитиван смер развоја и подршке овим институцијама и својим квантитетом, али и квалитетом предложених решења. Изазов наступа у имплементацији законских решења од стране малобројних држаних институција задужених за имплементацију великог броја нормативних аката, често са ограниченим капацитетима који су пре свега последица лошег економског стања у држави. Процес даљег оснаживања породице и школе мора бити настављен и стављен у конкретан вредносни контекст који мора бити дефинисан од стране друштва, уз снажну подршку државе на свим нивоима. Конфликт породице и школе са аспекта остваривања резултата заснованом на аргументу јачег, а не на аргументима потребних знања и вештина које су неопходне младима за будуће успешно деловање, мора бити адекватно третиран и решен отвореним, јавним дијалогом модерираним од стране државних институција, али и праћен од стране привредног сектора и цивилног друштва као корективних и нормативних фактора у обликовању друштвене стварности.

Такође, по дефинисању друштвеног, националног и државног идентитета и културног обрасца на ком ће почивати Република Србија по завршетку процеса транзиције у демократско и капиталистичко друштво, неопходно је јасно идентификовати, показати и осудити друштвене аномалије, а посебно оне са криминогеним елементима, како би се безбедносна култура нових генерација подигла на адекватан цивилизацијски ниво, нарочито у контексту људских права и права на живот.

Литература:

1. Bjelajac Željko, *Moderno ropstvo*, DTA, Beograd, 2008.
2. Bjelajac, Željko i Počuča, Milan, *Uloga religije i porodice u razvoju i prevenciji prostitucije*, Међународни научни skup, Organizovani kriminalitet izazov XXI veka, Novi Sad, 2012., Zbornik radova

3. Jelić, Marija i Stojković Irena, *Teškoće u socijalnom funkcionisanju adolescenata različitog porodičnog i intelektualnog statusa*, Nastava i vaspitanje, 2016, Vol 65 br.2.
4. Kekić, Dalibor, Radovanović, Milan i Tomić, Marta, *Faktori rizika nasilja među vršnjacima u školama Srbije*, Naučno stručni skup sa međunarodnim učešćem, Tara, 2014., Nasilje u Srbiji, Zbornik radova tom 2
5. Kuburović Zorica, *Religija i mladi*, Religija i tolerancija Vol.7, br.12/2008
6. Milić Aleksandar, *Etiologija nasilja u porodici kao faktor osnovne prevencije*, Priručnik za postupanje subjekata zaštite, Gender centar-centar za jednakost i ravnopravnost polova, Banja Luka, 2008
7. Ninčić Željko, *Nasilje kao obrazac ponašanja u Srbiji*, Naučno stručni skup sa međunarodnim učešćem, Zbornik radova, Beograd, 2014
8. Počuča Milan i Šarkić Nebojša, *Porodično pravo i porodičnopravna zaštita*, JP Službeni glasnik i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, četvrto izmenjeno dopunjeno izdanje, Beograd, 2016.
9. Počuča Milan, *Nasilje u porodici*, Pravo teorija i praksa, Novi Sad, 2010., Vol 27 br.9-10.
10. Počuča Milan, *Razvod braka u uporednom pravu*, Strani pravni život, br.2/11 Institut za uporedno pravo, Beograd, 2011.
11. Popadić Plut, *Nasilje u osnovnim školama u Srbiji, oblici i učestalost*, Psihologija, Beograd, 2007, Vol 40 br. 2.
12. Stanojević, Obrad, *Rimsko pravo*, Dosije, Beograd, 1997.
13. Statistički registar, <http://vebrzs.stat.gov.rs>. 10.12.2016.

THE ROLE OF FAMILY AND SCHOOL IN AFFIRMATION OF SAFETY CULTURE

Summary: The paper analyzes the status, position and influence of the family and the school as an institution of great importance to the cultural and intellectual formation of a young person from the point of safety culture and the increase in juvenile crime in the previous, transitional decades. From the definition of family and the school also derives its civilizing role and importance in the formation of each individual and the society as a whole.

Analyzing the effects of the transition process in the family and school in Serbia, the article identifies anomalies in the development of these social institutions and reduce their impact on the development of youth's security culture in the Republic of Serbia. Also, the process of economic transition of the Serbian society inevitably affects the change in cultural models and, as the analysis shows a negative trend indiscriminate and uncritical adoption of the cultural patterns of developed countries through copying the model of behavior without reference to the causes and, in particular, the consequences of such impacts.

Key words: family, school, safety culture

УГРОЖАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ УСЛЕД ЗЛОУПОТРЕБЕ ЗАКОНА О АЗИЛУ

Сажетак: У сенци могуће злоупотребе Закона о азилу постоје знатно већи безбедносни изазови који на латентан начин представљају угрожавање безбедности. Савременим државама и друштвима прете многи безбедносни изазови, од којих иако су неки већ познати, сада попримају нове облике. Последњих неколико година све доминантније је питање угрожавања опште безбедности услед повећања стопе криминалитета од стране миграната, али и знатно комплекснијег проблема који се манифестује кроз терористичке нападе услед инфилтрирања терориста у европске земље као лица која траже азил. Прелазак странца ван граничног прелаза или без адекватне исправе, односно прелазак државне границе противно Законом о заштити државне границе има за последицу радњу која има сва битна обележја прекршаја. Позивањем на поједине одредбе Закона о азилу, у за то законом предвиђеним околностима, не само да се искључује прекршајна одговорност тј. противправност већ се може створити знатан безбедносни ризик. У овом раду, размотриће се нека од најзначајнијих питања која се односе на ову проблематику.

Кључне речи: угрожавање безбедности, прекршајна одговорност, Закон о азилу, Закон о странцима, Закон о заштити државне границе

Уводна разматрања

Грађани државе, као њени свакодневни сведоци, најчешће нису свесни напора које је потребно уложити да би се постигло успостављање одређеног степена безбедности у фактичком смислу, али и у формалном смислу, кроз постојање кривичноправне и прекршајне заштите, осим у оквирима обезбеђивања њихове личне заштите од разних облика криминогеног и осталих противправних понашања других чланова друштва. Поред поменутог, стварањем безбеднијег окружења на директан начин стварају се и предуслови од којих, у одређеној мери, зависи напредак друштва.¹

* nbingulac@pravni-fakultet.info

¹ Јовановић, Милован и Бингулац, Ненад, *Тероризам као савремени безбедносни изазов*, Политичка ревија, година (XXVIII) XV, вол. 47., број 1/2016, стр.26.

Дефинисање савремених држава није се у знатној мери променуло те стога подразумева целокупни управни систем на одређеној територији, чијом делатношћу, у различитим областима, се остварује функција безбедности. Та функција превазилази „апарат физичке принуде“ као делатност државних органа, те представља скуп различитих мера, усклађених у једну политику, са својим превентивним и репресивним компонентама, којима се делује на отклањање узрока угрожавања, те супростављање (смањење) појавним облицима угрожавања безбедности. Политика која се креира и спроводи сарадњом различитих елемената представља централну улогу у остварењу функције безбедности, а која припада субјектима који су у државној ингеренцији.²

Друштво да би могло функционисати и опстати као целина потребно је да буде изграђен систем вредности. Тај систем вредности представља заједнички циљ припадника друштва, али у исто време и критеријуме и обрасце понашања у њему.³ Иако друштвене вредности нису увек исте за сва друштва и за све генерације, нити су биле исте кроз историју. Оне се стално мењају, допуњују и надограђују. Под вредностима се може подразумевати идеално својство извесних стандарда, норми, појава, стања и садржаја свести, тако да је друштвена вредност свака она вредност која за појединца, групу и државу има велики значај, односно представљају све оно што је објект друштвеног интереса а тиме и друштвене заштите.⁴

Безбедност, као веома комплексно питање, посматрана из било којег угла представља основни атрибут једне државе и она се може посматрати са различитих становишта. Када се посматра на нивоу државе, безбедност има заштитну функцију и изједначава се са заштитом суверености и територије од спољних непријатељских фактора, али и угрожавања поретка, док се безбедност у градским срединама првенствено односи на заштиту од криминалитета, јавног реда и мира, личну и имовинску безбедност и сл.

Последњих година сведоци смо великих безбедносних притисака у градовима како због броја становника тако и због пројектованих мета, поготово када постоји свест о могућним новим терористичким нападима која се заснива на већ постојећим.⁵

Услед негативних политичких и ратних дешавања у Сирији, Авганистану и њиховим околним земљама, повећао се број миграната који као своју земљу дестинације виде неку од развијенијих (у економском смислу) земаља Европе, а првенствено Немачку и друге северније земље. Са приливом миграната у европске земље, а услед неспорних културолошких разлика и знатно организованije примене закона (системи држава функционишу због не посто-

² Драгојловић, Јоко и Бингулац, Ненад, *Безбедност као атрибут и функција савременог полиса*, Култура полиса, број 24, 2014, стр.131.

³ Бошковић, Мило, *Криминологија са патологијом - Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр.25.

⁴ Стајић, Љубомир, *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Нови Сад, 2008, стр.17.

⁵ Више о: Зиројевић, Мина и Бјелајац, Жељко, *Блиско источни тероризам и религија у савременом полису*, Култура полиса, бр 22, год. X, 2013, стр.194.

јања ратних сукоба и сл.), долази до постепеног повећања криминалитета и самим тим угрожавања безбедности.

У овом раду бавићемо се питањима која се односе на злоупотребу Закона о азилу у Републици Србији, како би мигранти, као тражиоци азила, омогућили себи несметано кретање ка земљи дестинацији. Као један од најзначајнијих проблема који се јављаја је инфилтрирање припадника терористичких организација међу мигранте што неспорно представља изузетан безбедносни изазов.

Најдоминантнији безбедносни проблем у Европским државама

У Европи, најчешћи безбедносни изазови држава у последње време су терористички напади. Разни су мотиви терористичких напада, те их је из тог разлога тешко предвидети, а самим тим и спречити. Када се терористички напади спроводе од већ познатих терористичких група, многе светске безбедносне службе имају теоријску могућност да спрече потенцијалне нападе услед пристоје или „пресецања“ комуникационих токова, док када је реч о појединцима или мањим групама које нису организационо повезане са већ познатим терористичким организацијама, онда је могућност спречавања и превентивног деловања сведена на минимум, или је потпуно искључена.⁶

Познате терористичке организације делују организовано са унапред добро изабраним циљевима. Њихови напади често буду извршени са више искорисаних напада на безбедносно интересне локације по граду или у више градова у истој држави. Додатна карактеристика организованих напада од стране терористичких организација је и у томе што њихови напади се не организују само једном већ постоји одређени континуитет. Наравно, након сваког напада појачавају се и усавшавају се мере безбедности и сваки наредни напад је у одређеној мери теже спровести.

Превентивно деловање је од кључне важности и то се не доводи у питање, као и његов значај. Када је реч о терористима који као мигранти или тражиоци азила улазе у неку земљу, тада је превенција знатно отежана првенствено јер се најчешће не зна која су лица терористи или потенцијални терористи, док с друге стране знатно је већи степен сигурности када се борба против тероризма води у земљи која није мета терориста већ је земља порекла терориста.

Питање степена реалне безбедности у Европи покренуто је у новембру 2015. године након организованог терористичког напада у Паризу. Напади који су извршени имали су класичне облике за извршење терористичког напада, односно напади су били добро организовани, извршени су на урбаним местима на којима је био присутан већи број грађана и напади су били координисани и изведени на шест различитих локација. За последицу поред изазивања

⁶ Bingulac, Nenad i Dragojlović, Joko, *Contemporary security challenges in european countries viewed from the aspects of terrorism and religious extremism*, Thematic conference proceedings of international significance, International scientific conference “Archibald Reiss days”, Belgrade, 10-11 March 2016, Academy of criminalistic and police studies Belgrade, Volume II, pp.408.

страха, немира и губљења осећаја за сигурност, убијено око 130, док је рањено око 360 лица.⁷

По подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије један од осумљичених терориста из поменутог напада је регистрован на територији Србије као подносилац захтева за азил.⁸ Поједини подаци указују да је са мигрантима до прве половине 2016. године у Европу ушло и више хиљада терориста (неки извори наводе да се ради о 4000 терориста).⁹ Из претходно изнетог, а у случају да су процене тачне, Европа може да очекује безбедносне изазове са којима се до сада није сусрела.

Примена закона о странцима и азилу

Проблематика која ће у наставку овог рада бити размотрена представља прилично комплексну материју, те стога је нужно постепено започети њено сагледавање.

Улазак резидента или нерезидента на територију Републике Србије уређује се Законом о заштити државне границе.¹⁰ Са поменутим законом, уређује се заштита државне границе, организација и начин вршења заштите.

Чланом 10. предвиђа се прелазак државне границе¹¹ на граничном прелазу¹² и то на начин да се под преласком државне границе сматра свако кретање људи преко државне границе. Затим, истим чланом се предвиђа да се државна граница, по правилу, може прелазити само на граничним прелазима са важећом путном исправом или другом исправом прописаном за прелазак државне границе, у време које је одређено за вршење саобраћаја на граничном прелазу и на начин који је у складу са наменом граничног прелаза.

Истим Законом, чланом 11, предвиђена је и могућност преласка државне границе ван граничног прелаза и то у случају више силе или ако је тако одређено међународним уговором. Затим, истим чланом се још предвиђа да у случају више силе државна граница се може прећи у било које време и на било ком месту. Лица која су државну границу прешла у случају више силе дужна

⁷ Јовановић, Милован и Бингулац, Ненад, *Тероризам као савремени безбедносни изазов*, *op.cit.*, стр.30.

⁸ Више о томе: Јовановић, Милован и Бингулац, Ненад, *Тероризам као савремени безбедносни изазов*, *op.cit.*, стр.30.

⁹ Express Uk, Islamic State reveals it has smuggled thousands of extremists into Europe, www.express.co.uk/news/world/555434/Islamic-State-ISIS-Smuggler-THOUSANDS-Extremists-into-Europe-Refugees (24/01/2016)

¹⁰ Закон о заштити државне границе, Сл. гласник Р. Србије, бр. 97/2008 и 20/2015 – др. закон

¹¹ Државна граница је замишљена вертикална раван која се граничном линијом простире по Земљиној површини и одваја простор Републике Србије, његов копнени део, унутрашње воде, ваздушни простор и простор испод површине земље од простора суседних држава. У смислу контроле државне границе под државном границом се сматрају и подручја граничних прелаза на аеродромима и пристаништима преко којих се одвија међународни саобраћај – Члан 2. став 1. Закона о заштити државне границе, Сл. гласник Р. Србије, бр. 97/2008 и 20/2015 – др. закон

¹² Гранични прелаз је место одређено за прелажење државне границе - Члан 2. став 3. Закона о заштити државне границе, Сл. гласник Р. Србије, бр. 97/2008 и 20/2015 – др. закон

су да о томе обавесте граничну полицију без одлагања, односно одмах по престанку разлога који су условили такав начин преласка државне границе.

Пре него што се укаже на битност поменутог, потребно је навести да је законодавац предвидео и казнене одредбе које се односе на наведене чланове.

Физичко лице које пређе или покуша да пређе државну границу изван одређеног граничног прелаза, изван радног времена на граничном прелазу или супротно намени граничног прелаза, или ако пређе или покуша да пређе државну границу на граничном прелазу без важеће путне или друге исправе прописане за прелазак државне границе (поменуто се односи на члан 10), казниће се за прекршај новчаном казном у износу од 5.000 до 50.000 динара или казном затвора до 30 дана.¹³

Физичко лице које пређе државну границу ван граничног прелаза услед више силе, а о томе одмах не обавести граничну полицију (поменуто се односи на члан 11), казниће се за прекршај новчаном казном у износу од 3.000 до 30.000 динара или казном затвора до 15 дана.¹⁴

На основу казних одредби, може се видети да је законодавац предвидео алтернативно кажњавање, односно или новчана казна или казна затвора.

Питање преласка државне границе у складу са чланом 10. којим се предвиђа њен прелазак на граничном прелазу нема потребе посебно прецизирати јер јасно је да се ради о контроли лица и ствари са безбедносних, економских и других аспеката.

Прелазак државне границе ван граничног прелаза када не постоје околности више силе или ако није претходно одређено међународним уговором, покреће питање мотива.

Ово питања може се посматрати са више аспеката. Мотиви могу да буду са циљем преноса робе избегавањем царинског надзора, односно кријумчарење, затим, може се радити о трговини људима и сл.

Ако се ово питање посматра из угла миграната, такође постоји више аспеката.

Мигранти могу да избегавају прелазак државне границе на граничном прелазу како би избегли контролу и евидентирање, поготово ако се ради о лицима који имају повезаност са нпр. терористичким организацијама, затим, ако покушавају да „брже“ прођу кроз земљу транзита и стигну у земљу одредишта. Разлози за овај начин преласка државне границе може бити и у случајевима када странци немају потребна важећа докумената или визе за улазак у Републику Србију.

Током средине 2016. године, припадници Министарства унутрашњих послова током обављања својих задатака обезбеђивања државне границе, уочили су све већи број покушаја илегалног преласка границе и то у правцу према Хрватској и Мађарској, односно на „изласку“ из Србије. Најчешћи по-

¹³ Закона о заштити државне границе, Сл. гласник Р. Србије, бр. 97/2008 и 20/2015 – др. закон, члан 65. став 1.

¹⁴ *Ibid.*, члан 66. став 1.

кушаји преласка били су сакривањем у теретне вагоне међународног воза и сакривање у камионе који су били паркирани током одмора возача у близини границе.¹⁵

Из претходно изнетог јасно је да свако од ових питања представља значајан проблем, али због указаних безбедносних изазова који постоје у последњих година у Европи, неспорно је најзначајније управо питање безбедности и спречавања уласка терориста или потенцијалних терориста на територију неке од земаља Европе, што би омогућило у одређеној мери слободно даље њихово кретање услед не постојања државних граница између највећег броја земаља Европске уније.

Након што је указано на битна питања која се односе на државну границу и прелазак преко ње, потребно је размотрити још нека питања која су од посебног значаја.

На основу Закона о странцима¹⁶ којим се уређују услови за улазак, кретање и боравак странаца и надлежност и послови органа државне управе Републике Србије у вези са уласком, кретањем и боравком странаца на територији Републике Србије, предвиђа се чланом 3. став 1. да је странац свако лице које нема држављанство Републике Србије.

Улазак странаца поменутиим законом чланом 4. уређује се на начин што је законодавац предвидео да странац може да улази и борави у Републици Србији, под условима који су предвиђени поменутиим законом, са важећом путном исправом у коју је унета виза или одобрење боравка, уколико законом или међународним уговором није другачије одређено.

Незаконит улазак, ближе се одређује чланом 10. и то на начин да се под њим сматра улазак 1) ван места или времена одређеног за прелазак државне границе; 2) избегавањем граничне контроле; 3) употребом туђе, неважеће, односно лажне путне или друге исправе; 4) давањем неистинитих података граничној полицији и 5) за време трајања заштитне мере удаљења странаца са територије Републике Србије, мере безбедности протеривања странца из земље или мере отказа боравка.

По логичном следу, законодавац је Законом о странцима предвидео и незаконит боравак, чланом 42.

Незаконитим боравком у Републици Србији, сматра се, боравак на њеној територији без визе, одобрења боравка или другог законског основа. Странац који незаконито борави у Републици Србији, мора напустити њену територију одмах или у року који му је одређен. Сматра се, да је странац напустио Републику Србију, уласком у другу државу у коју му је улазак одобрен. Затим, странац, који је благовремено поднео захтев за продужење привременог боравка за стално настањење или за азил, може остати у Републици Србији до доношења правоснажног решења по том захтеву.

¹⁵ Министарство унутрашњих послова, Саопштење за јавност од 23.8.2016. године, преузето са: <http://mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/saopstenja>, 23.11.2016.

¹⁶ Закон о странцима, Сл. гласник Р. Србије, бр. 97/2008

Законодавац је предвидео и казнене одредбе које се односе на наведене чланове.

Странац који незаконито уђе у Републику Србију, казниће се за прекршај новчаном казном у износу од 10.000 до 50.000 динара . Уз казну за прекршај странцу се може изрећи и заштитна мера удаљења странца са територије Републике Србије.¹⁷

Странац који незаконито борави у Републици Србији (поменуто се односи на члан 42) казниће се за прекршај новчаном казном у износу од 6.000 до 30.000 динара. Уз казну за прекршај странцу се може изрећи и заштитна мера удаљења странца са територије Републике Србије.¹⁸

На основу казних одредби, може се видети да је законодавац предвидео новчану казну, али предвидео је и могућност одређивања и заштитне мере.

Закон о прекршајима из 2016. године¹⁹ ближе одређује заштитну меру удаљења странца са територије Републике Србије, чланом 65. и то на начин да удаљење странца са територије Републике Србије може се изрећи странцу који је учинио прекршај због кога је непожељан његов даљи боравак у земљи. Ова мера се може изрећи у трајању од шест месеци до пет година.

Из до сада изнетог може да се види које су правне последице по лице које нелегално уђе и борави у Републици Србији, односно јасно је дефинисана прекршајна одговорност и казнена политика. Ако су последице „само“ понашања која нису у складу са указаним законима, могло би се сматрати да се не угрожава безбедност грађана посебно ако се ово питање посматра из угла заштите државе и друштва од потенцијалних терористичких напада. С обзиром да се ради о прекршајној одговорности, неспорно је јасан и степен одговорности извршиоца дела.

Због „мигрантске кризе“ кроз Републику Србију је током 2015. године прошло око 600.000 миграната, а да је за тај период око 600 лица поднело захтев за азил. На месечном нивоу број миграната који прође кроз Републику Србију је око 60.000, а када се посматра на дневном нивоу, то је онда у распону од 2.000 до 11.000. У истом извештају Министарства унутрашњих послова посебно се назначавало да је Србија прва земља на тзв. мигрантској рути која је отпочела са биометријском обрадом података због опасности да међу мигрантима има и терориста.²⁰

Из приказаних података може се видети да се ради о приличном броју миграната што у знатној мери повећава могућност да се међу њима налазе и терористи. Потребно је такође имати на уму да се овде ради о регистрованим мигрантима, а не о онима који су можда успели да илегално прођу кроз Републику Србију, тј. и да уђу и да изађу са територије, да ли самостално или уз помоћ других лица (лица која се баве трговином људима). Управо због реалне

¹⁷ *Ibid.*, члан 84. став 1.

¹⁸ *Ibid.*, члан 85. став 3.

¹⁹ Закон о прекршајима, Сл. гласник Р. Србије, бр. 65/2013 и 13/2016

²⁰ Министарство унутрашњих послова, Саопштење за јавност од 2.2.2016. године, преузето са: <http://mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/saopstenja>, 23.11.2016.

опасности од уласка терориста у земље Европе, проблем код лица која су илегално прошла кроз територију Републике Србије, превазилази прекршајну одговорност.

Током 2015. и 2016. године, Немачка државна безбедност открила је да је са мигрантима на територију Немачке, као једне од највећих земаља дестинације, ушло и око 60 лица за која се сумња да су повезани са терористима. У јулу 2016. године по доступним подацима око 5.000 миграната је затражило азил, док је у новембру 2015. године око 300.000 миграната затражило азил. Када је реч о безбедности, од последња четири терористичка напада у Немачкој, три су извршена од стране миграната, док је један извршен од стране немца иранског порекла.²¹

Мигранти који улазе у државу на законит начин преласком државне границе, као избеглице на основу домаћих закона, а неки су већ поменути, али и на основу Конвенције о статусу избеглица из 1951. године са Протоколом из 1967. године уживају посебна права. Због целисходности рада, овим питањем се нећемо детаљније бавити, већ ће фокус бити на злоупотреби ових законских предвиђања.

Мигранти који на незаконит начин покушају улазак, а притоме буду откривени најчешће подносе захтев за добијање азила. Управо под овим околностима, у посебним случајевима, долази до злоупотребе Закона о азилу, што посредно представља изузетан безбедносни ризик.

Пре него што прецизирамо изнето, нужно је указати на основне одредбе Закона о азилу.²²

Законом о азилу прописују се начела, услови и поступак за добијање и престанак азила као и положај, права и обавезе лица која траже азил и лица којима је признато право азила у Републици Србији.

Чланом 2. став 1. под азилом се подразумева право на боравак и заштиту које има странац коме је на основу одлуке надлежног органа који је одлучивао о његовом захтеву за азил у Републици Србији одобрено уточиште или други облик заштите предвиђен овим законом.

Странац који се налази на територији Републике Србије, на основу члана 4 Закона о азилу, има право да поднесе захтев за добијање азила у Републици Србији. У случајевима уколико странац не испуњава услове за добијање права на уточиште, по службеној дужности ће се размотрити да ли постоје услови за одобравање субсидијарне заштите.²³

Овим законом предвиђено је више начела, а од значаја за ово истраживање је начело забране протеривања или враћања, које се уређује чланом 6. и

²¹ РТС, *Страх од тероризма међу мигрантима*, претзето са: www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2399049/strah-od-terorizma-medju-migrantima.html, 23.11.2016.

²² Закон о азилу, Сл. гласник Р. Србије, бр. 109/2007

²³ Субсидијарна заштита ближе се одређује Главом VI - Остваривање права и обавеза лица која траже азил, избеглица и лица којима је додељена субсидијарна заштита, Закона о азилу и то члановима од 39 до 47.

то на начин да ниједно лице не сме бити протерано или враћено против његове воље на територију где би његов живот или слобода били угрожени због његове расе, пола, језика, вероисповести, националности, припадности одређеној друштвеној групи или политичких ставова. Од значаја је да је законодавац предвидео и одступање од овог начела и то у ситуацијама када се за лице може основано сматрати да угрожава безбедност земље или које је правоснажном пресудом осуђено за тешко кривично дело, због чега представља опасност за јавни поредак, али независно од поменутих одредби ниједно лице не сме бити протерано или против његове воље враћено на територију на којој постоји ризик да ће бити подвргнуто мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.

Наредно веома важно начело је предвиђено чланом 8. Овим чланом се предвиђа да лице које тражи азил неће бити кажњено за незаконит улазак или боравак у Републици Србији, под условом да без одлагања поднесе захтев за добијање азила и да пружи ваљано образложење за свој незаконит улазак или боравак.

Поменути члан 8. Закона о азилу омогућава да мигрант који покуша да уђе на територију Републике Србије, на незаконит начин преласком државне границе, а са циљем да избегне контролу и регистрацију, позивањем на овај закон, односно подношењем захтева за добијање азила, штити себе од прекршајне одговорности и судског поступка који би се покренуо против њега. Проблематика се не огеда само у избегавању прекршајне одговорности већ и у значајном безбедносном ризику ако се ради о лицу који је припадник терористичке организације, а на шта ћемо више указати у наставку.

На основу члана 22. између осталог се предвиђа да странац има могућност усмено или писмено да изрази намеру да тражи азил приликом граничне контроле на уласку у Републику Србију или унутар њене територије. Ова неспорна „хуманост“ и поједностављење процедуре за подношење захтева за азил уједно представља и одличну могућност за постизања „имунитета“ у одређеној мери.

Даљи безбедносни проблем који се овде може појавити је у давању истинитих личних података подносиоца захтева за азил.

Чланом 23. Закона о азилу предвиђа се евидентирање лица које тражи азил од стране овлашћеног полицијског службеника. Евидентирање обухвата издавање прописане потврде која садржи личне податке које је странац дао о себи или се могу утврдити на основу расположивих исправа и докумената које има са собом. Овлашћени полицијски службеник има право претресања странца и његових ствари ради проналажења личних исправа и докумената потребних за издавање поменуте потврде. Све пронађене исправе и документа евидентираће се у потврди.

Из овог члана, недвосмислено произилази да се мигрант, који је припадник терористичке организације, може лажно представити и да на тај начин „добије“ ново име, а једини предуслов је да код себе нема ниједан документ на основу којег се може утврдити његов идентитет.

На основу праксе прекршајних судова, а која се односи на примену Закона о азилу и начела некажњавања тражиоца азила, противправна поступања странаца која су најчешћа односе се на незаконит улазак и боравак странаца у Републици Србији, што је супротно са Законом о странцима и Законом о заштити државне границе.²⁴

Улазак странца на територију Републике Србије на начин који је супротан законом (без путних исправа или личних докумената, на месту где прелазак државне границе није предвиђен и сл.), само по себи има обележје прекршаја али услед указаних околности искључује се противправност.

Иако није фокус овог истраживања, назначићемо да мигрантима којима се не може утврдити идентитет, а не позову се на одредбе Закона о азилу које се односе на подношење затхева за добијање азила, примењује се Закон о странцима, односно покреће се прекршајни поступак против странца за незаконит улазак или боравак на територији Републике Србије, али управо због немогућности да се утврди идентитет странца у захтеву за покретање прекршајног поступка, поступак се не може покренути нити водити.²⁵

Из до сада наведеног може се видети да лица која су повезана са терористичким организацијама или која су терористи (посебно нижег хијерархијског ранга), иако су њихова имена позната безбедносним службама могу да се злоупотребом Закона о азилу неоткрију.

У прилог поменутом, можемо да наведемо и податак да је један од команданата исламских побуњеника из Сирије, откривен тек у Холандији, а Србија је била једна од земаља његовог транзита. Ово лице, скренуло је пажњу безбедносних служби на себе када је у Грчкој у једном од кампова „постројавао“ мигранте.²⁶

Закључна разматрања

Савремене државе и друштва изложене су многобројним свакодневним безбедносним изазовима почевши од класичног облика криминала па све до међународног тероризма.

Последњих година безбедносни изазови који су у фокусу Европских држава су терористички напади са разним мотивима. Директни предуслов овог безбедносног проблема је у мигрантској кризи, односно у терористима који су

²⁴ Драгичевић Дичић, Радмила, Вуковић Станковић, Марија и Петровић, Лена, *Примена начела некажњавања избеглица у прекршајном поступку*, Београдски центар за људска права, 2016., стр.18.

²⁵ За одлуке Прекршајног суда које се односе на ово питање видети: Драгичевић Дичић, Радмила, Вуковић Станковић, Марија и Петровић, Лена, *Примена начела некажњавања избеглица у прекршајном поступку*, *op.cit.*, стр.19.

²⁶ Ради се о Лаит ел Селеху (Lait el Saleh), лицу које има 30 година и које је као мигрант стигао у земљу свог одредишта као мигрант. Више о томе: Тањуг/Телеграф, Текст под називом: *Терористи се крију међу мигрантима: на стотине њих прошло кроз Србију, сумња се да су неки још увек у нашој земљи*, преузето са: <http://www.telegraf.rs/vesti/1714215>, 23.11.2016.

као мигранти или тражиоци азила ушли у неку земљу Европе. Питање степена реалне безбедности у Европи покренуто је у новембру 2015. године након организованог терористичког напада у Паризу.

У овом раду бавили смо се питањем могуће злоупотребе Закона о азилу у Републици Србији од стране странаца, односно миграната, како оних који прелазе државну границу у складу са Законом о заштити државне границе, али тако и оних који поступају противно овом закону.

На основу података Министарства унутрашњих послова одређени број миграната или лица која се тако представљају покушавају да уђу или да изађу са територије Републике Србије изван граничног прелаза. Мотиви могу да буду разне природе али најчешћи су да би се избегла гранична контрола и њихово евидентирање. Неспорно је да се овде ради о значајном безбедносном проблему.

Мигрант или странац, а чији се статус утврђује на основу закона, који на незаконит начин (по Закону о странцима) уђе на територију Републике Србије може се позвати на поједине одредбе Закона о азилу и не само да избегне прекршајну одговорност већ и у случајевима немогућности утврђивања његовог идентитета на основу важећих докумената (посебно ако их нема) прикаже идентитет који он жели.

Управо ово представља један од посебних безбедносних изазова јер познати (регистровани) терористи се између осталог на овај начин могу кретати кроз земље Европе, што је и имало за последице више терористичких напада широм Европе.

Ова проблематика не представља само безбедносни проблем земаља Европске уније као најчешћих земаља крајне дестинације, већ и Републике Србије. Мигранти или азиланти који желе да остану у Републици Србији посебно на територији Бујановца, Прешева или Рашке, могу да представљају значајан безбедносни проблем јер већ на тим просторима постоје индиције безбедносних служби да постоје терористичке ћелије.

Циљ истаживања и разматрања ове проблематике односи се на указивање на безбедносне изазове али и на подизање нивоа свести о могућој злоупотреби Закона о азилу.

Литература:

1. Bingulac, Nenad i Dragojlović, Joko, *Contemporary security challenges in european countries viewed from the aspects of terrorism and religious extremism*, Thematic conference proceedings of international significance, International scientific conference "Archiebald Reiss days", Belgrade, 10-11 March 2016, Academy of criminalistic and police studies Belgrade, Volume II, pp.406-417.
2. Bošković, Milo, *Kriminologija sa patologijom - Socijalna patologija*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002.
3. Dragičević Dičić, Radmila, Vuković Stanković, Marija i Petrović, Lena, *Primena načela nekažnjavanja izbeglica u prekršajnom postupku*, Beogradski centar za ljudska prava, 2016.

4. Dragojlović, Joko i Bingulac, Nenad, *Bezbednost kao atribut i funkcija savremenog polisa*, Kultura polisa, broj 24, 2014, str.129-141.
5. Express Uk, *Islamic State reveals it has smuggled thousands of extremists into Europe*, www.express.co.uk/news/world/555434/Islamic-State-ISIS-Smuggler-THOUSANDS-Extremists-into-Europe-Refugees (24/01/2016)
6. Zakon o azilu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 109/2007
7. Zakon o zaštiti državne granice, Sl. glasnik R. Srbije, br. 97/2008 i 20/2015 – dr. zakon
8. Zakon o prekršajima, Sl. glasnik R. Srbije, br. 65/2013 i 13/2016
9. Zakon o strancima Sl. glasnik R. Srbije, br. 97/2008
10. Zirojević, Mina i Bjelajac, Željko, *Blisko istočni terorizam i religija u savremenom polisu*, Kultura polisa, br 22, god. X, 2013, str.193-207.
11. Jovanović, Milovan i Bingulac, Nenad, *Terorizam kao savremeni bezbednosni izazov*, Politička revija, godina (XXVIII) XV, vol. 47., broj 1/2016, str.25-38.
12. Ministarstvo unutrašnjih poslova, Saopštenje za javnost od 2.2.2016. godine, preuzeto sa: <http://mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/saopstenja>, 23.11.2016.
13. Ministarstvo unutrašnjih poslova, Saopštenje za javnost od 23.8.2016. godine, preuzeto sa: <http://mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/saopstenja>, 23.11.2016.
14. RTS, *Strah od terorizma među migrantima*, preuzeto sa: www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2399049/strah-od-terorizma-medju-migrantima.html, 23.11.2016.
15. Stajić, Ljubomir, *Osnovi sistema bezbednosti sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2008.
16. Tanjug/Telegraf, Tekst pod nazivom: *Teroristi se kriju među migrantima: na stotine njih prošlo kroz Srbiju, sumnja se da su neki još uvek u našoj zemlji*, preuzeto sa: <http://www.telegraf.rs/vesti/1714215>, 23.11.2016.

SECURITY THREAT DUE TO ABUSE LAW ON ASYLUM

Summary: In the shadow of possible misuse of the Law on asylum, there are much larger security challenges which in a latent manner are endangering safety. Modern states and societies are threatened by many security challenges, of which some that are already known, now take on new forms. The last few years increasingly dominant question is jeopardizing general security due to the increased rate of crime committed by the migrants, but also significantly more complex problem which is manifested through terrorist attacks due to infiltration of terrorists in European countries as persons who are seeking asylum. Foreigners who want to illegally cross border or without adequate documents, or cross the border contrary to the Law on protection of state border had resulted in an activity that has all the essential characteristics of a misdemeanour. With reference to certain provisions of the Law on asylum, in the circumstances provided by law, not only excludes misdemeanor responsibility, it can also create a significant security risk. In this paper, we will discuss some of the most important issues related to this problem.

Key words: Endangering safety, misdemeanor liability, Law on asylum, Law on foreigners, Law on state border protection

ПРЕДРАГ МИРКОВИЋ*

Правни факултет за привреду и
правосуђе

Нови Сад

МАРИЈА ЈОКСОВИЋ**

Кула

УДК 356:338.23

Монографска студија

Примљен: 09.01.2017

Одобрен: 26.01.2017

Страна: 145-157

ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПОВРЕДЕ ДУЖНОСТИ ЧУВАЊА ПОСЛОВНЕ ТАЈНЕ

Сажетак: Дужност чувања пословне тајне јесте прецизирана Законом о привредним друштвима као посебна обавеза према одређеним категоријама лица у корпоративном управљању друштвом. Безбедност информација, односно података јесте веома релевантно питање за сваког привредног субјекта. Предмет истраживања рада јесу правне последице повреде дужности чувања пословне тајне и одавања пословне тајне. У првом сегменту рада појмовно се детерминише пословна тајна. Комплексност овог питања се манифестује у чињеници да пословна тајна се појмовно дефинише у три законска прописа, што последично захтева упоредноправну анализу дефинисаних појмова. Други сегмент рада анализира правне последице повреде дужности чувања пословне тајне, сходно одредбама Закона о привредним друштвима. Правне последице по учиниоца дела могу бити казненосправне, имовинскоправне и радноправне. Значајан део рада јесте базиран на нормативној анализи кривичног дела – Одавање пословне тајне које је инкриминисано у Кривичном законнику Р. Србије. Циљ истраживања јесте нормативна анализа релевантних законских прописа која детерминише обим правних последица за лице које је одало пословну тајну, као и квалитет законске заштите интереса привредних субјеката.

Кључне речи: безбедност пословања; пословна тајна; лица која имају посебне дужности према привредном друштву; одавање пословне тајне

Увод

Савремени модел корпоративног пословања фундаментално је повезан са протоком информација од значаја које утичу на вођење пословне политике привредних друштава. У циљу спровођења дефинисаних пословних циљева, корпоративно законодавство установљава лица која имају посебне дужности према привредном друштву. Лица која имају посебне дужности према друштву

* pedja.mirkovic@gmail.com

** adv.joksovic@sezampro.rs

јесу одређена у Закону о привредним друштвима, и последично се односе на различите категорије лица у зависности од правне форме привредног друштва.¹ Одређене категорије наведених лица јесу у динамичном контакту са различитим субјектима, или су на таквој позицији да апсорбује значајан обим информација. Одређени сегменти таквих информација се могу категорисати као информације од посебног значаја за друштво, чије откривање конкуренцији или било којој трећој страни, може бити у супротности са интересима друштва и истом нанети одређену штету. Питање које се разматра са становишта проблематике овог истраживање јесте адекватна законска заштита интереса привредних друштава у датим ситуацијама, кроз јасно дефинисане правне последице по лице које одаје податке који имају квалификацију пословне тајне.

Правно детерминисање пословне тајне

Детерминисање појма пословне тајне јесте легислативно одређено у члану 72. ст. 3. Закона о привредним друштвима, али ова законска дефиниција јесте ограничена само на овај пропис. Пословна тајна тј. њена законска дефиниција у оквиру поменутог прописа нема општи правни домет, већ се искључиво односи на појам пословне тајне који је правно релевантан само у смислу Закона о привредним друштвима. Концепт пословне тајне јесте знатно шири од могућности да исти буде дефинисан искључиво у оквиру једног прописа. Из тог разлога јесте и усвојен Закон о заштити пословне тајне² који има за циљ да детерминише релевантна питања у вези са заштитом пословне тајне. Интенција законодавца јесте да поменути пропис буде једнако примењив за све релевантне правне односе и ситуације које подпадају под исти. Неупитно је дакле да имамо законско дефинисање пословне тајне које је прописано у Закону о заштити пословне тајне, као и у оквиру Закона о привредним друштвима. С обзиром да су оба прописа на истој легислативној равни, и да не постоји субординација између одредби два прописа, за потребе овог истраживања јесте валидно законске решење садржано у Закону о привредним друштвима. Ипак, сматрамо да није нецелисходно дати упоредноправни приказ законских дефиниција пословне тајне у оба закона.

Закон о заштити пословне тајне исту дефинише у члану 1. ст. 2. на следећи начин: "информацијама које се штите као пословна тајна сматрају се нарочито: финансијски, економски, пословни, научни, технички, производни подаци, студије, тестови, резултати истраживања, укључујући и формулу, цртеж, план, пројекат, прототип, код, модел, компилација, програм, метод, тех-

¹ Лица која имају посебне дужности према друштву су: ортаци и комплементари; чланови друштва са ограниченом одговорношћу који поседују значајно учешће у основном капиталу друштва или члан друштва са ограниченом одговорношћу који је контролни члан друштва; акционари који поседују значајно учешће у основном капиталу друштва или акционар који је контролни акционар друштва; директори, чланови надзорног одбора, заступници и прокуристи; ликвидациони управник. Чл. 61. Закон о привредним друштвима ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон и 5/2015)

² Закон о заштити пословне тајне ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011)

нику, поступак, обавештење или упуство интерног и слично, без обзира на који начин су сачувани или компилирани”.³ Основна интенција законодавца јесте опште законско дефинисање пословне тајне које би се универзално могло примењивати на све релеванте правне ситуације, а које нису посебно дефинисане у оквиру појединачних закона. На бази ове законске дефиниције јесте дефинисан појам пословне тајне у оквиру Закона о привредним друштвима. Напомињемо да, релевантан пропис па сходно томе и одредбе у контексту повреде дужности чувања пословне тајне у пословању привредних субјеката, јесу одредбе Закона о привредним друштвима. Тако је дужност свих запослених да штите оно што јесте пословна тајна у смислу овог закона, јер не постоји ткз. упућивање законодавца на алтернативну примену других прописа, тј. на Закон о заштити пословне тајне.

Закон о привредном друштвима дефинише појам пословне тајне као „податак чије би саопштавање трећем лицу могло нанети штету друштву, као и податак који има или може имати економску вредност зато што није опште познат, нити је лако доступан трећим лицима која би његовим коришћењем или саопштавањем могла остварити економску корист и који је од стране друштва заштићен одговарајућим мерама у циљу чувања његове тајности”.⁴ Нормативна анализа законске дефиниције пословне тајне јесте релевантна за овај сегмент истраживања, јер она представља ткз. објект заштите у најширем правном смислу. Уколико се одређени податак не може подвести под законске критеријуме који детерминише дефинисани појам, онда нема ни повреде посебне дужности чувања пословне тајне, јер сам податак не представља пословну тајну. Дакле, да би се уопште могло говорити о повреди дужности чувања пословне тајне такав податак би претходно требало бити подведен под законски оквир који појмовно дефинише пословну тајну. Проблем који се неретко јавља у пракси јесте чињеница да је тешко на операционом и свакодневном нивоу јасно и прецизно детерминисати који подаци имају категорију пословне тајне. Уколико постоји проблем овог типа, дужност чувања пословне тајне се може показати као изазов услед нејасног или тешког детерминисања да ли одређена информација представља или не представља пословну тајну. Из тог разлога сматрамо да је неопходно нормативно анализирати законску дефиницију пословне тајне према ЗПД⁵, јер правилним тумачењем ове одредбе закона олакшава се категорисање одређеног податка као пословне тајне, из чега произилази обавеза или одсуство обавезе одређеног лица да такве податке не саопштава.

Дефинисање одређеног податка као пословне тајне јесте законски уређено питање, и сама одредба члана 72. ст. 3., јасно одређује који се податак може сматрати као пословна тајна. Појам пословне тајне јесте алтернативног карактера, тако да више категорија различитих података односно правно релевантих чињеница имају утицај на то да ли одређени податак се може подвести под законски опис пословне тајне. Правна обележја законског описа пословне

³ Чл. 1. ст. 2. Закон о заштити пословне тајне (“Сл. гласник РС”, бр. 72/2011)

⁴ Чл. 72. ст. 3. Закон о привредним друштвима (“Сл. гласник РС”, бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон и 5/2015)

⁵ Скраћеница од Закона о привредним друштвима.

тајне могу се поделити на више значајних сегмената. Прво, пословна тајна јесте искључиво податак.⁶ Ово је битно обележје, јер у контексту пословне тајне као објекту заштите не може се говорити ако оно нема карактер податка.⁷ Пословна тајна увек мора бити податак, али није сваки податак пословна тајна. Одређено лице може да има сазнање о различитим подацима од већег или мањег значаја у вези са пословањем или функционисањем привредног друштва, али немају сви подаци обележје пословне тајне. Пословна тајна јесте само онај податак који је доступан суженом броју лица, а чије саопштавање трећем лицу може нанети штету привредном друштву. Податак који је саопштен трећем лицу а који не може нанети штету друштву се не може сматрати као пословна тајна. Овај став је потврђен и судском праксом.⁸ Податак који се саопштава трећем лицу мора имати одређену економску вредност односно корист за треће лице. Одсуство овог елемента јесте од утицаја на класификацију податка у категорију оних који се сматрају пословном тајном. Важан критеријум приликом детерминисања одређеног податка у категорију пословне тајне јесте и чињеница да ли податак, поред утврђене економске вредности, јесте био познат или непознат широј јавности. Уколико је податак имао одређену економску вредност, али је такође био и опште познат, онда његово саопштавање трећем лицу се не може сматрати као незаконита радња односно повреда дужности чувања пословне тајне.

На основу претходно изнетих закључака, јасно је да се морају испунити одређени кумулативни услови да би се конкретан податак могао класификовати као пословна тајна на основу примене законске дефиције садржане у ЗПД. Нормативном анализом законског описа појма пословне тајне према одредби ЗПД, кумулативно морају бити испуњени следећи услови, и то:

- да је реч о податку;
- да постоји активна радња саопштавања таквог податка од стране одређеног лица (у контексту нашег истраживања, меродавно лице јесте оно које има посебне дужности према привредном друштву);
- да се саопштава трећем лицу;
- да се саопштавањем трећем лицу оваквог податка чини штета друштву; и
- да податак који се саопштава има одређену економску вредност или потенцијалну економску корист.

Законодавац на веома опширан начин детерминише законски опис онога што се може подвести под појмом пословне тајне, али истовремено схватамо нужност да се ово питање законски дефинише на релативно широк начин, јер би било какво детаљније детерминисање датог појма било контрапродуктивно. Из тог разлога, законодавац оставља могућност привредним друштвима да сами одреде да ли одређени податак јесте пословна тајна привредног друштва,

⁶ Пословна тајна јесте података који се може категорисати као информација, дакле ниј реч о стварима односно другим добрима. Податак може бити производни, технички, технолошки, финансијски или комерцијални, студија, резултат истраживања, као и документ, формула, цртеж, објекат, метод, поступак, обавештење или упутство интерног карактера и слично.

⁷ Вукићевић, Славољуб (2008): Јавност рада привредних субјеката и пословна тајна, Мегатренд ревија : међународни часопис за примењену економију ИССН: 1820-3159.- Вол. 5, бр. 1, стр. 187-198.

⁸ Решење Привредног апелационог суда, Пж. 1253/2010(1) од 22.04.2010. године.

тима што оставља аутономију одлучивања органима друштва да својим интересним актима ово питање ближе уреде.⁹

Дужност чувања пословне тајне представља сегмент једног ширег спектра дужности које су одређене као такве да штите интересе привредног друштва, па чак и од лица који непосредно управљају друштвом.¹⁰ Динамично пословање које је последично повезано са развојем информационих технологија, у први план ставља у фокус потребу да се корпорације тј. привредни субјекти, заштите од активних радњи конкуренције односно трећих лица који могу да, економски или на други начин угрозе њихово пословање. Из тог разлога имамо изузетну законодавну активност на овом пољу, која је управо условљена претходно наведеним чињеницама. Такву активност можемо препознати и у правном систему Р. Србије, где је усвојен и посебан Закон о заштити пословне тајне, што свакако говори у прилог претходно изнетом запажању да, информације односно подаци данас представљају изузетно важан сегмент у пословању једног привредног субјекта.

Посебне дужности које су законски “наметнуте” као обавеза одређеним лицима у смислу члана 61. ЗПД, имају колико превентивну функцију толико и ретрибутивну функцију. Анализирајући све посебне дужности одређених лица која имају посебан статус у привредном друштву, остваривање функције њиховог прописивања – повећан степен заштите интереса привредног друштва, може бити постигнут само уколико постоји и ретрибутивни елемент истих, тј. одређене санкције које се изричу уколико дође до кршења ових дужности. Да би се заштитили интереси привредног друштва, законодавац је прописао правне последице које настају повредом ове дужности. Ипак, осим одредбе члана 74. ЗПД - *последице повреде дужности чувања пословне тајне*, која за циљ има накнаду имовинске штете, као и одређене радноправне последице за лице које је повредило ову дужност, други законски пропис – Кривични законик Р. Србије, прописују казнено дела чији објект заштите јесте пословна тајна, као и различите облике казненене одговорности за извршиоце дела. У наставку рада фокус истраживања јесте на различитим правним последицама повреде дужности чувања пословне тајне, односно њихово одавање.

Казненоправне последице одавања пословне тајне

Основни циљ прописивања посебних дужности која одређена лица имају према друштву, не огледа се у интенцији законодавца да овим лицима “легис-

⁹ Пословна тајна је и податак који је законом, другим прописом или актом друштва одређен као пословна тајна. Чл. 72. ст. 4. Закон о привредним друштвима ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон и 5/2015).

Законодавац је ипак ограничио аутономију привредних друштава тима што је додатно прописао да се као пословна тајна може одредити само податак који испуњава услове који су у законском опису дати и односе се на пословну тајну, као и ограничење да се не могу сви подаци друштва класификовати као пословна тајна, а односе се на пословање друштва.

¹⁰ Милошевић, Милан (2005): Пословна тајна привредног друштва, Правни информатор : стручно-информативни часопис ИССН: 1450-7137.- Год. 8, бр. 6, стр. 34-38

лативно наметне” посебне дужности, већ у јасно дефинисаној потреби да одређена лица услед значаја функције које обављају у привредном друштву, морају имати “виши” степен одговорности за своје радње, а све због заштите интереса привредног друштва. Да би заштита интереса привредног друштва била адекватна и примењива, законски морају бити одређене јасне правне последице услед кршења посебних дужности од стране конкретних лица. Привредно друштво има правне механизме на располагању у случају повреде дужности чувања пословне тајне. Лице које има посебне дужности према друштву, а својим радњама је повредио дужност чувања пословне тајне, сносиће имовинскоправне и радноправне последице на основу ЗПД. Са друге стране, *одавање пословне тајне* у основни представља повреду дужности чувања пословне тајне, само што је таква радња инкриминисана као кривично дело које установљава казнену одговорност за учиниоца дела. За кривично дело одавања пословне тајне, као учинилац истог се може појавити било које лице, док за повреду дужности чувања пословне тајне, само лице које има посебне дужности према друштву.¹¹

За одавање пословне тајне од стране одређеног лица, законодавац је предвидео најтежу казнену одговорност за учиниоца ове радње дела тиме што је у оквиру Кривичног законика прописао посебно кривично дело – *Одавање пословне тајне*.

Законски опис дела је садржан у члану 240. КЗ-а¹², и састоји се од основног и квалификованог дела. Основни облик дела је прописан у ставу један наведеног члана и гласи:

*Ко неовлашћено другом саопштити, преда или на други начин учини доступним податке који представљају пословну тајну или ко прибавља такве податке у намери да их преда непозваном лицу, казниће се затвором од шест месеци до пет година.*¹³

*Ако је ово дело учињено из користољубља у погледу нарочито поверљивих података, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година, и новчаном казном, а ако је учинио из нехата, казниће се затвором до три године.*¹⁴

Кривично дело одавање пословне тајне јесте дело које је као такво прописано ради заштите интереса субјеката привредног пословања. Релевантно питање које се поставља јесте законско дефинисање појма пословне тајне. Претходно смо на основу нормативне анализе одредбе ЗПД, закључили да члан 72. овог закона јасно дефинише појам пословне тајне. Поставља се питање да ли кривично дело одавања пословне тајне има диспозицију бланкетног

¹¹ Кусовац, Весна (2016): Правна заштита пословне тајне, Правни информатор : стручно-информативни часопис ИССН: 1450-7137.- Год. 19, бр. 1, стр. 53-59

¹² Скраћеница од Кривичног законика.

¹³ Чл. 240. ст. 1. Кривични законик (“Сл. гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014)

¹⁴ Чл. 240. ст. 2. Кривични законик (“Сл. гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014)

карактер или не.¹⁵ У правнотехничком смислу, диспозиције се међусобно разликују по својој конструкцији, па се сматра да је кривично дело бланкетно јер се даје само општи оквир кривичног дела, док за остале елементе који на ближи начин дефинишу биће дела упућује на друге прописе. Иако је пословна тајна као појам дефинисан у Закону о привредним друштвима и Закону о заштити пословне тајне, ово дело није бланкетно, јер сам Кривични законик дефинише појам пословне тајне, па је диспозиција једноставна односно обична. Под пословном тајном се сматрају подаци и документи који су законом, другим прописима или одлуком надлежног органа донесеном на основу закона проглашени пословном тајном чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за предузеће или други субјект привредног пословања.¹⁶ Јасно је да законски опис пословне тајне није на исти начин дефинисан у два наведена закона, па упоредноправна анализа оба законска описа јасно нам указује да објект заштите – пословна тајна, јесте знатно шире дефинисан у ЗПД.

Кривично дело одавања пословне тајне јесте као такво инкриминисано у глави двадесет два – Кривична дела против привреде. Као што сугерише сам назив, у оквиру поменуте главе Кривичног законика инкриминисана су дела којима се штите интереси привредних субјеката и привредног пословања, тј. кривична дела чије прописивање у првом реду за циљ има заштиту привредног система и његово функционисање.¹⁷ Значајан број кривичних дела против привреде имају специфично обележје у смислу могућих извршилаца, јер се као исти неретко јављају само лица која имају одређени правни статус, односно правни положај. Релеватно питање које се поставља у контексту претходно изнетог става, јесте да ли у том смислу кривично дело одавања пословне тајне као конститутивни елемент дела прописију да само одређено лице може бити извршилац дела? Законски опис јасно указује да се као извршилац дела може појавити било које лице. У корпоративној реалности јесте сасвим јасно да, податке односно документе који се могу сматрати пословном тајном има сужен круг лица, међу којима су на врху те листа лица која имају посебне дужности према друштву. Јасно је да се као извршиоц овог дела може појавити било које лице, уколико анализирамо радњу извршења и објект радње као елементе кривичног дела. Ипак мишљења смо да, само лица која имају приступ подацима и документима која јесу пословна тајна се могу појавити као извршиоци, а управо лица која имају посебне дужности према друштву јесу она која услед правне природе својих функције, и обима овлашћења имају *de facto* највише контакта са таквим подацима и документима.

¹⁵ Диспозиција представља законски опис кривичног дела, тј.биће кривичног дела. Види више: Милошевић, Снежана (2011): Кривица као обавезни елемент општег појма кривичног дела, Билтен ИССН: 2217-3676.- Бр. 2, стр. 171-183

¹⁶ Види више: Симовић, Слободан (2012): Индустриска шпијунажа и заштита пословне тајне, Графостил Крагујевац, Симеон. ИСБН 978-86-915251-0-1.

¹⁷ У стручним и научним круговима постоји тешкоћа у одређивању појма привредног кривичног дела, па из тог разлога се често само набрају кривична дела која се могу сматрати кривичним делима против привреде. Види више: Стојановић, Зоран (2012): Коментар Кривичног законика, Службени гласник, Београд, ИСБН 978-86-519-1483-9 стр. 663.

Радња извршења дела јесте различито конструисана код основног и тежег облика дела. За разлику од већине кривичних дела против привреде, где је за тежи облик дела радња извршења идентично одређена, а квалификаторна чињеница од значаја за разликовање основног и тежег облика дела јесте степен последица које наступају, тежи облик овог дела није повезан са овом квалификаторном чињеницом. Код основног облика дела из става 1, радња извршења дела се састоји у *неовлашћеном саопштавању података која представљају пословну тајну, предаји таквих података или на други начин чињењем доступним другом лицу такве подакте*. Радња извршења основног облика дела се врши саопштавањем, предавањем или омогућавањем доступности података који представљају пословну тајну. Није прецизиран начин саопштавања који чини извршиоца дела, па циљним тумачењем одредбе можемо закључити да сваки облик саопштавања (усмено, писано, или електронским путем) представља радњу извршења дела. Поред саопштавања као једне од радњи извршења дела, предвиђена је и радња извршења која се састоји у предаји података који представљају пословну тајну, и она може бити непосредна или посредна преко другог лица. Трећи начин извршења основног облика дела састоји се у омогућавању да се друго лице упозна са подацима који представљају пословну тајну тиме што му се омогућава доступност таквим подацима од стране извршиоца дела.¹⁸ Последња радња извршења овог дела се састоји у прибављању података који представљају пословну тајну и намери да се исти предају непозваном лицу.¹⁹

Објект радње јесте прецизно одређен, и под истим се сматрају сви подаци који представљају пословну тајну, која је као таква дефинисана у ставу четири наведеног члана. Објект радње је већ на посредан начин анализиран приликом компаративне упоредбе дефиниције појма пословне тајне у Кривичном законнику и Закону о привредним друштвима. Подаци и документи који представљају пословну тајну јесу они који су као такви на основу закона, других прописа или одлука надлежног органа проглашени пословном тајном. Материјални елемент објекта радње представља одавање података или докумената који представљају пословну тајну, чиме се проузрокује или би се могла проузроковати штетна последица за привредни субјект.

Поред основног облика дела, у ставу два је прописан тежи облик дела који је квалифакторно одређен у односу на околности приликом извршења

¹⁸ Извршиоц дела омогућава доступним податке које представљају пословну тајну другом лицу тиме што их чини доступним, па сходно томе не постоји саопштавање или предаја таквих података, већ само приступ истим. Код ове радње извршења сматра се да је дело довршено, односно да није неопходно да је друго лице дошло у посед података који представљају пословну тајну. Пример радње извршења чињења доступним подацима који представљају пословну тајну јесте омогућен приступ рачунарској бази података која садржи пословне тајне.

¹⁹ Ова радња извршења јесте прописана из разлога корпоративне безбедности податка који представљају пословну тајну а који нису доступни другим лицима. Као таква она могу бити предмет интересовања трећих лица у циљу да се исти предају другим лицима. Код ове радње извршења, извршиоц дела није лице које већ располаже са подацима која представљају пословну тајну, већ исте прибављају у намери да их преда другом лицу. Ово радња извршења јесте најшешће повезана са ткз. корпоративном шпијунажом.

дела. Када је дело извршено из користољубља исто се квалификује као тежи облик дела, па сходно томе је и већа запређена казна.²⁰ Подаци или документи који представљају пословну тајну, и имају “нарочито поверљив карактер” јесу од квалификаторног значаја приликом разматрања да ли радња извршења дела се може квалификовати као тежи облик дела. Ако не постоје недоумице у погледу радње дела из користољубља, свакакако да постоји одређени степен нејасноће у погледу квалификације конкретног дела као тежег облика истог када је оно учињено од стране извршиоца у погледу “нарочито поверљивих података”. Наиме, не постоји законска дефиниција појма “нарочито поверљив податак” што може довести до проблема у тумачењу самог законског описа дела, и његове примене на конкретан случај. Овај проблем се не појављује приликом тумачање основног облика дела, јер потпада под законски опис пословне тајне која је дефинисана у ставу четири истог члана. Супротно овоме, законодавац излази из оквира законског дефинисања пословне тајне, па као тежи облик дела прописује радњу извршење која је усмерена према објекту радње који је дефинисан као нарочито поверљив податак. Проблем који се јасно уочава јесте изостанак законске дефиниције овог појма, јер нормативном анализом законског описа пословне тајне из става четири, сасвим је јасно да иста се не може тако екстензивно тумачити у смислу њеног појмовног поистовећења са наведеним појмом. На основу тога долазимо до ситуације да у смислу законског дефинисања појма “нарочито поверљив података” за исти не можемо дати јасно тумачење шта оно представља. У таквим ситуацијама део бића кривичног дела јесте бланкетног карактера, па се законски опис појма мора пронаћи у другим ванкривичним законима. Проблем настаје што за дати појам – нарочито поверљив податак, не постоји законска дефиниција у релевантим прописима, бар колико је ауторима овог рада то познато. Из тог разлога у пракси се јавља проблем приликом тумачења дела, али истовремено остаје и упитно како се у конкретном случају одређује да ли је дело за које се учинилац терети по члану 240. КЗ-а, се квалификује као основни или тежи облик дела. Да ли одређени податак има посебно осетљив садржај што га у смислу закона чини нарочито осетљивим податком, или је пак реч о податку који представља пословну тајну у смислу става четири овог члана јесте питање које се цени у сваком конкретном случају. Међутим да би у сваком конкретном случају радњу извршења разматрали у односу на објект радње, исти се мора некако дефинисати. С обзиром на одсуство законског дефинисања овог појма, сматрамо да ће учинилац одговарати за тежи облик дела само ако је конкретни привредни субјект извршио категоризацију својих података који се сматрају за пословну тајну, па исте поделио у две категорије. У прву категорију спада податак или документ који представља пословну тајну у смислу става четири, док у другу категорију спада податак који по процени овлашћених органа у привредном друштву има посебно поверљив садржај па се као такав актом друштва детерминише као “нарочито осетљив податак”. Једино у овом случају можемо гово-

²⁰ Запређена казна за тежи облик дела дела из става два јесте казна затвора од две до десет година и новчана казна.

риту о некаквом дефинисању објекта радње, али је оно као такво остављено на аутономију привредним субјектима да унутар свог система корпоративне безбедности података изврше овакву поделу истих у контексту степена важности информација које такви подаци садрже. Сматрамо да је интенција законодаваца била да на одређени начин пропише тежи облик овог дела, а да је притом одустао од опште праксе која је примењена код других кривичних дела против привреде, где квалификаторна чињеница од значаја која се узима у обзир приликом процене да ли се дело квалификује као тежи облик или не, представља искључиво степен материјалне и нематеријалне користи, односно штете која је настала.

Имовинскоправне и радноправне последице повреде дужности чувања пословне тајне

У случају повреде дужности чувања пословне тајне²¹, привредно друштво има право на подношење тужбених захтева различитог карактера које су усмерене на заштиту интереса друштва, а подразумевају имовинскоправне и радноправне последице по лице које је дужност повредило. Привредно друштво има право на подношење тужбеног захтева, којим се може тражити:

- накнада штете која настала повредом дужности чувања пословне тајне;
- раскид радног односа са лицем које повредило дужност чувања пословне тајне, уколико је исти засновао радни однос; и
- искључење чланства у друштву за лице које повредило дужност чувања пословне тајне, ако је исти члан друштва.²²

Поред казненоправне одговорности за учиниоца дела одавања пословне тајне, Закон о привредним друштвима прописује и друге облике одговорности који се односе на повреду дужности чувања пословне тајне. Дакле, поред казненоправне одговорности за одавање пословне тајне, привредно друштво има законом утемељено право на заштиту својих интереса када су иста повређена, као што је то у случају повреде дужности чувања пословне тајне. Наравно, реч је последицама које су настале по привредно друштву услед повреде дужности чувања пословне тајне, али обухватају друге облике одговорности у односу на кривичноправну одговорност. Имовинскоправне последице које су настале за привредно друштво услед повреде дужности чувања пословне тајне, дају право члановима друштва да подигну деривативну тужбу за накнаду штете проузроковане повредом дужности чувања пословне тајне од стране правно легитимисаних лица. Деривативну тужбу против одговорних лица у друштву могу поднети: чланови привредног друштва који имају удео у основном капиталу друштва од најмање 5% (члан друштва са ограниченом одговорношћу или

²¹Види више: Тешић, Ненад (2011): Пословна тајна на српски начин (де лега лата), Усклађивање пословног права Србије са правом Европске уније, Зборник радова, Стр. 515-540.

²² Чл. 74. Закон о привредним друштвима ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон и 5/2015)

акционар у акционарском друштву); више чланова друштва уколико заједно имају више од 5% удела у основном капиталу друштва (чланови друштва са ограниченом одговорношћу или акционари у акционарском друштву).²³ Тужбени захтев је правно основан уколико је тужилац поднео тужбу у своје име, а за рачун друштва чији је члан.²⁴ Да би тужбени захтев био валидан неопходно је да тужено оно лице које је одређено сходно члану 61. ЗПД²⁵. Тужбени захтев се подноси ради накнаде штете по члану 79. ЗПД, и садржи предлог тужиоца да тужени накнади штету коју је проузроковао, односно која је настала као последица повреде дужности чувања пословне тајне. Захтев се односи на накнаду штете путем исплате адекватног новчаног износа који је узрочно последично повезан са проузрокованом штетом. Проузрокована штета се може приписати туженом, под условом да је штету проузроковао намерно или непажњом, иако је био дужан да поступа дужном пажњом која се захтева при обављању поверених послова. Поред деривативне тужбе, члан друштва може поднети и индивидуалну тужбу за накнаду штете која му је проузрокована од стране лица повредом њихових посебних дужности. Индивидуална тужба јесте право које има сваки члан друштва, и као такво оно штити интересе и право сваког индивидуалног члана друштва. За разлику од деривативне тужбе, индивидуална тужба члана друштва се подноси у име и за рачун члана друштва. Да би члан друштва могао да подигне индивидуалну тужбу, проузрокована штета мора бити индивидуално одређена према подносиоцу тужбеног захтева, насупрот штети која је настала по интересе привредног друштва.

Поред казненоправних и имовинскоправних репекусија у вези са повредом дужности чувања пословне тајне, односно одавања пословне тајне, прописане су и радноправне последице. Ово јасно произилази из тачке 3. члана 74. ЗПД, која прецизира да “привредно друштво може раскинути радни однос са лицем које повредило дужност чувања пословне тајне”. Радноправне последице по лице које је повредило дужност чувања пословне тајне јесу повезане са моделом радног ангажовања тог лица. Лица која имају посебне дужности могу бити у радном односу у друштву, али могу бити и радно ангажовани по основу уговора који не подразумева заснивање радног односа.²⁶ Међутим, питање које се поставља јесте да ли лице које је ангажовано је на основу посебног уговора

²³ Слејчевић, Драгиша (2005): Индивидуалне и деривативне тужбе по Закону о привредним друштвима; Правни информатор : стручно-информативни часопис ИССН: 1450-7137.- Год. 8, бр. 3, стр. 3-7.

²⁴ Правна дистинкција између индивидуалне и деривативне тужбе јесте у домету њиховог правног учинка. Док се индивидуалном тужбом штити интерес искључиво самог подносиоца тужбе, деривативно тужбом интерес заштите није усмерена ка правим подносиоца тужбе, већ се њоме штити интерес привредног друштва. Деривативну тужбу може поднети лице које има правни интерес, што је индивидуално одређено за свако привредно друштво.

²⁵ Лице које има посебне дужности према друштву, и као такво је легитимисано у наведеном члану закона.

²⁶ Лице које има посебне дужности према друштву може бити радно ангажовање или закључивањем уговора о раду између њег и привредног друштва; или закључивање посебног уговора (који не представља уговор о раду) којим се регулишу међусобна права и обавезе уговорних страна.

са друштвом може претрпети последице које имају радноправни карактер. Мишљења смо да лице не може бити радноправно санкционирано, јер основ његовог ангажовања није уговор о раду из којег простиче и његов радноправни положај, већ посебан уговор којим се дефинишу међуособна права, обавезе и одговорност уговорних страна. Уколико је таквим уговором прецизиране и радноправна одговорност услед повреде неке од поверених дужности, онда ће и последице таквих радњи садржински бити дефинисане у самом уговору.

Закључак

Безбедност података и докумената који представљају пословну тајну у савременом корпоративном пословању јесте питање од врхунске важности. Интереси привредних друштава морају бити апсолутно заштићени од различитих безбедносних изазова, међу којима чување пословне тајне јесте једно од приоритетних интереса. У раду је дат упоредноправни приказ законског дефинисања пословне тајне у релевантим прописима. Фокус нормативне анализе јесу биле одредбе Закона о привредним друштвима које појмовно дефинишу пословну тајну, као и посебне дужности одређених лица да чувају пословну тајну. Правне последице повреде дужности чувања пословне тајне у смислу одредби Закона о привредним друштвима имају имовинскоправни и радноправни карактер. Поред тога, одавања пословне тајне јесте инкриминисано и као кривично дело у Кривичном законнику Р. Србије. Закључено је да свако лице може бити учиналац кривичног дела одавања пословне тајне, али да правну одговорност за повреду дужности чувања пословне тајне носе само лица која су Законом о привредним друштвима као таква легитимисана. Мишљење аутора рада јесте да степен правне заштите интереса привредног друштва је на адекватан начин законски утемељен у два релеванта законска прописа, и да су правне последице по учиниоца кривичног дела одавања пословне тајне, и лица која су повредила дужност чувања пословне тајне усклађене са позитивноправном праксом других држава.

Литература:

1. Kusovac, Vesna (2016): Pravna zaštita poslovne tajne, Pravni informator: stručno-informativni časopis ISSN: 1450-7137.- God. 19, br. 1 str. 53-59
2. Milošević, Milan (2005): Poslovna tajna privrednog društva, Pravni informator : stručno-informativni časopis ISSN: 1450-7137.- God. 8, br. 6 str. 34-38
3. Milošević, Snežana (2011): Krivica kao obavezni element opšteg pojma krivičnog dela, Bilten ISSN: 2217-3676.- Br. 2, str. 171-183
4. Simović, Slobodan (2012): Industrijska špijunaža i zaštita poslovne tajne, Grafostil Krajujevac, Simeon. ISBN 978-86-915251-0-1.
5. Slejčević, Dragiša (2005): Individualne i derivativne tužbe po Zakonu o privrednim društvima; Pravni informator : stručno-informativni časopis ISSN: 1450-7137.- God. 8, br. 3, str. 3-7.

6. Stojanović, Zoran (2012): Komentar Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, Beograd, ISBN 978-86-519-1483-9 str. 663.
7. Tešić, Nenad (2011): Poslovna tajna na srpski način (de lega lata), Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije - Str. 515-540.
8. Vukićević, Slavoljub (2008): Javnost rada privrednih subjekata i poslovna tajna, Megatrend revija: međunarodni časopis za primenjenu ekonomiju ISSN: 1820-3159.- Vol. 5, br. 1, str. 187-198.

Пропуси:

1. Zakon o privrednim društvima ("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015)
2. Zakon o zaštiti poslovne tajne ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011)
3. Krivični zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014)
4. Rešenje Privrednog apelacionog suda, Pž. 1253/2010(1) od 22.04.2010. godine

THE LEGAL CONSEQUENCES OF BREACHES OF PROFESSIONAL SECRECY DUTY

Summary: It is the duty of professional secrecy is simply one that is specified in the Companies Law as a special obligation to certain categories of persons in the corporate management of the company. Information security, and data is a very relevant issue for any company. The subject of the research work are the legal consequences of breaches of duty of professional secrecy. In the first segment of the conceptual work is to determine business secret. The complexity of this issue manifests itself in the fact that a trade secret is conceptually defined in three legal acts, which consequently requires a comparative analysis of the given concepts. Other segments of the work analyzes the legal consequences of breaches of duty of professional secrecy, pursuant to the provisions of the Companies Law. Legal consequences for the offender may be criminal, property and labor character. A significant part of the work is based on the normative analysis of the offense - Disclosure of trade secrets, which is criminalized in the Criminal Code of the Republic of Serbia. The aim of the research is a normative analysis of relevant legislation which establishes the scope of the legal consequences for the person who has disclosed a trade secret, as well as the quality of the statutory protection of the interests of business entities.

Key words: security operations; trade secret; persons who have special duties to a company; disclosing trade secrets

САЊА ШКОРИЋ*

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ**

Факултет за економију и
инжењерски менаџмент
Нови Сад

УДК 331.45:331.4
Монографска студија
Примљен: 22.12.2016
Одобрен: 10.01.2017
Страна: 159-169

ПРОЦЕНА РИЗИКА И ЊЕН ДОПРИНОС ЗАШТИТИ БЕЗБЕДНОСТИ И ЗДРАВЉА НА РАДУ

Сажетак: Право на безбедност и заштиту запослених на раду, поред права на одговарајућу зараду, јесте једно од основних права свих запослених, без обзира где раде и који посао обављају. Међутим, уколико се посматрају запослени као одвојене категорије, посебно тзв. осетљиве категорије – малолетна лица, труднице, породиље, инвалидна лица и сл., остваривање наведеног права има константне препреке у реалности. Такође, ако се одвојено посматрају радна места и засебно процењују ризици по безбедност и здравље запослених на конкретном радном месту, уочиће се сложеност остваривања овог основног права запосленог. Предмет анализе овог рада су актуелни изазови, тренутно стање у реализацији права на безбедност и заштиту запослених на раду, као и анализа напора државе да својим прописима омогући запосленима безбедну и здраву радну средину. Један од тих је свакако обавеза послодаваца да изврше процену ризика за свако појединачно радно место и донесу акт о процени ризика у коме ће бити евидентирани сви параметри везани за дато радно место.

Кључне речи: Безбедност и здравље на раду, Процена ризика, Акт о процени ризика

Увод

Осим што се право на безбедност и заштиту живота и здравља запослених може посматрати као једно од основних права запослених, дакле као право из радног односа, оно је, такође и уставноправна категорија и налази се оквиру права на рад¹. Иако само по себи није посебно уставно право, оно је итекако важно и као такво прокламовано у највишем правном акту државе. Његова даља конкретизација се врши првенствено законима, који су у Републици Србији Закон о раду² и Закон о безбедности и здрављу на раду³, а затим и подза-

* sanja@pravni-fakultet.info

** jovanovicvld@gmail.com

¹ Члан 60., став 4. Устава Републике Србија *Службени гласник РС* бр. 98 (2006).

² Закон о раду, *Службени гласник РС* бр. 24 (2005), 61 (2005), 54 (2009), 32 (2013) и 75 (2014).

конским актима хетерономне и аутономне природе. На сличан начин је ово право регулисано и у суседној Хрватској, што је и разумљиво, обзиром на то да обе државе почивају на сличном радноправном наслеђу. И у теоријским одређивањима, теоретичари обе државе заштиту радника, у којој се налази и заштита безбедности и здравља на раду, сврставају у једно од начела радног права, као наставне и научне дисциплине⁴.

Европска унија, такође придаје велики значај заштити безбедности и здравља запослених. У њеној најновијој стратегији – Стратешки оквир ЕУ за подручје сигурности и заштите здравља на раду за период 2014-2020., Европска унија наводи разлоге константног и перманентног развоја у овој области, до којих је дошао Европски опсерваториј за ризике, који би били: „Утицај нове технологије и променљивих државних и социјалних услова, доводи и до непрестаног мењања радних места, радних навика и поступака, те нове ситуације доносе нове ризике и изазове за раднике и послодавце, којима се мора приступити политички, управно и технички да би се осигурао висок ниво сигурности и здравља на раду“⁵. Анализом појединих извора ЕУ, може се закључити да је њена политика у области безбедности и здравља на раду заснована на превентивним приступима који обухватају све учеснике у радном односу – послодавце, али и саме запослене, у циљу стварања свести о значају овог питања, али и у циљу стварања опште културе у превенцији ризика.

Заштиту безбедности и здравља запослених, на сличан начин посматрају и земље са англосаксонским правним системом. Тако, на пример, у САД-у, здравље и сигурност запослених је регулисана федералним прописима, при чему се може закључити да је опредељење законодавца веома јасно и иде у прилог томе да се заштити овог права запослених придаје веома велики значај⁶.

Из овог кратког упоредног осврта на регулацију питања безбедности и заштите запослених, може се извући закључак и опредељење свих посматраних правних система, које је у највећој мери окренуто ка превентивном деловању. Управо се у томе огледа значај процене ризика за свако радно место, јер само оно што је препознато као потенцијални ризик, може бити у краћем или дужем временском периоду умањено или елиминисано. Деловање након што је дошло до угрожавања безбедности и здравља запослених је поступак који је сам по себи штетан по све учеснике, државу (социјална давања, трошкови лечења и сл.), послодавца (утврђивање његове евентуалне одговорности, губитак доброг радника и сл.) и, најзад, по запосленог чија се безбедност и здравље нарушило. Дакле, превентивно деловање, препознавање потенцијалних ризика за свако радно место, те управљање њима у виду њиховог умањења или елиминисања је крајњи циљ којем се стреми у свету, али и код нас.

³ Закон о безбедности и здрављу на раду, *Службени гласник РС* бр. 101 (2005) и 91 (2015).

⁴ Живко, Кулић, *Радно право*, Привредна академија, Нови Сад, 2008, стр. 89. и Vilim, Herman i Milorad, Ćupurdija, *Osnove radnog prava*, Veleučilište Lavoslav Ružička, Vukovar, 2011., стр. 71.

⁵ <https://osha.europa.eu/hr/about-eu-osha/what-we-do/european-risk-observatory>
- приступљено 25.11.2016.год.

⁶ Jentz A. G., Miller L. R., Cross B. F. (1993). *West Business Law*; Fifth edition, West publishing company, 1993., pp 868.

Историјски осврт на заштиту безбедности и здравља на раду

Право на рад је тековина борбе радничке класе и у свим модерним законодавствима је подигнуто на ниво уставног права сваког човека. Као правна категорија, право на рад је старо више од једног века, а као морално још и знатно више⁷. Саму идеју о праву на рад уобличио су социјал – утописти 40-тих година XIX века. Оцем ове идеје сматра се Шарл Фурије који је до ње дошао полазећи од анализе положаја производних радника погођених последицама буржоаско – грађанских револуција⁸. Од те првобитне идеје, било је неопходно да се стекну одговарајући друштвено – политички услови, као и економске могућности, да би се право на рад могло реализовати у пракси. У историјском смислу, право на рад је производ друштвеног развоја, али и резултат борбе радничке класе⁹. Дакле, морали су прво настати адекватни друштвено – економски узроци који су довели до потребе да се заштити безбедност и здравље запослених. У њих би се свакако могли сврстати првенствено изузетно лоши и нехумани услови рада, дужина радног времена (преко 10 часова), рад са материјалима штетним по здравље, рад деце, ниска зарада, негде и исплата зараде у природи, лош животни стандард, нехигијенски услови и на послу и ван њега и др, што је све довело до појаве првенствено заразних болести, учестале смрти радника, инвалидитета и сл.¹⁰ Настајање друштвено – политичких и економских прилика које су претходиле правној регулацији, био је процес који није одмах резултирао реакцију државе, све док ситуација у реалности није постала толико лоша да је и сама држава била приморана да интервенише у односе између експлоатисаних радника и послодаваца. Држава је у почетку то чинила првенствено да би сачувала владајући поредак. Тако долази до појаве првих закона којима се штите права радника. Карактеристика развоја поменутог законодавства иде у два смера – први је тенденција ширења категорија лица на која се односи (прво деца, па труднице, породиле и сл.), а други иде у смеру проширења питања које држава регулише (прво се односило на ограничавање радног времена, забрану исплате зараде у природи и сл.)¹¹

⁷ Сања, Шкорић, Право на рад у теорији и у пракси; *Култура полиса* бр. 31, 2016., стр. 457.

⁸ Душан, Паравина, *Право на рад и његово значење у савременим условима*; „Актуелна питања југословенског судског, радног и управног законодавства“, Будвански правнички дани, Београд, 1998., стр. 130.

⁹ Сава, Арсенов, *Право на рад и тржиште радне снаге у теорији и пракси*; „Актуелна питања југословенског судског, радног и управног законодавства“, Будвански правнички дани, Београд, 1998., стр. 159.

¹⁰ *Види више*: Живко, Кулић и Сања, Шкорић: *Радно право*; Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2016., стр. 23-37.

¹¹ *Ибид.*

Кратак осврт на савремени концепт заштите запослених и у оквиру ње, безбедности и здравља на раду

Заштита запослених је шира категорија од заштите безбедности и здравља на раду и она подразумева:

- 1) заштита запослених од штетног дејства услова рада;
- 2) заштита права и интереса запослених из радног односа;
- 3) посебна заштита појединих категорија запослених и слично.

Заштита запослених од штетног дејства услова рада, због свог значаја, предмет је и међународне и домаће радноправне регулативе. Одредбе о њој садржане су и у Уставу Републике Србије. Наиме, одредбом члана 60. став 4. Устава прописано је да свако има право на безбедне и здраве услове рада и право на потребну заштиту на раду. Тих права се нико не може одрећи. На другој страни, одредбама члана 80. Закона о раду прописано је да запослени има право на безбедност и заштиту живота и здравља на раду, у складу са законом, као и дужност да поштује прописе о безбедности и заштити живота и здравља на раду, како не би угрозио своју безбедност и своје здравље, као и безбедност и здравље запослених и других лица. Ближе уређивање такве заштите врши се посебним законом и колективним уговором.

Заштита живота и здравља запослених и њихова безбедност на послу сматрају се саставним делом организације рада и радног процеса. Заштита подразумева примену одговарајућих мера и средстава за стварање безбедних и нешкодљивих (у мери у којој је то могуће) услова рада. Таквим приступом доприноси се јачању безбедности на раду, заштити живота и очувању здравља запослених. Осим тога, доприноси се и њиховој дужој радној ангажованости.

Заштита права и интереса запослених из радног односа, такође, има свој потпору, како у изворима међународног права тако и у изворима домаћег порекла. Примера ради, одредбама члана 36. Устава Србије јемчи се једнака заштита права пред судовима и другим државним органима, имаоцима јавних овлашћења и органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе. Свако има право на жалбу или друго правно средство против одлуке којом се одлучује о његовом праву, обавези или законом заснованом интересу. Захваљујући томе, заштита се може остваривати мирним путем (уз ангажовање миритеља, односно арбитара) или у поступку пред судом, у складу са законом, колективним уговором, правилником о раду и уговором о раду.

И најзад, посебна заштита запослених прописује се ради заштите осетљивих категорија запослених, лица угроженог здравља, запослених који раде на пословима с повећаним ризиком и слично. Систем посебне заштите запослених функционише у складу са правилима утврђеним законским и другим прописима. Гарантује се и Уставом Србије. Одредбом члана 60. став 5. тог устава прописано је да се женама, омладини и инвалидима омогућују посебна заштита на раду и посебни услови рада, у складу са законом.

Послодавци су дужни да корисницима посебне заштите на раду обезбеде већу и ефикаснију заштиту од заштите утврђене законом. Држава својом регулативом обезбеђује само минимум или доњу границу такве заштите, а послодавци су дужни да обезбеде виши ниво њеног остваривања¹². Посебну заштиту запослених у нашој земљи уживају: 1) жене и омладина; 2) запослени који обављају послове с повећаним ризиком; 3) запослене труднице и породиље; 4) особе са инвалидитетом; 5) друге категорије запослених, у складу са законом. За сваку категорију прописују се посебне мере заштите, како законом, тако и другим одговарајућим актом.

Заштита запослених, а самим тим и заштита безбедности, живота и здравља се може посматрати, што се у теорији најчешће и чини, као право запослених. Дакле, могло би се рећи да је индивидуално право сваког запосленог право на безбедност и здравље на раду. Међутим, опште је познато да не постоји ниједно право које уједно не повлачи за собом и обавезу имаоца у његовом остваривању. Тако, заснивањем радног односа запослени не преузима само одређена права него и одређене обавезе. Савесним извршавањем својих обавеза, запослени у великој мери може допринети и бољем и ефикаснијем остваривању својих права. Законом се прописује минимум обавеза из индивидуалног радног односа. Такве обавезе се сматрају основним и најзначајнијим за запосленог, због чега се о њиховом извршавању мора посебно водити рачуна. Тим пре, што се односе на све запослене.

Сагласно одредбама члана 15 и 17. Закона о раду, запослени је дужан:

- 1) да савесно и одговорно обавља послове на којима ради;
- 2) да поштује организацију рада и пословања код послодавца;
- 3) да поштује услове и правила послодавца у вези са испуњавањем уговорних и других обавеза из радног односа;
- 4) да обавести послодавца о битним околностима које утичу или би могле да утичу на обављање послова утврђених уговором о раду;
- 5) да обавести послодавца о свакој врсти потенцијалне опасности за живот и здравље и настанак материјалне штете;
- 6) да се придржава права и обавеза утврђених законом, колективним уговором, правилником о раду и уговором о раду.

Али није само запослени тај од кога зависи обим и ниво заштите безбедности и здравља на раду, без обзира на то колико савесно обавља све поверене послове. Из индивидуалног радног односа не произилазе само права и обавезе запосленог него и права и обавезе послодавца. По правилу, права и обавезе послодавца утврђују се законом. И поред тога, Законом о раду прописане су само обавезе, а не и права послодавца из радног односа. Такав приступ може се правдати чињеницом да је послодавац ионако довољно заштићен у односу на запосленог и да му признавање одређених права из таквог односа фактички није неопходно. Ипак, о правима послодавца се може говорити и она представљају, уствари, реализацију обавеза запослених.

¹² Живко, Кулић, *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд, 2005, стр. 371.

Законом се не прописују само обавезе запосленог него и обавезе послодавца. Као што су обавезе запосленог усмерене према послодавцу, тако су и обавезе послодавца усмерене према запосленом, односно запосленима. Реч је о минимуму обавеза којих се морају придржавати сви послодавци. По природи ствари, утврђују се законом. У нашој земљи уређене су одредбама члана 16, а делимично и члана 17. Закона о раду.

Сагласно наведеним одредбама, послодавац је дужан:

- 1) да запосленом за обављени рад исплати зараду, у складу са законом, колективним уговором, уговором о раду и другим евентуалним актом;
- 2) да запосленом обезбеди услове рада и организује рад на начин којим се не угрожава његова безбедност, односно којим се штити његов живот и његово здравље на раду, у складу са законом и другим прописима;
- 3) да запосленом пружи обавештење о условима рада, организацији рада и условима, односно правилима, у вези са испуњавањем уговорних и других обавеза из радног односа;
- 4) да запосленом пружи обавештење о његовим правима и обавезама који произилазе из прописа о раду и прописа о безбедности и заштити живота и здравља на раду;
- 5) да запосленом обезбеди обављање послова утврђених уговором о раду;
- 6) да затражи мишљење синдиката у случајевима утврђеним законом, а код послодавца код кога није образован синдикат – мишљење представника кога одреде запослени;
- 7) да се придржава права и обавеза утврђених законом, колективним уговором, правилником о раду и уговором о раду.

Дакле, слично међународним радним стандардима у области заштите запослених, односно конкретно заштите безбедности и здравља на раду, који су садржани су у конвенцијама Међународне организације рада, директивама Европске уније и другим документима донетим од стране одговарајућих тела наведених европских организација (уговори, препоруке и сл.)¹³, и домаће законодавство је опредељено за превентивно деловање уређивањем основних права и обавеза свих учесника у радном односу.

Процена ризика и заштита безбедности и здравља на раду

У Републици Србији безбедност и здравље на раду, као релативно нови систем заштите запослених, уређен је Законом о безбедности и здрављу на раду, као и низом подзаконским актима. Закон је донет под утицајем, али и са садржином која одговара утврђеним међународно – радним стандардима из ове области. Одредбама овог закона се уређује спровођење и унапређивање безбедности и здравља на раду лица која учествују у радним процесима, као и лица која се затекну у радној околини, ради спречавања повреда на раду, професионалних обољења и обољења у вези са радом (члан 1.). Дакле, овим зако-

¹³ Вера, Божић – Трефалт: Систем безбедности и здравља на раду према међународним радним стандардима; *Право и привреда* бр. 5-8/2005, стр. 544.

ном се не штити безбедност и здравље на раду само запослених, већ свих лица која се нађу у радној околини, без обзир на правни или други основ по коме се тамо налазе. Закон је опредељен ка превентивним мерама у остваривању безбедности и здравља на раду кроз примену савремених техничких, ергономских, здравствених, обрзовних, социјалних, организационих и других мера и средстава за отклањање ризика од повређивања и оштећења здравља запослених и њихово свођење на најмању могућу меру, затим кроз пројектовање, изградњу, коришћење и одржавање објеката намењених за радне и помоћне просторије, као и објеката намењених за рад на отвореном простору у циљу безбедног одвијања процеса рада, те пројектовање, изградњу, коришћење и одржавање технолошких процеса рада са свом припадајућом опремом за рад у циљу безбедног рада запослених и усклађивања хемијских, физичких и биолошких штетности, микроклиме и осветљења на радним местима и у радним и помоћним просторијама са прописаним мерама и нормативима за делатност која се обавља на тим местима и у тим радним просторијама и др (члан 7.). Између осталих прописаних обавеза послодаваца према Закону о безбедности и здрављу на раду, прописана је и обавеза послодавца да донесе акт о процени ризика у писменој форми за сва радна места у радној околини и да утврди начин и мере за њихово отклањање. Такође, послодавац је у обавези да измени акт о процени ризика у случају појаве сваке нове опасности и промене нивоа ризика у процесу рада. Прописано је да се сам акт о процени ризика заснива на утврђивању могућих врста опасности и штетности на радном месту у радној околини, на основу којих се врши процена ризика од настанка повреда и оштећења здравља запосленог.

Послодавац спроводи поступак процене ризика и доноси Акт о процени ризика самостално, али у сарадњи са запосленима. У пракси се, међутим, ретко дешава да послодавац то чини самостално, већ се чешће ангажује правно лице које је лиценцирано за обављање послова из области безбедности и здравља на раду.

Сврха доношења Акта о процени ризика јесте да је процена ризика основни алат који послодавцу омогућава свеобухватан увид у стање безбедности и здравља на раду и једноставно управљање радним процесима са аспекта безбедности и здравља на раду, а што је веома значајан део целокупног пословања.

Процена ризика представља процес непрекидног и системског евидентирања и процењивања свих фактора у процесу рада који могу довести до повреде на раду или до оштећења здравља запослених. Акт о процени ризика је документ који настаје као последица спровођења процене ризика и као такав, не треба да буде сам себи сврха¹⁴. Много је важнији сам процес процене ризика, дакле све оно што претходи доношењу Акта о процени ризика, обзиром на то да је Акт формални документ у коме треба да се констатује суштинско и реално стање.

¹⁴ http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/bezbednost/dokumenta/akt_o_proceni_rizika.pdf - приступљено 25.11.2016.год.

Сам поступак процене ризика је детаљније прописан Правилником о начину и поступку процене ризика на радном месту и у радној околини¹⁵. Према Правилнику, поступак процене ризика покреће послодавац доношењем писмене одлуке којом одређује једно или више лица одговорних за спровођење поступка процене ризика. То морају бити стручна лица, са положеним стручним испитом о практичној оспособљености за обављање послова безбедности и здравља на раду, а може да буде и сам послодавац. Стручно лице израђује, а послодавац одобрава План спровођења поступка процене ризика и тај документ је саставни део Акта о процени ризика и он треба да да одговоре на питања ко, шта, када и како ради у току процене ризика.

Затим се приступа снимању организације рада, која подразумева прикупљање потребних података који се односе на локацију радног места, организацију радног времена (сменски рад, скраћено радно време, прерасподела радног времена, рад ноћу и др.), опис послова и време проведено на тим пословима (детаљан опис појединих послова, односно радних активности које су обухваћене тим пословима и време проведено на тим пословима, радним активностима у оквиру радног времена), условима за заснивање радног односа (врста и степен стручне спреме, посебни здравствени услови и сл.) и број запослених. По овим питањима Акт о процени ризика се води подацима из Правилника о организацији и систематизацији послова или из појединачних уговора о раду, уколико послодавац није био дужан да донесе Правилник (има мање од 5 запослених). За правилно утврђивање опасности и штетности потребно је, приликом снимања организације рада, утврдити фактичко, односно стварно стање организације рада, зато што опасности и штетности настају због послова који се обављају, а не послова који су прописани да се обављају. Другим речима, потребно је сагледати све послове и радне активности које запослени обављају. Уколико се уочи разлика између обављања послова и прописане организације, послодавац би требао да акта усклади са фактичким стањем.

Након снимања организације рада, приступа се препознавању и утврђивању опасности и штетности на радном месту и у радној околини. Оно се врши на основу анализе прикупљених података који се односе на: технички и радни процес, средства рада и средства и опрему за личну заштиту на раду; организацију рада и стање безбедности и здравља на раду у тренутку када се врши процена ризика, а који обухватају прегледе и испитивања опреме за рад, испитивања услова радне околине, претходне и периодичне прегледе запослених, повреде на раду и професионалне болести. Као користан алат за препознавање опасности и штетности, могу се користити контролне листе (чек листе) дате у Приручнику Европске агенције за безбедност и здравље на раду или друге контролне листе.

Када се изврши препознавање и утврђивање опасности и штетности на радном месту и у радној околини, приступа се процењивању ризика у односу на утврђене опасности и штетности. Процењивање ризика у односу на опасно-

¹⁵ Правилник о начину и поступку процене ризика на радном месту и у радној околини *Службени гласник РС* бр. 72 (2006), 84 (2006) – испр., 30 (2010) и 102 (2015).

сти и штетности, представља анализу сваке од њих појединачно и при томе опасности и штетности се деле на две групе, и то:

1. опасности и штетности за које су прописима у области безбедности и здравља на раду, техничким прописима, стандардима и препорукама прописане дозвољене вредности и
2. опасности и штетности за које нису прописане дозвољене вредности

Начин на који ће се анализирати опасност и штетност зависи од тога у коју од претходно наведених група је сврстана. За обе ове групе постоје посебно прописане методе за процену ризика. Све методе се заснивају на утврђивању нивоа ризика у зависности од вероватноће настанка повреде на раду или обољења (вероватноћа настанка) и тежине могуће повреде на раду или обољења (тежина последице). Свака од постојећих метода за коју се послодавац определи јесте одговарајућа, уколико се правилно примени.

Након извршене анализе свих опасности и штетности, мора се донети закључак да ли радно место јесте или није са повећаним ризиком.

Последња фаза у поступку процене ризика јесте утврђивање начина и мера за отклањање, смањење или спречавање ризика. У зависности од нивоа ризика, потребно је дефинисати рокове за примену одговарајућих мера за безбедан и здрав рад, дајући приоритет примени мера које треба да отклоне, смање или спрече највеће ризике. Ова фаза поступка је резултат претходних и пружаће већи ниво заштите уколико су претходне фазе спроведене у складу са важећим прописима и стандардима.

Послодавац је дужан да, након спроведеног поступка процене ризика, на основу оцене медицине рада, одреди посебне здравствене услове које морају испуњавати запослени за рад на радним местима са повећаним ризиком (уколико их има) и за коришћење одређене опреме за рад.

На крају, као што је већ напоменуто, процена ризика представља један континуирани процес и једном спроведена процена ризика не значи да је ту сав посао завршен. Наиме, послодавац има обавезу да мења и допуњава акт о процени ризика у случајевима предвиђеним прописима, али и онда када самочи одређене промене које могу утицати на безбедност и здравље на раду.

Како је претходно описани процес процене ризика и доношења Акта о процени ризика, релативно нова обавеза послодавца у правном систему Републике Србије, Законом о безбедности и здравља на раду су прописане санкције за кршење одредби закона, чија висина треба да буде довољан мотив да се послодавци понашају у складу са одредбама закона и других повезаних подзаконских аката.

Закључак

Анализом стања које тренутно постоји у области заштите безбедности и здравља на раду, као и из кратког упоредног осврта на регулацију питања безбедности и заштите запослених, може се извући закључак и одређење свих

посматраних правних система, које је у највећој мери окренуто ка превентивном деловању. Тако посматрајући, значај процене ризика за свако радно место је изузетно значајан јер само оно што је препознато као потенцијални ризик, може бити у краћем или дужем временском периоду умањено или елиминисано. Деловање након што је дошло до угрожавања безбедности и здравља запослених је поступак који је сам по себи штетан по све учеснике, државу (социјална давања, трошкови лечења и сл.), послодавца (утврђивање његове евентуалне одговорности, губитак доброг радника и сл.) и, најзад, по запосленог чија се безбедност и здравље нарушило. Дакле, превентивно деловање, препознавање потенцијалних ризика за свако радно место, те управљање њима у виду њиховог умањења или елиминисања је крајњи циљ којем се стреми у свету, али и код нас. Међутим, опште је познато да одређени ризик за свако радно место постоји и да га је готово немогуће у потпуности елиминисати. Посебно ако се има у виду данашњи начин живота савременог човека, брзина размене информација, коришћење нових технологија (за које се још увек ни не зна да ли имају штетна дејства), раст потрошачког друштва, стрес који је окидач великом броју обољења и др. Ранија мишљења да су највећа претња безбедности и здрављу на раду она радна места која се окарактеришу као радна места са посебним ризиком (рад под земљом, рад под водом, рад ноћу, рад са опасним хемикалијама и сл.), се са савременим начином живота релативизују, јер се може закључити да и радна места везана за канцеларије, рад са компјутерима и сл. могу итекако бити радна места са повећаним ризиком. Можда тај ризик није довољно очигледан и висок у оној мери у којој је он видљив и мерљив на радним местима са повећаним ризиком, али је свакако присутан у мери која је далеко већа него што би то требало да буде. Исто тако, утицај препознатих ризика на једном радном месту може бити различит у зависности од индивидуалних особина и здравствених склоности лица које обавља дати посао. Дакле, стремљење потпуној елиминацији ризика на радном месту је утопија, ма колико савремено друштво напредовало. Ипак, заједничка настојања свих учесника у радном односу, али и државе и друштва у целини, могу резултирати смањивању ризика по безбедност и здравље запослених на раду на најразумнију и најприхватљивију могућу меру. Теоријски пут је усмерен ка томе, док се у пракси и реалности, морају уложити додатни напори да би систем заштите запослених, њихове безбедности, здравља, али и достојанства личности, функционисао на темељима утврђеним правом.

Литература:

1. Arsenov, Sava (1998), *Pravo na rad i tržište radne snage u teoriji i praksi*; „Aktuelna pitanja jugoslovneskog sudskog, radnog i upravnog zakonodavstva“, Budvanski pravnički dani, Beograd.
2. Božić – Trefalt, Vera (2005): Sistem bezbednosti i zdravlja na radu prema međunarodnim radnim standardima; *Pravo i privreda* br. 5-8/2005.
3. Živković, Snežana i Petrović, Dejan (2015), Integrated protection model – iso 45001 as a future od safety and helth standards, *Megatrend revija* br. 3

4. Jentz A. G., Miller L. R., Cross B. F. (1993). *West Business Law*; Fifth edition, West publishing company.
5. Jovanović, Predrag (2014), Radnopravni tretman zdravstvene, radne sposobnosti i ličnog integriteta zaposlenih, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3/2014.
6. Kulić, Živko (2005), *Upravljanje ljudskim potencijalima*, Radnička štampa, Beograd, 2005, str. 371.
7. Kulić, Živko (2008), *Radno pravo*, Privredna akademija, Novi Sad.
8. Kulić, Živko i Sanja, Škorić (2016): *Radno pravo*; Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
9. Herman, Vilim i Ćupurdija, Milorad (2011), *Osnove radnog prava*, Veleučilište Lavoslav Ružička, Vukovar.
10. Paravina, Dušan (1998), *Pravo na rad i njegovo značenje u savremenim uslovima*; „Aktuelna pitanja jugosloveskog sudskog, radnog i upravnog zakonodavstva“, Budvanski pravnički dani, Beograd.
11. Škorić, Sanja (2016) Pravo na rad u teoriji i u praksi; *Kultura polisa* br. 31.
12. <https://osha.europa.eu/hr/about-eu-osha/what-we-do/european-risk-observatory> - pristupljeno 25.11.2016.god.
13. http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/bezbednost/dokumenta/akt_o_proceni_rizika.pdf - pristupljeno 25.11.2016.god.
14. Ustav Republike Srbija *Službeni glasnik RS* br. 98 (2006).
15. Zakon o radu, *Službeni glasnik RS* br. 24 (2005), 61 (2005), 54 (2009), 32 (2013) i 75 (2014).
16. Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, *Službeni glasnik RS* br. 101 (2005) i 91 (2015).
17. Pravilnik o načinu i postupku procene rizika na radnom mestu i u radnoj okolini *Službeni glasnik RS* br. 72 (2006), 84 (2006) – ispr., 30 (2010) i 102 (2015).

RISK ASSESSMENT AND ITS CONTRIBUTION TO THE PROTECTION OF SAFETY AND HEALTH AT WORK

Summary: The right to safety and protection of employees at work, apart from the right to fair remuneration, is one of the fundamental rights of all employees, regardless of where they work and who is working. However, if we look at employees as a separate category, especially the so-called. vulnerable categories - minors, pregnant women, new mothers, disabled persons, etc., the realization of the said right has constant obstacles in reality. Also, if look at separately jobs and individually assessed risks to the safety and health of employees in a particular workplace will note the complexity of the exercise of this fundamental right employee. The subject of analysis in this paper are the current challenges, the current status of the implementation of the right to security and safety of employees at work, as well as analysis of government action that their regulations allow employees a safe and healthy working environment. One of these is certainly the obligation of employers to carry out risk assessment for each individual workplace and adopt Risk Assessment Act in which will be recorded all the parameters related to a given position.

Key words: Safety and Health at Work, Risk Assessment, Risk Assessment Act

ЖАКЛИНА СПАЛЕВИЋ*

Универзитет Сингидунум
Београд

ЖЕЉКО СПАЛЕВИЋ

Универзитет Доња Горица
Подгорица

УДК 351.78:004.738.5

Монографска студија

Примљен: 28.12.2016

Одобрен: 19.01.2017

Страна: 171-183

СТАЊЕ СЕРВИСА ЕЛЕКТРОНСКЕ УПРАВЕ БАЗИРАНИХ НА РАЧУНАРСТВУ У ОБЛАКУ

Сажетак: Током последњих деценија, велики број појединаца, привредних друштава и владиних институција усвојио је концепт Интернета и технологија базираних на веб-у у оквиру свакодневних активности и послова. Са аспекта сектора владиних институција сервис електронске управе су имплементирани и нашли су примену у многим земљама. Електронска управа обезбеђује различите видове сарадње између владиних институција и грађана, владиних агенција, запослених у владином сектору као и правних лица и привредних друштава. Последњих година рачунарство у облаку је постало водећа рачунарска платформа за дељење ресурса која укључује дељење инфраструктуре, софтвера, апликација и пословних процеса. Применом у оквиру електронске управе рачунарство у облаку нуди побољшани менаџмент за аутоматизовано решавање проблема, већи ниво сигурности, економску уштеду у виду дељења података, као и очување животне средине смањењем папирне документације. У овом раду аутори су дали предлог новог сервиса електронске управе за сарадњу између земаља у оквиру контроле на граничним прелазима у циљу борбе против тероризма.

Кључне речи: електронска управа, рачунарство у облаку, мигрантска криза, гранична контрола, Национални систем безбедности

Увод

Електронска управа у савременом друштву може се посматрати као убрзана трансформација традиционалног начина рада јавне управе. Неки од аутора дефинишу електронску управу као начин да владине институције користе најновије информационо - комуникационе технологије, посебно апликације базирание на употреби веб-а у циљу бржег и лакшег пружања информација грађанима. Са друге стране ове технологије омогућавају побољшање квалитета рада владиних сервиса, као и прилику да грађани учествују у раду демократских институција и процеса¹. Појам електронске управе има своје корене у

* zspalevic@singidunum.ac.rs

¹ Zhiyuan, Fang (2002): *E-government in digital era: concept, practice, and development*, International journal of the Computer, the Internet and management. 10(2), pp. 1-22.

покушајима влада многих земаља да модернизују државну управу као одговор на незадовољство и неслагање грађана². Е-управа има потенцијал за јачу изградњу институционалних капацитета, за боље пружање услуга грађанима и привредним друштвима, за смањење корупције повећањем транспарентности, сигурности и друштвене контроле³. Број владиних сервиса који су доступни online повећава се сваког дана. Такође, број корисника е-управе се повећава сваког дана. Са повећањем броја сервиса и броја корисника повећава се и потреба за хардверским и софтверским ресурсима. С обзиром на овај податак, потребна су нова решења за даљи развој. Као једно од решења даље имплементације и примене сервиса електронске управе широм света посматра се и концепт рачунарства у облаку. Ова технологија требала би да обезбеди повећану ефикасност, смањење трошкова, више поузданих и ефикасних сервиса као и да смањи време чекања на обраду података. Рачунарство у облаку је савршени концепт за многа привредна друштва, владине институције као и за грађане.

Према IEEE организацији рачунарство у облаку је „Парадигма у којој су информације привремено смештене на Интернет серверу и кеширане привремено на клијент рачунарима што укључује персоналне рачунаре, центре за забаву, преносне рачунаре, итд.“

Електронска управа имплементирана на основу рачунарства у облаку може имати много већу примену од прости интеракције између корисника и владиних агенција. Одговарајуће владине агенције могу обезбедити различите сигурносне механизме како би заштитиле домовину, владу и њене грађане од терористичких напада. У циљу решавања оваквих задатака владине агенције уз помоћ рачунарства у облаку могу радити брзо и ефикасно над истим подацима и могу делити податке и информације о потенцијално сумњивим лицима. У борби против тероризма сарадња између земаља је такође веома битна.

Са аспекта међународне сарадње земље могу креирати виртуалне сервисе електронске управе на бази примене рачунарства у облаку у циљу праћења миграната, сумњивих лица и пошиљки. Овакве виртуалне апликације морају имати строго дефинисана правила и привилегије приступа између чланица потписница споразума. За овакав вид сарадње мора бити усвојен посебан сет закона од стране сваке од земаља. Главни циљ овог рада је да пружи информације о тренутном стању сервиса електронске управе базираних на рачунарству у облаку. Други циљ је предлог модела за креирање новог сервиса електронске управе који се може користити у великом броју земаља.

² Oakley, Kate (2002): *What is e-governance?*, Integrated Project 1: e-Governance Workshop, Strasbourg, 10-11.

³ Ronaghan, Stephen (2002): *Benchmarking E-government: A Global Perspective - Assessing the UN Member States*, United Nations Division for Public Economics and Public Administration.

Примена електронске управе базиране на рачунарству у облаку у оквиру међуграничне сарадње

Рачунарство у облаку се користи да разбије баријере многих влада да уђу у нову фазу сарадње, партнерства, размену услуга, и анкетирања ресурса. То је ефикасан начин за размену информација између грађана, побољшање доступних услуга и управљање буџетом. Сервиси е-управе су у употреби за различите врсте задатака, али најчешће само унутар граница конкретне земље. У овом раду аутори предлажу модел облака е-управљања за сарадњу између земаља у циљу заштите грађана од терориста. Различите терористичке активности постале су глобална претња у свету. Недавна мигрантска криза је повећала страх, али и могућност терористичких напада. У циљу спречавања нежељених догађаја земље морају да сарађују.

Прва ствар која треба да се уради је потписивање споразума о међусобној сарадњи. Споразум треба да садржи све информације о заједничким ресурсима и врсте података који ће бити дељени. Кључни проблем у овој фази је власништво облака и апсолутне контроле администрације. Због чињенице да ће у облаку бити чувани лични подаци о грађанима, очекује се да ће свака земља хтети да буде власник облака. Да би се обезбедила сигурност персоналних података грађана, подаци треба да се чувају на облаку који се налази на серверима у земљи.

То би могао бити исти облак који је у употреби за сервисе е-управе који су на нивоу владе. Потребно је креирати хибридни облак који ће бити дељен између више земаља. Овај облак мора да обезбеди контролу апликација за сваку земљу. Облак-посредник неће садржати никакве личне податке о грађанима. Овај облак треба да буде дизајниран само за чување апликација за сваку земљу и да обезбеди сигуран приступ подацима. Свако пријављивање, приступ подацима и одјава треба бити забележена. Запис треба да садржи следеће информације: позивни број земље, поштански број, личне информације запосленог, датум и време приступа и тражени упит. На основу таквог документа, у сваком тренутку могуће је идентификовати из које земље је приступљено облаку. Такође, лако је утврдити ко је, и из ког града приступио облаку. Веома је важно да свака земља обезбеди приступ што већој количини података о грађанима.

Ово је посебно важно за базе података регистрованих терориста и терористичких организација. Е-управа базирана на рачунарству у облаку је направљена тако да је могу истовремено користити више државних организација. Најефикаснија употреба ће бити на граничним прелазима и аеродромима. Кроз апликације које се налазе на облаку, запослени у државним институцијама могу након пријаве на систем проверити податке о страном држављанину. Примена треба да обезбеди и приступ подацима који се налазе на облаку друге државе. У исто време запослени морају да имају могућност да провере личне и биометријске податке грађана. На основу личних и/или биометријских података, запослени ће имати могућност да провери све друге податке, како би се

утврдило да ли су подаци тачни или не. На основу заједничких података држава на облаку, различити подаци путника се могу проверити, на пример, да ли је путник је регистрован као припадник терористичке групе или не.

Данас је велики број миграната који прелази границе неколико земаља како би стигли на своје одредиште. Неки од њих имају путне или личне исправе, али велики број њих нема никаквалична документа. У оваквим ситуацијама, гранична полиција треба да евидентира сваког од њих, и да покуша да пронађе што више информација о сваком појединцу. У многим случајевима са мигрантима путују људи који су чланови криминалних и терористичких група. Да би успешно идентификовале појединце, државе требају стално да ажурирају своје базе података у облаку.

Почетком сукоба у Сирији, пролећа 2011. почињу огромне миграције према Европи подржане миграцијама из Ирака и Северне Африке које се мере десетинама милиона миграната. Миграциони путеви су копном, преко Мале Азије према Европи и морем, преко Средоземног мора ка Европи. Разлози миграција су ратни сукоби, разореност целих градова и насеља, физички опстанак, урушавање државних система, али и немаштина и глад. Користећи ову ситуацију терористичке групе убацију појединце и групе међу невољнике, са прецизним задацима о активностима и актима које треба предузимати по пристизању на одређену дестинацију.

Земље Европе на челу са чланицама ЕУ као да нису спремне дочекале ову ситуацију па је успостављени систем заштите граница дошао пред ново искушење. Чуди спорост у реаговању на најновију мигрантску кризу од стране званичника и органа ЕУ, чланица ЕУ и њихових безбедносних система. Неретко се земље нашег окружења од стране ЕУ охрабрују да се поштују људска права и слободе миграната али шта је са правима и слободама становништва у нашем региону? У наш регион се гомилају мигранти, а неке чланице ЕУ граде вештачке препреке и имају рестриктивну политику проласка кроз њихову територију што за последицу има нарушене међудржавне односе, економско исцрпљивање и сл.

Пракса показује да до тада успостављени систем заштита граница, укључујући и спољне границе ЕУ, није издржао притисак и број миграната, па се прибегавало мерама - од израде зидова до употребе средстава принуде од стране оружаних органа. Ове активности нису дале очекиване резултате јер су мигранти пробијали ограде на границама и кордоне полиције и улазили у друге државе што је за последицу имало неселективно и неконтролисано кретање људи. На овај начин многи мигранти нису полицијски регистровани и не зна им се даљи правац кретања или боравишта-пребивалишта. Упоредо са овим мерама у одабраним државама као што су нпр. Грчка и Турска, изграђују се прихватни центри у којима се сабирају мигранти и врши њихово регистравање. Овако третирани мигранти добијају документа што другим полицијама знатно олакшава рад на границама.

Зато, несметани пролаз миграната поменутим рутама кретања треба што више и строжије контролисати и каналисати како би се открила она лица која ову ситуацију користе као параван за илегалан улазак у Европу. Управо кана-

лисање и контрола миграната и других лица на легалне граничне прелазе доприноси свеукупној безбедности. Наравно, искуство показује у најновијем светлу миграција у Европи, да су досадашњи системи праћења и контроле лица на границама - спори, неефикасни или нису довољно правно уређени. Зато, рачунарство у облаку чини искорак више у електронској управи и размени података. На нашим просторима већ постоји искуство у супростављању тероризму и контроли миграција али треба допунити и проширити постојеће спознавање и друге акте који могу бити добра основа за рачунарство у облаку. Рачунарство у облаку је значајан алат националним и међународним полицијама.

Као што је поменуто, правни основ и делимично функционални већ постоје али га треба додатно уредити и прецизирати који се подаци похрањују у облаку. Рачунарство у облаку може садржати унапред дефинисане конкретне податке из неких међународних и свих унутар националних база података. Дакле, треба уредити који подаци из разних евиденција се похрањују у облаку и не мање важно, која лица имају приступ. Суштина је сарадња међу државама што није новост у међународним односима а бројни међународни и регионални правни акти и организације то потврђују. Тако, Међународна организација криминалистичке полиције – INTERPOL у свом статуту а приоритетно у свом раду поставља међународну полицијску сарадњу, односно сарадњу криминалистичких полиција⁴. Сарадња се остварује преко централних националних бироа (ЦНБ) националних полиција а разлози успостављања ЦНБ су координација активности и централизовање информација и брзо преношење информација. Улога НЦБ, између осталих, састоји се у централизованом вођењу евиденције о међународним криминалцима и комуникацији према органима у својој земљи или према страним органима⁵. INTERPOL има велику базу података коју свака држава чланица користи директно и преко својих полицијских представника државе у седишту INTERPOL -а - официра за везу. Рад НЦБ односи се на расписивања међународних потерница, екстрадиција, послове међународне кривично-правне помоћи, евидентирање правоснажних пресуда судова, евиденције лица и предмета...

Слично нивоу INTERPOL - а, али на европском нивоу, ЕУ има своје институције, комитете и управне групе са поделом надлежности за имиграционе послове и азил, полицијску сарадњу и сарадњу са царином и сарадњу судова. Земље ЕУ су донеле Конвенцију о Europolу⁶ као служби европске полиције. Europol је организација која се бави разменом обавештајних података које размењује на основу међувладиних споразума преко националних органа за сарадњу - официра за везу. Europol, између осталих, подржава законске активности земаља чланица против незаконитих миграција и тероризма. Задаци Europolа су: прикупљање, чување, обрада, анализа и размена информација и координација, организација и спровођење истрага и оперативних радњи⁷.

⁴ Бабовић, Будимир (1997): *Полиција у светском поретку*, НЕА, Београд, стр. 150.

⁵ Ибид, стр. 160.

⁶ Конвенција о EUROPOL-у, JOCE, No 95/C 316/01, Конвенција је донесена 26.07.1995. а Генерални секретар Савјета ЕУ је депозитар ове конвенције – чл. 47.

⁷ Устав Европе, (ур.) Јањевић, Милутин (2005): *Службени гласник*, Београд, чл. III-276.

Обзиром да су носиоци активности на границама националне полицијске организације, препознате су потребе за потписивањем разних међународних докумената⁸. Тако је још 2005. закључен Споразумом о сарадњи између Мисије OEBS-а у Србији и Црној Гори и Министарства унутрашњих послова Републике Црне Горе⁹ где је уређена непосредна сарадња на координацији у обезбеђивању помоћи коју ће међународна заједница пружити МУП-у као и усмеравању ове помоћи у приоритетним областима и пројектима. Помоћ се односи на спровођењу докумената која се односе на: пројекат “унапређење криминалистичких капацитета” (криминалистички обавештајни рад, форензички капацитети...), развој граничне полиције... Меморандумом о сарадњи између Министарства унутрашњих послова и јавне управе и Мисије OEBS-а у Црној Гори¹⁰ уређена је непосредна сарадња и координација и обезбеђивање помоћи коју ће међународна заједница пружити МУП-у. Према овом документу, Мисија OEBS-а, између осталих, координира у областима: криминалистичке истраге (борба против корупције, организованог криминала, специјалистичке обуке...), јачање капацитета граничне полиције... Искорак више је Споразум о стратешкој сарадњи између Црне Горе и Европске полицијске канцеларије (Europol)¹¹ којим се унапређење сарадња држава чланица Европске уније, које делују кроз Europol и Црне Горе у спречавању, откривању, сузбијању и истрази тешких облика међународног криминала у свим областима криминала, посебно путем размене стратешких и техничких информација.

Интересантан је Радни аранжман о успостављању оперативне сарадње између Управе полиције Црне Горе и Европске агенције за управљање оперативном сарадњом на спољним границама држава чланица Европске уније (FRONTEX)¹² којим се уређује сарадња на одрживом партнерству а која се односи на борбу против нерегуларних миграција и са њима повезаног прекограничног криминала и развијање поверења између граничних служби. Да би рачунарство у облаку функционисало, управо треба бити испостављено међусобно поверење подржано строгим упуствима коришћења.

⁸ Спалевић, Жељко (2013): Правни положај полиције у управном систему Црне Горе, FDES, Подгорица, стр. 221-230

⁹ Споразум о сарадњи закључен између Мисије OEBS-а у Србији и Црној Гори и Министарства унутрашњих послова Републике Црне Горе, потписан у Подгорици 04.11.2005.

¹⁰ Меморандум о сарадњи између Министарства унутрашњих послова и јавне управе и Мисије OEBS-а у Црној Гори, потписан у Подгорици 17.07.2009.

¹¹ Споразум о стратешкој сарадњи између Црне Горе и Европске полицијске канцеларије потписан од стране представника Владе Црне Горе и представника Европске полицијске канцеларије, дана 19. септембра 2008. године, у Подгорици, а 15. јула 2009. у Скупштини Црне Горе усвојен је Закон о потврђивању споразума о стратешкој сарадњи између Црне Горе и Европске полицијске канцеларије, Скупштина Црне Горе, СУ-СК Број 01-82/5, Подгорица, 15. јула 2009.

¹² Радни аранжман о успостављању оперативне сарадње између Управе полиције Црне Горе и Европске агенције за управљање оперативном сарадњом на спољним границама држава чланица Европске уније (FRONTEX), потписан у Варшави 18.06.2009. FRONTEX је агенција EU са сједиштем у Варшави, настала као специјализовано и независно тело које је задужено за координацију оперативне сарадње између држава чланица у подручју граничне безбедности. Активности Фронтех су обавештајне природе. Фронтех допуњује и даје додатну вредност за систем управљање границама држава чланица.

Меморандумом о разумевању између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе као и Управе полиције и Међународне организације за миграције везано за имплементацију пројекта “Подршка управљању миграцијама у Црној Гори”¹³ уређено је јачање капацитета у управљењу миграцијама и оснивање Прихватилишта за странце. Овим меморандумом успоставља се сарадња на управљању миграцијама и оснивање *Прихватилишта за странце*.

Са Мисијом прелазне администрације UN на Косову, 2003. потписан је Меморандум о разумевању о полицијској сарадњи између Владе Републике Црне Горе и Мисије прелазне администрације UN на Косову (“UNMIK”)¹⁴ којим се јача сарадња у борби против криминала и криминалних организација посебно у области кријумчарење оружја и размена информација о криминалцима и изградња међусобног поверења и јачање сарадње у борби против тероризма и организованог криминала.

У циљу регионалне сарадње успостављене су Јадранско-Јонска иницијатива, SECI (Southeast European Cooperative Initiative), SEPCA (Southeast Police Chiefs Association), покренути пројекти и обуке OCTN (Organized Crime Training Network), CARDS POLICE (CARPO – Regional Police Project), TAIEХ (Technical Assistance and Information Exchange).

Године 2003. потписан је Споразумом између влада Црне Горе и Албаније против илегалне миграције, борбе против тероризма, борбе против организованог криминала. Споразумом између владе Републике Црне Горе и владе Републике Турске о полицијској сарадњи¹⁵ уређује се борба против: тероризма, незаконите миграције, финансирања тероризма, компјутерски криминал. Ова сарадња се спроводи кроз међусобно информисање о околностима чије сазнање може помоћи превенцији ризика када је у питању јавни ред и безбедност. Споразум између Министарства унутрашњих послова Републике Црне Горе и Савезног Министарства унутрашњих послова Републике Аустрије¹⁶ о полицијској сарадњи у областима: међународни тероризам, кријумчарење људи и илегалне миграције, пружање међусобне помоћи о сузбијању нелегалних миграција... Са савезном полицијом Белгије је потписан Меморандум о разумевању између Савезне полиције Белгије и Управе полиције Републике Црне Горе¹⁷ који има за циљ јачање сарадње између две полиције у вези размене практичних искустава, научне помоћи и размене информација.

¹³ Меморандум о разумевању између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Управе полиције и Међународне организације за миграције везано за имплементацију пројекта “Подршка управљању миграцијама у Црној Гори”, потписан 25.09.2009

¹⁴ Меморандумом о разумевању о полицијској сарадњи између Владе Републике Црне Горе и Мисије прелазне администрације UN на Косову (“UNMIK”), потписан октобра 2003.

¹⁵ Споразум између владе Републике Црне Горе и владе Републике Турске о полицијској сарадњи, потписан у Инстанбулу 14.06.2007.

¹⁶ Споразум између Министарства унутрашњих послова Републике Црне Горе и Савезног Министарства унутрашњих послова Републике Аустрије о полицијској сарадњи, потписан 11.11.2004. у Бечу.

¹⁷ Меморандум о разумевању између Савезне полиције Белгије и Управе полиције Републике Црне Горе, потписан 22.11.2006. у Бриселу.

У нашем окружењу постоје слични документи као што је Споразумом између владе Словеније и владе Републике Црне Горе о сарадњи у борби против организованог криминала, трафикинга људи и илегалних миграција, трафикинга недозвољеним дрогама и прекурсорима, тероризма и осталих облика криминала¹⁸. Такође, са Босном и Херцеговином потписан је Споразум између владе Републике Црне Горе и Већа министара Босне и Херцеговине о сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, нелегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, илегалне миграције и осталих кривичних дјела¹⁹. Са Бугарском постоји Споразумом између владе Црне Горе и владе Републике Бугарске²⁰ о сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, нелегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, илегалне миграције и осталих кривичних дела.

Споразумом између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Министарства унутрашњих послова Републике Хрватске о полицијској сарадњи²¹ уређује се сарадња у областима међународни тероризам, илегална миграција... Споразумом између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Министарства унутрашњих послова Руске Федерације²² уређује се сарадња у вези кривичних дела терористичких аката укључујући и финансирање тероризма, илегалне миграције...

На крају треба истаћи сарадњу између Србије и Црне Горе потписивањем Протокола између Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства унутрашњих послова Црне Горе о сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, илегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, трговине људима, илегалних миграција и других кривичних дела као и о сарадњи у другим областима из њихове надлежности²³ којим се још уређује сарадња у областима: кривичних дела против приватне својине, отмице, изнуда, илегална производња и поседовање експло-

¹⁸ Споразумом између Владе Словеније и Владе Републике Црне Горе о сарадњи у борби против организованог криминала, трафикинга људи и илегалних миграција, трафикинга недозвољеним дрогама и прекурсорима, тероризма и осталих облика криминала, потписан у Будви 13.10.2006.

¹⁹ Споразум између Владе Републике Црне Горе и Вијећа министара Босне и Херцеговине о сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, нелегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, илегалне миграције и осталих кривичних дјела, потписану Будви 07.09.2007.

²⁰ Споразум између Владе Црне Горе и Владе Републике Бугарске у сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, нелегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, илегалне миграције и осталих кривичних дјела, потписан у Подгорици 05.04.2005.

²¹ Споразум између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Министарства унутрашњих послова Републике Хрватске о полицијској сарадњи, потписан у Загребу 22.11.2005.

²² Споразум између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Министарства унутрашњих послова Руске Федерације, потписан у Ст. Петербургу 08.10.2008.

²³ Протокол између Министарства унутрашњих послова Србије и Министарства унутрашњих послова Црне Горе о сарадњи у борби против тероризма, организованог криминала, илегалне трговине наркотицима, психотропним супстанцама и прекурсорима, трговине људима, илегалних миграција и других кривичних дјела као и о сарадњи у другим областима из њихове надлежности, потписан у Београду 03.12.2003.

жива, ватреног оружја и НХБ оружја, праће новца, кривичних дела против безбедности рачунарских података. Поред ових, сарадња ће се одвијати у областима: обезбеђења штићених личности и објеката, противпожарне заштите, стратешког планирања, развоја информационих и телекомуникацијских система и заштите вођења и коришћења података из службених евиденција.

Протоком о спровођењу заједничких патрола уз заједничку државну границу²⁴ уређује се успостављање заједничких патрола уз државну границу, унапређује сарадња уговорених страна у борби против свих видова прекограничног криминала, те успоставља систем ефикасније контроле и надзора државне границе. Протоколом између Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе о организовању и одржавању редовних састанака између представника граничних полиција на централном, регионалном и локалном нивоу²⁵ уређује се одржавање састанака на три нивоа са програмима који обухватају: преглед стања на заједничкој државној граници, прекогранични криминал, илегалне миграције, анализе ризика, заједничке операције, унапређење полицијске сарадње, заједничка обука и образовање и логистика. Из наведеног јасно произилази да су у погледу легислативе урађени одређени напори у међудржавној и институционалној сарадњи па престоји рад на успостављењу модела за формализовање рачунарства у облаку прво на регионалном нивоу а касније, зашто не, и на европском. Рачунарство у облаку се након техничког уобличавања, прецизним процедурама о употреби, попуњава подацима националних полиција.

Националне полиције документују своје активности кроз вођење евиденција или пружање података о појавама, догађајима и чињеницама. Ради се о евиденцијама о: јавним исправама грађана, лицима лишеним слободe; извршеним кривичним делима и прекршаја, извршиоцима кривичних дела и прекршаја, лицима и предметима за којима се трага и лицима којима је забрањен улазак у земљу; лицима за која је спроведен поступак утврђивања идентитета, дактилоскопираним лицима, фотографисаним лицима и DNK претрагама лица; несталим лицима; несталим предметима; неидентификованим лешевима; особеним знацима, одређеним категоријама лица; оперативним информацијама; ванредним активностима – догађајима и реализованим акцијама; о држању оружја; одузетим ствари и предмета; ванредним обезбеђивањима; странцима са сталним настањем и привременим боравком²⁶.

Свакако најприхватљивије и уједно најистинитије евиденције су оне које се односе на биометријске карактеристике човека. На основу њих се, прво,

²⁴ Протокол о спровођењу заједничких патрола уз заједничку државну границу, потписан између Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе и Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

²⁵ Протокол између Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства унутрашњих послова и јавне управе Црне Горе о организовању и одржавању редовних састанака између представника граничних полиција на централном, регионалном и локалном нивоу, потписан у Београду 2008.

²⁶ Спалевић, Жељко (2013): *Правни положај полиције у управном систему Црне Горе*, FDES, Podgorica, str. 60-61.

лице идентификује а потом се такво лице може пратити где код се креће и коју год границу прелази. Разликују се две врсте биометријских карактеристика:

1. Физиолошке карактеристике (лице, термограм лица и тела, отисак прста, геометрија длана, шареница ока, мрежњача ока, облик и карактеристике ушне шкољке, DNK, мирис).
2. Карактеристике понашања (динамика хода, глас, динамика куцања, потпис)²⁷.

Из овог следи да све ове евиденције садрже много података о лицу, од имена и презимена, надимка, псеудонима, броја телефона, података о рођењу, држављанству(има), личног јединственог броја, личних спољних карактеристика, место или гранични прелаз уласка-изласка из земље, биометријских података, контаката са безбедносно интересантним лицима до екстремистичког понашања и уверења и криминалних активности.

Очигледно је да постоји знање и стручност полиција у прикупљању података али недовољна технолошка увезаност унутар националних система или споре и некада компликоване процедуре - у пракси праве потешкоће детектовања терориста и нелегалних миграната на границама. Потреба за додатним подацима је препозната па је полиција кренула са пројектом "Полиција вођена обавештајним радом"²⁸. Правилан циклус обавештајне делатности је: сакупљање података, оцена, сређивање, анализа и процена што можемо упоредити са већ поменутиим задацима EUROPOL-а.

Прикупљање података се односи на сакупљању података из великог броја извора – од јавних извора до извора из државних органа и међународне сарадње. Спроводи се следећим методима: свакодневно извештавање и запажање (службене забелешке, извештаји и оперативне информације) државних службеника у свим државним органима и органима управе; коришћење „оперативних веза”; прикупљање обавештења од грађана; прикупљање обавештења од других миграната; претраживањем кривичних, прекршајних, оперативних и других евиденција; међународна сарадња; праћење средстава јавног информисања и интернета; изучавање научне, стручне и друге литературе; интервјуи и анализе стручњака за поједине области; истраживања и ставови невладиних организација; интересовања и активности приватних привредних друштава у разним областима; видео материјал, фотографије, скице, карте итд. Оцена је активност којом се прегледају прикупљени подаци на основу релевантности, истинитости и поузданости. Тако се уклањају бескорисни, ирелевантни и погрешни подаци и припрема организација података тако да се могу направити везе између података који на први поглед нису у вези. Сређивање података односи се на уређивање и категоризацију података, нпр. према држављанству, полу, начину преласка границе... Овако обрађени подаци уносе у базу података. Након сређивања података и оцене ради се анализа. Анализа је мисаони процес где се тумаче постојеће информације и даје им се нови квалитет о поје-

²⁷ Ваџа, Мирослав: *Odabrane teme iz biometrije – poglavlje IV*, Varaždin, 2005. u: Mladen Milosavljević i dr., *Perjanik* br.24, Policijska akademija Danilovgrad, 2011., str. 66.

²⁸ Управа полиције Црне Горе, Приручник – Полицијски послови вођени обавештајним радом у Црној Гори, Подгорица, бр. 01-051/09-38972/1 од 02.12.2009.

динцу, догађају или стању безбедности. Стање безбедности односи се на два дела: општи (приказ свих кривичних дела, број миграната, нелегални прелаз државне границе...) и посебни (обележја криминалитета и догађаја, тј. распрострањеност, карактеристике починилаца, трендови и сл.). Процена је мисаона активност која се документује а којим се прогнозира даље одвијање безбедносне ситуација и планирају активности на регистрацији миграната и других лица која прелазе границу, њиховог броја, даљим плановима и кретањима.

За потребе рада на платформи рачунарства у облаку није потребна посебна организациона јединица што доприноси смањењу трошкова и повећава функционалност јер су ангажовати службеници који раде на криминалистичко-обавештајним пословима и на граничним прелазима. Дакле, службеници се постављају на три нивоа у оквиру државе: локални, регионални, централни ниво и на међудржавном нивоу. На локалном и регионалном нивоу су службеници полиције задужени за рад на овим пословима, док су на националном и међудржавном нивоу – официри за везу. На локалном нивоу ови службеници су подређени руководиоцу локалне полиције и граничног прелаза а прикупљене податке шаљу регионалном нивоу. На регионалном нивоу службеници који се баве обавештајним радом директно су подређени руководиоцу регионалне полиције (центар безбедности/полицијска управа који често обухватају неколико градова или већу територију) који сређују добијене податке са локалног нивоа. На националном нивоу ове послове обављају службеници-официри за везу, који су организацијски постављени у управи криминалистичке полиције или граничне полиције.

Могу се успоставити два модела рада са базама података у облаку:

1. Када службеник полиције (локални и регионални ниво) у свој рачунар или на неком другом техничком средству, на граничном прелазу или на терену, унесе неке од већ поменутих података предметног лица, аутоматски се шаље сигнал у “централни Облак” где официр за везу основном и напредном претрагом - претражује базе података и повратно шаље информације о том лицу са захтевом за предузимање даљих мера.
2. Уношењем података о лицу које на граничном прелазу или на другом месту на граници од стране службеника граничне полиције, одмах се приступа базама Сloud-а и почиње претрага база и ако је лице већ регистровано добијају се подаци. Ако лице није регистровано треба приступити попуњавању унапред припремљене апликације о лицима са или без личних исправа.

Треба узети у обзир и техничку и технолошку реалност да се релативном кратком времену на више граничних прелаза и ванредних места где се прихватају мигранти, обраде сва лица и да систем издржи велики број захтева за основну, детаљну претрагу и унос нових података. Рачунарска мрежа мора бити заштићена и безбедна а сви службеници који имају приступ поменутих базама података (на граничним прелазима, на локалном, регионалном и централном нивоу) требају имати дозволу за приступ и рад са тајним подацима што је уређено националним прописима па им је то уједно и лиценца са одговарајућим нивоом за претраживања платформе рачунарства у облаку која је степенована одређеним нивоом тајности.

Императив је да се искористе постојеће базе података и поједноставити њихово експлоатисање. Док трају безбедносне провере за лица уобичајеним или традиционалним поступцима терористи већ делују и сакривају се након извршеног акта. Свакако да је циљ безбедносних служби спречавање напада на становништво и објекте, дакле, превентивне активности а потом лишавање слободе терориста. Облак је рачунарска платформа која омогућује брзо детектовање лица, њихово праћење а тим прикупљање нових података.

Закључак

Данас скоро свака земља света има развијен и имплементиран сопствени систем електронске управе у циљу побољшања перформанси организације јавног сектора и јавне управе. Такође је велики број земаља увео коришћење електронске управе на бази рачунарства у облаку који доноси велики број предности у односу на традиционални начин организације електронске управе. У циљу побољшања и лакше имплементације рачунарства у облаку у оквиру електронске управе владе земаља требају да сагледају како постојећи закони и законске регулативе у већем броју области утичу на развој рачунарства у облаку. У циљу проширења међународне сарадње многе земље требају да буду флексибилније у погледу дељења личних података о својим грађанима, као и да усвоје низ закона који би регулисао ову област. На основу свих чињеница може се закључити да ће рачунарство у облаку бити фундаментална инфраструктура за економију, националну сигурност, едукацију и развој друштва уопште.

Литература:

1. Babović, Budimir (1997): *Policija u svjetskom poretku*, NEA, Beograd.
2. Das, Rama Patnaik, Sachidananda and Misro, Ajita. (2011): *Adoption of Cloud Computing in e-Governance*, International Conference on Computer Science and Information Technology, Springer Berlin, Heidelberg, pp. 161-172.
3. Konvencija o EUROPOL-u, JOCE, No 95/C 316/01, 26.07.1995.
4. Memorandum o razumijevanju između Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave Crne Gore i Uprave policije i Međunarodne organizacije za migracije vezano za implementaciju projekta "Podrška upravljanju migracijama u Crnoj Gori", 25.09.2009
5. Memorandumom o razumijevanju o policijskoj saradnji između Vlade Republike Crne Gore i Misije prelazne administracije UN na Kosovu -UNMIK, 2003.
6. Memorandum o saradnji između Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave i Misije OEBS-a u Crnoj Gori, Podgorica 17.07.2009.
7. Milosavljević, Mladen i dr. (2011): *Biometrijska identifikacija - manje poznati biometrijski sistemi u forenzičko - kriminalističkoj praksi*, Perjanik br.24, Policijska akademija Danilovgrad.
8. M. Bača, *Odabrane teme iz biometrije – poglavlje IV*, Varaždin, 2005.
9. Oakley, Kate (2002): *What is e-governance?*, Integrated Project 1: e-Governance Workshop, Strasbourg, 10-11.

10. Ronaghan, Stephen (2002): *Benchmarking E-government: A Global Perspective - Assessing the UN Member States*, United Nations Division for Public Economics and Public Administration.
11. Spalević, Željko (2013): *Pravni položaj policije u upravnom sistemu Crne Gore*, FDES, Podgorica.
12. Sporazum između vlade Republike Crne Gore i vlade Republike Turske o policijskoj saradnji, Istanbul 14.06.2007.
13. Sporazum između Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave Crne Gore i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske o policijskoj saradnji, Zagreb 22.11.2005.
14. Sporazum između Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave Crne Gore i Ministarstva unutrašnjih poslova Ruske Federacije, St. Petersburg 08.10.2008.
15. Sporazum o saradnji zaključen između Misije OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Crne Gore, Podgorica 04.11.2005.
16. Sporazum o strateškoj saradnji između Crne Gore i Evropske policijske kancelarije, Skupština Crne Gore, SU-SK Broj 01-82/5, Podgorica, 15. jula 2009.
17. Uprava policije Crne Gore, Priručnik – Policijski poslovi vođeni obavještajnim radom u Crnoj Gori, Podgorica, br. 01-051/09-38972/1 od 02.12.2009.
18. Ustav Evrope, (ur.) Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
19. Zhiyuan, Fang (2002): *E-government in digital era: concept, practice, and development*, International journal of the Computer, the Internet and management. 10(2), pp. 1-22.

ELECTRONIC GOVERNMENT CLOUD SERVICE IN CONTROL OF BORDER CROSSINGS

Summary: Over the past decade, many individuals, companies and government institutions have been started to adopt the Internet and web-based technologies in their works. From the aspect of government institutions e-Governance services are implemented and applied in many countries. E-governance provides different interactions between government and citizens, government agencies, employees and businesses or commerce. In recent years cloud computing become a key computing platform for sharing resources that include infrastructure, software, applications, and business processes. Applied within the e-governance, cloud computing offers integration management with automated problem resolution, manages security and helps budget based on actual usage of data. In this paper authors propose new e-governance service for cross border cooperation in the fight against terrorism, which is based on the usage of cloud computing.

Key words: E-governance, Cloud Computing, Migration Crisis, Borders Security, National Security System

АЛЕКСАНДАР БОЖИЋ
Дом здравља „Др Младен Стојановић”
Бачка Паланка

УДК 331.5(4):349.2(331.56)
Монографска студија
Примљен: 10.01.2017
Одобен: 21.01.2017
Страна: 185-198

ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ СЛОБОДЕ КРЕТАЊА РАДНИКА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Сажетак: Циљ овог рада је да кроз анализу релевантних одредаба Уговора о функционисању Европске уније и других правних прописа Европске уније прикаже на који начин је регулисана слобода кретања радника у Европској унији. Слобода кретања радника, односно рада, представља, уз слободно кретање људи, услуга и капитала, основне принципе на којима почива Европска унија. Ипак, постоје одређена ограничења у појму слободе кретања радника у Европској унији, пре свега код јавних служби. Осим тога и нове чланице Европске уније, могу се сусрести са прелазним периодом који може трајати до 7 година од дана приступања државе Европској унији. Право на рад повезано је и са правима из социјалне заштите и социјалног осигурања, пре свега пензијског осигурања, о чему ће у овом раду такође бити речи.

Кључне речи: Европска унија, слобода кретања радника, ограничења, право на социјалну помоћ, право на пензију

Европска унија је регионална организација држава Европе, односно политичка, економска и монетарна заједница. Настала је као резултат вишедеценијског процеса сарадње и интеграције који је започет још 1951. године. Године 1951. у Паризу је потписан уговор којим је створена Европска заједница за угаљ и челик. Заједницу за угаљ и челик коју су чиниле Савезна Република Немачка, Белгија, Луксембург, Холандија, и Италија. Године 1957. у Риму су потписани уговори о оснивању Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију. Термин Европска заједница се неслужбено користио за све три заједнице, све док 1992. године није закључен Уговор о Европској унији.¹ Уговор о Европској унији, закључен је у Маастрихту 1992. године. Уговор је ступио је на снагу 01.01.1993. године Овим уговором европске интеграције су из претежно економских, постале и политичке интеграције. Европске интеграције карактеришу јединствена валута, елементи заједничке спољне политике, политике одбране, увођење института грађанства Уније, сарадња на

¹ Бартош, Тамара (2005): *Уједињена Европа некад и сад*, Спољна политика Србије, стратегије, документа, Београд, стр. 1

пољу правосуђа и унутрашњих послова итд.. Европска заједница за угаљ и челик је 2002. године престала постојати. Даљим трансформацијама и интеграцијама у оквиру Европске уније, иста је стекла правни субјективитет. Уговор о функционисању Европске уније, односно Лисабонски уговор, (такође познат као Реформски уговор) је међународни уговор потписан 13. 12. 2007. године у Лисабону. Службени назив Уговора је „Уговор о изменама и допунама Уговора о стварању Европске уније (Мастрихтски уговор) и Уговора о стварању Европске економске заједнице (ЕЕЗ) (Римски уговор)”. После ратификације у свим земљама чланицама, Уговор је ступио на снагу 01. 12. 2009. године.²

Европској економској заједници после Савезне Републике Немачке, Белгије, Луксембуга, Холандије и Италије, приступале су и остале Европске земље. Тако су Европској економској заједници 1973. године приступиле Велика Британија, Ирска и Данска. Године 1981. приступиле су јој Грчка, Шпанија и Португал. Године 1995. Европској унији приступиле су Аустрија, Шведска и Финска. Године 2004. Европској унији приступа 10 земаља (Литванија, Летонија, Естонија, Чешка, Словачка, Пољска, Мађарска, Словенија, Малта и Кипа). Године 2007. Европској унији су приступиле Румунија и Бугарска. Хрватска је Европској унији приступила 01.07.2013. године. Проширивање Европске уније још није завршено. Република Србија и Бивша југословенска република Македонија, односно Република Македонија су кандидати за чланство у Европској унији. Потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП) је најбитнији корак ка чланству у Европској унији. Република Србија потписала је 29. априла 2008. године Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП) са Европском унијом, који је ступио на снагу 1. септембра 2013. године, након што су га ратификовале све земље чланице Европске уније. Овим Споразумом Република Србија и Европска унија по први пут су ушле у фазу односа уређених свеобухватним уговором, којим се потврђује перспектива чланства Србије у Европској унији. Током прелазног периода се Споразумом о стабилизацији и придруживању утврђује у којим областима ће поједине државе приближавати своју законску регулативу најзначајнијим правилима унутрашњег тржишта Европске уније.³ Република Србија поднела је захтев за пријем у чланство Европске уније 22. децембра 2009. године. Европски савет донео је 1. марта 2012. године одлуку да Србији додели статус кандидата за чланство у Европској унији док је 28. јуна 2013. године донео одлуку да се отворе приступни преговори са Републиком Србијом⁴.

На подручју Европске уније функционише јединствено тржиште, за чије је постојање потребна **усклађена правна регулатива држава чланица**. Европска унија почива на слободи кретања људи. Ова слобода укључује и **слобо-**

² <http://www.mvep.hr/.../hrvatska.../ugovori/ugovor-iz-li...> 13. 08. 2016. год.

³ Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране, «Службени гласник Републике Србије - Међународни уговори» број 83/2008.

⁴ <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php teme/proces-pristupanja-republike-srbije-eu?lang=lat>, 13. 08. 2016. год.

ду запошљавања у свим чланицама Уније, као и слободу кретања услуга, роба и капитала. Тиме се ствара јединствен економски простор без унутрашњих граница између чланица Уније. Основни циљеви Европске уније су: подржавање привредног и друштвеног развоја, потврђивање властитог идентитета на међународној сцени вођењем заједничке спољне и безбедносне политике, чување и даљи развој Уније као простора на коме је могуће слободно кретање лица.⁵

Услови за чланство у Европској унији су :

1. стабилност институција државе кандидата, тј правна држава, демократија и поштовање људских и мањинских права;
2. постојање ефикасне тржишне привреде;
3. способност државе кандидата да издржи тржишну конкуренцију у Унији;
4. способност преузимања обавеза које произлазе из чланства.

Такође, услови за чланство у Европској унији су тзв. копенхагенски критеријуми усвојени на састанку Европског савета одржаног у јулу 1993. године у Копенхагену:

1. политички - стабилност институција које осигуравају демократију, владавину права, поштовање људских права, права мањина и прихватање циљева Уније;
2. економски - постојање ефикасне тржишне привреде и способност тржишних фактора да се боре са конкурентским притисцима и тржишним законима Европске уније;
3. правни - усвајање правних тековина Европске уније, тј. комунитарног права (*acquis communautaire*).

Дакле, основни предуслов за чланство у Европској унији је усвајање и примена прописа Европске уније, односно правних тековина европских заједница (насталих пре закључења Уговора о Европској унији), а које је касније прихватила Европска унија - **комунитарно право**.

Један од органа Европске уније је Европски савет који није орган у правном смислу речи, већ скуп шефова држава или влада земаља чланица Уније. Састају се једном или двапут годишње како би били донети одређени заључци важне за Унију (Самит ЕУ). Остали органи Европске уније су: Савет Европске уније, Комисија Европске уније, Европски парламент и Европски суд правде.⁶ Због посебне улоге у доношењу прописа на нивоу Европске уније битно је нешто рећи о самом карактеру Савета Европске уније и Европске комисије. Савет Европске уније или Савет министара Европске уније чини по један министар из сваке државе чланице, у зависности из области која се налази на дневном реду Савета. Савет је надлежан за доношење одлука ради остваривања циљева Уговора о функционисању Европске уније, доношење прописа, усаглашавање економске политике држава чланица итд. Одлуке се доносе консензусом, а у неким питањима квалификованом већином.⁷ Комисија Европске

⁵ Бартош, Тамара (2005), *Уједињена Европа некад и сад*, Спољна политика Србије, стратегије, документа, Београд, стр. 2

⁶ Бартош, Тамара (2005), *Уједињена Европа некад и сад*, Спољна политика Србије, стратегије, документа, Београд, стр. 2

⁷ <http://www.consillium.europa.eu>, 25.08.2016. год.

уније је најважнији орган Европске уније. Комисија покреће иницијативе за доношење одлука Савета Европске уније, спроводи их по усвајању од стране истог, а контролише и примену прописа на територији држава чланица. Комисија има 28 чланова, по једног држављанина из сваке земље чланице који су независни у свом раду. Области надлежности комесара су: саобраћај и енергетика, конкуренција, привреда и информатичко друштво, водопривреда, унутрашње тржиште, пореска и царинска политика, економска и монетарна политика, проширење, спољни послови, заштита здравља и потрошача, регионална политика, образовање и култура, буџет, правосуђе и унутрашњи послови, запошљавање и социјална политика.⁸

Најважнији акти које доноси Савет Европске уније су **уредбе** (регулативе) и **директиве** (једна врста смерница). Уредба је акт који је директно примењив у свим државама чланицама и обавезује их у целости. Циљ уредбе је уједначавање (хармонизација) права држава чланица. Норме унутрашњег законодавства које нису у складу са уредбама морају се укинати. Уредба се директно уграђује у национално законодавство и ступа на снагу у свим државама чланицама. Свака уредба мора бити објављена у Службеном листу Европске уније.

За разлику од уредаба, директиве обавезују у погледу резултата који се њима остварују. Међутим, државама чланицама препуштено да националним законодавством регулишу форму спровођења истих. Директиве служе приближавању (координацији), а не уједначавању права држава чланица Европске уније. Директива задаје циљ, а држава чланица одлучује како и на основу ког акта ће постићи задати циљ. Ако државе неправилно примене или уопште не примене директиву Суд Европских заједница (сада Суд Европске уније) заузео је становиште да свако физичко или правно лице може да се директно позове на директиву и права која из ње произлазе пред националним тијелима државе чланице.⁹

Слободно кретање радника је једна од четири слобода коју уживају грађани Европске Европске уније, односно држављани држава чланица Европске уније (слобода кретања људи, рада, услуга и капитала). Слобода кретања радника обухвата право радника на кретање и боравак у сваку државу чланицу Европске уније. Ово право обухвата и чланове породице радника на улазак у државу чланицу Европске уније као и боравак у истој држави. Свакако, ово право обухвата и право на рад у другој држави чланици и право на то да се према радницима из других држава чланица Европске уније, односи једнако као и према држављанима државе Европске уније у којој се остварује право на рад. У неким државама примењују се ограничења за грађане држава које су недавно постале чланице ЕУ-а. Што се тиче накнада из области социјалне заштите, најважнији извор права за сада је судска пракса, која се обликује и уједначава у првом реду судском праксом Суда Европске уније.

⁸ <http://www.ec.europa.eu>, 26.08.2016. год.

⁹ <http://www.mojaevropa.rs>, 17.08.2016. група аутора

Правна основа за слободу кретања радника у Европској унији, начелно је регулисана одредбама чланова 45-48 Уговора о функционисању Европске уније:

ГЛАВА IV
СЛОБОДНО КРЕТАЊЕ ОСОБА, УСЛУГА И КАПИТАЛА
ПОГЛАВЉЕ 1.
РАДНИЦИ

Члан 45.

(Бивши члан 39. УЕЗ-а)

1. Слобода кретања радника обезбеђује се унутар Уније.
2. Та слобода кретања подразумева укидање сваке дискриминације на основу држављанства међу радницима из држава чланица у вези са запошљавањем, примањима од рада и осталим условима рада и запошљавања.
3. У складу с ограничењима која су оправдана разлозима јавног поретка, јавне безбедности или јавног здравља, та слобода подразумева право на:
 - (А) прихватање стварно учињених понуда за запослење;
 - (Б) слободно кретање унутар државног подручја држава чланица у ту сврху;
 - (Ц) боравак у држави чланице ради запошљавања у складу са одредбама које уређују запошљавање држављана те државе утврђених законом и осталим прописима;
 - (Д) останак на територији државе чланице након престанка запослења у тој држави, под условима садржаним у уредбама које саставља Комисија.
4. Одредбе овог члана не примењују се на запошљавање у јавним службама.

Члан 46.

(Бивши члан 40. УЕЗ-а)

Европски парламент и Савет, одлучујући у складу са редовним законодавним поступком и након саветовања са Економским и социјалним комитетом, доноси директиве или уредбе којима се одређују мере потребне за остваривање слободе кретања радника како је утврђено чланом 45., а посебно:

- (А) обезбеђивањем блиске сарадње међу националним службама за запошљавање;
- (Б) укидањем административних поступака и пракси те рокова прописаних за приступ слободним радним местима, било да произлазе из националног законодавства, било из претходно склопљених споразума међу државама чланицама, а чије би задржавање представљало препреку либерализацији кретања радника;

(В) укидањем свих прописаних рокова и других ограничења предвиђених националним законодавством или претходно склопљеним споразумима међу државама чланицама, којима се радницима из других држава чланица намећу услови у вези са слободним избором запослења, а који су различити од услова који се постављају радницима дотичне државе;

(Г) успостављањем одговарајућих механизма за повезивање понуда и молби за запошљавање те за лакше постизање равнотеже између понуде и потражње на тржишту рада, на начин којим би се избегло озбиљно угрожавање животног стандарда и степена запослености у различитим регионима и индустријским гранама.

47. Члан

(Бивши члан 41 УЕЗ-а).

У оквиру заједничког програма, државе чланице подстичу размену младих радника.

Члан 48.

(Бивши члан 42. УЕЗ-а)

Европски парламент и Савет, у складу са редовним законодавним поступком, усвајају мере у подручју социјалне сигурности неопходне за омогућавање слободе кретања радника; у ту сврху, Европски парламент и Савет успостављају систем којим се запосленим и samozапосленим радницима мигрантима и њиховим издржаваним лицима гарантује:

(А) сабирање укупног стажа који се узима у обзир на основу закона различитих земаља ради стицања и задржавања права на накнаду и обрачун висине накнаде;

(Б) исплату накнада особама које имају боравиште на територији држава чланица.

Ако члан Савета изјави да би нацрт законодавног акта из првог подставка могао утицати на важне аспекте његова система социјалне сигурности, укључујући његово подручје примене, трошкове или финансијску структуру, односно да би могао утицати на финансијску равнотежу тог система, може затражити да се тај предмет упуту Европском савету. У том се случају редовни законодавни поступак суспендује. Након расправе, Европски савет у року од четири месеца од те суспензије:

(А) враћа нацрт Савету који окончава суспензију редовног законодавног поступка или

(Б) не предузима никакве радње или од Комисије тражи да поднесе нови предлог у којем се случају сматра да изворни предлог акта није усвојен.

Из Уговора о функционисању Европске уније закључујемо да је слобода кретања радника један је од основних принципа на којима почива Европска унија. Овај принцип утврђен је одредбом члана 45. Уговора о функционисању

Европске уније и као такав представља једно од основних права радника држављања држава чланица Европске уније. Није дозвољен никакав облик дискриминације радника из држава чланица Европске уније на основу држављанства радника у вези са запошљавањем, платом и осталим правима по основу рада и запошљавања.

Право на слободно кретање радника држављана држава чланица Европске Уније ближе је одређено:

Директивом 2004/38 / Европске Заједнице о праву грађана Уније и чланова њихових породица на слободно кретање и боравиште на подручју државе чланице¹⁰;

Уредбом Европске уније бр. 492/2011 о слободи кретања радника у Унији¹¹;

Уредбом (ЕЗ) бр. 883/2004 о координацији система социјалне сигурности¹² и Уредбом за њено провођење, Уредба (ЕЗ) бр. 987/2009.¹³

Према подацима Еуростата на крају 2012. 2,8% грађана ЕУ-а (14,1 милион људи) живело је у држави чланици која им није матична. Према истраживању Еуробарометра из 2010. 10% анкетираних у ЕУ-у изјавило је да су некад живели и радили у другој држави, док их 17% намерава искористити право на слободно кретање у будућности.¹⁴

На основу правних прописа Европске уније није дозвољен никакав облик дискриминације радника из држављана једне чланице Европске уније и другим државама чланица Европске уније због држављанства радника у вези са запошљавања радника, плате радника и осталим правима по основу рада и запошљавања.

Сваки држављанин државе чланице Европске уније има право да тражи запослење у другој држави чланици Европске уније у складу са важећим прописима који се примењују на раднике у држави у којој се тражи запослење. Надлежна служба за запошљавање у држави чланици Европске уније, дужна је држављанину друге чланице Европске уније, пружити једнаку помоћ као и сопственом држављанину. Није дозвољена никаква дискриминација држављанина једне државе чланице Европске уније, на основу држављанства у погледу права боравка у држави домаћину онолико дуго колико је потребно за тражење запослења, пријављивање на конкурс за посао и запошљавање. Ово право у пуној мери важи за све раднике из других држава чланица независно од тога да ли радник има закључен уговор са послодавцем на неодређено време, или је радно ангажован као „сезонски” радник. Такође, није дозвољена никаква дискриминација тзв. „прекограничних” радника или радника који пружају услуге. Нпр. није дозвољена дискриминација радника тражењем познавања језика који

¹⁰ *Official Journal of the European Union*, L 158, 30. 04. 2004. год.

¹¹ *Official Journal of the European Union*, L 141, 27. 05. 2011. год.

¹² *Official Journal of the European Union*, L 200, 07. 06. 2004. год.

¹³ *Official Journal of the European Union*, L 284/1, 30. 10. 2009. год.

¹⁴ http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuid=FTU_3.1.3.html, 13. 08. 2016. год.

је у службеној употреби у држави домаћину. Ипак, дозвољава се тражење знања језика у мери у којој је то разумно и потребно за одређено радно место.

Ипак, горе наведена правила се не примењују на упућене раднике који се не користе својим правом на слободно кретање, већ њихови послодавци користе своју слободу пружања услуга како би привремено послали раднике у иностранство. Ова категорија радника заштићени је само Директивом 96/71 ЕЗ¹⁵ о упућивању радника у оквиру пружања услуга и Директивом 2014/67 / ЕУ, којој је регулисано спровођење Директиве 96/71 ЕЗ¹⁶. Овим директивама утврђени су минимални услови који се примењују на запослене у држави домаћину. Директива 96/71 ЕЗ и Директива 2014/67 / ЕУ донете су са циљем спречавања подривања локалних пружаоца услуга. Због знатних разлика међу државама чланицама у погледу упућивања радника директива из 1996. године подвргнуће се од стране Комисије Европске уније „циљаној ревизији” у оквиру предстојећег пакета мера за мобилност радне снаге.¹⁷

Директивом 2004/38 / ЕЗ уведен је институт грађанства Европске уније. Грађанство Европске уније које представља, заправо држављанство неке од држава чланица Европске уније је основни статусни услов при остваривању права на слободно кретање и боравиште на територији Европске уније. Прва три месеца сваки грађанин Европске уније има право да борави на територији друге државе чланице Европске уније без тражења посебних услова или формалности. У случају дужег периода боравка држављанина неке државе чланице Европске уније, на територији друге државе чланице Европске уније, правним прописима које доноси држава домаћин може захтевати да лице пријави своје боравиште надлежном органу државе домаћина у разумном и недискриминирајућем року.

За раднике који су држављани једне државе чланице Европске уније и који мигрирају у другу државу чланицу Европске уније, тако да у тој држави бораве дуже од три месеца и даље вреде различити услови који зависе о статусу лица које поседује грађанство Европске уније (држављани су неке од држава чланица Европске уније). Грађанин Европске Уније, који није запослен или samozaposlen има право боравка на територији државе чланице Европске уније чији није држављанин, зависно од тога да ли поседује довољна финансијска средства за издржавање. Овај услов постоји у циљу елиминисања могућности стварања додатног финансијског оптерећења систему „социјалне помоћи” државе чланице домаћина. Такође, потребно је да је ово лице здравствено осигурано. Грађанин Европске уније стичу право на сталан боравак у држави чланици Европске уније – домаћину, после пет година непрекидног законитог боравка на територији те државе.

Директивом 2004/38 / ЕЗ између осталог измењен је и појам „члана породице”, који је био дефинисан Уредбом 1612/68 / ЕЕЗ.¹⁸ Појам члана породи-

¹⁵ *Journal official*, n° L 018 21.01.1997. год.

¹⁶ *Official Journal of the European Union*, L 159/11, 25.08.2014. год.

¹⁷ http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuid=FTU_3.1.3.html, 13.08.2016. год.

¹⁸ *Official Journal of the European Union*, L257, 19.10.1968. год.

це био је ограничен на супружника, потомке млађе од 21 године или издржавану децу и издржаване старије чланове породице. Ступањем на снагу Директиве 2004/38 / ЕЗ чланом породице сматра се и регистровани партнер, ако законодавство државе чланице домаћина регистровано партнерство признаје као правни институт, који је изједначен са браком. У том случају регистровани партнер има право да као члан породице борави у истој држави у којој борави радник без обзира чији је држављанин.

У погледу услова рада и запослења на територији државе чланице домаћина радници који су држављани друге државе чланице не смеју се третирати другачије од домаћих радника због свог држављанства. Ово се посебно односи на заснивање радног односа, раскид радног односа и плате, као и могућности струковног образовања и мере преквалификације. Држављани једне државе чланице који раде у другој држави чланици имају једнаке социјалне и пореске повластице и једнаке могућности становања као и радници држављани државе чланице – домаћина. Такође, ови радници морају имати једнак третман у погледу остваривања синдикалних права.

Право радника на останак у држави домаћину након престанка запослења сада је утврђено Директивом 2004/38 / ЕЗ. Тражиоци запослења имају право на боравак дужи од шест месеци, и није потребно да испуњавају никакве услове ако и даље траже запослење у држави чланици домаћину и имају „стварно изгледа за запослење” за то време не могу бити протерани (Пресуда Европског суда, случај Antonissen)¹⁹. Након стицања права на стални боравак у држави чланици домаћину, грађанин ЕУ-а нису потребни никакви услови (на пример довољна финансијска средства), а може остварити и право из области социјалне заштите („социјална помоћ”), по правним прописима државе чланице-домаћина, под условима који су утврђени правним прописима те државе.

Анализирајући судску праксу примећено је да је Суд Европске уније заузео став да грађани ЕУ-а имају једнако право на финансијске надокнаде чија је сврха олакшати приступ тржишту рада особама које траже посао. Сходно томе таква накнада не може се сматрати „социјалном помоћи” на коју у складу са Директивом 2004/38 / ЕЗ немају право. Међутим, државе чланице могу захтевати доказ о стварној вези између лица која тражи запослења и тржишта рада дотичне државе чланице. Лица која су била запослена и након истека запослења задржале су статус радника још шест месеци (члан 7. став 3. тачка в) Директиве 2004/38 / ЕЗ). Али, након истека тог периода грађанин Европске уније може захтевати да се према њему поступа једнако као и према држављанима државе чланице домаћина, па тако и да оствари право на „социјалну помоћ”, али ако је његов боравак на подручју државе чланице-домаћина у складу са одредбама 2004/38 / ЕЗ. Ипак, одредбом члана 14. ставом 4. тачком (б) Директиве 2004/38 / ЕЗ забрањује протеривање незапослених грађана Европске уније све док и даље траже запослење. С друге стране, одредбом члана 24. став 2. исте директиве изричито се допушта државама чланицама да не одобре право

¹⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri...> 17. 08. 2016. год.

на „социјалну помоћ” грађанину Европске Уније чије је право боравка засновано искључиво на поменутој одредби о забрани протеривања. Суд је такође сматрао да, без обзира на одлуке о протеривању, када се у обзир мора узети индивидуална ситуација грађанина Европске уније о којем је ради у конкретnoj ситуацији, за одлучивање о праву на „социјалну помоћ” није потребна појединачна процена.²⁰

Суд Европске уније у новије време заузима став да на неактиван грађанин Европске уније који је ушао у државу чланицу - домаћина искључиво ради тражења надокнаде (предмет С 333/13 *Dano*)²¹: има право на једнак третман, које би обухватало право на надокнаде, подразумева законито боравиште у складу са Директивом 2004/38 / ЕЗ, које тражилац није имао због недовољних финансијских средстава. Из оваквог становишта Суда произлази да је државама чланицама Европске уније дозвољено да неактивном грађанину Европске уније ускрате једнако право на „социјалну помоћ”, а да истовремено то не значи да је том грађанину укинута право на боравак у држави чланици-домаћину. На овај начин може доћи до настанка једне категорије грађана Европске уније које се не може ускратити право на боравак у земљу чланици Европске уније чији нису држављани, али у тој не могу остварити право на „социјалну помоћ” коју имају држављани земље домаћина који се налазе у истом материјалном положају.

Посебно се мора скренути пажња на одредбу члана 35. Директиве 2004/38 / ЕЗ којом се изричито се даје овлашћење државама чланицама да у случају злоупотребе или преваре опозову било које право које произлази из исте директиве.

Уговором се допушта да држава чланица грађанину ЕУ-а ускрати право на улазак или боравак из разлога јавног поретка, јавне безбедности или јавног здравља. Такве мере морају се заснивати на личном понашању дотичног појединца, а такво понашање мора представљати довољно озбиљну и стварну претњу основним државним интересима.

Одредбом члана 45. став 4. Уговора о функционисању Европске уније слободно кретање радника не примењује се на запошљавање у јавном сектору. Суд Европске уније то изузеће тумачи врло рестриктивно на начин да државе чланице на своје држављане могу ограничити само она радна места која обухватају извршавање јавних овлашћења и одговорност за заштиту општих државних интереса (као што су унутрашња или спољна безбедност)²².

Током прелазног периода након приступања нових држава чланица могу се примењивати одређени услови којима се ограничава слободно кретање радника из тих држава чланица, у њих и међу њима. Та се ограничења не односе на путовања у иностранство или делатност samozапослених особа те се могу разликовати у различитим државама чланицама. Преостали прелазни периоди која су постојали за приступање Бугарске и Румуније 2007. укинута су 01. 01.

²⁰ http://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/, 21. 08. 2016.год.

²¹ <http://eur-lex.europa.eu> > ... > EU law and publications > EUR-Lex 21. 08. 2016.год.

²² http://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/, 21. 08. 2016.год.

2014. Године. Тренутно су на снази прелазни периоди за хрватске држављане који се морају укинути најкасније до 30. 06. 2020. године (7 година од дана приступања Европској унији). Ограничење које државе чланице могу увести за држављане држава које приступе Европској унији у погледу права на рад може да траје најдуже седам година од приступања те државе чланице Европској унији. Ова мера, се може предузимати sukcesивно, у трајању од 2 године, с тим да се може продужити за још 2 или 3 године, односно за још 2 године уз посебно навођење разлога (укупно трајање, оваквих ограничења не може никако бити дуже од 7 година од датума приступања државе чланице Европској унији).

Да би се у пуном смислу остварила слобода кретања радника у Европској унији, битан елемент је да радник у другој држави-чланици може обављати послове за које има стручну квалификацију. Због тога је установљен је систем признавања стручних квалификација којим се подстиче аутоматско признавање истих. (Директива 2005/36 / ЕЗ²³ и Директива 2013/55 / ЕУ²⁴).

Прописи Европске уније, у области пензијског и инвалидског осигурања имају координативан карактер у односу на национална законодавства. Национално законодавство је и даље то које утврђује услове за остваривање права неке особе на давања из пензијског осигурања. Међутим, још 1971. и 1972. године Европска економска заједница донела је **Уредбу 1488/71** и **Уредбу 574/72**.²⁵ Уредбе су имале за циљ да успоставе и одређену интеграцију земаља чланица у области положаја радника који законито бораве на територији земље чланице, чији нису држављани. Такође, циљ уредаба је и да регулишу питање сабирања периода стажа осигурања, када је то потребно ради остваривања права из пензијског осигурања и осигурање очувања стечених права (права на исплату пензије) без обзира на земљу чланицу у којој лице које је према прописима једне земље остварило право на пензију борави.²⁶ Циљ ових уредаба је да између земаља чланица Европске уније замене све међусобне билатералне уговоре о социјалном осигурању. Ове уредбе су заправо мултилатерални уговори о социјалном осигурању.

Овде посебно треба поменути да су Европски парламент и Савет Европске уније донели Уредбу број 883/2004²⁷ о координацији система социјалне сигурности и имплементирајућу Уредбу 987/2009²⁸ о одређивању начина примене Уредбе број 883/2004 о координацији система социјалне сигурности. Овим актима модернизована је Уредба 1408/71 и Уредба 574/72, уградњом становишта судске праксе. Уредбе су у примени од 01.05.2010. године. Уредба 883/2004 садржи материјалноправне норме, а Уредба 987/2009 процесне норме за примену националних прописа држава чланица Европске уније на раднике

²³ *Official Journal of the European Union*, L 206, 31.7.2001. год.

²⁴ *Official Journal of the European Union*, L 354, 28. 12. 2013. год.

²⁵ *Official Journal of the European Communities*, No L71/1, 26.11.2013. год.

²⁶ Vuković, Srećko (2005), *Koordinacija između Hrvatske i Europske unije u mirovinskom osiguranju*, Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje, Zagreb, str. 52-64

²⁷ *Official Journal of the European Union*, L 284 of 30.10.2009. год.

²⁸ *Official Journal of the European Union*, L 284 of 30.10.2009. год.

мигранте и чланове њихових породица унутар Европске уније. Овим уредбама омогућено је сабирање релевантних раздобља стажа осигурања у свим државама чланицама Европске уније, зависно од законодавства државе чланице у сврху остваривања, чувања и одређивања давања из социјалне сигурности, а давања се исплаћују на свом подручју Европске уније²⁹. Ступањем на снагу ових Уредби престају да важе сви билатерални уговори о социјалном осигурању закључени између држава чланица Европске уније. Али, ако се појави потреба, државе чланице могу међусобно склапати уговоре у складу са начелима и природом Уредбе.

Након свега наведеног можемо закључити да слобода кретања радника представља један од основних принципа Европске уније и једно је од четири слободе унутрашњег тржишта (слобода кретања људи, рада, услуга и капитала). Међутим, слободно кретање радника је повезано са другим питања. Осим слободе кретања радника, важна је и слобода кретања и боравка током запослења у другој држави чланице Европске уније. Такође, врло је важно и регулисање права из социјалног осигурања, која су повезана са правом на рад (пензијско и инвалидско осигурање, здравствено осигурање, осигурање за случај незапослености и право на породична примања). Напомињемо да се начело слободе кретања радника не односи на запошљавање у јавним службама (при чему се подразумевају и државни органи, тј. органи управе)

Према одредбама правне тековине Европске уније, радник држављанин једне државе чланице Европске уније у другој држави чланице Европске уније има:

- право на рад без радне дозволе (осим радника из нових држава чланица које су обухваћене прелазним периодом);
- једнакост поступања у запошљавању као с држављанима чланице у којој се рад обавља;
- право на једнаку социјалну сигурност какву имају и држављани чланице у којој се радник запошљава;
- право чланова породице да се придруже раднику и да примају породичну накнаду;
- право на пензију у складу са прописима државе чланице у којој је остварио право на рад;
- узајамно признавање квалификација.

Циљ наведених права је и у подстицању покретљивости радне снаге између држава чланица Европске уније чиме се остварује начело јединствености унутрашњег тржишта Европске уније. Ипак, постоје одређена ограничења у овом праву. Европска унија најчешће поставља одређена ограничења у слободном кретању радника из нових држава чланица (тзв. прелазни период). Ово ограничење предвиђено је по формули „2+3+2”, што значи да почетно ограничење за приступ тржишту рада од две године, државе чланице могу након ревизије продужити за још три године, а уз оправдан разлог за још додатне две

²⁹ Проф. др. Градашчевић-Сијерчић, Јасминка (2011), *Право социјалне сигурности у Европској унији*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, стр. 113-144

године. Историја проширења ЕУ доказала је да нису основана страховања да ће након проширења доћи до великих миграција радника из нових држава чланица на тржишта рада досадашњих чланица.³⁰ Показало се, напротив, да миграција након проширења Европске уније више показује пад него пораст. Упркос томе, поједине државе чланице ЕУ и даље постављају захтев за прелазним периодом (најчешће у трајању до седам година) за слободно кретање радника из нових држава чланица за одређена занимања, у зависности од потражње појединих радних места. Одлуку о прелазном периоду за нове државе чланице доноси свака стара чланица Европске уније посебно, зависно од стања на националном тржишту рада и потражњи за радном снагом у одређеним занимањима.

Литература:

1. <http://www.eu.me/mn/2/item/2-poglavlje-2-sloboda-kretanja-radnika>, 26.08. 2016.god.
2. <http://www.consillium.europa.eu>, 25.08.2016.god.
3. http://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/, 21. 08. 2016.god.
4. <http://eur-lex.europa.eu> > ... > EU law and publications > EUR-Lex21. 08. 2016.god.
5. http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuId=FTU_3.1.3.html, 13. 08. 2016. god.
6. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/teme/proces-pristupanja-republike-srbije-eu?lang=lat>, 13. 08. 2016.god
7. <http://www.ec.europa.eu>, 26.08.2016. god.
8. <http://www.mvep.hr/.../hrvatska.../ugovori/ugovor-iz-li...>13. 08. 2016. god.
9. Official Journal of the European Union L 257, 19.10.1968. god.
10. Journal officiel n° L 018 21. 01. 1997. god.
11. Official Journal of the European Union, L 206, 31.7.2001.god.
12. **Official Journal of the European Union, L 158, 30. 04. 2004. god**
13. **Official Journal of the European Union, L 200, 07. 06. 2004. god**
14. Official Journal of the European Union, L 284 of 30.10.2009. god
15. **Official Journal of the European Union, L 284/1, 30. 10. 2009. god.**
16. **Official Journal of the European Union, L 141, 27. 05. 2011. god.**
17. Official Journal of the European Union, L 354, 28. 12. 2013.god.
18. Official Journal of the European Communities No L71/1, 26.11.2013. god.
19. Official Journal of the European Union, L 284 of 30.10.2009. god
20. Official Journal of the European Union L 159/11, 25. 08. 2014. god.
21. Prof. dr. Gradašćević-Sijerčić, Jasminka (2011), *Pravo socijalne sigurnosti u Evropskoj uniji*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, LIV god.
22. Vuković, Srećko (2005), *Koordinacija između Hrvatske i Europske unije u mirovinskom osiguranju*, Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje, Zagreb.
23. Bartoš, Tamara (2005), *Ujedinjena Evropa nekad i sad*, Spoljna politika Srbije, strategije, dokumenta, Beograd
24. Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane, Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori, broj 83/2008.

³⁰ <http://www.eu.me/mn/2/item/2-poglavlje-2-sloboda-kretanja-radnika>, 26. 08. 2016.god.

LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF MOVEMENT FOR WORKERS IN THE EUROPEAN UNION

Summary: The aim of this paper is to analyze the relevant provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union and other legal regulations of the European Union show how it is regulated by the free movement of workers within the European Union. Freedom of movement for workers, or work, is, along with free movement of people, services and capital, the basic principles on which the Union is founded. However, there are certain limitations in the concept of freedom of movement of workers within the European Union, especially in public services. In addition, the new members of the European Union, may meet with the transitional period which may last up to 7 years from the date of accession countries to the European Union. The right to work is related to the rights to social protection and social security, primarily pension insurance, which will in this paper also be discussed.

Key words: European Union, freedom of movement for workers, the limitations, the right to social assistance, the right to a pension

ГОРАН БЕЈАТОВИЋ
Осигурање Дунав
Нови Сад
САЊА МАКСИМОВИЋ*
„MDD GROUP“
Каћ

УДК 347.73:343.2(316.624)
Монографска студија
Примљен: 14.12.2016
Одобен: 18.01.2017
Страна: 199-210

ПРАЊЕ НОВЦА КАО ДЕРИВАТИВАН ОБЛИК КРИМИНАЛИТЕТА

Сажетак: У раду се излаже систем превенције прања новца и финансирања тероризма. Дефинишу се основни појмови, анализирају начела и основе међународних прописа. Инфилтрација прљавог новца озбиљан је проблем за националне економије. Куповина деоница, некретнина, оснивање “прљавих инвестиционих фондова” и коришћење банкарским системом за депоновање таквих средстава опасност је за кредибилитет целе земље, а посебно за сигурност финансијског и банкарског система. Перачи непрестано проналазе нове начине, користе се новим, нефинансијским каналима и проширују деловање на некретнине, уметнине и осигурање. Стога је потребно и даље пратити европска решења и препоруке, тежити даљем побољшању закона и модернизацији система те донети нове прописе усклађене са међународним стандардима, посебно са смерницама 2005/60 ЕЗ, 2006/70 ЕЗ, 2015/849 ЕЗ.

Кључне речи: прање новца, финансирање тероризма, превенција, усклађивање са међународним стандардима, спровођење мера дубинске анализе, обавештавање о сумњивим трансакцијама

Увод

Прање новца је процес којим се жели прикрити траг правог извора незаконито стеченог новца, при чему се искориштава финансијски, и све чешће и нефинансијски сектор и струке. Складно дефиницији Смернице 2005/60 ЕЗ, тај процес обухвата прикривање праве природе и извора новца, претварање и пренос имовине у смислу прикривања њеног противзаконитог порекла односно набавку, поседовање или употребу имовине произишле из казненог дела односно саучесништво, повезаност, покушај помагања, подстицања те омогућавање извршења било које од наведених радњи. Прљавим се новцем сматра сваки новац који је стечен казним делом и сва имовина која произилази из тог новца. То значи да прање новца без претходне криминалне активности не постоји.¹

* sanja.m03@gmail.com

¹ Лабудовић – Станковић Јасмина. Прање новца са освртом на осигурање. Европска ревија за право осигурања, 2013. вол. 12. Бр. 3. стр. 54.

Прање новца је процес прикривања илегалних извора прихода остварених путем кривичних радњи, у циљу укључивања тих прихода у токове легитимног финансијског пословања. Питање прања новца је интегрално повезано са проблемима корупције, организованог криминала, финансијске преваре, шверца и других кривичних дела усмерених на остваривање профита. Овај проблем узрокује озбиљне последице уколико се не решава на адекватан начин. Способност криминалаца да прикупе и ставе у легалне токове добит може довести до подривања демократских институција и злоупотребе економских система. Илегално стечени приходи омогућавају криминалцима да развију своју политичку и економску моћ и то на рачун поштених грађана и легитимног пословања. Земље које на адекватан начин не решавају питање прања новца су установиле да су званичници у тим земљама такође подложни корупцији, те да ради тога долази до потпуног прекида легитимних међународних инвестиција. Према томе, програми за борбу против прања новца представљају и више од једноставног средства за спровођење закона, које се користи у случају прихода стечених кривичним радњама. Они представљају суштинске компоненте у процесу заштите демократских институција и економских слобода сваке земље.² Прање новца такође све више постаје међународна активност глобалних размера. Из тог разлога су многе међународне организације успоставиле стандарде, процедуре и препоруке како би решавале овај феномен. Данас се прање новца у већини земаља сматра озбиљним злочином, те је општеприхваћено мишљење да органи власти ризикују да дођу у ситуацију у којој ће их подривати организовани криминал и корупција, уколико немају адекватне законе и процедуре које су усмерене на решавање питања која се тичу спречавања, откривања, истраживања и предузимања законских мера у случајевима прања новца. С обзиром да се такође сматра да финансијско трговање у великој мери има међународни карактер, у примени ових закона треба постојати доследност. Назив прање новца (*Money laundering*) настао у САД-у за време прохибиције (термин за забрану точења алкохола), двадесетих година прошлог века. Моћна криминална друштва приступају производњи, дистрибуцији и кријумчарењу алкохолних пића уз остварење високог екстрапрофита. Оваква друштва да би тзв. Криминалном новцу дали легалитет настоје овако стечен новац показати као легалан приход својих пословних трансакција. У јавним круговима ова појава дефинише се као прање новца. Техника прања новца се успешно развила седамдесетих и осамдесетих година прошлог век. Прање новца представља укључивање новца стеченог незаконитим трансакцијама, или трансакцијама у свој економији у нормалне финансијске и економске токове, под чим се подразумева давање легалитета нелегално стеченој готовини која - најпре уплатом на банкарски рачун прелази у жирални новац, а затим из овог у готовину. Истовремено прање новца подразумева и убацивање у нормалне економске токове новца који потиче од криминалних активности (трговина дрогом и оружјем, кријумчарење, пљачке, организовани криминал, избегавање пореза, корупција итд).³

² Бараћ Слободан, Стакић Будимир, Иваниш Марко. Практикум за банкарство и финансије, Факултет за финансијски менаџмент и осигурање, Београд 2003. стр. 51.

³ Бејаковић Предраг. Прање новца. Финансијска пракса. 1997. вол. 21. бр. 3. стр. 461-466.

Терористички напад на САД 11.септембра 2001. године додали су још једну димензију овом проблему и показали повезаност прања новца и тероризма. Развој технологије континуирано унапређује постојеће начине и стварају нове могућности за конвертовање прљавог новца у различите легалне облике финансијске активе. Прање новца које се одвија уз сарадњу државе, мафије и пословног света, годишња вредност према проценама ММФ-а креће се између 500 млрд и 1.500 млрд долара. Канали прања новца су и коцкарнице, мењачнице, осигуравајућа друштва, златаре, антикварнице, места где се улажу велики износи новца а нису под будним оком надзорних органа.⁴

Новац је врло старо помагало. Свако новац доживљава на другачији начин и није нимало чудно да се та мишљења разликују, поготово у свету различитих култура. Јасно разумевање процеса прања новца једнако тако захтева разумевање природе новца и његове улоге. Новац се најчешће схвата као готовина. У различитим временима, на различитим местима, новац може бити готово све што се може замислити.

Фазе одвијања процеса прања новца

Постоје три основне фазе прања новца, а то су: улагање, прикривање, интеграција.

Фаза улагања у којој се новац, односно готовина настала непосредно од криминалног деловања убацује у финансијске токове. Овај новац улази у финансијски систем на начин којим се избегава откривање његовог порекла од стране банке или законодавних органа. У фази улагања средства из криминалне делатности улажу се у финансијски систем или се инвестирају у некретности и покретне ствари. Главни је циљ убацити новац у финансијске токове или га пребацити изван земље. Притом перачи новца излажу своју зараду, стога је та фаза с обзиром на могућност детекције прљавог новца најважнија. Без обзира на то да ли се појављује новац који произилази из криминалних активности у облику готовине или не, фаза улагања најопаснија је за криминалца. Тада још постоји директна веза између новца и криминалца. Од тог тренутка новац више није готовина већ се претвара у бројке на папиру или на екрану.⁵ Фаза прикривања позната је под називом орлемењивање, али се назива и претресањем или мешањем. У фази оплемењивања перачи бројним трансакцијама почињу прикривати траг правог извора новца. Легалним трансакцијама пребацују новац на рачунима у земљи и иностранству те мењају његов облик, управо ради отежавања праћења његовог тока. У тој се фази велику улогу имају Off shore компаније. Off shore компанија је страна компанија (правно лице) која не обавља или не сме да обавља производну или трговинску делатност у држави у којој је регистрована.⁶ Канали прања новца су и коцкарнице, мењачнице, осигуравају-

⁴ Пејановић Радован. Корупција као друштвено- економски феномен, Гласник Антрополошког друштва Србије. 2012. Бр. 47, стр. 232.

⁵ Roger Classens, Спречавање прања новца, Удружење банака Србије, Београд, 2006. стр. 170.

⁶ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, Сл. Гл. Републике Србије, бр. 20/2009, 72/2009, 91/2010 и 139/2014. Чл. 3 ст. 22

ћа друштва, златаре, антикварнице. Управо је то разлог због кога би се закони и поцаконски прописи, као и промена овлаштене особе и службеника који раде непосредно с клијентима, требали базирати на предузимању мера дубинске анализе странке односно на прикупљању података о сврси и предвиђеној природи пословног односа, као и о сталном прањењу пословног односа и трансакција. Надаље, врло је важно утврдити идентитет стварног власника, као и предузети све потребне мере овисно о ризику и врсти странке, пословног односа, производа или трансакције. Сама природа оплемењивања омогућује проналазак одређених обележја која упућују на могуће прање новца. То су финансијске трансакције које немају логичног оправдања и настају искључиво ради трансакције саме, те ради честе куповине и продаје добара, посебно уз хонораре и провизије саветницима. То могу бити и рачуни који су створени од много мањих рачуна, од рачуна међу којима не постоји веза, као и недостатак интереса у губитке приликом улагања, трошкова банке или накнаде саветника. Перач новца заинтересован је само за профит као секундарни циљ, прикривање правог извора новца једини је мотив. Фаза интеграције, перачи интегришу своја средства у економију и финансијски систем те их мешају са допуштеним средствима, чиме отежавају детекцију правог извора новца. Завршна фаза процеса прања новца заправо је интеграција незаконитих средстава која су постала законита и која су успешно уроњена и положена у финансијски систем. Та се фаза понекад зове фазом сушења односно центрифугирања. Прање новца је комплексан систем који се развија, примењују се нове технике, а перачи се све више усавршавају. Криминалци се скривају иза компликованих трансакција које обухватају међународне трансфере, уситњавају трансакцију на мање износе или трансформишу на рачуне већег броја особа, мењају облик новца, а при свему томе користе се и саветима врхунских банкарских стручњака, брокера, инвестицијских банкара, рачуновођа, консултантских кућа, јавних службеника и адвоката. Процес прања новца никада не престаје: без обзира на то колико је фаза прљави новац прошао и колико су облика незаконита средства променила, таква средства никада неће бити чиста у очима закона.⁷

Дефиниције прања новца и међународни прописи

У држави Washington је 1986. год. донет Закон о прању новца, који је строго кажњавао свако непријављивање готовинских новчаних трансакција већих од 10.000 долара. Иначе, у литератури се спомиње да је израз „прање“ промовисао лондонски „The Guardian“ пре више деценија. Почетком 1980–их година споменути израз налазимо и у документима Већа Европе.⁸

У борби против прања новца и финансирања тероризма, посебно важну улогу има FATF (Financial Action Task Force)⁹ Постоји много различитих дефи-

⁷ Лабудовић – Станковић Јасмина. Прање новца са освртом на осигурање. Европска ревија за право осигурања, 2013. вол. 12. Бр. 3. стр. 57.

⁸ Љотић Ж. Бранко. Ревизија- теорија и пракса, Београд, 2002. стр. 15.

⁹ FATF је међународно тело које има чланове из целог света и чији је циљ развој и унапређење интерних и међународних стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма. Ово тело је формирано 1989. год.

ниција прања новца. Већина конвенција садрже дефиниције прања новца. У литератури се појављују различите дефиниције прања новца, од којих неке наводимо: Прање новца свака је техника усмерена на претварање непоштено и незаконито стеченог прихода тако да се чини као поштена и законита зарада.¹⁰ Прање новца означава активност усмерену на прикупљање непоштено или незаконито стечених прихода путем допуштених послова.¹¹ Прање новца можемо најкраће дефинисати као претварање илегално остварене добити у привиднолегалну.¹² Прање новца је финансијска трансакција створена за промицање одређених незаконитих активности или за прикривање добити из незаконитих делатности.¹³ Термин прање новца односи се на промену облика незаконито стеченог новца тако да изгледа легалан. Осим тога, то је прикривање незаконитог извора прихода или његово кориштење.¹⁴ Традиционално се прањем новца сматра (одвојено од осталог) чишћење прљавог новца произашлог из незаконитих активности које су у колективној свести вероватно повезане с продајом дроге.¹⁵

С обзиром да је у свету препознато колики проблем представља организовани криминал, као и прање новца, међународна заједница је донела низ конвенција, препорука и смерница, неке од њих ћемо поменути: Конвенција Уједињених нација против незаконитог промета опојних дрога и психотропних ствари (Беч, 1988.), којом се разматра проблем и одређују начини борбе против наркотика одузимање профита стечених од незаконите производње и промета наркотицима, те промовише међународна сарадња држава чланица. Бечка је конвенција важна, јер је то први документ којим се кажњава прање новца, иако се кажњавање односи само на ограничени број предикатних дела (Конвенција се односи само на промет дроге), односно дела из којих заправо произилази прљави новац.¹⁶

У сталном раду на препознавању криминала, прања новца и финансирања тероризма, те њиховом спречавању, Веће Европе унапређује и ревидира директиве.

Конвенција о прању, трагању, привременом одузимању и одузимању прихода стеченог казним делом те о финансирању тероризма, прописује обавезу оснивања (Financial Intelligence Unit -FIU) и приступ информацијама који је истоветан захтеву FATF-a (Financial Action Task Force). Прописује мо-

¹⁰ Хершак Г.Б. Борба против организованог криминала и прања новца. Полиција и Сигурност, Загреб, 1995. стр. 741

¹¹ Вукелић Гордана, Преваре и форензика. Конференција о безбедности информација БИСЕЦ. Универзитет Метрополитан. стр. 49.

¹² Новоселец Петар, Криминално – политичко значење и правно уређење прања новца, Економски факултет, Београд, 1996. стр. 41.

¹³ DeGabrielle, С., Међународни напори Сједињених Америчких Држава у борби против прања новца. Хрватски Летопис за казнено право и праксу, вол. 8, бр. 2, стр. 192.

¹⁴ Roger Classens, Спречавање прања новца, Удружење банака Србије, Београд, 2006. стр. 171.

¹⁵ Lilley, P. Dirty Dealing: The Untold Truth About Global Money Laundering, Kogan Page, London, str. 61.

¹⁶ Лабудовић – Станковић Јасмина. Прање новца са освртом на осигурање. Европска ревија за право осигурања, 2013. вол. 12. Бр. 3. стр. 55.

гућност одлагања обављања домаћих сумњивих трансакција и међународна сарадња у вези с одлагањем (одлагање може захтевати FIU или друго највише тело када постоји сумња да је трансакција повезана с прањем новца или финансирањем тероризма, а ради анализе трансакције и потврђивања сумње). Прописује сарадњу између FIU ради прикупљања, анализе или истраживања релевантних информација о било којој чињеници која би могла упућивати на прање новца или финансирање тероризма. FIU мора сарађивати без обзира на свој унутрашњи статус. Прописује да FIU може одбити захтев за доставом података ако би тражена информација могла омести казнену истрагу која се спроводи у земљи којој је захтев упућен, када би откривање информације било у несразмеру с легитимним интересима неке физичке или правне особе или на неки други начин не би било у складу с темељним начелима домаћег права у тој земљи. Свако одбијање мора бити примерено образложено. Потребно је да државе оснују FIU који ће деловати као државно средиште за примање (и ако је допуштено, захтевање), анализу и прослеђивање обавештења о сумњивим трансакцијама и осталих података који се односе на могуће прање новца или финансирање тероризма. FIU мора имати редован приступ, директно или индиректно, финансијским административним и сигурносним подацима тела за спровођење закона који су му потребни за уредно извршавање својих задатака, укључујући анализу сумњивих трансакција. FIU су међусобно, према властитој процени или на захтев, дужне размењивати све доступне информације у вези са финансијским трансакцијама везаним за прање новца или финансирање тероризма и у то укљученим физичким и правним особама које би могле бити важне. Сваки захтев мора бити пропраћен сажетим приказом битних чињеница. За доставу података трећим странама потребна је претходна сагласност FIU од којег подаци потичу. Препорука групе за финансијску акцију као тела за спровођење мера против прања новца развијених земаља света, од којих вреди истаћи проширивање круга обвезника на нефинансијске институције, идентификацију стварног власника, предузимање мера дубинске анализе, повратну информацију, извештавање, надзор и регулацију сумњивих трансакција те међународну сарадњу.¹⁷

Директивом Већа ЕУ 1991/308/ЕЕЗ, дефинисано је прање новца у оквиру кривичних дела повезаних са дрогом. Директива 2001/97/ЕС проширила је подручје примене Директиве 91/308/ЕЕЗ у односу на кривична дела, те у односу на распон професија и делатности на које се односи. Стручна скупштина за финансијско деловање (FATF) ревидирала је своје препоруке 2003. год. како би обухватиле финансирање тероризма и пружиле више детаљних захтева повезаних са идентификацијом и провером странке, ситуацијама где виши ризик од прања новца или финансирања тероризма може оправдати појачане мере и ситуацијама у којима смањен ризик може оправдати мање строге контроле. Те промене одражавале су се у Директиви 2005/60/ЕЗ Европског парламента и Већа и Директиви Комисије 2006/70/ЕЗ. Њима се прописује идентификација

¹⁷ Condemni M., De Pasquale, F. International profiles of the activity to pre-vent and combat money laundering. Zagreb

странке, дубинска анализа, верификација и надзор клијента - стварних власника, лимити кориштења готовине, препознавање повезаних, нелогичних и сумњивих трансакција, обавеза извештавања, забрана објављивања информација, максимална заштита службеника финансијских институција од одговорности због одавања информација, оспособљавање особља и управљање ризицима, вођење евиденције и статистике, напор и санкције, Уредба 1781/2006 прописује обавезу да информације о налогодавцу прате трансфер новца ради спречавања, истраживања и откривања прања новца те финансирања тероризма. Ради примене Специјалне препоруке FATF-а, којој је циљ побољшање транспарентности свих врста пребацивања новца електронским путем унутар земље и међу државама, олакшавајући при томе телима за спровођење закона да следе електронски пренос новца који спроводе криминалци и терористи. Уредбом се прописује обавеза институција које спроводе трансакцију да уз сваки електронски пренос новца морају бити наведене потпуне информације о особи која је дала налог, односно њено име, адреса и број рачуна. Даље, Уредба прописује обавезу верификације свих прикупљених података о налогодавцу на темљу докумената, података или информација доступних из поузданих и независних извора. Ради прикупљања података о налогодавцу прописује се поступање институција које спроводе трансакцију, посредника при њиховом спровођењу и оних које такве трансакције примају, као и процена ризика те обавеза обавештавања FIU о сумњивим трансакцијама. Међународни прописи регулишу спречавање прања новца и финансирање тероризма укључујући правни, финансијски и надзорни аспект. Вођене основном идејом да прање новца и финансирање тероризма мора бити забрањено, међународне конвенције, смернице и препоруке прописују одузимање профита из свих незаконитих делатности, начин спровођења мера и радњи ради квалитетне идентификације и обавештавања финансијско-обавештајне јединице, размену података са другим државама и међународну правну помоћ. У јуну 2015. год. донета је нова Директива о спречавању кориштења финансијског система у сврху прања новца или финансирања тероризма којом се врше измене Уредбе 648/2012 ЕУ, а стављају се ван снаге Директиве 2005/60/ЕЗ Европског парламента и Већа и Директива Комисије 2006/70/ЕЗ. Такође је у јуну 2015. год ступила на снагу Уредба ЕУ 2015/847 Европског парламента и Већа о информацијама које су приложене преносу новчаних средстава и о стављању ван снаге Уредбе 1781/2006. Државе чланице имају обавезу да донесу законе и друге прописе потребне за усклађивање са Директивом 2015/849 до јуна 2017. године.¹⁸ Препорука 2011/16/ЕУ FATF-а Електронски пренос новца: Државе треба да предузму мере које од финансијских институција, укључујући службе за пренос и дознаку новца, захтевају да примене тачне и ваљане, непобитне податке о пошиљаоцу (име, адресу и број рачуна) о преносима средстава и повезаним послатим порукама, при чему подаци требају остати уз пренос или повезано поруку током проласка кроз ланац плаћања. Државе треба да предузму мере које ће осигурати да финансијске институције, укључујући службе за пренос и дозна-

¹⁸ Преузето са: www.uvra.net/stranica/pruzmite/prevod-iv-direktive

ку новца, спроводе појачану контролу и надзор сумњивих активности преноса средстава које не садрже потпуне податке о пошиљаоцу (име, адресу и број рачуна).¹⁹ Прање новца има широк спектар повратних ефеката на економске, политичке и социјалне структуре сваке земље. Најзначајније последице прања новца су: опадање пословања легалног приватног сектора; утицај на девизне курсеве и каматне стопе; економски поремећаји и нестабилност, смањење државних прихода и слабљење контроле економске политике; угрожавање програма реформи или приватизације; опадање репутације земље.²⁰ Учесници прања новца користе посебно одређене компаније, да би раздвојили средства стечена по основу криминалних активности од процеса прикривања нелегално остварене добити, Пошто ове компаније располажу великим износима новца, оне су у могућности да своје производе и услуге нуде по ценама које су испод тржишних. У неким случајевима ове компаније утврђују цене које су испод произвођачких и зато су конкурентније у односу на остале компаније које легално послују и прибављају средства на финансијским тржиштима. Услед тог долази до опадања легалних пословних активности приватног сектора. Учесници прања новца више реинвестирају средства тамо где очекују да неће бити откривено његово прво порекло, а не у активности са већим стопама повећања. Последице тога могу бити смањење монетарне стабилности због неадекватно додавање средстава; неочекиване промене у тражњи новца; повећана нестабилност девизних курсева, каматних стопа и међународних токова капитала; услед чега је тешко спроводити ефикасну економску политику. Веома често прање новца, нарочито код земаља у развоју доводи до смањења прихода буџета по основу пореза, јер оне жавају његову наплату и због тога слаби утицај државе на вођење економске политике.²¹ За повезивање са трансакцијама прања новца државе могу бити изложене ризику опадања репутације. Пошто прање новца и остале противзаконите активности смањују поверење у финансијска тржишта и економски систем, може доћи до слабљења економског раста земље. Битно је одговарајућим мерама онемогућити да финансијски систем буде кориштен за прање прљавог новца. Централна банка треба да утврди регулативу и врши супервизију банака да би спречила и открила прање новца. Овом регулативом потребно је прописати мере за банке и финансијске институције које укључују обавезу извештавања надзорних органа уколико постоји сумња у вези порекла новца; примену одговарајућих санкција; строга правила код издавања лиценци банкама и финансијским институцијама. Заједно са удружењем банака, централна банка треба да одреди правила банкарске праксе против прања новца; мере за процену, праћење и контролу клијената; утврди лимите за износе трансакција и конверзија у иностраној валути за појединце; обавезе банке да одреди одговорне за напор у вези прања новца; и обезбеди

¹⁹ Преузето са:

www.mfin.hr/hr/eu-zakonodavstvo-s-podrucja-sprecavanja-pranja-novca-i-financiranja-terorizma

²⁰ Ђорђевић Ж. Драган, Љутић Ж. Ивана. Корпоративна одговорност и превенција прања новца. Економија: теорија и пракса, вол. 8, бр. 4, стр. 1-10

²¹ Ђекић М. Д. Привредни криминал и начин спречавања финансијске безбедности. Техника, 2016. вол. 71, бр. 5, стр. 782-786.

обуку запослених о техникама против прања новца. За банкарски сектор је важно да систем управљања ризиком и структура корпоративног управљања буду добро организовани и прилагођени да омогуће превенцију, односно борбу против уласка прљавог новца у финансијски систем. Поред локалне сарадње између централне банке и банкарског сектора, неопходно је развијати међународну сарадњу у борби против прања новца.²²

Спречавање процеса прања новца

Веома је важно одговарајућим мерама онемогућити да финансијски систем буде кориштен за прање прљавог новца. За банкарски сектор је важно да систем управљања ризиком и структура корпоративног управљања буду добро организовани и прилагођени да омогуће превенцију, односно борбу против уласка прљавог новца у финансијски систем. Поред локалне сарадње између централне банке и банкарског сектора, неопходно је развијати међународну сарадњу у борби против прања новца. Улогу главног фактора у утврђивању случајева нелегалних трансакција су финансијске институције због њихове јединствене улоге у платном систему у прикупљању и трансферу финансијских средстава. Врло је тешко (вероватно и немогуће) дати свеобухватне препоруке банкама за потпуно успешно супротстављање прању новца. У литератури се наводи неколико препорука: Упознајете своју странку: банке треба да се потруде да сазнају идентитет своје странке и да имају одговарајуће начине провере порекла њихових средстава; послујете у складу са прописима: руководство банке треба осигурати да се пословање одвија у складу са високим моралним стандардима, да се поштују закони и одговарајућа регулатива да се неоствари услуга ако постоје оправдани разлози ако је реч о прању новца; сарађујте са надлежним телима за спречавање противзаконитих радњи: банка у свим сумњивим случајевима прања новца треба у потпуности сарађивати са надлежним телима и предузимати одговарајуће мере прописане законом; посветите пажњу оспособљавања и информисању запослених: сви запослени у банци треба да буду добро обавештени о прихваћеној политици банке, доследно спроводити одлуке о обавезном утврђивању правног идентитета странке и вођењу одговарајуће документације о рачунима, које треба чувати најмање пет година како би се по потреби могао успешно утврдити редослед појединачних трансакција.²³

Сведоци смо великог проблема, у смислу прања новца и финансирања тероризма. Овај проблем присутан је у целом свету, па захтева и глобална решења. Иако је прање новца светски проблем, постоје значајне разлике између појединих земаља. Међународно прање новца темељи се на разликама финансијских и банковних одредби у законодавствима појединих земаља. Због тога

²² Бејаковић Предраг, Прање новца, Финансијска пракса. 1997. вол. 21, бр. 3, стр. 461-466

²³ Раковић Милена. Финансије и Финансијско право, Правни факултет, Центар за публикације Бања Лука, 2007. стр. 256.

је нужно што је више могуће смањити те разлике, ако се већ оне не могу у потпуности отклонити. Такође, важно је проналажење нових законских решења у борби против прања новца, а посебно у данашње време, неопходно је пронаћи начин на који би се државе бориле са тероризмом, односно финансирањем тероризма. У успешном спречавању прања новца вероватно је најбитнији даљи развој међународне сарадње уз кориштење модерних и успешних метода. Иначе ће сви појединачни напори донети слабе резултате и проузроковати велике трошкове.

Закључак

Корупција, организовани криминал, финансијска превара, шверц и мито су алтернативни начини илегалног стицања прихода који након легализовања и прања тако стеченог капитала директно омогућују криминализованом кругу људи да остваре економску моћ и јак утицај на политику, а на рачун друштва и легитимног пословања већине привредних субјеката. Прање новца означава активности усмерене ка легализацији новца стеченог бављењем криминалним делатностима. Учесници у прању новца користе најразноврсније финансијске трансакције како би прикрили право порекло новца, и тако га учинили легалним средством промета на тржишту новца, што им осигурава нормалну употребу тог новца у пословним односима у којим пласирају свој капитал. Феномен прања новца је претећа појава криминалних делатности те је присутан у развијеним земљама, земљама транзиције и неразвијеним земљама. Испољава се кроз различите форме и врши на различите начине. Перачи новца стално усавршавају и изналазе нове методе и начине, тако да се појавни облици прања новца усавршавају упоредо са напретком технике и технологије уз развој финансијских и економских односа на међународном плану. Један од најраширеенијих облика прања новца врши се у склопу организованог криминалитета где се успоставља чврста веза између појединих државних институција и државних тела и саме криминалне организације. Државне институције њихови запослени свесно злоупотребљавају свој положај, функцију, моћ, углед уз високе рефундације у циљу легализације прљаво стеченог новца. Упоредо, криминалне организације настоје да, кроз брзе маневарске трансакције, легализују прљаво стечен новац. Под термином прања новца подразумевамо све активности решавања, претварања или чишћења криминалног новца и његову трансформацију у регуларне новчане токове или имовину. Елиминисање и спречавање прања новца није само борба против органа директног криминала већ настојање да се очува интегритет финансијског система, финансијских установа у глобалу и легалност пословања привредних субјеката.

Литература:

1. Barać Slobodan, Stakić Budimir, Ivaniš Marko. Praktikum za bankarstvo i finansije, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Beograd 2003.
2. Bejaković Predrag. Pranje novca. Finansijska praksa. 1997. vol. 21. br. 3. str. 461-466
3. Vukelić Gordana, Prevare i forenzika. Konferencija o bezbednosti informacija BISEC. Univerzitet Metropolitan.
4. DeGabrielle, C., Međunarodni naponi Sjedinjenih Američkih Država u borbi protiv pranja novca. Hrvatski Ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 8, br. 2, str. 192.-202.
5. Đekić M. D. Privredni kriminal i način sprečavanja finansijske bezbednosti. Tehnika, 2016. vol. 71, br. 5, str. 782-786.
6. Đorđević Ž. Dragan, Ljutić Ž. Ivana. Korporativna odgovornost i prevencija pranja novca. Ekonomija: teorija i praksa, vol. 8, br. 4, str. 1-10
7. Labudović – Stanković Jasmina. Pranje novca sa osvrtom na osiguranje. Evropska revija za pravo osiguranja, 2013. vol. 12. Br. 3. Str. 54- 65
8. Lilley, P. Dirty Dealing: The Untold Truth About Global Money Laundering, Kogan Page, London
9. Ljotić Ž. Branko. Revizija- teorija i praksa, Beograd, 2002.
10. Novoselec Petar, Kriminalno – političko značenje i pravno uređenje pranja novca, Ekonomski fakultet, Beograd, 1996.
11. Pejanović Radovan. Korupcija kao društveno- ekonomski fenomen, Glasnik Antropološkog društva Srbije. 2012. Br. 47, str. 229-238
12. Raković Milena. Finansije i Finansijsko pravo, Pravni fakultet, Centar za publikacije Banja Luka, 2007.
13. Roger Classens, Sprečavanje pranja novca, Udruženje banaka Srbije, Beograd, 2006. str. 169-172.
14. Heršak G.B. Borba protiv organiziranog kriminala i pranja novca. Policija i Sigurnost, Zagreb, 1995.
15. Conde mi M., De Pasquale, F. International profiles of the activity to pre-vent and combat money laudering. Zagreb
16. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, Sl. Gl. Republike Srbije, br. 20/2009, 72/2009, 91/2010 i 139/2014
17. www.uvra.net/stranica/pruzmite/prevod-iv-direktive
18. www.mfin.hr/hr/eu-zakonodavstvo-s-podrucja-sprecavanja-pranja-novca-i-financiranja-terorizma

MONEY LAUNDERING AS A DERIVATIVE FROM OF CRIMINAL

Summary: This paper presents a system of prevention of money laundering and terrorist financing. It defines the basic concepts, principles and analyzes the fundamentals of international regulations. Infiltration of dirty money is a serious problem for national economies. Purchase of shares and real estate, founding of "dirty investment funds" and using banking system for depositing such funds is a danger to credibility of the whole country and especially for the safety of financial and banking system. Money launderers constantly find new ways to make use of new, non-financial channels and expand their operations on the real estate, artworks and insurance. Therefore, it is necessary to continue with monitoring European decisions and recommendations, to strive for further improvement of the law and modernization of systems and adopt new regulations harmonized with international standards, particularly with guideline 2005/60 EC, 2006/70/EC, 2015/849/EC.

Key words: money laundering, terrorist financing, prevention, harmonization with international standards, conducting due diligence measures, notification on suspicious transactions

ЖЕЉКО ВОЈИНОВИЋ*
МАРИЈАНА ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ**
Економски факултет
Суботица

УДК 368:347.73
Монографска студија
Примљен: 23.12.2016
Одобрен: 30.01.2017
Страна: 211-219

ЕКСТЕРНИ РИЗИЦИ ПОСЛОВАЊА ОСИГУРАВАЈУЋИХ ДРУШТАВА - РИЗИК ПРОМЕНЕ КАМАТНЕ СТОПЕ И ПРОМЕНЕ ДЕВИЗНОГ КУРСА

Сажетак: Екстерни ризици пословања осигуравајућих друштава долазе из њиховог окружења и огледају се у промени на финансијским тржиштима. Најчешће промене код тржишних индикатора имамо у виду промене вредности каматних стопа и вредности домаће валуте услед волатилности финансијских варијабли које имају утицај на вредност активе осигуравача и висину њихових обавеза.

Према директиви ЕУ, Солвентност II, под екстерним тржишним ризицима сматрају се неизвесности у погледу висине каматне стопе, осцилацијама цена акција и некретнина, конкуренције и концентрације на тржишту, промене вредности девизног курса домаће валуте, кредитног потенцијала и стандард становника.

Кључне речи: осигуравајућа друштва, тржиште, ризик, финансијски индикатори

Увод

У овом раду ће бити обрађени ризици који се односе на неизвесност у погледу вредности два финансијска индикатора- висине каматне стопе и вредности девизног курса. У условима савременог привређивања ризик представља саставни део пословања свих компанија, па самим тим и осигуравајућих друштава. Ризик је могућност настанка нежељеног, економски штетног догађаја који, ако наступи, ствара осигуравачеву обавезу према осигуранику из закљученог уговора о осигурању или по законским одредбама. Да би се ризик уопште могао осигурати потребно је: да је могућ, да је неизвестан, да не зависи од воље осигураника или трећих лица, већ да је случајан и да повређује целовитост имовине или личности наносећи им штету.¹

* zeljko.vojinovic@ef.uns.ac.rs

** m.mijatovic@ef.uns.ac.rs

¹ <http://sveoosiguranju.rs>, (25.10.2016.)

Циљ рада јесте да се анализира изложеност три водеће компаније на тржишту Републике Србије неизвесностима у пословању које су последица промена каматних стопа и девизног курса. Анализом је обухваћен период 2013-2015, и приказана је структура капитала, адекватност резерви сигурности и висина обавеза осигуравајућих друштава за наведени период.

Рад је базиран на различитим методама од документарно историјског истраживања и прикупљања грађе, преко статистичке и компаративне анализе и доношења закључака на основу синтезе, индукције, дедукције и конкретизације као базичне аналитичке и синтетичке методе.

Ризици према (Vaughan E., Vaughan T., 2000: 4) могу да се дефинишу као:

- Могућност губитка,
- Вероватноћа губитка,
- Неизвесност,
- Одступање стварних од очекиваних вредности,
- Вероватноћа било ког исхода који није очекиван.

Према (Војиновић Ж., Жарковић Н., 2016: 48) ризици обухватају све ситуације у којима постоји излагање неизвесности. У неким случајевима ова неизвесност обухвата финансијски губитак, док у другима то није случај. У сваком аспекту човековог стварања постоји елемент ризика, а многи од ових ризика немају никаквих финансијских последица. За осигуравајућа друштва су важни за разматрање ризици који обухватају финансијски губитак.

Неизвесност промене висине каматне стопе

Ризик промене каматне стопе (Петровић И., 2013: 11) је ризик од губитака који проистичу из кретања каматних стопа и њиховог утицаја на новчане токове осигуравајуће компаније. Уколико будући новчани токови од имовине и обавеза нису адекватно усклађени, кретање каматних стопа може имати негативан економски утицај на осигуравајућу компанију. Ризик каматне стопе присутан је код свих позиција активе и обавеза за које је вредност нето активе осетљива на промену у временској структури каматних стопа и на волатилност каматних стопа.

Осигуравајућа друштва која смо у овом раду посматрали јесу три водећа друштва на тржишту РС: Дунав осигурање, Генерали осигурање Србија и ДДОР осигурање Нови Сад.

У погледу последица промена каматних стопа прати се улагање краткорочних средстава у дугорочне облике имовине и дугорочних средстава у краткорочне облике имовине. Најчешћи извори средстава осигуравајућих друштава су слободна и акумулирана новчана средства и једним делом, услед ограничења правног карактера, средства резерви.

Каматна стопа у највећој мери зависи од референтне каматне стопе коју је прописала Народна банка Србије (НБС), а разликује се у зависности од

начина тј. врсте и времена на који се средства пласирају. За посматрани период каматна стопа на краткорочне финансијске пласмане износила је :

- на орочене депозите у распону 1,20-3,00% у 2014. години или 1,00-1,50% за 2015. годину,
- на корпоративне обвезнице до 6,50%,
- и за државне хартије од вредности распон је 2,84-4,88% у 2014., а 0,99-10,00% у 2015. години.

Дунав осигурање у посматраном периоду није имало краткорочних и дугорочних обавеза за кредите па је самим тим изложеност ризику каматних стопа занемарљив.

Кретање каматне стопе у посматраном периоду је у великој мери зависило од кретања референтне стопе коју је НБС прописивала. У 2013. године референтна каматна стопа је износила је 11,75% до 9,50%, у 2014. кретала се око 8,00% да би у 2015. референтна каматна стопа била свега 4,50% што је опет утицало на општи тренд пада каматних стопа.

Табела 1. *Изложеност каматном ризику Дунав осигурања (у 000 рсд-а)*

ПОЗИЦИЈЕ	2014	2015
Финансијска средства некаматоносна	10.376.226	3.851.824
Финансијска средства фиксна каматна стопа	3.557.366	13.537.765
Укупна финансијска средства	13.933.592	17.389.589
Финансијске обавезе	823.679	1.334.444
Укупне обавезе	823.679	1.344.444

Извор: *Годишњи извештај Дунав осигурања.*²

Генерали осигурање Србија је током 2014. године имало позајмице према Генерали ЦЕЕ Холдингу по каматној стопи која је одређена у висини еуро-ибора на почетку године. Узевши у обзир присутну тенденцију снижавања каматних стопа у евро зони по свим рочностима (започиње и програм QE од стране ЕСВ-а, што ће водити даљем снижавању стопа), може се рећи да каматни ризик обавеза по основу кредита није релевантан. Компанија активно прати промене каматних стопа на финансијском тржишту и у складу са променама услова на тржишту усмерава активности улагања у пласмане који носе мањи каматни ризик.³

Активности ДДОР-а су под утицајем ризика промене каматних стопа у оној мери у којој каматоносна имовина и обавезе доспевају или им се мењају каматне стопе у различитим роковима или различитим износима. Код варијабилних каматних стопа имовина и обавезе су изложене и базном ризику, који представља разлику у начину одређивања цена разних индекса променљивих каматних стопа.

Осигуравајуће друштво је изложено овом ризику обзиром да је део улагања везан за промене референтне каматне стопе НБС. Утицај промене камат-

² www.dunav.com., (25.10.2016.)

³ www.apr.gov.rs., (25.10.2016), <http://pretraga2.apr.gov.rs/pretragaObveynikaFI.>, (25.10.2016.).

них стопа на будуће токове готовине или на фер вредност финансијских инструмената прати и процењује се на основу праћења осетљивости на промену каматних стопа применом анализе усклађености имовине и обавеза.

У наредној табели можемо видети кретање финансијских средстава и обавеза у периоду од три године осигуравајућег друштва ДДОР Нови Сад. Преко 70% средстава су средства са фиксном каматном стопом док се учешће средстава са варијабилном каматном стопом смањује из године у годину. Тиме се ризик каматних стопа или неизвесност промене у висини каматне стопе смањује и избегава. Са друге стране то представља избегавање и ризичне пласмане са већим каматама и приносом.

Табела 2. Преглед књиговодствених средстава и обавеза (у 000 РСД-а)

ПОЗИЦИЈЕ	2013	2014	2015
Финансијска средства некаматоносна	1.383.088	1.376.810	1.351.247
Финансијска средства –фиксна каматна стопа	4.142.391	6.138.812	7.292.897
ФС- варијабилна каматна стопа	3.110.156	1.518.794	1.154.277
УКУПНА ФИНАНСИЈСКА СРЕДСТВА	8.635.695	9.034.416	9.798.421
Укупне финансијске обавезе	768.026	397.559	522.367
НЕТО КАМАТОНОСНА НЕУС-КЛАЂЕНОСТ НА ДАН 31.12.	7.867.669	8.636.857	9.276.054

Извор: *Годишњи извештај о пословању ДДОР осигурања*.⁴

Ризици промене вредности девизног курса

Суочавање са променама у висини девизног курса је питање могућности одржавања стабилности пословања, резултата, адекватности капитала и очувања ликвидности и солвентности друштва за осигурање што је својеврстан изазов руководства и управљачке функције у друштву.

Ризик промене девизног курса је ризик губитка који настаје као последица кретања девизног курса. Он настаје због непредвидивог кретања девизног курса у случајевима када су новчани ток, имовина и обавезе деноминирани у различитим валутама. (Петровић, И., 2013: 14).

Друштва за осигурање, у циљу праћења и умањивања утицаја девизног курса, управљају валутном структуром и односом активе и пасиве девизног подбиланса. Девизни ризик се мери и изражава отвореном девизном позицијом као разликом између девизних потраживања и обавеза у страниој валути.⁵

Законодавном активношћу и правном одговорношћу, стварају се предуслови за позитивне флукуације на домаћем тржишту новца и капитала, које је карактеристично за земље у транзицији у самом зачетку развоја. Изградњом квалитетних основа домаће легислативе, неопходних за глобализацију домаћих токова капитала, имамо ли у виду да је легислатива у области пословања

⁴ www.ddor.rs/wp-content/uploads/2015/05/Godišnji-izveštaj-2014.pdf., (25.10.2016.)

⁵ www.dunav.com., (27.10.2016.)

друштва за осигурање у већем делу хармонизована са правом Европске уније, проблему се приступа са макро аспекта. На тај начин флукуације на домаћем тржишту новца и капитала генерално се усмеравају у правцу развоја и раста, што условљава и појединачна унапређења у сваком конкретном случају у привредној стварности, али са поузданом развојном амплитудом. (Дукић Мијатовић М., 2010:421) Тако се према члану 132 Закона о осигурању (Сл. Гласник бр.139/2014) имовина друштва за осигурање сматра валутно усклађеном са обавезама ако је укупна имовина у свим валутама једнака укупним обавезама у свим валутама а разлика између имовине и обавеза у појединачној валути не прелази 20% вредности те имовине, односно тих обавеза.

У компанији Дунав осигурање организационо је решено да посебно одељење управља ризицима промене девизног курса. Обавеза одељења је да квартално извештава и анализира осетљивост друштва на промене девизног курса.

Саставни део Извештаја о управљању ризицима је и део који се односи на процену ризика од промене девизног курса јер Дунав осигуравајуће друштво преко 50% своје имовине држи у страниј валути, највише у европској валути која је од почетка светске економске кризе 2008. године имала велики пад у односу на вредност америчког долар и швајцарског франка.

У наредној табели приказана је изложеност девизном курсу нето позиције имовине у периоду 2013-2015 године. Изложеност променама у валути се првенствено одражава на позицијама дугорочних и краткорочних финансијских пласмана, потраживања и обавеза.

Табела 3. Преглед средстава Дунав осигурања (у 000 РСД-а)

ПОЗИЦИЈЕ	У ЕУР	УСД	ОСТАЛО	РСД-а	УКУПНО
Финансијска средства	7.109.383.	46.492	29.489	9.032.153	16.217.517
Финансијске обавезе	13.624	-	-	7.404.292	7.417.916
31.12.2013	7.095.759	46.492	29.489	1.627.861	8.799.607
Финансијска средства	7.164.965	58.440	54.254	8.059.071	15.336.730
Финансијске обавезе	14.374	-	-	6.411.908	6.426.282
31.12.2014	7.150.591	58.440	54.254	1.647.163	8.910.448
Финансијска средства	3.538.911	11.044	9.862	13.829.772	17.389.589
Финансијске обавезе	14.515	-	-	1.319.929	1.334.444
31.12.2015	3.524.936	11.044	9.862	12.509.843	16.055.685

Извор: *Годишњи извештај Дунав Осигурања*,⁶

У Републици Србији на финансијском тржишту не постоје посебно инструменти заштите од колебања девизног курса па је без посебних обавеза плаћања или инвестирања у страниј валути изузетно тешко постојећа динарска

⁶ www.dunav.com., (28.10.2016.)

средства мењати или конвертовати у страну валуту. (Дукић Мијатовић М., 2012:630). Једина могућност јесте куповином обвезница старе девизне штедње или једним делом инвестирање у некретнине које је опет законски ограничено.

Промене у вредности домаће валуте или неке од примењених страних валута књижи се на позицији курсних разлика које могу позитивно или негативно утицати на резултат друштва. Пошто компаније не послује на ино тржишту, пасивни и активни послови осигурања имају занемарљиво учешће, можемо констатовати да је услед стабилног динара изложеност ове компаније мала и према томе је оцена овог ризика на пословање Дунав осигурања, у постојећим економским околностима, да је ризик мали.Промена девизног курса за 10% може да изазове позитивне или негативне ефекте на резултат пословања друштва у износу од 1.605.569 хиљада рсд-а.

Код Генерали осигурања Србија, изложеност ризику девизног курса је нешто већа обзиром да се имовина више приказује у еурима и динарима.

Табела 4. Преглед имовине Генерали осигурања Србија (у 000 рсд-а)

ПОЗИЦИЈЕ	ЕУР	РСД	ОСТАЛО	УКУПНО
Финансијска средства	13.498.059	9.922.220	34.262	23.454.541
Финансијске обавезе	12.173.008	5.933.496	86.043	18.192.547
31.12.2013	1.325.051	3.988.724	-51.781	5.261.994
Финансијска средства	17.794.005	11.891.930	38.392	29.725.127
Финансијске обавезе	16.391.734	8.596.007	102.920	25.090.661
31.12.2014	1.402.271	3.295.923	-64.528	4.634.466
Финансијска средства	24.369.461	14.532.960	166.347	39.068.706
Финансијске обавезе	19.953.305	8.936.417	120.860	29.010.583
31.12.2015	4.416.156	5.596.543	45.487	10.058.123

Извор: *Годишњи извештај Генерали осигурања,*⁷

Ово друштво врши анализу осетљивости за ризик од промене курса стране валуте која је доминантна у средствима и обавезама. Анализа осетљивости показује колико су подложне промени вредности финансијски инструменти као и ефекте које би промене у вредности еура на дан извештавања имале на биланс успеха. За анализу осетљивости користе се историски подаци о кретању вредности еура током године и упоређује се разлика између највеће и најниже вредности у односу на просечну вредност еура у току године.

У складу са критеријумима утврђеним Законом о осигурању, друштво приказује и валутну усклађеност имовине са обавезама. То се утврђује за имовину прибављену средствима техничких резерви и за средстав техничких ре-

⁷ www.apr.gov.rs., (28.10.2016.)

зерви. На дан билансирања (31.12. текуће године) Генерали осигурања Србија има валутно усклађене обавезе са имовином у свим валутама, у смислу да разлика између имовине прибављене средствима техничке резерве и обавеза не прелази 20%, посебно посматрајући средства животних а посебно средства неживотних осигурања.

У наредној табели приказана су средства и обавезе ДДОР осигурања Нови сад.

Табела 5. Преглед имовине ДДОР-а (у 000 рсд-а)

ПОЗИЦИЈЕ	ЕУР	РСД	УКУПНО
Финансијска средства	3.321.393	5.314.242	8.635.635
Финансијске обавезе	177.208	590.818	768.026
31.12.2013	3.144.185	4.723.424	7.867.609
Финансијска средства	3.190.383	5.844.033	9.034.416
Финансијске обавезе	50.605	346.954	397.559
31.12.2014	3.139.778	5.497.079	8.636.857
Финансијска средства	4.201.341	5.597.080	9.798.421
Финансијске обавезе	96.766	425.601	522.367
31.12.2015	4.104.575	5.171.479	9.276.054

Извор: Годишњи извештај ДДОР-а,⁸

Услед недостатка активног финансијског тржишта, друштво није у могућности да користи финансијске инструменте хедџинга, да би се заштитило од изложености ризику промене девизних курсева, те стога настоји да оствари природну заштиту у смислу одржавања нивоа девизних потраживања у висини нивоа девизних обавеза.

Око 40% укупног пословања се обавља у иностраној валути, односно у еурима. Ово друштво у посматраном периоду остварује позитивну нето девизну позицију, што значи да су девизна потраживања била изнад нивоа девизних обавеза и да самим тим није било негативних ефеката курсних разлика. То је и резултат стабилности девизног курса домаће валуте. Промена курса еура за 10% може да изазове позитивне или негативне ефекте на резултат пословања овог друштва у износу од 228.768 хиљада рсд-а.

Закључак

Финансијско тржиште у РС не спада у развијена тржишта па из тог разлога ни инструменти заштите од екстерних ризика у пословању финансијских

⁸ www.ddor.rs., (28.10.2016.)

институција нису развијени. У овом раду смо сагледали позиције и изложеност три водећа осигуравајућа друштва ризику промене каматне стопе и вредности девизног курса на тржишту.

Можемо закључити да је делатност осигурања у посматраном периоду пословала позитивно у укупном билансу али да је и даље изложеност посматраним ризицима изузетно велика. Не постоји начин обезбеђења или неки други вид конверзије и заштите вредности средстава и одржавања нивоа њихове вредности у односу на обавезе у садашњем времену. Једини инструмент заштите јесте политика НБС која је успела да стабилизује вредност домаће валуте у посматраном периоду.

Такође можемо закључити али не и квантитативно приказати колики је утицај промене вредности еура у односу на друге стране валуте које нису имале тенденцију умањења вредности као што је случај са америчким доларом и швајцарским франком. Осигуравајућа друштва на домаћем тржишту средства везују за динар или еуро, и ако је у том односу постигнута релативна стабилност онда то не можемо тврдити и за однос динара према другим страним валутама.

Уколико узмемо у обзир да је преко 50% имовине осигуравајућих друштава у еурима, онда ипак можемо закључити да су велике негативне курсне разлике у билансу осигуравача ако би посматрали вредност других страних валута.

Ризици промене каматне стопе и девизног курса су као што видимо код нас неизбежни, не постоје финансијски инструменти за заштиту од наведених ризика. Зато је неопходно да осигуравајућа друштва заузму адекватну стратегију пословања како би се што ефикасније супроставили тим ризицима. Државне обвезнице и ХОВ са фиксним каматним стопама јесу најсигурнији видови улагања ако се узму у обзир ризици промене вредности финансијских индикатора.

Литература:

1. Dukić-Mijatović M, (2012) *Centralna banka i razvoj finansijskog tržišta*, Pravni život, br. 11, tom 3, str. 627- 641
2. Dukić-Mijatović M, (2010) *Osvrt na fluktuacije na domaćem tržištu novca i kapitala u svetlu aktuelnih zakonskih propisa*, Pravo i privreda, br. 4-6, str. 421-435
3. Petrović, I., (2013), *Upravljanje tržišni rizikom u osiguranju*, Beograd, Zadužbina Andrejević,
4. Vaughan, E., Vaughan, T., (1995), *Osnove osiguranja i upravljanje rizicima*, Zagreb, Mate,
5. Vojinović, Ž., Žarković, N., (2016), *Rizici i osiguranje*, Subotica, Ekonomski fakultet Subotica.
6. Zakon o osiguranju, Službeni Glasnik Republike Srbije, br.139/14,
7. <http://sveoosiguranju.rs>, (25.10.2016.)
8. www.dunav.com., (25.10.2016.)
9. www.apr.gov.rs., (25.10.2016),

10. <http://pretraga2.apr.gov.rs/pretragaObveynikaFI>

11. www.ddor.rs/wp-content/uploads/2015/05/Godišnji-izveštaj-2014.pdf, (25.10.2016.)

EXTERNAL BUSINESS RISKS OF INSURANCE COMPANIES – RISK OF CHANGES IN THE INTEREST RATES AND THE EXCHANGE RATE

Summary: External business risks insurance companies are coming out of their environment and are reflected in changes in the financial markets. The most common changes in market indicators have in mind the change in the value of interest rates and the value of the domestic currency due to the volatility of financial variables that affect the value of assets of insurers and the amount of their liabilities.

According to the EU Directive, Solvency II, under the external market risks are considered to be uncertainty regarding the level of interest rates, fluctuations in stock prices and real estate, competition and concentration in the market, changes in the value of the exchange rate of the local currency, credit potential and standard of inhabitants.

Key words: insurance companies, market risk, financial indicators

СНЕЖАНА Г. ЛЕКИЋ*

Београдска пословна школа

Београд

ЈЕЛЕНА М. ВАПА-ТАНКОСИЋ**

Факултет за економију и

инжењерски менаџмент

Нови Сад

УДК 336.7:347.73

Монографска студија

Примљен: 27.12.2016

Одобрен: 26.01.2017

Страна: 221-240

ЗНАЧАЈ ЈЕДИНСТВЕНОГ ПРАВНОГ ОКВИРА ЗА ПРОЦЕС СПРЕЧАВАЊА ПРАЊА НОВЦА У БАНКАРСТВУ

Сажетак: Прање новца као глобални феномен присутно је на економској сцени света још од прве половине 20. века. У условима савременог раста међузависности светске привреде и либерализације светских токова капитала отварају се нове могућности за реализацију најразличитијих финансијских трансакција које се могу свести под појам прања новца. Полазећи од тога, рад ће се првенствено бавити глобалном, регионалном и националном регулативом која би представљала правни оквир којим би се активности у овом домену ограничиле и свеле на најмању могућу меру. Хармонизована глобална правна инфраструктура олакшала би и имплементирање националног законодавства у области спречавања прања новца. Домаћа законска регулатива биће посебно анализирана кроз призму њене усклађености са европским стандардима и регулативом. Полазна основа анализе регулативе у области спречавања прања новца на различитим нивоима мотивисана је потребом спречавања негативних последица као што су подривање стабилности, транспарентности и ефикасности финансијског система земље, избегавање економских поремећаја и нестабилности, угрожавање програма реформи, смањивање инвестиција, губљења угледа државе и угрожавања националне безбедности земље. У томе посебно значајну улогу има примена законске регулативе у банкарском сектору као централном каналу за реализацију финансијских трансакција које могу бити повезане са процесима прања новца.

Кључне речи: прање новца, кривично дело, типологије прања новца, банкарство, превентивне мере

Увод

Глобализација обично подразумева растући процес интеграције националних економија у једну глобалну економију. Џорџ Ритцер (George Ritzer) глобализацију дефинише као „транспланетарни процес који укључује растуће

* lekic.sneza@gmail.com

** jvapa@fimek.edu.rs

токове робе, услуга, људи, капитала и информација у свим правцима, као и структуре које се кроз процес сусретања тих токова креирају представљајући за њих баријере или подстицаје” (Ritzer, 2010: 2). Глобализација подстиче слободан проток капитала и робе, односно привредни развој кроз повезивање националних привреди, проширивање тржишта и омогућавање приступа савременој технологији у производњи, дистрибуцији комуникација и расту могућности обраде података. Такође, омогућила је стварање нових финансијски инструмента, већи обим трговања тим инструментима и повећање ликвидности финансијских тржишта. Циљ глобализације је отворена трговина и рушење свих баријера. Међутим, отвореност значи отварање простора и за позитивне и за негативне појаве. Једна од негативних појава глобализације је и финансијски криминал. Наиме, новац од криминала све се више путем „прања“ преноси у легалне привредне токове што доводи до подривања стабилности, транспарентности и ефикасности финансијског система земље, економских поремећаја, угрожавања програма реформи, смањења инвестиција и губљење угледа државе. На међународном нивоу кретање капитала под утицајем прања новца може деловати дестабилизујуће због интегративне природе светског финансијског тржишта. Финансијске тешкоће настале на једном месту врло лако се могу проширити и у друге земље, претварајући тако национални проблем у међудржавни. Све то дугорочно озбиљно угрожава економску и монетарну стабилност на глобалном нивоу.

Прање новца је процес трансформације прихода од криминала у легално стечена средства (Gallant, 2005: 11) и може имати јак утицај на економију једне земље јер помаже финансирање криминала и корупције и на тај начин чини земљу мање привлачном за стране инвеститоре. Прање новца повећава оперативни ризик финансијских трансакција и угрожава стабилност финансијских институција (Schott, 2006).

За разлику од других активности које су мотивисане стицањем имовинске користи, најважнији циљ криминалних група које се баве прањем новца није постизање што већег профита, него постизање што веће искоришћености прљавог новца претварањем у легални, а на тај начин и веће масе за даље неометано коришћење у легалним активностима. Новац који не успе да се „опере“ и убаци у легалне новчане токове вреди пуно мање (Gilmore, 2011).

Прање новца органски је повезано са организованим криминалом, чија се делатност обавља на територији више држава. Организовани криминал обухвата активност криминалних група или организација чији је циљ противзаконито обављање послова, односно организација или мрежа чији је циљ вршење кривичних дела ради стицања користи или моћи (Бјелајац, Зиројевић, 2014: 83). Прање новца је дериватан облик криминалитета код којег мере превенције и поступци откривања захтевају посебну оспособљеност, стручност, преданост, организованост и координацију органа који се баве његовим сузбијањем (Вјелајац, Јовановић, 2012: 100).

Процена Међународног монетарног фонда је да тзв. „брuto криминални производ” у свету износи више од 500 милијарди долара годишње, а по проце-

ни Уједињених нација, чак 80% наведеног износа остварено је трговином наркотицима. Прање новца је глобални проблем и међународни изазов (Buchanan, 2004: 115).

Један од начина неутрализације и смањивања негативних појава од глобализације јесте постојање безбедносне културе. Безбедносна култура подразумева безбедносну активност која изражава спремност за деловање и понашања у складу са стеченим знањима и вештинама, као и у складу са прихваћеним вредносним ставовима. Огледа се у препознавању опасности, реаговању на њих избегавањем опасности, отклањањем опасности или упућивањем на оне субјекте који ће професионално реаговати и сачувати угрожене вредности (Бјелајац, Зиројевић, 2014: 80).

Међународна права регулатива за спречавање прања новца

Имајући у виду да организовани криминал угрожава стабилност националних економија и да је откривање и спречавање прања новца ефикасан инструмент у борби против њега, међународна заједница је донела низ конвенција, препорука и смерница. У том смислу донето је неколико међународно правних аката која у ову борбу уносе нова средства, методе и погледе.

Уједињене нације

Прва међународна организација која је предузела активности у супротстављању прања новца на глобалном нивоу су Уједињене нације (УН). У оквиру ове организације спроводи се Глобални програм за борбу против прања новца, прихода стеченог криминалом и финансирања тероризма (Global Programme Against Money Laundering – GPLM), са циљем јачања капацитета држава чланица за имплементацију мера против прања новца и финансирања тероризма и пружање помоћи у откривању, заплени и одузимању незаконито стечене имовине.

Република Србија је ратификовала више конвенција Уједињених нација које су према одредби члана 194 Устава Републике Србије постале саставни део унутрашњег права, и то су следеће потврђене и потписане конвенције:

- Конвенција Уједињених нација против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци (Бечка конвенција) донета 1988. године („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 14/90). Прва је конвенција која уређује питање прања новца, али се ограничава на једно предикатно дело, а то је продаја дроге. Ова конвенција конститuisала је минималне стандарде ангажовања које међународна заједница захтева од појединих држава. Такође, обавезала је државе потписнице да инкриминишу прање новца и осигурају да регулатива о тајности банкарског пословања не буде препрека кривичним истрагама, да подрже укидање законских препрека које отежавају истрагу, вођење судских поступака и међународну сарадњу.
- Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма (Њујоршка конвенција) усвојена од стране Генералне скупштине Уједињених нација 1999. године („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/2002), обавезује државе

чланице успостављање адекватаног нормативног оквира у националним законодавствима који би подразумевао кривичноправну, грађанскоправну или управноправну одговорност правних лица за финансирање тероризма. Конвенција предвиђа идентификовање, замрзавање и заплону средстава за терористичке активности, уз искључење могућности позивања на банкарску тајну, као оправдања за одбијање сарадње.

- Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала са допунским протоколима (Палермо конвенција), донета 2000. године („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 6/2001), као основни правни акт УН који одређује обавезе држава потписница у борби с прањем новца. Односи се на: спречавање и откривање прања новца стеченог одређеним кривичним делима, одузимање предмета имовинске користи или њене противвредности и истражна овлашћења и технике. Ова конвенција ближе одређује финансијско-обавештајну јединицу (Financial Intelligence Unit – FIU) и прописује међународну правну сарадњу држава чланица у оквиру откривања, гоњења, истрага и пресуда кривичних дела организованог криминала, као и заплене и одузимања ствари и средстава стечених кривичним делима.
- Конвенција Уједињених нација против корупције (Мерида конвенција) донета 2003 године („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 12/2005) указује на повезаности корупције и других облика криминала, посебно организованог и привредног криминала, укључујући прање новца. То је први глобални правни инструмент о корупцији који садржи мере за превенцију, криминализацију и међународну сарадњу. Конвенција поједностављује међународну сарадњу по питању контроле и санкционисања корупције.

Организација за контролу и спречавање прања новца

Организација за контролу и спречавање прања новца (Financial Action Task Force, у даљем тексту *FATF*) основана је у Паризу 1989. године на предлог економско најразвијенијих земаља света (група Г-7) са задатком да анализира проблеме прања новца и даје препоруке за њихово спречавање. Ова организација обухвата 35 земаља и 2 међународне организације¹, преко 20 посматрача од којих су пет регионална тела за спречавање прања новца и више од 15 других међународних организација или органа.

Препоруке *FATF* признате су као глобални стандард у борби против прања новца и финансирања тероризма. Оне представљају најбољу међународну праксу, али постављају и високе стандарде у заштити финансијског и нефинансијског сектора од штетних утицања прихода незаконитих активности. Ова организација 1990. године усвојила је документ под називом „Четрдесет препорука за борбу против прања новца“ (The Forty Recommendations) којим се утврђује општа стратегија у борби против прања новца. Препоруке настале на основама Конвенције УН против незаконите трговине опојним

¹ Чланице *FATF*-а су следеће земље и међународне организације: Аргентина, Аустралија, Аустрија, Белгија, Бразил, Канада, Кина, Данска, Европска комисија, Финска, Француска, Немачка, Грчка, Савет за заливску сарадњу, Хонг Конг, Исланд, Индија, Ирска, Италија, Јапан, Република Кореја, Луксембург, Малезија, Мексико, Холандија, Нови Зеланд, Норвешка, Португалија, Руска Федерација, Сингапур, Јужна Африка, Шпанија, Шведска, Швајцарска, Турска, Велика Британија и САД. Преузето са: <http://www.fatf-gafi.org/about/membersandobservers/>, 10. 11. 2016.

дрогама и психотропним супстанцама донетој 1988. године и листи смерница за супервизију банака коју је објавио Базелски комитет за супервизију банака 12. 12. 1988. године, чланице су се обавезале да примењују а препоручују се и другим земљама. На ванредној седници *FATF-a* одржаној у Вашингтону 29. и 30. 10. 2001. године, непосредно после догађаја 11. 09. 2001. године, донете су „Посебне препоруке против финансирања тероризма“ (*Special Recommendations Against Terrorist Financing*) које представљају напоре на глобалном нивоу на откривању, спречавању и пресецању путева финансирања тероризма. Препоруке *FATF-a* покривају систем кривичног права и подручја рада органа гоњења, финансијски систем и његову регулативу, као и питање међународне сарадње. Најзначајнија препорука свим земљама света је да своја кривична законодавства измене у том смислу да прање новца постане кажњиво као кривично дело, уз обавезу банака да идентификују корисника рачуна и повећају међународну сарадњу.

FATF-a је на свом пленарном састанку одржаном 16. 02. 2012. године у Паризу, донео нове препоруке под називом „Међународни стандарди у борби против прања новца и финансирања тероризма и ширења оружја за масовно уништење“ (*International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*). Након завршене треће евалуације својих чланова, *FATF* је извршио ревизију својих препорука којом су биле обухваћене „нове и тек наслућене претње, разјашњене и оснажене постојеће обавезе, водећи при томе рачуна да се очува неопходна стабилност и строгост препорука“ (*FATF*, 2012). Ревидирану структуру нових препорука које обједињују 40 препорука за борбу против прања новца и 9 специјалних препорука за борбу против финансирања тероризма, чини седам делова: политика и координација спречавања прања новца и финансирања тероризма; прање новца и конфискација; финансирање тероризма и финансирање ширења оружја за масовно уништење; превентивне мере; транспарентност и стварно власништво над правним лицима и аранжманима (трустовима); овлашћења и одговорност надлежних власти и остале институционалне мере; и међународна сарадња (*FATF*, 2012).

Земље чланице *FATF-a* надзиру примену препорука путем двоструко приступа: а) годишње самопроцене и б) детаљнијег процеса међусобне процене у складу с којом свака земља чланица постаје предмет контроле на лицу места. Осим тога, *FATF* у свим земљама извршава преглед мера које су предузете у циљу имплементације препорука, којим се утврђује општа стратегија у борби против прања новца и издаје прегледе предузетих мера измену више земаља (Fijat, 2013: 211).

Европска унија

На нивоу Европске уније борба против организованог криминала и прања новца донела је бројне конвенције и директиве, од којих су најважније:

- Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом – Стразбуршка конвенција, донета 1990. године („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/2002; „Службени лист СЦГ -

Међународни уговори“, бр. 18/2005). Основна дефиниција прања новца у члану 6. Конвенције заснована је на дефиницији коришћеној у члану 3. Конвенције УН из 1988. године и захтева да се прање новца или било која друга врста сродне активности третира као кривично дело (Basel Committee on Banking Supervision, 2001). Ова конвенција обавезује државе потписнице, не само на криминализацију прања новца, већ и на усвајање широке дефиниције предикатних дела (претходних, главних казних дела) која покривају сва казнена дела.

- Кривичноправна конвенција Савета Европе о корупцији из 1999. године („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 2/02; „Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 12/05), која предвиђа обавезу за државе потписнице да у свом националном кривичном законодавству предвиде одређена кривична дела корупције, прописујући систем кривичне одговорности за њихове учиниоце, као и установљавање специјализованих органа за борбу против корупције, мера заштите сарадника правде и сведока. Конвенција дефинише и оквире за унапређење међународне сарадње и узajамне помоћи држава у борби против корупције, укључујући екстрадицију и размену информација. Њену примену надгледа Група држава против корупције (GRECO).
- Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма - Варшавска конвенција, донета 2005. године („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 19/2009). То је први применљив међународни уговор који се односи на превенцију и контролу и прања новца и финансирања тероризма, којим су прописани основни принципи сарадње око података на банкарским рачунима и приступ базама банкарских података, сарадња међу финансијско-обавештајним јединицама, надзорни механизам и решавање спорова. Саставни део ове Конвенције су додаток с пописом казних дела и извештај с објашњењима (Basel Committee on Banking Supervision, 2002).
- Директива бр. 2005/60/ЕЦ о спречавању коришћења финансијског система у сврхе прања новца и финансирања тероризма којом се прописује идентификација странке, дубинска анализа, верификација и надзор клијената (стварних власника), лимити коришћења готовине, препознавање повезаних, нелогичних и сумњивих трансакција, обавеза извештавања, забрана објављивања информација, максимална заштита запослених у финансијским институцијама од одговорности због давања информација, оспособљавање особља и управљање ризицима, вођење евиденције и статистике, надзор и санкције (Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council, 2005).
- Уредба 1781/2006 о документацији која прати електронске трансфере. Ради примене Посебне препоруке VII *FATF*, којој је циљ побољшање транспарентности свих врста пребацивања новца електронским путем унутар земље и међу државама. У циљу прикупљања података о налогодавцу прописује се поступање институција које проводе трансакцију, посредника при њиховом спровођењу и оних које такве трансакције примају, као и процена ризика и обавеза обавештавања специјализованих агенција које се баве овом проблематиком (*FIU*) о сумњивим трансакцијама (Basel Committee on Banking Supervision, 2003a).

Вођене основном идејом да прање новца и финансирање тероризма мора бити забрањено, међународне конвенције, смернице и препоруке прописују одузимање профита од свих незаконитих делатности, начин спровођења мера и активности ради квалитетне идентификације и обавештавања *FIU*, размену података с другим државама и међународну правну помоћ.

Базелски комитет за и надзор банака

Гувернери централних банака десет најразвијенијих држава света и Швајцарске у оквиру Банке за међународне обрачуне (*Bank for International Settlements – BIS*) основали су 1974. године Базелски комитет за надзор банака, са циљем унапређења међународне сарадње у области превентивне супервизије (контроле) банака (*Basel Committee on Banking Supervision, 2003b*). Државе чланице представљају њихове централне банке, односно одређена тела са формалним овлашћењима супервизије рада банака ако ти послови нису у надлежности централне банке.

Базелски комитет донео је више докумената који представљају смернице за спречавање прања новца и предуслов за идентификацију рачуна у банкама у вези са тероризмом: 1) Изјава о принципима о прању новца и Изјава о превенцији (*Prevention of Criminal Use of the Banking System for the Purpose of Money-Laundering, 1988*) чији су основни принципи: „да процедуре захтевају неопходну идентификацију клијената, поштовање и усаглашавање са забранама (*compliance*), доношење прописа о финансијским трансакцијама, онемогућавање трансакција које су повезане са прањем новца и сарадња са агенцијама за борбу против криминала” (*Klasens, 2006: 52*); 2) Кључни принципи за ефикасну банкарску контролу (*Core principles for effective banking supervision, 2012*) који обезбеђују обухватни план за ефикасан систем банкарске контроле²; 3) Детаљне финансијске провере клијената (*Customer Due Diligence - CDD*)³.

Национална регулатива Србије за спречавање прања новца

У Републици Србији ради усаглашавања прописа са стандардима ЕУ донето је више закона и одлука надлежних органа који утичу на спречавање и сузбијање организованог криминала, прања новца и финансирања тероризма.

Кривични законик Републике Србије

У складу са наведеним међународним и европским стандардима у области сузбијања финансијског криминала Кривични законик Републике Србије (Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009,

² Усвојено је 25 принципа, од којих се петнаести се односи на прање новца, укључујући стриктно правило „Упознај свог клијента“ (*Know Your Customer - KYC*). У оквиру овог правила треба прописати и оперативни спроводити све елементе који ће омогућити финансијској институцији да се адекватно упознају клијентове планиране и уобичајене намере у пословном односу са финансијском институцијом, очекивани обим промета по рачуну, да ли клијент очекује само уплате из земље у којој борави или и из иностранства итд. То битно у каснијем оцењивању ризичности сваког појединачног клијента, праћењу његових активности и минимизирању ризика.

³ На основу овог документа свака банка треба да направи Програм спречавања прања новца, који ће представљати стандарде активности банке на спречавању прања новца и финансирања тероризма.

111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014), чланом 231. прописује кривично дело прања новца. Ово дело се састоји у конверзији или преносу имовине за коју се зна да потиче од кривичног дела, у намери да се прикрије или лажно прикаже незаконито порекло имовине, у прикривању или лажном приказивању чињеница о имовини за коју се зна да потиче од кривичног дела или у стицању, држању или коришћењу имовине за коју се у тренутку пријема зна да потиче од кривичног дела.

Код овог кривичног дела објекат заштите је финансијски систем, а објекат напада су новац и имовина који су прибављени вршењем кривичних дела, било самог учиниоца или другог лица (Јовашевић, 2013: 1849). У дефинисању прања новца у Кривичном законнику постоји несклад између назива овог кривичног дела и његове садржине. Иако кривично дело носи назив „прање новца“, реч „новац“ уопште се не помиње, а реч „имовина“ појављује више пута. Имовина је шири појам од новца и представља скуп права и обавеза на стварима који улазе у имовину (Ђуровић, 2015: 215).

Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма

Основе превентивног деловања у спречавању прања новца регулисане су Законом о спречавању прања новца из 2001. године. Додатним усклађивањем са II Директивом ЕУ о спречавању коришћења финансијског система у сврхе прања новца и ревидираним препорукама *FATF* већи део текста Закона из 2001. године промењен је доношењем Закона о спречавању прања новца 2005. године. Ради усаглашавања са променама међународних стандарда у овој области 2009. године донет је Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма који је у више наврта био ревидиран (Службени гласник РС, бр. 20/2009, 72/2009, 91/2010 и 139/2014).

Прањем новца, у смислу овог Закона члан 2(1) сматра се: 1) конверзија или пренос имовине стечене извршењем кривичног дела; 2) прикривање или нетачно приказивање праве природе, порекла, места налажења, кретања, располагања, власништва или права у вези са имовином која је стечена извршењем кривичног дела; 3) стицање, држање или коришћење имовине стечене извршењем кривичног дела. Финансирање тероризма, члан 2(2), подразумева обезбеђивање или прикупљање имовине или покушај њеног обезбеђивања или прикупљања, у намери да се користи или са знањем да може бити коришћена, у целисти или делимично: 1) за извршење терористичког акта; 2) од стране терориста; 3) од стране терористичких организација. Под финансирањем тероризма, Законом се још сматра се и подстрекавање и помагање у обезбеђивању и прикупљању имовине, без обзира да ли је терористички акт извршен и да ли је имовина коришћена за извршење терористичког акта.

Законом се разрађује: стварање јединствене листе обвезника; мере познавања и праћења странке и превентиван приступ базиран на степену ризика; аналитичко-обавештајни рад тела одговорног за спречавање прања новца и финансирање тероризма; повратно извештавање обвезника; пренос физички преносивих средстава плаћања преко државне границе; заштита доставе ин-

формација у доброј вери; међународна сарадња; обавеза вођења евиденције и статистике; дефинисање надзорних тела по појединим секторима; прописивање ефективних, пропорционалних и превентивних казни. Закон изричито прописује поједине радње и мере за спречавање прања новца и финансирања тероризма које су дужни да предузимају сви обвезници. Листа обвезника је допуњена према дефиницијама нових организационих облика који су се појавили на тржишту сходно новим технологијама.

У току је измена и допуна Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма, који уређује систем превентивних мера против прања новца и финансирања тероризма, као и Закона о репресивним мерама које се спроводе на основу релевантних резолуција Савета безбедности Уједињених нација, којима се прописује ограничавање располагања имовином физичких и правних лица означених као терористи или терористичке организације.⁴

Национална стратегија и Акциони план за борбу против прања новца и финансирања тероризма

Национална стратегија за борбу против прања новца⁵ из 2008. године била је прва национална стратегија Републике Србије у овој области којом се дају препоруке за превазилажење проблема и унапређење постојећег система за борбу против прања новца и финансирања тероризма, и то на законодавном, институционалном и оперативном нивоу, као и у погледу стручног усавршавања и обуке. Таква концепција стратегије била је усмерена на задовољавање међународних стандарда и испунила је свој циљ - успостављање система за борбу против прања новца и финансирања тероризма.

Нову националну стратегију (у даљем тексту Национална стратегија) Влада Републике Србије је усвојила 31. 12. 2014. године. Приликом израде Националне стратегије водило се рачуна о последњим променама у међународним стандардима⁶ који сада захтевају не само техничко испуњавање стандарда већ и ефикасност њихове примене, на законодавном и институционалном нивоу. Национална стратегија акценат ставља на сарадњу свих надлежних државних органа кроз размену информација и експертизе, приступ базама података и образовање радних тимова. Њен општи циљ јесте да кроз суштинско јачање појединих делова система циљаним и осмишљеним мерама доп-

⁴ Нацрт закона о изменама и допунама Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма и његова радна верзија објављени су на сајту Управе за спречавање прања новца (<http://www.apml.gov.rs>). Измене се предвиђају како би се законска решења ускладила са новим стандардима у овој области – 40 препорука *FATF* - Међународни стандарди у борби против прања новца и финансирања тероризма и ширења оружја за масовно уништење, Директива ЕУ 2015/849 Европског парламента и Савета од 20. 05. 2015 године о спречавању коришћења финансијског система у сврхе прања новца или финансирања тероризма, о изменама Уредбе (ЕУ) број 648/2012 Европског парламента и Савета и престанку важења Директиве 2005/60/ЕЗ Европског парламента и Савета и Директиве комисије 2006/70/ЕЗ.

⁵ Националну стратегију за борбу против прања новца и финансирања тероризма Влада је усвојила 25. 09. 2008. године („Службени гласник РС“, бр. 89/08)

⁶ Препоруке и методологија *FATF* и предложени текст Четврте директиве ЕУ о прању новца.

ринесе потпуној заштити финансијског система и привреде државе од опасности које узрокују прања новца и финансирање тероризма и ширење оружја за масовно уништење, чиме се јача интегритет финансијског сектора и доприноси безбедности и сигурности.

Национална стратегија и Акциони план за спровођење Националне стратегије за борбу против прања новца и финансирања тероризма (у даљем тексту: Акциони план) узели су у обзир и закључке националне процене ризика спроведене 2012. године, сходно препоруци 1 *FATF*, а на основу методологије Светске банке.

Општи циљ Националне стратегије разрађује се кроз четири стратешке теме (Службени гласник РС, бр. 3/2015): 1) смањивање ризика од прања новца и финансирања тероризма кроз стратешко планирање, координацију и сарадњу свих учесника у систему; 2) спречавање уношења имовине за коју се сумња да је стечена кривичним делом у финансијски систем и друге секторе, односно откривање и пријављивање већ унете имовине; 3) уочавање и отклањање претњи од прања новца и финансирања тероризма, кажњавање извршилаца кривичних дела и одузимање незаконито стечене имовине; 4) квалификовани кадрови оспособљени за делотворно учешће у свим сегментима система за борбу против прања новца и финансирања тероризма и разумевање у јавности улоге и планова надлежних органа.

С обзиром да је борба против прања новца директно повезана са другим облицима борбе против криминала, овом стратегијом се дају препоруке у вези са: одузимањем противправно стечене имовинске користи; привременим мерама код одузимања противправне имовинске користи; обрнутим теретом доказивања у вези са одузимањем противправне имовинске користи и управљањем привремено одузетом противправном имовинском користи.

Примена Националне стратегије дефинисана је Акционим планом који предвиђа конкретне активности са постављеним роковима, одговорним институцијама и неопходним средствима. Орган надлежан за надзор над применом ове стратегије је Стална координациона група, која ће се приликом мерења и оцењивања успешности Националне стратегије нарочито руководити провером ефикасности активности и мера на испуњавању постављених циљева. Преглед и провера спровођења и ефикасности спровођења Акционог плана вршиће се сваке две године.

Управа за спречавање прања новца

Управа за спречавање прања новца основана је у саставу Министарства финансија као самостална јединица у оквиру финансијско-обавештајне службе Републике Србије, која је централни орган у систему борбе против прања новца и финансирања тероризма.

Надлежност Управе је прописана Законом о спречавању прања новца и финансирања тероризма. Управа прикупља, анализира и чува податке и информације добијене од обвезника. У случају када утврди да у вези неког лица

или трансакције постоји сумња да се ради о прању новца, Управа обавештава надлежне државне органе (полиција, правосудни и инспекцијски органи), ради предузимања радњи и мера из њихове надлежности. Она настоји да у сарадњи са другим државним органима и обвезницима утврди потребе за даљом обуком, која се реализује кроз семинаре и радионице, а има за циљ успешнију примену закона у свим његовим аспектима. Управа за спречавање прања новца тежи да у сарадњи са другим државним органима допринесе јачању система за откривање и спречавање прања новца у Србији и очувању интегритета финансијског система државе.

На међународном плану, Управа активно учествује у раду Манивала (*MoneyVAL*) члан је међународног удружења финансијских обавештајних служби – Егмонт групе од јула 2003. године.

На иницијативу Савета Европе, септембра 1997. године, по узору на *FATF*, формирана је посебна комисија (PC-R-EV, поткомисија Европског комитета о проблемима криминала Савета Европе CDPC), која ће спроводити послове самооцењивања и узајамне евалуације по узору на *FATF* у земљама Савета Европе које нису чланице *FATF*-а. Ова комисија касније је преименована у *MoneyVAL*. Циљ Манивала је да све државе чланице имају делотворне системе за борбу против прања новца и финансирања тероризма и да буду усклађене са релевантним стандардима у тој области.

Егмонт је група финансијско-обавештајних служби специјализованих за борбу против прања новца и финансирања тероризма. Трајно промовише и подржава сарадњу националних управа, подстиче међусобну размену информација и искустава о могућим случајевима прања новца (Condemi & Pasquale, 2005:161). У њеном саставу 2015. године било је 150 чланица, а очекује се да ће та бројка и даље расти.

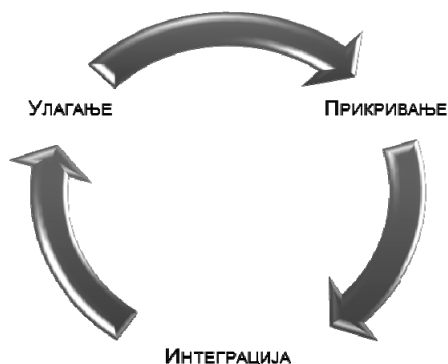
Од јуна 2010. године Управа за спречавање прања новца, која има својство посматрача, учествује у раду Евроазијске групе за борбу против прања новца и финансирања тероризма.

Процес прања новца

Прање новца се односи на промену незаконито стеченог новца на начин да изгледа легалан. Према Грахаму (Graham, 2003: 3-4) прање новца представља процес који криминалцима омогућава контролисање средстава произашлих из њихових активности, сигурну потрошњу, тј. инвестирање тих средстава, избегавање сумње и откривања, као и конфискације или одузимања. Прање новца обухвата делатности усмерене на прикривање имовинске користи добијене кривичним делом, укључивање, депоновање и друго располагање дотичним предметима (новцем, вредносним папирима итд.) стварајући привид легалне стечености тих предмета (Слијепчевић, 2014: 99).

Процес прања новца одвија се у три основне фазе: улагање или полагање (*placement*), прикривање или раслојавање (*layering*) и интеграција (*integration*), слика 1.

Слика 1. Процес прања новца

Извор: Cox, Dennis (2014): *Handbook of Anti Money Laundering*, John Wiley & Sons, Ltd., London, p.15.

Улагање има за циљ убацивање готовог новца у легалне финансијске токове. Новац се уплаћује на банкарске рачуне у виду неке законите активности у којој се плаћање врши у готовом новцу, и то најчешће као приход остварен од фиктивног привредног друштва које нема пословних активности, већ служи искључиво за полагање „прљавог” новца или уситњавање великих сума новца, а потом његово полагање на рачуне у износима који нису сумњиви и нису предмет пријављивања надлежним органима. Најчешће се бирају банке у земљама у којима је контрола веома слаба или не постоји. С једне стране, из угла криминалца, ово је најопаснија фаза јер постоји директна веза с новцем, а с друге ова фаза је важна за откривање прљавог новца, јер је у њој најлакше открити ко је власник незаконитог новца и одакле новац долази (Cindori, 2007: 56).

У фази прикривања новац се пребацује легалним трансакцијама са рачуна на који је положен на друге рачуне привредних друштава ради приказивања неке фиктивне пословне активности или обављања неког легалног посла са привредним друштвом која легално послују. Циљ ове фазе је да се обави што већи број легалних трансакција како би се прикриле везе између новца и криминалне активности од које потиче.

Интеграција подразумева улажење илегално стеченог новца у легалне токове и његову интеграцију у финансијски систем. Користи се за куповину некретнина, контролних пакета акција акционарских друштава, давање у закуп некретнина је законито, а приход од закупнине није сумњив. У овој фази новац се често улаже у привредна друштва са пословним тешкоћама, која након тога настављају успешно да раде, а резултати пословања представљају законите приходе. У овој фази тешко је открити незаконито порекло новца (Национална стратегија за борбу против прања новца, 2008: 2). Наведене фазе новца у пракси су међусобно испреpletене па их је тешко разликовати. Њихова раздвајање ограничило би приступ овом проблем, где је могуће користити неограничени број техника и метода у зависности од обима средстава и величине и опасности ризика од откривања.

Развој информационих технологија, флексибилност у деловању, стручна помоћ, огромна финансијска средства која стоје на располагању, олакшавају прање новца и његов пренос преко границе. Земље у транзицији са недовољно изграђеним институцијама за сузбијање криминала којима су потребне инвестиције да би покренуле своју економију, представљају центре за прање прљавог новца, те су стално на мети криминалних организација (Слијепчевић, 2014: 100-101).

Прање новца и банке

Због свог значаја у финансијском систему и чињенице да представљају велики део финансијског тржишта, банке имају посебно место у систему спречавања прања новца и финансирања тероризма. Разлози су вишеструку: технички су добро опремљене и имају високу квалификациону структуру запослених; развијањем својих аналитичких процедура оспособљене су за рано детектовање сумњивих трансакција; помажу органу надлежном за спречавање прања новца да прикупи писмене доказе о сумњивим трансакцијама; обвезници располажу базама података о клијентима на основу извршене идентификације (Fijat, 2012: 54).

У области спречавања прања новца и финансирања тероризма Народна банка Србије (НБС) има двоструку улогу: као регулатор и као супервизор. Регулаторска улога огледа се у изради, односно учешћу у изради појединих секторских закона и подзаконских аката који имају за циљ и смањивање могућности прања новца и финансирања тероризма кроз финансијске институције чије пословање контролише. Улогу супервизора НБС почиње процесом издавања дозвола за рад, након чега, кроз поступак надзора, прати да ли се прописи континуирано испуњавају и процењује адекватност система за спречавање прања новца и финансирања тероризма, како би се спречило да се обављање тих активности одвија кроз финансијске институције. Уколико се идентификују слабости у начину спровођења мера спречавања прања новца и финансирања тероризма, НБС предузима одговарајуће корективне мере у складу с прописима (<https://www.nbs.rs>). На том плану НБС активно сарађује с домаћим и иностраним институцијама.

Програм банака за спречавање прања новца и финансирања тероризма заснива се на *FATF*-им Међународним стандардима у борби против прања новца и финансирања тероризма и ширења оружја за масовно уништење. У њима велика пажња поклања се Превентивним мерама које обухватају следеће препоруке: 9) Закони о чувању пословних тајни финансијских институција; 10) Познавање и праћење странке; 11) Вођење евиденције, 12) Политички експонирана лица, 13) кореспондентско банкарство, 14) Пренос новца иоли вредносних пошилики, 15) Нове технологије, 16) Електронски трансфер, 17) Поверљавање појединих послова трећим лицима, 18) Унутрашње контроле и пословне јединице и друштва ћерке са седиштем у иностраној држави, 19) Државе вишег степена ризика, 20) Подношење извештаја о сумњивим трансакцијама, 21)

Дојављивање и тајност пословања, 22) ДНФБП:⁷ Познавање и праћење странке; 23) ДНФБП: Остале мере (FATF, 2012). Полази се од тога да државе треба да обезбеде да закони о чувању пословне тајне финансијских институција не осујете спровођење препоруке FATF-a.

У циљу анализе досадашњег искуства о начинима и техникама на које је могуће опрати новац у нашој, Управа за спречавање прања новца Републике Србије, уз подршку Организације за европску безбедност, покренула је пројекат писања типологија прања новца у Републици Србији и издала две књиге. Типологије прања новца које су обрађене у првој књизи везане су за банкарски сектор, мењачке послове, тржиште капитала, сектор осигурања и др. Најчешћи начини да се законом предвиђене банкарске услуге и шифре основа по којима се врше трансакције, искористе да се „прљави“ новац интегрише кроз банкарски систем били су: 1) кредити са 100% депозитом обезбеђењем или превремена отплата кредита; 2) велике готовинске уплате без реалног основа или неуобичајене за клијента; 3) плаћање по основу промета робе, а нарочито услуга са оф шор (off-shore) компанијама; 4) плаћање по основу услуга новоотвореним домаћим фирмама; 5) готовинске уплате по основу позајмице оснивача за ликвидност предузећа (Типологија прања новца у Републици Србији, 2012: 6). Типологије издате 2015. године, обрађују типологије које су према Националној процени ризика најзначајније са аспекта прања новца: пореска утаја, коруптивна кривична дела (давање мита, примање мита, проневера, злоупотреба службеног положаја, злоупотреба положаја одговорног лица,...) и стављање у промет опојних дрога (Пантелић, Иванић, Попић и други, 2015).

Када се ради о финансијским институцијама, начини прања новца могу се класификовати сходно фазама. Типични примери прања новца у фази улагања су: полагање депозита на рачуне клијената, мењање новчаница мањих за новчанице већих апоена, инвестирање у пословне активности у којима се највише користи готовина као покриће депоновања прљавог новца у банку, куповина разних облика платних инструмената. Примери прикривања су трансфер новца у иностранство, депоновање кеша у међународним банкарским системима, а интеграције превремена отплата кредита, плаћање фалсификованих рачуна, комплексна мрежа међународних трансакција које онемогућавају праћење оригиналног извора средстава (Fijat, 2012: 15). По врсти трансакција разликују се: кријумчарење, уситњавање, укрупњавање, привидно задуживање, готовинско пословање, виртуална предузећа и друго (Ibid: 16).

Свака банка у своме пословању сусреће се са различитим врстама ризика који могу проузроковати негативне ефекте на пословање банке. Управљање ризицима у банкарском пословању обухвата идентификовање, мерење и процену ризика с циљем минимизирања њихових негативних ефеката на финансијски резултат и капитал банке. Банка је дужна да образује посебну организациону јединицу у чијем је делокругу управљање ризицима и својим актима пропише процедуре за идентификовање, мерење и процену ризика, као и за управљање ризицима (<https://www.nbs.rs>). Са прањем новца и финансирањем

⁷ ДНФБП - Одређене нефинансијске пословне организације и самосталне професије.

тероризма повезани су репутациони, оперативни, правни и концентрациони ризик. Репутациони ризик се односи на могућност настанка губитака услед негативног утицаја на тржишно позиционирање банке услед неповољног става јавности о пословању банке, без обзира да ли за то постоји основ или не. Оперативни ризик је ризик од могућег настанка негативних ефеката на финансијски резултат и капитал банке који су последица пропуста (ненамерних и намерних) у раду запослених, неодговарајућих интерних процедура и процеса, неадекватног управљања информационим и другим системима у банци, као и услед наступања непредвидивих екстерних догађаја. Сходно томе, оперативни ризици се могу поделити у седам категорија: интерне преваре; екстерне преваре; праксе везане за запослене и безбедност на радном месту; клијенти, производи и пословна пракса; физичка оштећења имовина; ремећење пословних операција и падови система; извршење испорука и управљање процесом (Ћијат, 2012: 54). Свака од наведених категорија има своје поткатегије и активности. Правни ризик је део оперативног ризика који подразумева могућност настанка негативних ефеката на финансијски резултат и капитал банке проистеклих из судских спорова по основу неиспуњења уговорних и законских обавеза, као и услед казни и санкција изречених од стране надлежног регулаторног тела. Ризик од концентрације је ризик који директно или индиректно произилази из изложености банке према истом или сличном извору настанка ризика, односно истој или сличној врсти ризика.

Банке користе софтвере за препознавање сумњивих трансакција или лица која врше сумњиве трансакције. У софтвер су имплементирани и одређени индикатори за прање новца: трансакције готових уплата и исплата изнад 15.000,00 еура у динарској противвредности и извршених у року од неколико дана, трансакције са ризичним земљама, повећан промет по рачуну у односу на претходни период, брз проток средстава преко рачуна, активирање рачуна након дужег периода мировања и др. Информациони системи омогућавају праћење, анализу и пријаву сумњивих активности клијената банке чиме се смањује могућност да банкарским службеницима „промакне“ сумњива трансакција са аспекта прања новца, односно финансирања тероризма (Управа за спречавање прања новца, 2015: 5).

Сумњиве и готовински трансакције које је Управа за спречавање прања новца примила од стране банака, приказане су у *табели 1*.

Табела 1. Број пријављених сумњивих и готовинских трансакција од стране банака у периоду од 2012. до 2014. године

	2012	2013	2014
Број пријављених сумњивих трансакција од стране банака	781	594	552
Број трансакција пријављених као готовинских	242.438	221.411	190.601

Извор: *Управа за спречавање прања новца (2015): Analiza banaka na poslovima za sprečavanje i otkrivanje praња novca i finansiranja terorizma 2012 – 2014. godina; <http://www.apml.gov.rs/> (3. 11. 2016.)*

Банке које пријављују већи број трансакција као сумњивих показују квалитет у анализу трансакција и активности клијената пре пријаве. У преко 90% случајева информације се прослеђују на даље поступање другим државним органима. У просеку око трећине сумњивих трансакција остају на праћењу, а код 9 банака више од половине пријављених трансакција није прешло у даљи рад, што указује на потребу за даљом обуком како би се побољшао квалитет анализе трансакција код обвезника (Управа за спречавање прања новца, 2015: 9).

Банке су у 2015. години пријавиле 737 сумњивих трансакција, од чега је 152 трансакције остало у Управи за спречавање прања новца на праћење, док су остале прослеђене другим надлежним органима у Републици Србији на поступање. Такође, банке су Управи пријавиле 10 најављених трансакција које још увек нису биле извршене у тренутку пријаве, а за које је на основу до тада расположивих података формирана сумња у прање новца. Овде се радило о покушају да се у финансијски систем Републике Србије убаци новчана средства великих износа, при чему су као сврху планираних трансфера лица су наводила инвестиције у Србији, без конкретних доказа о чему се тачно ради, Због сумње у финансирање тероризма банке су Управи пријавиле 4 трансакције (Управа за спречавање прања новца, 2016).

Идентификовање, процена, праћење и управљање усклађености пословања у банкама (Ibid, 65) је у надлежности функције контроле усклађености пословања (*Compliance*). Комплајанс успоставља систем интерних контрола како би се осигурала непрестана усклађеност са законима и другим прописима, укључује независно проверавање усклађености од стране интерне контроле, ревизије и спољне ревизије, одређује службеника за усклађеност који је одговоран за свакодневну усклађеност са законима и другим прописима, осигурава одговарајућу обуку особља банке.

Кроз спровођење процедура: успостављање ефикасне политике познавања клијената, пажња на комитенте који обављају или учествују у трансферима средстава велике вредности, израда и одржавање извештаја о трансакцијама и незаконитим референцама, банке помажу у спречавању прања новца.

Закључак

У савременим глобалним условима пословања и либералних токова робе, услуга, људи и капитала, финансијска стабилност је један од кључних предуслова континуираног раста глобалне светске привреде. Савремени развој технологија отвара бројне нове могућности пословања, трговања, сарадње и размене иноформација, новца, капитала, али паралелно отвара и нове ризике везане за проблем злоупотребе, сигурности и нелегалних активности.

Овај рад се бави једним аспектом нелегалних активности који директно утиче на финансијску стабилност на националном, регионалном или глобалном нивоу, а то је прање новца. Прање новца се односи на промену незаконито

стеченог новца на начин да изгледа легалан и оно омогућава криминалним структурама контролисање средстава произашлих из њихових активности, сигурну потрошњу, тј. инвестирање тих средстава, избегавање сумње и откривања, као и конфискације или одузимања.

У циљу суочавања, и пре свега спречавања феномена прања новца, свет користи легални инструментаријум који ће пре свега идентификовати ове криминалне радње, затим их санкционисати, и као резултат органичити њихову појаву. Рад анализира постојећу законску регулативу на глобалном нивоу (Уједињене нације), регионалном нивоу (ЕУ) и националном нивоу. Домаћа законска регулатива преузима међународне и евроске легислативне норме и стандарде и преводи их у домаће законе које треба имплементирати у пракси. Уклађеност законске регулативе на ова три нивоа је од изизетне важности с обзиром да идентификација, санкционисање и ограничавање процеса прања новца захтева међународну срадњу и заједничко деловање.

Сегмент од посебног значаја када се анализира и прати прање новца је банкарски сектор где се финансијске трансакције и реализују. У том контексту посебно је обрађена улога банака у сва три дела овог процеса— улагање, прикривање и интеграција опраног новца. Народна банка Србије (НБС) има двоструку улогу у области спречавања прања новца: као регулатор и као супервизор, али и свака банка настоји да применом регулативе у свом пословању и адекватном контролом и супервизијом ограничи ове феномене и обезбеди минимизирања њихових негативних ефеката на финансијски резултат и капитал банке.

Литература:

1. Bjelajac, Željko; Jovanović, Milovan (2012): Specificnosti fenomena pranja novca, *Megatrend revija*, 9(3), 99-117.
2. Buchanan, Bonnie (2004): Money laundering—a global obstacle, *Elsevier Research in International Business and Finance* 18 (2004) 115–127.
3. Cindori, Sonja (2007): Sustav sprječavanja pranja novca, *Financijska teorija i praksa*, 31(1), 55-72.
4. Condemi, Marcello & De Pasquale, Francesco. (2005): *International profiles of the activity to prevent and combat money laundering*. Italy
5. Cox, Dennis (2014): *Handbook of Anti Money Laundering*, John Wiley & Sons, Ltd., London.
6. Fijat, Ljiljana (2013): Ocena sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma u bankama, *Ekonomске теме*, 51(1): 209-255.
7. Gallant, Michelle M. (2005): *Money Laundering and the Proceeds of Crime: economic crime and civil remedies*, Published by Edward Elgar, Cheltenham, UK.
8. Gilmore, Bill (2011): *Dirty Money: The Evolution of International Measures to Counter Money Laundering and the Financing of Terrorism (4th ed)*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.
9. Graham, Toby (2003): *Series Money Laundering*, Butterworths, Trowbridge, Wiltshire, UK.

10. Klasens, Rože (2006): *Sprečavanje pranja novca*, Udruženje banaka Srbije, Beograd.
11. Ritzer, George (2010). *Globalization: a basic text*. West Sussex: Wiley – Blackwell.
12. Schott, Paul A. (2006): *Reference guide to anti-money laundering and combating the financing of terrorism* (2nd Ed.). Washington, DC, The World Bank.
13. Bjelajac, Željko; Zirojević, Mina (2014): Bezbednosna kultura u eri globalizacije, *Kultura polisa*, god. XI (2014), br. 23, str. 77-99.
14. Đurović, Đuro (2015): *Osnovi krivičnog prava i krivičnog postupka*, Beogradska poslovna škola – Visoka škola strukovnih studija, Beograd.
15. Jovašević, Dragan (2013): Pranje novca – Međunarodni standardi i pravo Republike Srbije, *Teme*, vol. 37, no. 4, pp. 1833-1853.
16. Slijepčević, Lj. (2014): Pranje novca prema domaćem i međunarodnom zakonodavstvu, *BRANIČ – Časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 3-4, 97-114.
17. Fijat, Ljiljana (2012): *Mere protiv pranja novca u bankama*, Zadužbina Andrejević, Novi Sad.

Међународни документи и домаћи прописи

1. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, „Službeni glasnik RS“, br. 20/2009, 72/2009, 91/2010 i 139/2014.
2. Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/2002; „Službeni list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 18/2005.
3. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije (2003), „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 12/2005.
4. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (1988), „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 14/90.
5. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola (2000), „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 6/2001.
6. Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
7. Krivičnopravna konvencija Saveta Evrope o korupciji, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 2/02; „Službeni list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 12/05.
8. Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma (1999), „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/2002.,
9. Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma, Službeni glasnik RS, br 89/2008
10. Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma, Službeni glasnik RS, br. 3/2015.

Интернет извори:

1. Basel Committee on Banking Supervision (2001): *Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors*, August 2001, <http://www.bis.org/publ/bcbs84.pdf> (01. 11. 2016.)
2. Basel Committee on Banking Supervision (2002): *Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors: A survey*, August, 2002, <http://www.bis.org/publ/bcbs92.pdf> (01. 11. 2016.)
3. Basel Committee on Banking Supervision (2003b): *General guide to Account Opening and Customer identification, Attachment to Basel Committee publication No 85 Customer due diligence for banks*, <http://www.bis.org/publ/bcbs85annex.htm> (01. 11. 2016.)

4. Basel Committee on Banking Supervision (2003a): *Consolidates KYC Risk Management*, <http://www.bis.org/publ/bcbs101.htm> (01. 11. 2016.)
5. Core principles for effective banking supervision (2012), <http://www.bis.org/publ/bcbsc30.pdf> (01. 11. 2016.)
6. Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0060> (01. 11. 2016.)
7. FATF (2012): *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*, updated October 2016, FATF, Paris, www.fatf-gafi.org/recommendations.html (01. 11. 2016.)
8. Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) Misija u Srbiji i Uprava za sprečavanje pranja novca (2012): *Tipologija pranja novca u Republici Srbiji*, <http://www.apml.gov.rs/> (3. 11. 2016.)
9. Prevention of Criminal Use of the Banking System for the Purpose of Money-Laundering (1988), <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.pdf> / (3. 11. 2016.)
10. Pantelić, Jelena; Ivanić, Saša; Popić, Dimitrije; i dr. (2015): *Tipologija pranja novca / Studije slučaja pranja novca*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1662_tipologije-pranja-novca-2015.pdf (3. 11. 2016.)
11. Uprava za sprečavanje pranja novca (2015): *Analiza banaka na poslovima za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma; 2012-2014. godina*; <http://www.apml.gov.rs/> (10. 11. 2016.)
12. Uprava za sprečavanje pranja novca, *Izveštaj o radu Uprave za sprečavanje pranja novca za period od 1.1.2015. do 31.12.2015. godine*, www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1581_godisnji-izvestaj-o-radu-za-2015-lat.doc (10. 11. 2016.)
13. <http://www.fatf-gafi.org/about/membersandobservers>
14. <https://www.nbs.rs>.

THE IMPORTANCE OF A SINGLE LEGAL FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF MONEY LAUNDERING IN THE BANKING SECTOR

Summary: Money laundering as a global phenomenon has been present on the world economic scene since the early years of 20th century. Under the conditions of the rising world economy interdependence and the process of the world capital flow liberalization new possibilities for the realization of various financial transactions that may be included in the concept of money laundering are created. This paper will primarily deal with the global, regional and national legislation necessary for providing of the global legal framework that can limit and reduce money laundering activities to a minimum. Harmonized global legal infrastructure is seen as an important precondition for the proper implementation of national legislation in the field of prevention of money laundering. Domestic legislation will be separately analyzed in order to examine its compliance with European standards and regulations. Baseline analysis of regulations in the area of prevention of money laundering at different levels is motivated by the need to prevent negative consequences such as: undermining stability, transparency and efficiency of the financial system of the country; avoiding economic disorders and instability, endangering the reform programs, reduce investments, losing

reputation of the state and endangering national security. Implementation of rules and regulation against money laundry is of special importance in the banking sector having in mind its role as the main channel for financial transactions of different kinds, some of which can be connected with money laundry activities.

Key words: money laundering, criminal act, typologies of money laundering, banking, preventive measures

МИНА ЗИРОЈЕВИЋ*
Институт за упоредно право
Београд
АЛЕКСАНДАР ЗИРОЈЕВИЋ
Веста капитал
Београд

УДК 347.78:004.738.5
Монографска студија
Примљен: 26.12.2016
Одобен: 19.01.2017
Страна: 241-258

ЗАШТИТА ПРАВА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У СЕКТОРУ ИНФОРМАЦИОНО – КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Сажетак: Развој Интернета као најпознатије и најпопуларније глобалне рачунарске мреже условио експанзију бројних криминалних радњи. У домену преварних радњи особености комуникације и кореспонденције на Интернету пружиле су одличне могућности за бројне преварне форме. Многи познаваоци прилика често истичу да појава Интернета није донела облике превара који нису постојали и раније, али је створила неограничене могућности за њихово вршење. Данас жртва преварне радње путем Интернета може бити свако лице, сваки сегмент пословања ако је (а у највећем броју случајева јесте) у исто укључен контакт са Интернетом.

Кључне речи: Интернет, интелектуално право, Србија, ЕУ

Интелектуална својина и ауторско право

Развој информационах технологија, интернета, дигиталног света, и сајбер простора донео је многобројне изазове класичним концептима у многим областима права, па ни област интелектуалне својине и ауторских права није била изузетак.

Израз „интелектуална својина” дефинисан је у Конвенцији о оснивању Светске организације за интелектуалну својину донетој 1967.г. и касније измењеној 1979.г. У члану 2. те Конвенције дата је дефиниција интелектуалне својине као права која се односе на: - књижевна, уметничка и научна дела, - интерпретације уметника и извођача, фонограме и радио и ТВ емисије, - проналаске у свим областима људске активности, - научна открића, - индустријски дизајн, - фабричке, трговачке и услужне жигове, као и трговачка имена и трговачке називе, - заштиту од нелојалне утакмице и сва друга права везана за интелектуалну активност у индустријској, научној, књижевној и уметничкој области.”¹

* mina.zirojevic@gmail.com

¹ Convention Establishing the World Intellectual Property Organization, Internet adresa: <http://www.wipo.int/treaties/en/convention/>, 22.05.2016.

Појам интелектуална својина означава стваралаштво ума, односно овај појам пре свега обухвата проналаске, књижевна и уметничка дела, симболе, имена и слике које се користе у трговини. Интелектуална својина није конкретно, материјално власништво над неким предметом, већ право односно скуп овлашћења које правни поредак земље признаје носиоцу права интелектуалне својине. Ова права имају аутори, проналазачи и остали носиоци права интелектуалне својине. Интелектуална својина је уникатна и она је плод личне креативности и иновативности. То може бити било која активност из било које области живота: проналазак из било које области технике, име под којим се продаје производ или нуди услуга, песма, слика, филм, и сл. Скоро у сваком појединачном случају, интелектуална својина стимулише напредак, трансформишући друштво и додајући вредност нашем животу.

Интелектуална својина је подељена на две категорије: индустријску својину и ауторско право.

- Индустријска својина обухвата патенте за проналаске, жигове, индустријски дизајн и географске ознаке и ознаке порекла, и топографију интегрисаних кола.
- Ауторско право као концепт настаје у XVIII веку са основном идејом да се заштите права аутора, јер су књиге прештамповане без одобрења аутора и без плаћања накнаде ауторима.

Ауторско право се прво штитило у штампарској индустрији, а касније се проширило и на сва остала ауторска дела. У оквиру интелектуалне својине неки аутори посебно издвајају базе података као нову *sui generis* област интелектуалне својине.² Данас појам ауторско право обухвата заправо ауторско право и сродна права.

Ауторско право и сродна права

Израз ауторско право карактеристичан је за европско право. У англосаксонском праву се користи израз копирајт (*copyright*). Основна разлика између ова два израза је у томе што је ауторско право у суштини лично право аутора базирано на вези између аутора и његовог дела, док се копирајт стриктно односи на дело као такво. Ауторско право укључује, али се не ограничава, на књижевна дела (као што су романи, поезија и драме), научна дела (монографије, чланци, предавања), филмове, музичка дела, уметничка дела (као што су цртежи, слике, фотографије, кореографије, скулптуре, итд.), референтна дела, новине, рекламе, мапе, техничке цртеже, компјутерске програме, базе података и дело архитектуре.

Закони у неким земљама дефинишу ауторско право као право аутора књижевних, научних, стручних и уметничких дела.³ Поред ауторског права

² Georges Koumantas, *Reflections on the Concept of Intellectual Property*, in: *Intellectual Property and Information Law*, Kluwer, 1998, pp. 41. Jehoram Tobias Cohen, *Copyright in Non-Original Writings Past - Present - Future ?*, in: *Intellectual Property and Information Law*, Kluwer, 1998, pp. 108.

³ *Zakon o autorskim i srodnim pravima*, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012 i 29/2016 - odluka US.

постоје и права сродна ауторском праву. Сродна права односе се на права и обим правне заштите уметничког изражаја, те заштите организационих, пословних и финансијских улагања у извођење, производњу, дистрибуцију и радиодифузију ауторских дела, а обухватају:

- права уметника – извођача над њиховим извођењем;
- права произвођача фонограма на њиховим фонограмима;
- права филмских продуцената (произвођача видеограма) на њиховим видеограмима;
- права организација за радиодифузију на њиховим емисијама;
- права издавача на њиховим издањима;
- права произвођача база података на њиховим базама података.

Закон о ауторским и сродним правима (ЗАИСП) у Србији под сродним правима обухвата: „право интерпретатора, право произвођача фонограма, право филмског продуцента (произвођача видеограма), право произвођача емисије, право произвођача базе података, и право издавача које обухвата два основна права: право првог издавача слободног дела (дела које је у јавном домену, а које претходно није било издато) и право издавача штампаних издања на посебну накнаду”.⁴ Ауторско право и сродна права кључни су за људско стваралаштво, јер пружају ауторима подстицај у облику признања и новчаних накнада, а с друге стране пружају им одређену сигурност да се њихова дела могу дистрибуирати без страха од неовлашћеног копирања или пиратерије, а уколико до тога дође, осигурана им је одређена заштита ауторског права.

Носиоци ауторских и сродних права

Носиоцима ауторског права називају се ствараоци дела заштићених ауторским правом и њихови наследници и правни следбеници. Носилац ауторског права је физичка особа - аутор - која је створила оригиналну интелектуалну творевину (ауторско дело), која има оригиналност и одређену форму. Аутору припада ауторско право на његовом делу чином стварања дела, без испуњавања било каквих формалности, као што су регистрација или депозит дела. Аутором се сматра личност чије је име, псеудоним или знак на уобичајен начин означен на примерцима дела док се не докаже супротно. Ако је више аутора учествовало у изради дела ради се о коауторском делу. Ако је тако остварено дело недељива целина, коауторима који су учествовали у стварању дела својим стваралачким доприносом, припада заједничко ауторско право на створеном делу. Овако формирана својина над ауторским правом има све карактеристике заједничке својине. Ако два или више аутора саставе своја дела ради њиховог заједничког коришћења, сваки од аутора задржава ауторско право на свом ауторском делу.

⁴ Ibidem.

Носилац сродних права може бити свака физичка и правна особа, осим права уметника извођача које, по својој нарави, припада физичкој особи која изведе дело из књижевног или уметничког подручја или изражава фолклора.

Корисник сродних права може бити: интерпретатор (глумац или музичар) за извођење ауторског дела, произвођач звучних записа (на касетама, компакт дисковима, итд) за њихове снимке, и организација за радиодифузију за њихове радио или ТВ програме, филмски продуцент, произвођач базе података, итд.

Садржина ауторског права

Садржај ауторског права обично одређује национална законска регулатива у овој области, а обично је то закон о ауторским и сродним правима.⁵ На основу овог закона „носиоци ауторског права” имају искључиво право да користе или овласте друге да користе дело под договореним условима. Носилац (носиоци) права на дело може да забрани или одобри: његово репродуковање у свим облицима, укључујући штампање и звучне записе; његово јавно извођење и саопштавање јавности; његово емитовање; његово превођење на друге језике; и његову адаптацију, као што је роман који се транспонује у сценарио за филм. Многи типови дела, заштићени на основу закона о ауторским и сродним правима, захтевају масовну дистрибуцију, саопштавање, и озбиљно финансијско инвестирање за њихово успешно ширење и пласирање (на пример, публикације, звучни записи и филмови), стога ствараоци често уступају права на своја дела компанијама које ће најбоље моћи да развијају и пласирају дело на тржишту, тражећи за узврат накнаду у облику исплате и/или ауторског хонорара (накнада је заснована на проценту од прихода који доноси дело, или паушалној накнади).

Ауторско право се састоји од:

- моралних права аутора - штите личне и духовне везе аутора с његовим делом,
- имовинских права аутора - штите имовинске интересе аутора у погледу коришћења његових дела,
- других права аутора - штите остале интересе аутора у погледу његовог дела.

Морална права аутора обухватају:

- Право објављивања – аутор има право да одлучи када и како ће његово дело да постане приступачно јавности,
- Право на признање ауторства – аутор има право да буде признат и означен као аутор дела (право патернитета), и свака личност која јавно користи ауторско дело је дужна да на одговарајући начин назначи аутора дела (на пример на графичком издању дела, на програму концертне изведбе дела и сл.), осим ако аутор у писаном облику изјави да не жели да буде наведен.
- Право на поштовање ауторског дела и част или углед аутора – аутор има право да се успротиви сваком деформисању, сакаћењу или другој измени својег дела (пра-

⁵ Ibidem.

во интегритета)⁶ и сваком коришћењу дела који угрожава његову част или углед (право на репутацију) – право на супротстављање недостојном искоришћавању дела.

- Право покајања – аутор има право да опозове право коришћења дела и да спречи његово даље коришћење уз надокнаду штете кориснику тога права, ако би даље коришћење шкодило његовој части или угледу. Тиме се уважава чињеница да је ауторско дело одраз ауторове личности, из чега следи да се аутору даје правна могућност да на специфичан начин утиче на будуће коришћење својег већ објављеног или издатог дела. Право покајања траје за живота аутора и он га се не може одрећи.⁷

Имовинска права су искључива права аутора, јер аутор може да одобри или забрани коришћење свог дела на било који начин. Тиме се потврђује апсолутност (деловање према свима) ауторских имовинских права која нарочито обухватају право репродукције, право дистрибуције (стављања у саобраћај), право саопштавања јавности те право прераде. Она обухватају сваки облик искоришћавања ауторског дела код којег долази до изражаја потреба за заштитом имовинских интереса аутора. Имовинска права аутора права манифестују се нарочито као:

- право репродукције (право умножавања) – право израде ауторског дела у једном или више примерака, у целости или у деловима, непосредно или посредно, привремено или трајно, било којим средствима и у било којем облику.
- право дистрибуције (право стављања у саобраћај)⁸ и изнајмљивање — право дистрибуције је искључиво право стављања у саобраћај изворника или примерака ауторског дела продајом или на који други начин. Изнајмљивање означава давање на коришћење изворника или примерака дела у ограниченом периоду, ради остваривања непосредне или посредне имовинске или комерцијалне користи, као и о праву давања примерака дела у закуп.

Право саопштавања ауторског дела јавности обухвата:

- право јавног извођења (нпр. извођење уживо на приредби или концерту, рецитовањем или свирањем и певањем),
- право јавног представљање сценских дела (нпр. сценска изведба драмског дела у позоришту)

⁶ 1) да се супротставља изменама свог дела од стране неовлашћених лица; 2) да се супротставља јавном саопштавању свог дела у измењеној или непотпуној форми, водећи рачуна о конкретном техничком облику саопштавања дела и доброј пословној пракси; 3) да даје дозволу за прераду свог дела. (чл.17.).

⁷ У Закону о ауторском и сродним правима ова права су набројана како следи и под овим називима: право патернитета, право на назначење имена, право објављивања, право на заштиту интегритета дела (које се састоји од три права— забрана измена, супротстављање јавном саопштавању дела у измењеној или непотпуној форми, дозвола прераде дела), право на супротстављање недостојном искоришћавању дела (то је угрожавање части и угледа аутора), док је право на покајање предвиђено не у члановима који регулишу морална права већ у делу који се односи на издавачки уговор.

⁸ Ово право стављања у промет подразумева и обухвата и:

- 1) нуђење примерака дела ради стављања у промет;
- 2) складиштење примерака дела ради стављања у промет;
- 3) увоз примерака дела.

- право јавног преношења извођења или представљања (нпр. када се музичко дело које се јавно изводи уживо у концертној дворани, истовремено саопштава јавности изван простора те дворане помоћу звучника или на екрану),
- право јавног саопштавања фиксираниг дела (нпр. пуштање музике с ЦД-а путем музичких линија и ЦД плејера),
- право јавног приказивања,
- право радиодифузијског емитовања,
- право радиодифузијског реемитовања (случај када се дело које је примарно емитовала једна организација за радиодифузију истовремено у целисти и у неизмијењеном облику реемитује путем кабловске мреже или од стране друге организације за радиодифузију),
- право јавног саопштавања радиодифузијског емитовања (случајеви јавног саопштавања као што су они када се у угоститељском објекту јавно пушта музика с радија или телевизије без наплате улазница),
- право стављања на располагање јавности (право саопштавања јавности путем Интернета или друге сличне глобалне дигиталне мреже).
- право прераде - искључиво је право на превођење, прилагођавање, музичку обраду или коју другу преправку ауторског дела.

Аутор има искључиво право да другоме дозволи или забрани бележење и умножавање свог дела у целисти или делимично, било којим средствима, у било ком облику, на било који трајни или привремени, посредни или непосредни начин. Дело се умножава нарочито, графичким поступцима, фотокопирањем и другим фотографским поступцима којима се постиже исти резултат, звучним или визуелним снимањем, изградњом дела архитектуре, смештањем дела у електронском облику у меморију рачунара. Умножавање дела постоји независно од броја примерака дела, технике којом су умножени и трајности примерака. Ако је ауторско дело рачунарски програм, умножавањем се сматра и пуштање програма у рад на рачунару.

Аутор има искључиво право да другоме забрани или дозволи стављање у промет оригинала или умножених примерака свог дела, продајом или другим начином преноса својине. Стављање примерака дела у промет обухвата и:

- 1) нуђење примерака дела ради стављања у промет;
- 2) складиштење примерака дела ради стављања у промет;
- 3) увоз примерака дела.

Право аутора на стављање примерака дела у промет не делује према оном власнику примерка дела који је тај примерак легално прибавио у Републици Србији од аутора или од ауторовог правног следбеника (исцрпљење права). Власник може слободно отуђити примерак дела који је легално прибавио од аутора или ауторовог правног следбеника.

Такозвана права аутора према власнику примерка ауторског дела су права која носе обележја и имовинских и моралних права, а не могу да се сврстају ни у једну од наведених категорија. Она обухватају право слеђења (Аутор има искључиво право да другоме забрани или дозволи давање оригинала или умножених примерака свог дела у закуп. Давање у закуп, у смислу закона, је да-

вање оригинала или умножених примерака дела другоме на коришћење на ограничено време у сврху остваривања непосредне или посредне имовинске користи. Ако аутор уступи произвођачу фонограма, односно видеограма своје право он задржава право на правичну накнаду од давања у закуп примерака ауторског дела (дела забележеног на видео касети, аудио касети, компакт диску и сл.). Аутор се не може одрећи права на ову накнаду. Право слеђења се не исцрпљује продајом или другим радњама стављања у промет оригинала или умножених примерака дела. Аутор нема искључиво право слеђења ако је реч о:

- 1) грађевински реализованом делу архитектуре;
- 2) делу примењене уметности, реализованом у виду индустријског или занатског производа;
- 3) делу које је настало или је умножено ради давања у закуп као искључивог облика искоришћавања дела, уговореног између аутора и власника примерка дела.).

Власник ауторских права има ексклузивно право да репродукује дело заштићено ауторским правом, да га прерађује и на основу тога ствара ново ауторско дело, да дистрибуира копије ауторског дела, да изводи ауторско дело или га представља у јавности. Свака особа која неко од ових права користи без дозволе аутора крши ауторска права аутора, осим у случајевима када се то може квалификовати као фер употреба ауторског дела или у случајевима када је ауторско право истекло и ауторско дело је постало јавни домен.⁹

Ауторска дела

Ауторско дело је оригинална интелектуална творевина из књижевног, научног и уметничког подручја која има индивидуални карактер, без обзира на начин и облик изражавања, врсту, вредност или намену. Према томе, битне карактеристике, да би се неко дело сматрало ауторским, су:

- оригиналност интелектуалног (креативног) остварења, односно остварења људског духовног стваралаштва — оригиналност (изворност) у смислу ауторског права не захтева апсолутну новост, већ се тражи тзв. субјективна оригиналност (изворност), односно новост у субјективном смислу. Дело се сматра субјективно оригиналним ако аутор не опонаша друго њему познато дело и носи „лични печат” аутора.
- књижевно, научно, стручно или уметничко подручје дела — наведена синтагма има у ауторском праву значајно шире значење, него што у теорији књижевности значе књижевна дела, а у историји уметности уметничка дела.

Заштиту ауторског права уживају изражаји, што подразумева видљиву форму одређене идеје која се постиже помоћу различитих средстава изражавања, као што су нпр. писана или изговорена реч, покрет тела, звук, као различити дводимензионални или тродимензионални облик.

⁹ Wayne Overbeck, Genelle Belmas, Major Principles of Media Law, Cengage Learning Stamford, 2011, p. 238.

Ауторска дела јесу нарочито:

- језична дела (писана дела, говорна дела, рачунарски програми) - нпр. романи, песме, приручници, новински чланци;
- музичка дела, с речима или без речи;
- драмска и драмско-музичка дела;
- кореографска и пантомимска дела;
- дела ликовне уметности (с подручја сликарства, вајарства и графике), без обзира на материјал од којег су начињена, те остала дела ликовних уметности;
- дела архитектуре;
- дела примењених уметности и индустријског дизајна;
- фотографска дела и дела произведена поступком сличним фотографском;
- аудиовизуелна дела (кинематографска дела и дела створена на начин сличан кинематографском стварању) - углавном филмови;
- картографска дела;
- прикази научне или техничке природе као што су цртежи, планови, скице, табеле и др.

Преводи, прилагодбе, музичке обраде и друге прераде ауторског дела, које су оригиналне интелектуалне творевине индивидуалног карактера, заштићени су као самостална ауторска дела.

Преводи службених текстова из подручја законодавства, управе и судства заштићени су осим ако су учињени ради службеног информисања јавности и као такви објављени.

Збирке самосталних ауторских дела, података или друге грађе као што су енциклопедије, зборници, антологије, електронске базе података и сл., које према избору или распореду саставних елемената чине сопствене интелектуалне творевине њихових аутора, заштићене су као такве.

Народне књижевне и уметничке творевине у изворном облику нису предметом ауторског права, али се за њихово саопштавање јавности плаћа накнада као за саопштавање јавности заштићених ауторских дела.

Шта је то ауторско дело дефинише свако национално законодавство посебно, па је то у Србији према Закону о ауторским и сродним правима „оригинална духовна творевина аутора, изражена у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, његову намену, величину, садржину и начин испољавања као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине”.¹⁰

Овај Закон посебно, као ауторска дела наводи:

- писано дело (књига, брошура, чланак, превод, рачунарски програм у било ком облику њиховог изражавања, укључујући и припремни материјал за њихову израду и др.);
- говорно дело (предавања, говори, беседе и др.);
- драмско, драмско-музичко, кореографско и пантомимско дело, као и дела која потичу из фолклора;

¹⁰ Zakon o autorskim i srodnim pravima, čl. 2.

- музичко дело, са речима или без речи;
- филмско дело (кинематографска и телевизијска дела);
- дело ликовне уметности (слике, цртежи, скице, графике, скулптуре и др.);
- дело архитектуре, примењене уметности и индустријског обликовања;
- картографско дело (географске и топографске карте);
- план, скица, макета и фотографија; и
- позоришна режија.¹¹

Ограничења ауторских права

У случајевима искоришћавања ауторског дела на основу одредаба овог закона о ограничењу ауторског права, морају се навести име аутора дела и извор из кога је дело преузето (издавач дела, година и место издања, часопис, новина, телевизијска или радио станица где је дело, односно одломак дела изворно објављен или непосредно преузет и сл.).

У сваком конкретном случају, обим ограничења искључивих права не сме бити у супротности са нормалним искоришћавањем дела нити сме неразумно вређати легитимне интересе аутора. Постоје случајеви успензије искључивих права и права на накнаду. Без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде објављено ауторско дело може се умножавати и јавно саопштавати ради спровођења поступка пред судским или другим државним органима или у сврху обезбеђења јавне сигурности.

Такође, дозвољено је, у оквиру извештавања јавности путем штампе, радија, телевизије и других медија о текућим догађајима, у обиму који одговара сврси и начину извештавања о текућем догађају, без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде:

- 1) умножавање примерака објављених дела која се појављују као саставни део текућег догађаја о коме се јавност извештава; а примењује се и на све облике јавног саопштавања поменутих дела
- 2) припремање и умножавање кратких извода или сажетака из новинских и других сличних чланака у прегледима штампе;
- 3) умножавање политичких, верских и других говора одржаних на јавним скуповима, у државним органима, верским установама или приликом државних или верских свечаности;
- 4) слободно коришћење дневних информација и вести које имају природу новинског извештаја.

Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде за некомерцијалне сврхе наставе:

- 1) јавно извођење или представљање објављених дела у облику непосредног поучавања на настави;
- 2) јавно извођење или представљање објављених дела на школским приредбама, под условом да интерпретатори не приме накнаду за своје извођење и да се не наплаћују улазнице;

¹¹ Ibidem.

- 3) јавно саопштавање емитованих школских емисија путем техничких уређаја унутар образовне установе.

Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање дела од стране јавних библиотека, образовних установа, музеја и архива, само за сопствене архивске потребе, ако се дело умножава из сопственог примерка и ако таквим умножавањем ове институције немају намеру да остваре непосредну или посредну имовинску корист.

Уз описано је дозвољено физичком лицу да без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножава примерке објављеног дела за личне некомерцијалне потребе, чиме није искључена примена члана 208. став 1. тач. 4. и 5. ЗАИСП.

Повреду права представља и:

- 4) заобилажење било које ефикасне технолошке мере или пружање или рекламирање услуге којом се то омогућава или олакшава;
- 5) уклањање или измена електронске информације о правима, или стављање у промет, увоз, емитовање или на други начин јавно саопштавање ауторског дела или предмета сродноправне заштите са којег је електронска информација о правима неовлашћено уклоњена или измењена, а да при том починилац зна или има основа да зна да тиме подстиче, омогућује, олакшава или прикрива повреду ауторског права или сродног права.

Члан 208а. Носилац права који користи технолошке мере према одредбама овог закона дужан је да лицима која на основу одредби овог закона о ограничењима ауторског права имају законити приступ примерку дела и предмету сродног права, на њихов захтев, у најкраћем могућем року, омогући да остваре садржајна ограничења права, изменом или отклањањем технолошких мера или на други начин. Одредба става 1. овог члана не примењује се на дела или друге предмете заштите који су учињени доступним јавности на основу договорених уговорних услова на начин који омогућава припадницима јавности да им приступе са места и у време које сами одаберу. (ст.2.)

Носилац права, увозник или друго лице које је применило технолошке мере или које има овлашћење да их отклони мора на сваком примерку дела или предмета сродног права, израђеном или увезеном у комерцијалне сврхе, јасно и видљиво да назначи употребу технолошких мера према одредбама овог закона и да наведе:

- 1) податке о употребљеној технолошкој мери и њеним учинцима;
- 2) своје име, односно назив и контакт адресу за омогућавање ефикасног остваривања садржајног ограничења права из става 1. овог члана.

Ако носилац права не поступи у складу са одредбом става 1. овог члана, тврдећи да не постоје услови под којима је дозвољено искоришћавање дела, односно примерка сродног права на основу одредби о ограничењима ауторског и сродних права који су прописани одредбама овог закона, лице које хоће да оствари садржајна ограничења права може да поднесе тужбу против носиоца права и да захтева приступ ауторском делу, односно предмету сродног права и

коришћење у складу са одредбама овог закона које се односе на ограничења ауторског права.

Умножени примерци дела не смеју се стављати у промет нити користити за било који други облик јавног саопштавања дела. Ово се не односи на:

- 1) снимање извођења, представљања и приказивања дела;
- 2) тродимензионалну реализацију планова за дела ликовне уметности;
- 3) грађевинску реализацију дела архитектуре;
- 4) прављење нове грађевине по узору на постојећу грађевину која је ауторско дело;
- 5) рачунарске програме и електронске базе података;
- 6) умножавање писаних дела у обиму целе књиге, осим ако су примерци те књиге распродати најмање две године;
- 7) умножавање нотних записа музике, осим ручним преписивањем.

Обештећење због коришћења дела на начин предвиђен ст. 1. и 2. овог члана, аутори имају на основу одредаба члана 39. ЗАИСП.

Ако је ауторско дело рачунарски програм, дозвољено је лицу које је на законит начин прибавило примерак рачунарског програма да, ради сопственог уобичајеног наменског коришћења програма, без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде:

- 1) смешта програм у меморију рачунара и пушта програм у рад;
- 2) отклања грешке у програму, као и да врши друге неопходне измене у њему које су у складу са његовом сврхом, ако уговором није друкчије одређено;
- 3) начини један резервни примерак програма на трајном телесном носачу;
- 4) изврши декомпилацију програма искључиво ради прибављања неопходних података за постизање интероперабилности тог програма са другим, независно створеним програмом или одређеном рачунарском опремом, под условом да тај податак није био на други начин доступан и да је декомпилација ограничена само на онај део програма који је неопходан за постизање интероперабилности.

Податак добијен радњом из тачке 4. не сме се саопштавати другима или користити за друге сврхе, посебно за стварање или пласман другог рачунарског програма којим би се повредило ауторско право на првом. Ову радњу може извршити непосредно лице које је на законит начин прибавило примерак рачунарског програма или друго стручно лице које ради по његовом налогу.

Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде привремено умножавање ауторског дела, под следећим условима:

- 1) умножавање је пролазно или случајно;
- 2) умножавање чини саставни и битни део технолошког процеса;
- 3) сврха умножавања је да омогући пренос података у рачунарској мрежи између два или више лица преко посредника, или да омогући законито коришћење ауторског дела и
- 4) умножавање нема засебан економски значај.

Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање, као и други облици јавног саопштавања кратких одломака ауторског

дела (право цитирања), односно појединачних кратких ауторских дела, под следећим условима:

- 1) да је дело објављено;
- 2) да се поменути делови, односно кратка дела, без измена, интегришу у друго дело ако је то неопходно ради илустрације, потврде или референце, уз јасну назнаку да је реч о цитату и у складу са добрим обичајима;
- 3) да се на погодном месту наведе ко је аутор цитираног дела, који је наслов цитираног дела, када је и где је цитирано дело објављено, односно издато, уколико су ти подаци познати.

Организацији за радиодифузију која има дозволу за емитовање дела, дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде да сними сопственим средствима то дело на носач звука или носач слике, односно носач звука и слике ради емитовања у сопственој емисији. Овај снимак дела мора бити избрисан најдоцније у року од 90 дана по емитовању дела. Снимак може бити сачуван у званичној јавној архиви ако има документарну вредност.

Дело снимљено у складу са описним околностима не сме се поново емитовати без дозволе аутора.

Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде димензионално умножавање, стављање у промет тако умножених примерака, као и други облици јавног саопштавања дела која се трајно налазе изложена на улицама, трговима и другим отвореним јавним местима.

За потребе израде каталога јавних изложби или јавних продаја дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде одговарајуће умножавање изложених дела и стављање у промет тако умножених примерака.

У продавницама, на сајмовима и другим местима где се демонстрира рад уређаја за снимање, репродуковање и пренос звука и слике, дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање дела на носач звука и слике, јавно саопштавање дела са тог носача, као и јавно саопштавање дела које се емитује, али само у мери у којој је то неопходно за демонстрирање рада уређаја. Снимци који се начине на овај начин морају се без одлагања бријесати.

За потребе особа са инвалидитетом, дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде, умножавање и стављање у промет ауторског дела, ако то дело не постоји у траженом облику, ако је његова употреба у директној вези са инвалидитетом тих особа и у обиму који захтева одређена врста инвалидитета и ако то умножавање и стављање у промет није учињено ради остваривања посредне или непосредне имовинске користи.

Дозвољена је слободна прерада објављеног ауторског дела ако се ради о:

- 1) пародији или карикатури, ако то не ствара забуну или не може довести до стварања забуне у погледу извора дела;
- 2) преради дела за личне потребе која није намењена и није доступна јавности;
- 3) преради у вези са дозвољеним коришћењем дела, која је проузрокована самом природом или начином тог коришћења.

Овлашћени корисник објављене базе података или њеног умноженог примерка може слободно да умножава или преради ту базу података ако је то потребно ради приступа њеном садржају и редовног коришћења тог садржаја. Ако је корисник овлашћен само за део базе података, дозвољено му је умножавање и прерада само тог дела. Одредбе уговора које су у супротности са описаним су ништаве.

Објављена дела која представљају небитан састојак у односу на главно дело у које су укључена или у односу на ствар са којом се заједно користе, у слободној су употреби при искоришћавању таквог главног дела или такве ствари.

Без дозволе аутора, а уз обавезу плаћања ауторске накнаде, дозвољено је, у облику збирке намењене настави, испиту или научном истраживању, умножавање на папиру или сличном носачу, путем фотокопирања или било којег облика фотографске или сличне технике која даје сличне резултате, одломака објављених ауторских дела, појединачних кратких објављених ауторских дела у области науке, књижевности и музике или појединачних објављених ауторских дела фотографије, ликовне уметности, архитектуре, примењене уметности, индустријског и графичког дизајна и картографије ако се ради о објављеним делима више различитих аутора, осим ако то аутор изричито не забрани. Ово се не односи на нотни запис музике.

Без дозволе аутора, а уз обавезу плаћања ауторске накнаде, дозвољено је у средствима јавног обавештавања умножавање, стављање у промет примерака, као и други облици јавног саопштавања чланака који су објављени у другим средствима јавног обавештавања, под условом да се ти чланци односе на текућа економска, политичка или верска питања, а да аутор то није изричито забранио.

Без дозволе аутора, а уз обавезу плаћања ауторске накнаде, дозвољено је тродимензионално умножавање дела која су трајно изложена на улицама, трговима и другим отвореним јавним местима, као и стављање у промет тих примерака, осим ако се:

- 1) примерак дела скулптуре добија отиском из оригиналног калупа из којег је добијен и примерак који је трајно изложен на отвореном јавном месту или из калупа који је начињен отискивањем са примерка дела скулптуре;
- 2) прави нова грађевина по узору на постојећу грађевину;
- 3) производ обликује према делу примењене уметности.

У Кривичном законнику РС чланом 199 решено је питање неовлашћеног искоришћавања ауторског дела или предмета сродног права. Група кривичних дела против интелектуалне својине која је посебно прописана и обухваћена Конвенцијом о високотехнолошком криминалу, садржана је у Кривичном законнику у оквиру XX главе и припада домену Тужилаштва за борбу против високотехнолошког криминала, у складу са чланом 3. Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала. У групу кривичних дела против интелектуалне својине спадају следећа дела: Повреда моралних права аутора и интерпретатора (члан 198. КЗ), Неов-

лашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права (члан 199. КЗ), Неовлашћено уклањање или мењање електронске информације о ауторским или сродним правима (члан 200. КЗ), Повреда проналазачког права (члан 201. КЗ) и Неовлашћено коришћење туђег дизајна (члан 202. КЗ). У овом сегменту биће представљено у пракси најзаступљеније кривично дело - Неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права, с обзиром да је пиратерија са појавом и развојем рачунарске технологије доживила експанзију и попримила глобалне размере.

Кривично дело чини лице које објави, сними, умножи, или на други начин јавно саопшти у целини или делимично ауторско дело, интерпретацију, фонограм, видеограм, емисију, рачунарски програм или базу података, а које се за учињено дело кажњава затвором до три године. Истом казном кажњава се и лице које стави у промет или у намери стављања у промет држи неовлашћено умножене или неовлашћено стављене у промет примерке ауторског дела, интерпретације, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података. Ако се претходан два облика дела чине у намери прибављања имовинске користи за себе или другог, прописана је казна затвора од шест месеци до пет година. Лице које произведе, увезе, стави у промет, прода, да у закуп, рекламира у циљу продаје или давања у закуп или држи у комерцијалне сврхе уређаје или средства чија је основна или претежна намена уклањање, заобилажење или осујећивање технолошких мера намењених спречавању повреда ауторских и сродних права, или ко такве уређаје или средства користи у циљу повреде ауторског или сродног права, казниће се новчаном казном или казном затвора до три године. Предмети из претходно наведена три облика вршења овог кривичног дела ће се одузети и уништити.

Радња кривичног дела је алтернативно постављена, као неовлашћено објављивање, снимање и умножавање, односно саопштавање на други начин ауторског дела, интерпретације, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података.

Снимање представља прављење фотографског или другачијег снимка ауторског дела, интерпретације, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података, док је умножавање прављење копија побројаних предмета, при чему за постојање кривичног дела није значајан број копија, али наведено јесте значајно са аспекта надлежности за поступање у овом кривичном делу, у смислу члана 3. Закона о организацији и надлежности државних органа у борби против високотехнолошког криминала.¹²

У ставу 2. овог члана прописана је радња која се надовезује на став 1., а манифестује се у стављању у промет или неовлашћеном држању у намери стављања у промет свих наведених предмета, при чему се под појмом стављање у промет подразумева њихово чињење доступним јавности, кроз продају, размену, растурање, поклањање, итд.¹³

¹² Група аутора: „Приручник за истрагу кривичних дела у области високотехнолошког криминала”, стр. 133.

¹³ За више о овој теми погледати Зиројевић Мина, Ивановић Звонимир, *Zaštita prava intelektualne svojine u sektoru informaciono – komunikacionih tehnologija*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2016.

Учиниоца овог кривичног дела може бити свако лице, с обзиром да за његово извршење нису потребна специјализована знања из области рачунарства.

Пиратерија је веома уносна, јер приход од продаје знатно превазилази износ средстава која су уложена, а у пракси смо се до сада срели са неколико извршилаца који су, бавећи се овим видом криминалних активности, остварили велике приходе. Са повећањем броја корисника Интернета и увођењем већих брзина Интернет протока, пирати су своје деловање преселили на Интернет, о чему говори велики број сајтова са којих се могу наручити пиратска издања нових филмова или компјутерских игара. Све чешће код извршилаца ових кривичних дела не можемо физички пронаћи пиратске копије, већ они по поруџбини наведене садржаје преузимају са Интернета и затим их продају наручиоцима. Током 2008. године, Тужилаштву за борбу против високотехнолошког криминала поднето је 319 кривичних пријава против 332 лица због извршења укупно 379 кривичних дела која се односе на повреду интелектуалне својине, а укупно су одузета 131.232 оптичка диска и 50 техничких уређаја. Имајући у виду описано стање криминалитета, постигнут је договор са истражним одељењем Вишег суда у Београду да се у циљу што ефикаснијег решавања ових предмета примењује поступак за кажњавање и изрицање пресуде од стране истражног судије, сагласно члану 455. Законика о кривичном поступку. Ова посебна кривичнопроцесна форма се примењује када је то оправдано, а нарочито се узима у обзир ранија осуђиваност осумњичених лица и мотиви за извршење кривичног дела.¹⁴

Чињеница која у великој мери доприноси раширености овог кривичног дела јесте да грађани немају представу о висини штете коју оно наноси. Купујући јефтине пиратске дискове, грађани верују да ускраћују приход моћним софтверским компанијама попут Мајкрософта, односно холивудској филмској индустрији. Истина је, међутим, сасвим другачија. Према студији Међународне аналитичарске куће ИДЦ (енгл. International Data Corporation), током 2007. године стопа пиратерије у Србији износила је 76% и опала је за око 2% у односу на 2006. годину. Процењује се да је због овако високе стопе пиратерије домаћа економија претрпела губитке од 72 милиона долара, углавном кроз ненаплаћена пореска потраживања.¹⁵

Извршиоцима кривичних дела против интелектуалне својине судови најчешће изричу условне казне затвора, мада је у 2008. години Посебно одељење Округног суда у Београду осудило двојицу извршилаца на затворске казне, и то окривљеног Ж. Д. пресудом К1 16/08 на казну затвора у трајању од шест месеци, а окривљеног М. Ј. пресудом К1 17/08 на казну затвора у трајању од једанаест месеци. Ова лица су била вишеструки повратници, а раније су

¹⁴ Lidija Komlen-Nikolić; Radisav Gvozdenović; Radulović, S.; Milosavljević, A.; Jeković, R.; Živković, V.; Živanović, S.; Mario Reljanović; Aleksić, I.: „Suzbijanje visokotehnološkog kriminala”, стр. 117.

¹⁵ „Softverska piraterija oštetila budžet za 72 miliona dolara”, Danas, 09.05.2008.; <http://www.danas.rs/vesti/ekonomija/softverska_piraterija_ostetila_budzet_za_72_miliona_dolara.4.html?news_id=92482> (May 10, 2009); citirano prema: Ibid., стр. 118-119.

осуђивани искључиво због извршених кривичних дела против интелектуалне својине.¹⁶

Интересантан је и пример пресуде Окружног суда у Београду К1 ВТК број 19/08, којом су окривљени Ј. Ж. и М. С. осуђени на условну казну затвора у трајању од шест месеци са роком проверавања од две године, јер су у периоду од 21. јуна 2005. године до краја новембра 2007. године, у просторијама предузећа *Excalibur net DOO* Краљево путем бежичне Интернет мреже, неовлашћено ставили у промет преко 500 примерака ауторских дела – филмова, музике и софтвера, у намери да тиме прибаве себи имовинску корист, на тај начин што су на ФТП сервере предузећа *Excalibur net DOO* Краљево постављали ауторска дела – филмове, музику, рачунарске програме и друге мултимедијалне садржаје и корисницима Интернет услуга које је пружало њихово предузеће, за месечну накнаду од 10 до 20 евра, омогућавали да преузимају наведене садржаје.¹⁷

Закључак

Постоји велики број форми превара путем Интернета, попут *Cyberstalking-a*, односно Узнемиравања, Нигеријске преваре, Преваре са робом невероватних својстава, итд.

Да су преваре путем Интернета присутне и у Србији говори нам пример двоје грађана, који су на овакав начин оштећени за више хиљада евра, с тим што организатори преваре још нису откривени. Оштећени су електронском поштом примили обавештење да су у иностранству добили милионске новчане награде. Након што су одговорили на иницијалне поруке, оштећенима су послата детаљнија обавештења о начину подизања добитка, обрасци уговора које је требало попунити, упутства за отварање рачуна у иностранству на који ће награда бити уплаћена, чак и активациони кодови за рачуне на којима се налази новац, подаци о људима који су наводно већ добијали награде на овакав начин, али и инос „таксе” и број рачуна на који је неопходно извршити уплату како би награда била исплаћена. Када би оштећени уплатили тражене износе, њихова новчана средства су преусмеравана на више других рачуна у иностранству, што је праћење оваквог новчаног тока учинило немогућим.¹⁸

У току 2008. и 2009. године на територији Републике Србије од стране оштећених лица пријављено је девет кривичних дела преваре са елементима „нигеријских превара” против непознатих учинилаца. Овим кривичним делима оштећени су држављани Републике Србије и предузећа са наше територије, а укупна имовинска штета износила је преко 60.000 ЕУР-а.¹⁹

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Komlen-Nikolić, L.; Gvozdrenović, R.; Radulović, S.; Milosavljević, A.; Jeković, R.; Živković, V.; Živanović, S.; Reljanović, M.; Aleksić, I.: „Suzbijanje visokotehnoškog kriminala”, str. 122

¹⁹ Urošević, V.: „Nigerijska prevara u Republici Srbiji”, *Bezbednost*, Br. 3/2009, God. LI, Beograd, str. 152.

Посебан начин за стицање противправне имовинске користи представља и креирање лажних веб сајтова намењених куповини робе. Пример за ово је предмет Посебног одељења Вишег суда у Београду за борбу против високотехнолошког криминала за кривични поступак против шесторо лица која су током 2003. године направила сајт www.escroweurope.net доводећи изгледом, садржином и адресом наведене Интернет странице оштећене у заблуду да комуницирају са легалним escrow сервисом који пружа услугу посредовања приликом обављања робноновчаних трансакција на Интернету, које се реализују тек након испоруке предмета купопродаје. Окривљени су објављивали огласе неистинитог садржаја и лажним приказивањем чињеница да као продавци поседују одређену робу коју ће након извршеног плаћања испоручити купцу, односно да ће као наводни купци наручену и испоручену робу продавцу платити, доводили и одржавали у заблуди већи број оштећених америчких држављана и тиме их наводили да им на штету своје имовине путем специјализованих сервисних служби ДХЛ, ФедЕх или УПС пошаљу одређену робу, односно да им као купци плате робу коју окривљени као наводни продавци нису ни поседовали, што су оштећени чинили путем сервиса за трансакцију новца Western Union, или употребом кредитних картица. Вредност ствари и новца, коју су окривљени прибавили на овакав начин, износи више десетина хиљада евра.²⁰

Литература:

1. Convention Establishing the World Intellectual Property Organization, Internet adresa: <http://www.wipo.int/treaties/en/convention/>, 22.05.2016.
2. Група аутора: „Приручник за истрагу кривичних дела у области високотехнолошког криминала”.
3. Koumantas G., Reflections on the Concept of Intellectual Property, in: Intellectual Property and Information Law, Kluwer, 1998.
4. Lidija Komlen-Nikolić; Radisav Gvozdenović; Radulović, S.; Milosavljević, A.; Jeković, R.; Živković, V.; Živanović, S.; Reljanović M.; Aleksić, I.: „Suzbijanje visokotехнолошког криминала”.
5. Tobias Cohen J., Copyright in Non-Original Writings Past - Present - Future ?, in: Intellectual Property and Information Law, Kluwer, 1998.
6. Urošević, V.: „Nigerijska prevara u Republici Srbiji”, Bezbednost, Br. 3/2009, God. LI, Beograd.
7. Wayne Overbeck, Genelle Belmas, Major Principles of Media Law, Cengage Learning Stamford, 2011.
8. Zakon o autorskim i srodnim pravima, čl. 2.
9. Zakon o autorskim i srodnim pravima, Službeni glasnik RS, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012 i 29/2016 - odluka US.
10. Zirojević M., Ivanović Z., Zaštita prava intelektualne svojine u sektoru informaciono – komunikacionih tehnologija, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2016.

²⁰ Komlen-Nikolić, L.; Gvozdenović, R.; Radulović, S.; Milosavljević, A.; Jeković, R.; Živković, V.; Živanović, S.; Reljanović, M.; Aleksić, I.: „Suzbijanje visokotехнолошког криминала”, стр. 122.

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE INFORMATION - COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Summary: The development of the Internet as the most famous and most popular global computer network expansion caused many crimes. In the domain of fraudulent acts characteristics of communication and correspondence on the Internet have provided excellent opportunities for a number of fraudulent forms. Many experts often point out opportunities that the emergence of the Internet has not brought forms scam that did not exist before, but has created unlimited opportunities for their performance. Today the victim of fraudulent activities on the Internet can be any person, each business segment is (and in most cases it is) at the same ignition is switched on to the Internet.

Key words: Internet, intellectual property right, Serbia and the EU

Упутство сарадницима о прилозима:

Текст послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com (или преко контакт форме на адреси www.kpolisa.com). Текст треба бити припремљен у формату В5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, величина фонта Size: 11, тастатура Serbian (Cyrillic), једноструког прореда Line spacing: Single. Максимални обим оригиналних научних и прегледних радова је један ауторски табак (или 36300 карактера са размацима). На првој страни, изнад наслова рада, у левом горњем делу треба написати име, презиме (у фусноти доставити контакт са аутором: е-маил, тел.), установу, место а испод наслова рада сажетак (до 150 речи) и кључне речи (највише седам) на српском и једном од светских језика.

Страна имена писати транскрибована, а код првог навођења иза имена у загради ставити име у оригиналу.

Пример: Бродел (Braudel).

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор на који се позива.

Пример:

(Вебер, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Исто правило важи и код навођења литературе у списку литературе на крају списка.

Пример:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Напомене: Радове објављене у часопису, није дозвољено прештамповати ни у деловима ни у целини без сагласности издавача. Оцене изнесене у радовима ставови су аутора истих, и не изражавају мишљење уредништва часописа.

Рукописи се рецензирају, и не враћају ауторима. Објављени радови се хонораришу у складу са финансијским могућностима издавача.

Издажење часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу и информисање АП Војводине

<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Штампање часописа финансијски подржала:

Економист доо, Нови Сад

САДРЖАЈ

Жељко Бјелајац, <i>Превенција појава угрожавања безбедности са освртом на обавештајне и безбедносне службе као носиоце функција безбедности</i>	9-20
Вељко М. Делибашић, <i>Заштита од насиља у породици као елементи безбедносне културе</i>	21-32
Борислав Божић, <i>Насиље у породици - социјалолошки феномен савремене друштва</i>	33-44
Јоко Драгојловић, <i>Верски тероризам – главни фактор угрожавања безбедности у Европи</i>	45-55
Војкан Теодоровић / Драган Пашић, <i>Проституција као облик угрожавања унутрашње безбедности државе</i>	57-65
Видоје Митрић, <i>Тероризам као прешња глобалној и националној безбедности</i>	67-78
Драган Божовић, <i>Политика либералног интернационализма на Западном Балкану и улога Клинтонове администрације до 1995. године</i>	79-90
Небојша Д. Јеринић / Томо В. Одаловић, <i>Безбедност као изазов и одговор кроз призму идентитета и културе</i>	91-103
Милош В. Марковић / Милован Комненић, <i>Безбедносна култура и полицијска етика</i>	105-118
Милан Почуча, <i>Улога породице и школе у афирмацији безбедносне културе</i>	119-131
Ненад Бингулац, <i>Угрожавање безбедности услед злоупотребе закона о азилу</i>	133-144
Предраг Мирковић / Марија Јоксовић, <i>Правне последице повреде дужности чувања пословне тајне</i>	145-157
Сања Шкорић / Владимир Јовановић, <i>Процена ризика и њен допринос заштити безбедности и здравља на раду</i>	159-169
Жаклина Спалевић / Жељко Спалевић, <i>Станје сервиса електронске управе базираних на рачунарству у облаку</i>	171-183
Александар Божић, <i>Правно регулисање слободе кретања радника у Европској унији</i>	185-198
Горан Бејатовић / Сања Максимовић, <i>Прање новца као деривативан облик криминалитета</i>	199-210
Жељко Војиновић / Маријана Дукић Мијатовић, <i>Екстерни ризици пословања осигуравајућих друштва - ризик промене каматне стоје и промене девизног курса</i>	211-219
Снежана Г. Лекић / Јелена М. Вапа-Танкосић, <i>Значај јединствене правне оквира за процес сиречавања прања новца у банкарству</i>	221-240
Мина Зиројевић / Александар Зиројевић, <i>Заштита права интелектуалне својине у сектору информационо – комуникационих технологија</i>	241-258

ISSN 1820-4589

9 771820 458005